

A normannok és az oszmánok ellen

Az összefogás és a védekezés lehetőségei

Lapszámunk tanulmányai a keresztény Európát ért két legjelentősebb támadás történetét és az annak nyomán bekövetkező társadalmi és gazdasági változásokat, valamint védekezési mechanizmusokat mutatja be. A 8–10. századi viking (normann) betörés és letelepedés, illetve a 16–17. századi oszmán támadások több ponton egymással rokonítható folyamatokat indítottak el és hasonló reakciókat váltottak ki.

A korai skandináv fejedelemségek a 8. század utolsó harmadától – a viking expanziós politika következményeként – állandó összeköttetésben álltak a Karoling Birodalommal. Az északiak előbb csak Anglia, majd az európai kontinens peremvidékeit „térképezték fel”. 843 nemcsak a későbbi francia és német állam alapjainak megteremtése szempontjából fontos verduni szerződés időpontja, de a normannok történetében is korszakhatár, ebben az esztendőben hajóztak ugyanis fel először a Loire folyón, s ettől kezdve a 10. század elejéig rendszeressé váltak a szárazföld belsejében véghezvitt, gazdagabb városok, védtelenebb települések és egyházi intézmények elleni támadásaik. Akcióik legfőbb sajátossága, hogy azok hatóköre többé-kevésbé megegyezett a vízhálózat biztosította mozgáslehetőségekkel. Gálffy László tanulmánya azt mutatja be, hogyan alkalmazkodott az északiak szigetekhez és végtelen vizekhez szokott, rendkívüli hajózási ismereteken alapuló stratégiája a kontinens kínálta lehetőségekhez, s miként változott a frank közigazgatás, illetve lakosság normannokhoz fűződő viszonya időről időre a gazdasági kapcsolatok kiépülésétől kezdve, letelepítésükön át, vallásváltásukig.

Az évszázadok során nem csak a normannok törttek rá az európai kontinensre. A 16. században az oszmánok előrenyomulása elérte Közép-Európát, a Habsburgok birodalmának területét is. Éppen abban az időszakban, amikor a dinasztia feje, V. Károly császár megkísérelte – sikertelenül ugyan – az univerzális monarchia létrehozását. Mivel Károly spanyol király is volt, a közép-európai törökellenes harcok nemzetközi, illetve a Habsburg-házon belül családi dimenziókat is kaptak: a 16. században különvált a spanyol és az ausztriai ág. Az 1526 és 1556 közötti három évtizedben a spanyol–magyar kapcsolatok különösen intenzívvé váltak. Bécsi, illetve magyarországi levéltárakban fellelhető források egyaránt tanúsítják, hogy a mohácsi csatát követő évtizedekben I. Ferdinánd szolgálatában összesen 1500–3000 főre becsült – rendszeresen, bizonyos időszakokban több száz, esetenként néhány ezer fő – létszámban állomásoztak spanyol zsoldosok a Magyar Királyság területén. A magyar harcmezőket megjárt spanyol katonák száma becslések

szerint 10–13 ezerre tehető. A spanyol és más nemzetiségű katonákat számos tényező ösztönözte, hogy útra keljenek és számukra távoli vidékeken harcoljanak. Ezen motivációk sokrétűségét járják körül a következő blokk írásai.

Miguel Gómez Vozmediano tanulmánya az Extremadura tartományból származó Barrantes család egyik tagja, Pedro Barrantes Maldonado életútjának felvázolásán keresztül kísérli meg az I. Ferdinánd magyar és cseh király szolgálatában katonai szerepet vállaló spanyol nemesség egyik képviselőjének pályáját bemutatni. Pedro Barrantes Maldonado neve ismerős lehet a magyar olvasók számára, mivel ő a Magyarországon éppen a várháborúk idején jelentős szerepet játszó Bernardo de Aldana tábornok nagybátyja volt. Barrantes Maldonado családi és kapcsolati hálójának bemutatásán túl a szerző általánosabb következtetések levonására is vállalkozott. Mint megállapította: a magyarországi törökellenes háborúk idején a katolikus Európa minden szögletében mozgósították a feltörekvő családokat és dinasztiákat, amelyek az egyetemes elhivatottságból kiindulva a kereszténység védelmét tűzték ki célul, ám a tulajdonképpeni fő motiváció egyrészt a dinasztikus és a vallási érdekekben, másrészt pedig a szolgálatot vállalók abbéli reményében keresendő, hogy az uralkodó nemesi ranggal vagy címekkel jutalmazza erőfeszítéseiket.

Míg Miguel Gómez Vozmediano egy személyt emelt ki, aki a kelet-európai hadszíntéren harcolt a török ellen, István Szászdi egy spanyol tüzérségi alakulat történetét mutatja be, a toborzást megelőző kasztíliai eseményektől Bécs 1529. évi ostromáig. Károly spanyol uralkodói működésének kezdeti időszakára esett a király ellenében felkelő, Károly anyját, II. (Őrült) Johannát királynőként támogató, úgynevezett *comunero*-mozgalom. A Medina del Campó-i tüzérségi alakulat katonái a felkelés kudarcát követően jelentkeztek a török ellen toborzott seregbe. Hozzájuk hasonlóan egyébként számos, más spanyol területről távozni kényszerült személy talált menedéket I. Ferdinánd bécsi udvarában. A tanulmány egy, az Indiák Főlevéltárában talált forrást is közöl, amely bepillantást enged Károly és testvére, Ferdinánd viszonyába, illetve az anyagi segítségnyújtás bonyolult folyamatába. Az írás mindemellett számos olyan információt, spanyol társadalom-, esemény-, illetve művelődéstörténeti adalékot szolgáltat, amit a magyar olvasó nem vagy csak korlátozottan ismerhetett eddig.

Gausz Ildikó tanulmánya szintén egy személy példáján, a 16. század második felében különleges pályát befutott francia arisztokrata, Philippe-Emmanuel de Lorraine, Mercœur hercege életútján keresztül azt mutatja be, milyen fordulatok vezethetnek bárkit is, hogy hazájától távol akarja Istent szolgálni egy „szent és igaz vállalkozásban”. Mercœur herceg egy volt a kiskirályok közül, a francia vallásháborúk bonyolult belpolitikai viszonyai közepette a népmozgalom vezére lett, amelynek célja az örökletes úton megszerzett, a királyságtól többé-kevésbé független Bretagne megteremtése volt. A királyi erők győzelme azonban a herceget rákényszerítette jövőjének „újratervezésére”. A tanulmány visszakanyarodik a jelen szám kiindulópontját jelentő Francia Királyság területére, egyúttal kapcsolódik fő tematikájához, jelesül hogy milyen motivációk vezették az oszmánellenes harcokban részt vevőket. A szerző megállapítása szerint csak a személyes életutak mutatják meg ténylegesen az oszmánok elleni magyarországi harcokban való egyéni katonai szerepvállalás indokait.

Az egyéni segítségnyújtás lehetőségeinek felvillantása után lapszámunk következő tanulmánya arra keresi a választ, hogy az 1547–1556 közötti időszakban a magyarországi törökellenes háborúk milyen szerepet játszottak a nemzetközi viszonyrendszerben, mennyire voltak fontosak az európai szintén, illetve az egyes politikai szereplők lehetőségeinek, céljainak ismeretében mennyire kérhető számon a nagyobb segítségnyújtás elmaradása. A négy szerző – Guitman Barnabás, Korpás Zoltán, Tóth Ferenc és B. Szabó János – közös gondolkodásának eredményeként megszületett, nagy ívű írás áttekintést nyújt a korszak európai politikai, hadügyi, diplomáciai és felekezeti viszonyairól. Komplex képet rajzol a 16. század közepi Európa had- és politikatörténeti eseményeiről, az V. Károly és I. Ferdinánd, valamint a német fejedelmek közötti kapcsolatok alakulásáról (különös tekintettel a vallási kérdésre). Betekintést enged az univerzális monarchia eszméjének jegyében folytatott európai politikába, a Habsburg-dinasztia ágai által uralt területek és a francia monarchia helyzetébe. Korábbi elemzések már ráirányították a figyelmet arra, hogy egymástól látszólag – vagy valóságosan is – távol lévő területeken zajló háborús folyamatok nemcsak közvetve, hanem közvetlen módon is befolyásolhatták a politikai döntéseket. E tanulmány azonban nem pusztán egyetlen esemény következményeire, illetve a közép-európai és a mediterrán hadszínterek kölcsönhatásaira mutat rá, hanem ennél sokkal összetettebb módon világítja meg: „A 16. század derekán világbirodalmak és európai hatalmak csaptak össze, amelyek igen sok fronton harcoltak egymással. A frontok között csak az egyik volt a Magyar Királyság területe, és mindaz, ami akkor történt, csak tágabb perspektívából érthető meg.”

Műhely rovatunkban egy szintén európai szintű vállalkozás egyik epizódjába nyerhetünk betekintést. Szanka Brigitta tanulmányából megtudjuk, hogy midőn a konstanzi zsinatról 1416-ban a nyugati egyház egységét helyreállítani kívánó Luxemburgi Zsigmond magyar és német király elindult az Ibériai-félszigetet, a Francia Királyságot és Angliát, valamint a németalföldi tartományokat érintő körútjára, az utazás lebonyolításában és az ahhoz kapcsolódó információáramlásban milyen szerep jutott az egyes német városoknak és az általuk az uralkodói kíséretbe delegált követeknek.

Martí Tibor

AGAINST THE NORMANS AND THE OTTOMANS

THE POSSIBILITIES OF COOPERATION AND DEFENCE

The papers of the present issue explore the two most important assaults on Christian Europe, as well as their social and economic consequences and the defensive mechanisms elaborated in response to them. The Viking (Norman) incursions and settlement in the 8th to 10th centuries unleashed processes and elicited responses that were not unlike those which were caused by the Ottoman attacks in the 16th–17th centuries.

Folyami kalandozók

Normannok a Loire-vidéken

A keresztény Nyugat-Európát ért középkori támadások egyik legjellegzetesebb fajtáját a normannok hadjáratai képviselik. Az északi, skandináv világ a 8. század végétől jelent meg Anglia, majd a kontinens peremvidékén, egyedi hajóikkal és támadó fellépésükkel számos forrás szerint a normannok óriási felfordulást és rémületet okoztak a partok közelében élő lakosság körében. Támadásaik célpontjai a gazdagabb városok, védtelenebb települések, illetve egyházi intézmények voltak, idővel már az sem számított, hogy hol, a tengerparton vagy a szárazföld belsejében helyezkedtek el. A 9. század közepétől az atlanti vizekről elérhető szinte összes hajózható folyót igénybe vették.

A kontinensen vezetett támadásaik egyik sajátossága mozgásuk javarészt „kötöttpályás” voltából, azaz a folyókhoz igazodó szervezettségéből és csapásirányából következett. E tekintetben sem előtte, sem azt követően nem tapasztalt jelenségről van szó: a kései Karoling Birodalmat ért normann agresszió hatóköre többé-kevésbé megegyezett a vízhalózat adta lehetőségekkel. Az alábbiakban ennek a jelenségnek néhány lényeges elemét szeretnénk pontosítani, valamint a Loire-ra vonatkozóan kiemelni és elkülöníteni. Fontos ugyanakkor már az elején leszögezni, hogy a kutatás régóta meghaladottnak tartja a pusztán agresszióként értékelt normann jelenlétet. A teljes mértékben nyers katasztrófát jelentő értelmezés és az azt relativizáló, a kereskedelmi és politikai kapcsolatok építő jellegét hangsúlyozó vélemények között a legtöbb kutató máig igyekszik valamilyen módon pozicionálni magát. Ennek historiográfiája önmagában is bőséges, itt most nem érezzük feladatunknak részletes bemutatását. Ugyanakkor magunk részéről az erről szóló diskurzust némileg tovább parafrázálva, érdemesnek tartjuk néhány ismert, illetőleg kevésbé kifejtett tényre felhívni a figyelmet.

A „normann kérdés” értékelésében az első elbizonytalanodások és a mai óvatosabb álláspontok között nem feltétlenül tapasztalható nagy különbség, tehát az a gyanú, hogy nem minden írható a normannok számlájára, úgy tűnik, jóval megelőzi a 19–21. századi, ideológiai elemeket is felvonultató vitákat. Jean Bouchet, François Rabelais barátja, poitiers-i jogász és történetíró a 16. század első felében szerkesztett Aquitánia-történetében (*Annales d'Aquitaine*) már a 843. évi normann

* A szerző a Károli Gáspár Református Egyetem BTK Medievisztika Tanszékének docense (1146 Budapest, Dózsa György út 25–27., galfy.laszlo@kre.hu).

betörésről szólva úgy összegzi a kezdeti eseményeket, hogy az északiak hatvan esztendeig pusztították az országot, majd – mint aki már meg is unta az igazán még el sem kezdődött historiográfiai vitát – hozzáteszi: a pusztítást tulajdonképp a Karoling-család belháborúiba belegabalyodott helyiek is okozhatták.¹ Máig jogos felvetés, hogy mennyiben lehetnek túlzók a szinte kizárólag frank szempontú és jobbra egyházi intézményekhez kötődő forrásaink. A normann támadások politikatörténetének tisztázása már bő másfél évszázada elindult (Émile Mabille, Ferdinand Lot, Walter Vogel), eredményei jól ismertek, és számos fontos szintézis, illetve újabb kutatás (Lucien Musset, Pierre Riché, Francois Neveux, Noël-Yves Tonnerre) részét képezik. Másfelől a 9–10. századra összpontosító társadalomtörténeti kutatások sikeresen feltárták a késő karoling társadalom válságát, illetve átalakulásának korábban nem ismert vagy nem hangsúlyozott pontjait, például a családszerkezet változását, a korai hűbériség megjelenését, a Nagy Károly-i rendszer erős ellenőrzésétől szabaduló elit konfliktusait (Jean-Pierre Brunterch, Noël-Yves Tonnerre, Régine Le Jan).² Mára már jól látható az is, hogy az északiak kereskedelmi, politikai partnersége fontos szerepet töltött be a kései frank állam történetében. Ezáltal a normannok részévé váltak a helyi erőviszonyoknak és politikai játszmáknak, sikerük pedig nem mindig a félelmetes fellépésükön, hanem inkább a világos koncepciókat követő gyors mozgásukon múlt, mellyel képesek voltak egy – a frank politika szempontjából – perifériusnak tekintett, ám hatalmas teret uralni és maximálisan kihasználni.

A normann támadások szakaszai

A viking (normann) jelenlét a forrásokban elsősorban mégis a támadásokról szóló tudósításokban öltött testet. Nem kerülhetjük meg tehát, hogy ennek kronológiáját rövid kiegészítésekkel végigkísérjük. Ahogy az imént jeleztük, az időrend lényeges elemeit már bő egy-másfél évszázaddal ezelőtt rögzítették,³ azóta néhány korrekciót⁴ téve a történettudomány – lehetőségeihez mérten – jól értelmezhető keretet teremtett.

Fontos ugyanakkor jelezni, hogy a korai skandináv fejedelemségek és a Frank Birodalom között már a támadások előtt létezett intenzívebb diplomáciai kapcsolat. Leginkább a szász és a fríz háborúk miatt a 8. század utolsó harmadától a skandinávok állandó összeköttetésben voltak a Karoling Birodalommal. A támadások tényén túl sok esetben maguknak a diplomataknak és a követeknek a nevei is jól ismertek.⁵ Ezen a téren tehát a normannok semmiképp nem jelentettek égből pottyant, soha nem látott ellenfelet, a frank világ már igencsak tisztában volt az északiak erősségével és szükségleteivel. Pierre Bauduin közelmúltbéli kutatásai rámutattak arra, hogy a változást leginkább az jelentette, hogy 840-től, de legkésőbb

1 *Annales d'Aquitaine*, 106–107.

2 Lásd: Schneider, 2003. 302.

3 Paillard de Saint-Aignan, 1840; Mabille, 1869; Vogel, 1906; Lot, 1908; Lot, 1915.

4 Gasnault, 1961; Noizet, 2007.

5 Bauduin, 2009. 225–258.

847-től már egyedül Német Lajos keleti frank állama tartott bárminemű diplomáciai kapcsolatot a skandináv uralkodókkal, míg a nyugati frank állam és Lothár országa számára is megszűntek ezek az érintkezések. Így tehát, legalábbis a felszínen, maradt a pusztá támadások realitása.

Az eseménytörténet – konkrétan a nyugati területekre vonatkozó – periódizációjában⁶ jól elkülöníthető egy egészen korai szakasz, mely – a partok és kikötők folyamatos őrzésén kívül – kevés gondot okozott a Karoling Birodalom számára. A 9. század első három évtizedét jelentő időszak bármennyire is visszhangtalan, azért is fontos, mert látjuk, hogy a normannok nem a verduni szerződéskor (843) kezdtek ismerkedni a területtel, hanem már régebb óta a La Manche és az Északi-tenger partjain túljutva Bretagne déli partvidékét és a Loire-torkolatot is behajózták. Ebben a szakaszban csak a leginkább veszélyeztetett, normannok számára könnyen elérhető és ideális támaszpontnak tekinthető óceáni helyek érezték meg az északiak támadásait. Ezt mutatja Noirmoutier erődítése, majd az ottani szerzetesek 834. évi elköltözése.⁷

A klasszikus értelemben első szakasznak tekinthető rabló hadjáratok kora a Loire-vidéken 843-ban vette kezdetét.⁸ A normannok Keresztelő Szent János ünnepén csaptak le Nantes városára. Az időpont megválasztása nem volt véletlen, mivel június 24. a nyári ünnepek egyik legjelentősebbje, gazdasági és kereskedelmi szempontból a legforgalmasabb időpont. A támadás politikai háttere „megszokottnak” tekinthető. Bretagne és a Loire torkolatvidéke konfliktuszóna volt: a Karoling királyi hatalom (Kopasz Károly), illetve az általa delegált képviselők (Lambert, Renaud), valamint az önállóságát egyre inkább elismertetni szándékozó Bretagne (Nominoë) ellentéteinek színtere.⁹ Ebben a helyzetben Kopasz Károly igyekezett a Loire-torkolatot megóvni és a szajnai példákbul okulva a normannok útját állni, ám a háttérben zajló rendkívül összetett viszály lehetőséget kínált a térségben régebb óta jelen lévő skandinávoknak a beavatkozásra, sőt a helyi felek részéről a harcba hívásukra is. A korabeli forrásokból kompilált, de csak jóval később, a 14–15. század fordulóján szerkesztett Nantes-i krónika állítása szerint egy belső harc során a Nominoë-val szemben álló Lambert hívta be a neustriai partoknál garázdálkodó normannokat, akik Bretagne megkerülésével értek június végén, precízen időzítve Nantes alá. A források úgy említik, hogy a város falaihoz a breton herceg (Lambert) ármánykodása, az evezők és a nyugati szél (*Zephirus*) hozta be a normannokat.¹⁰ Ez utóbbi esetben egy antik toposz alkalmazásán túl egy valódi jelenségről van szó. Ennek a kifejezetten lágy, mindig az óceán felől érkező nyugati szélnek kö-

6 Musset, 1965; Neveux, 2006. 50–52.

7 Mabille, 1869. 168–169.; Tonnerre, 1994. 270.

8 *Annales Bertiniani*, 439–440.

9 Chédeville–Guillotel, 1984. 251–260.

10 *Chronique de Nantes*, 15. Még részletesebb leírást adnak a kicsit távolabbi, angers-i Saint-Serge-apátság évkönyvei: „...mense junio, Normannorum ferox natio, numerosa classe advecti, Ligerim fluvium, qui inter Britanniam et ultimos Aquitaniae fines in occiduum mergitur Oceanum, ingrediuntur. Demum dato classibus zephireo ad urbem Nanneticam impiissimo Lamberto crebro exploratore praecognitam, celeri carbasorum volatu, pariter remorum impulsu contendunt. Quam mox navibus egressi undique vallant, et sine mora nullo propugnatore capiunt, vastant, dirapiunt...” *Chronicon Sancti Sergii Andegavensis*, 130–131.

szőnhetően hajózható a Loire egy hosszabb szakaszon, ami a reneszánsz időszakától elterjedt, úgynevezett *douceur angevine* (anjoui lágy, selymes klíma) fogalmával is jellemezhető.

Nantes kifosztása és 9. századi többszöri lerombolása viszont csak részben volt a normannok műve. Néhány évvel később, 850-ben maga a breton Erispoe rombolta le a város falait. A hosszú ideig tartó bizonytalanság a normannok kezére játszott. Nantes jobbra védtelen maradt, és csak a püspök próbálkozott meg egy új fal építésével a 9–10. század fordulóján, ám ez sem tudott ellenállni 919-ben az újabb normann támadásnak.¹¹

A 843. évi nantes-i pusztításnak mindenesetre komoly politikai következményei lettek. Egyrészt Kopasz Károly számára egyre sürgetőbbé vált a testvérekkel kötött megegyezés, legfőképpen azért, hogy ezáltal is szabadabb kezet kaphasson királyságában.¹² Másodsorban a normannok hamar kiépíthették támaszpontjaikat a Loire-torkolatban, ezáltal már nemcsak a távolabbi Noirmoutier szigetről, hanem közvetlenül a tenger és Nantes közötti folyamszakasról, illetve azok szigeteiről is támadni tudták a szárazföldi területeket. A 840-es években ugyanakkor még nem ismerünk hasonló nagy normann támadást a Loire-vidéken, akcióik, úgy tűnik, inkább a délebbi, aquitániai részek felé irányultak az említett Loire közeli telepekről.

Másrésről az is világos, hogy a Loire-vidék fenyegetettsége nem volt hasonlatos sem a Szajna völgyéhez, sem a La Manche menti vagy északi-tengeri folyamtorlatokéhoz. Míg a Szajna völgye a 840-es évektől folyamatos támadásoknak volt kitéve, olykor igen intenzív időszakokkal, addig a Loire-torkolatban az első megjelenésüket követően csupán tíz évvel van tudomásunk újabb normann támadásról.

A normannok 853. évi akciója abból a szempontból is érdekes, hogy valójában ez volt az első olyan hadjárat, amely már mélyebben is érintette a Loire-vidéket. Ezúttal a normannok júliusban elhagyták a Szajna-torkolatot, majd Bretagne-t megkerülve áthajóztak a Loire-ra. Ez az akció vette célba és rabolta ki a folyamparti Saint-Florent-apátságot¹³ (Montglonna), majd novemberben, már a tél közeledtével Nantes felől továbbhaladtak és kifosztották Tours-t is.¹⁴ Az egyházi források tanúsága szerint a támadások hatására ebben az évben nagyobb mozgás indult a Loire mentén, leginkább az egyházi kincsek és ereklyék biztonságba helyezését célozva. 854-ben újraindultak a normannok támadásai a Loire-on. Ezúttal eljutottak egészen Blois-ig, a várost felgyújtották, tovább viszont nem tudtak haladni, mert a chartres-i (Burchardus) és orléans-i püspök (Agius) összefogott, majd katonákat, illetve hajókat állított ki, és így ezzel a Loire-on első ízben megszervezett védelemmel vissza-

¹¹ *Chronique de Nantes*, 78–79.

¹² Riché, 1983. 167.

¹³ *Historia Sancti Florentii Salmirensis*, 229–231.

¹⁴ *Annales Bertiniani*, 447–448. Normann kalózok (pirati) november közepén Nantes felől felhajózva pusztították el a tours-i Szent Márton-bazilikát, ám az ereklyéket előbb Cormerybe (Indre et Loire), majd Orléans-ba vitték a támadók elől. Számos átvételére például: normannok a Loire-on feljővet Galliát pusztítják, és felgyújtják a Szent Márton-bazilikát Tours-ban. *Ex Hermanni Contracti Chronico*, 233. (Reichenau Hermann krónikája, 11. század.).

fordították a normannokat.¹⁵ A Szent Bertin-évkönyv megemlíti még ugyanabban az esztendőben Angers felgyújtását is, ám érdekes módon ez az információ épp az angers-i forrásokból hiányzik.¹⁶ Ha valóban érte ilyen támadás Angers-t, az nagy valószínűséggel egy külön hadjárat keretében történhetett.

Az mindenesetre világos, hogy legkésőbb ettől kezdve más minőségű ellenféllel kellett számolniuk a helyieknek. A Szent Bertin-évkönyv is világosan Loire menti normannokról beszél (*Dani in Ligere consistentes*), és ha megtelepedésük már korábban is sejthető Nantes környékén, ettől az időponttól nyilvánvaló, hogy támadásaik a Loire alsó vidékén kialakított telepekről indultak ki és oda is tértek vissza. A következő évben (855) szintén felhajóztak a Loire-on, ám irányt váltva, hajóikból kiszállva Poitiers-ra törtek, de ezúttal támadásuknak a helyi csapatok útját állták, és a forrás szerint nagy mézárhlást végeztek közöttük.¹⁷ A szárazföldi akciók tehát a normannok számára is tartogattak veszélyeket, amíg ugyanis csak folyókon kellett mozogniuk, sokkal nehezebb volt legyőzni őket. Egy kemény tél után 856. április 18-án jutottak el újból Orléans-ba, amit kifosztottak, majd háborítatlanul visszavonultak, 857-ben pedig ezek a Loire-on megtelepedett normannok a Tours és Blois közti területet rabolták.¹⁸

857 után azonban forrásainkban újból kevesebb szó esik a Loire-vidéki támadásokról. Jól ismertek ugyanakkor intenzív rohamaik Aquitániában, Hispánia megkerülésével a Földközi-tengeren, valamint a Szajna-völgyi, úgynevezett nagy inváziójuk.¹⁹ Újabb betöréseik a Loire-vidéken csupán 864-től tapasztalhatók, ekkortól néhány évig viszont újból évenkénti gyakorisággal támadtak. Némileg változtattak viszont céljaikon, és ezt követően a Loire-tól távolabb eső célpontok is elérhetőnek bizonyultak számukra. Ez részben a Loire mellékfolyóinak használatával magyarázható, ezeken hajóztak fel a Maine-en Angers alatt, majd tovább a Sarthe-on úgy, hogy a Szajna és Loire közötti területek középső része is elérhetővé vált számukra. A Sarthe felső szakaszán mindenesetre már hajóikból kiszállva folytatták útjukat Le Mans-ig. Az említett középső területek, így Beauce és Maine ellenkező irányokból váltak támadhatóvá. Míg Chartres esetében az Eure-ön felhajózva a Szajna felől közelítettek a normannok, addig Maine Grófság, tehát Le Mans a Loire felől vált sebezhetővé.

Mindezek mellett folyamközeli konfliktusokról továbbra is van tudomásunk. 864-ben Hincmar, a Szent Bertin-évkönyv szerkesztője szerint Erős Róbert, aki elsőként viselte az Anjou grófja (*comes Andegavensis*) címet, két Loire-nál táborozó

15 „Dani in Ligere consistentes usque ad Blisum castrum veniunt, ipsumque incendunt, volentes inde Aurelianis pervenire eadem patratu. Praeparantibus vero adversus eos navigia et bellatores episcopo Aurelianensium Agio et Carnutum Burchardo ab intentione desistunt, et inferiora Ligeris repetunt.” *Annales Bertiniani*, 448.

16 *Annales Bertiniani*, 449.

17 „Northmanni Ligerim ingressi, relictis navibus pedestri itinere urbem Pictavorum adire moliantur, sed occurrentibus Aquitanis adeo profligati sunt, ut ultra trecentos pauci evaserint.” *Annales Bertiniani*, 449.

18 „Hi vero qui apud inferiora Ligeris morabantur, Turones et omnia circumquaque loca usque ad Blisum castrum depredantur.” *Annales Bertiniani*, 449–450.

19 Lot, 1908; Lot, 1915.

normann csapatra tört rá, és némi veszteség árán legyőzte azokat.²⁰ Egy évvel később az északiak addig még általuk nem látott távoli célpontot értek el. Ezúttal a Loire menti Fleuryig (*Floriacus*) hajóznak fel, és ott a Szent Benedek ereklyéit őrző apátságot gyújtották fel és rabolták ki, majd visszatértükben Orléans-t is felgyújtották.²¹ Szintén ez évben Poitiers-ra is rátámadtak, hajóikból kiszállva szárazföldön jutva el odáig. Akciójukat ezúttal nem zavarták meg helyi csapatok.²² Hasonlóképp zavartalan visszatérésről hallhatunk szintén ebben az évben Le Mans megtámadása és kirablása után, amit a Loire-vidéki normannok a bretonokkal közösen hajtottak végre.²³ A breton-normann szövetség, úgy tűnik, tovább tartott, mert 866-ban a Loire-vidéki normannokat újra Maine-ben találjuk. A források szerint mintegy 400 Loire-vidéki normann bretonokkal kiegészülve lovon támadott Le Mans-ra. Visszatérve viszont Brissarthe-nál, később legendássá váló ütközetben mért rájuk vereséget Erős Róbert.²⁴

Regino prümi apát Nantes, Angers, Tours és Poitiers pusztításáról beszél, ami viszont ebben az évben más helyi említések hiányában nem igazolható.²⁵ Másutt is fennmaradt azonban, hogy 868-ban loire-i normannok Orléans-ra támadtak és háborítatlanul kifosztották.²⁶ A Loire-vidéki normann támadások kronológiája ugyanakkor a helyi erőviszonyok átalakulását is tükrözi. Világos, hogy Neustria védelme Kopasz Károly számára is egyre fontosabbá vált.

Jól érzékelhető a Karoling uralkodók folyamatos jelenléte a térségben, aminek egyik kulcsa Angers volt. Kopasz Károly itt fogadta a hűségesküt tévő bretonokat (851) éppúgy, mint a menekülő nantes-i püspököt.²⁷ Emellett az uralkodók továbbra is látogatták az anjoubeli rezidenciákat,²⁸ ahol azonban a harc oroszlánrészt egyre inkább a terület tényleges ura, Erős Róbert vállalta. Az uralkodó mindazonáltal csak egy ideig mentesült a cselekvés kényszere alól. Róbert 866-ban bekövetkezett halálával újból a királyra hárult a védelem megszervezésének feladata.

A francia történetírásban a Róbert-ház felemelkedése és legitimációja szempontjából mérföldkőnek tekintett, előbb említett brissarthe-i győzelem tehát még korántsem szüntette meg mindenütt a Loire-vidék normann fenyegetettségét. Ennek tudható be, hogy az ütközetet később sem tekintették fordulópontnak. Ezt hangsúlyozza az a fentebb említett tény is, hogy két évvel később a loire-i normannok Orléans-ra támadtak és háborítatlanul kifosztották.²⁹

A helyi lakosság helyzetét csak súlyosbította, hogy Salamon breton fejedeleme 869-ben békét kötött a Loire menti normannokkal. Ráadásul Kopasz Károly a

20 „...duos cuneos de Nortmannis, qui in Ligeri fluvio residebant.” *Annales Bertiniani*, 467.

21 „...cum maximo impetu, faciente divino iudicio, secundo vento per eumdem fluvium.” *Annales Bertiniani*, 467.

22 „Pictavum civitatem pedestri ordine pergunt.” *Annales Bertiniani*, 469.

23 *Annales Bertiniani*, 470.

24 *Annales Bertiniani*, 472–473.

25 *Reginonis chronicon*, 578.

26 *Annales Bertiniani*, 477.

27 *Annales Bertiniani*, 446.

28 Barbier, 2010. 185–186.

29 *Annales Bertiniani*, 477.

védelem terhét részben a helyiekre hárította, felszólította ugyanis a Szajrán túli városok – például Le Mans, Tours – lakosságát, hogy erősítsék meg városaikat a normannok ellen. Ugyanakkor az évkönyvek említik, hogy a normannok ekkor már ezeket a területeket is adóztatták nemesfémben és terményben.³⁰

Ebben a kontextusban különösen fontos fordulópontot jelent Angers 873. évi ostroma és Kopasz Károly itt aratott fényes győzelme. Az esemény abból a szempontból is sajátos, hogy itt a frankok jelentek meg ostromlóként, azaz a normannok által elfoglalt várost szabadították fel. Kopasz Károlynak sikerült a korábbi szövetségi viszonyon fordítani és a bretonokat maga mellé állítani, hogy visszaserkezze a várost. Vereségüket belátva a normannok pedig – szemmel láthatóan – mindent megígértek a szabad elvonulás fejében. A frank hatalom ezt kihasználva hozzájárult, hogy – ha keresztény hitre térnek – maradhatnak a Loire-nál, sőt a folyó egyik szigetén februárban tartott vásárt is lehetővé tett számukra.³¹ Az eset a reakcióképes hatalom képét mutatja: az Angers-ba siető uralkodó teljes mértékben kézben tartotta az események irányítását, azaz képes volt fordítani a katonai helyzeten, helyreállítani a rendet a városban, majd élt uralkodói jogosítványaival, a vásártartáshoz még Bretagne határán is az ő engedélyére volt szükség, a letelepedés lehetőségét pedig egyértelműen vallásváltáshoz kötötte.

Angers kapcsán ugyanakkor Pierre Bauduin a közelmúltban alapos tanulmányban mutatott rá a krónikás hagyomány két eltérő befolyásoltságú tudósítására. Hincmar reimsi érsek, azaz a „hivatalos” udvari történetírás egyértelműen Kopasz Károlyt állítja élénk főszereplőként, aki nélkül ez a siker nem történt volna meg, míg Regino prümi apát krónikája mindenkit pozitívabban értékel,³² és alapvetően a bretonok, illetve a helyi anjoui hatalom, a Róbert-ház sikereként mutatja be az eseményeket. Bauduin a frank belső harcok „áldozataként” kezeli a két hagyományt,³³ óvatosságra intve ezáltal az eseményekből kiinduló értékeléseket is. Tegyük hozzá, ha alaposabban megnézzük, ez a törésvonal helyben is látszik: az angers-i Saint-Serge-apátság egyértelműen Regino olvasatát vette át, míg két másik nagy tekintélyű apátság, a Saint-Aubin és a saumuri Saint-Florent tartózkodott minden ilyen irányú elköteleződéstől.³⁴ Annyi mindenesetre világos, hogy a normannok angers-i kudarcukat követően is maradhattak a Loire alsó vidékén kiépített bázisukon, ám ehhez a frank hatalom feltételeket szabott. A Szent Bertin-évkönyvek tanúsága szerint világos tehát, hogy harminc évvel megjelenésük után, a 870-es években a normannok már nem egyszerű kalandornak tekinthetők a Loire-vidéken. Letelepedé-

30 *Annales Bertiniani*, 486.

31 „Petierunt autem, ut eis in quadam insula Ligeris fluvii usque in mense Februario residere et mercatum habere liceret, atque in mense Februario quicumque iam baptizati essent ex eis et christianitatem de cetero veraciter tenere vellent ad eum venirent, et qui adhuc ex paganis christiani fieri vellent ipsius dispositione baptizarentur, ceteri vero ab illius regno discederent...” *Annales Bertiniani*, 496. Vö. *Chronicon Sancti Sergii Andegavensis*, 132–133.

32 *Reginonis chronicon*, 585–586.

33 Bauduin, 2009. 173–197.

34 Vö. *Chronicon Sancti Sergii Andegavensis*, 132–133.; *Breve chronicon Sancti Florentii Salmurensis*, 184.; *Chronica Sancti Albini Andegavensis*, 19.

süket engedélyezték, valószínűleg már angers-i szabadon engedésüknek is pénzük látta kárát,³⁵ az pedig szintén ismert, hogy ezután adót fizettek a frank államnak.³⁶

Mindez azonban nem jelentette a normann támadások megszűnését a Loire-on. Önálló akcióik visszaveréséről és felettük aratott győzelemről tudósítanak a frank évkönyvek az 878. és az 879. év kapcsán is.³⁷ Ez utóbbi esetben különösebb földrajzi pontosítás nélkül, de egyértelműen egy vízi vagy vízparti konfliktusról adnak hírt a november végén a Vienne (*Vencenna*) folyóba ölt normannokról szóló tudósítás alapján.³⁸

Fontos jeleznünk ugyanakkor, hogy a nyugati (Loire-vidéki, breton) területeken nem mutatkozik olyan tendencia, amely párhuzamba állítható lenne azzal az egyre sokrétűbb normann jelenléttel, amit a 880-as évektől az északi partokon tapasztalhatunk. Míg északon komoly politikai jelentőséggel bírt III. Lajos normannok felett aratott saucourt-i győzelme (881),³⁹ a normann és frank politikai kompromisszumok, házasságok (Gotfrid normann vezér és Gisla, II. Lothár lányának házassága), adófizetések, melyek minden jel szerint az ott működő és a frank történeti emlékezet által is jól ismert skandináv vezérek eredményeinek tekinthetők. Ráadásul ezek az információk a helyi politikai érdekek és erőviszonyok figyelembevételével nagyon különböző megfogalmazásban kerültek be a frank krónikákba, vagy épp maradtak ki a hivatalos emlékezetből.⁴⁰

882-ben hallunk újból Hasting normann vezérről, akinek Loire-vidéki normannjai előbb a szárazföldön kalandoztak, majd a tenger felé fordultak. Ebben szerepe lehetett a frank uralkodónak is, ismert ugyanis, hogy ebben az évben Károly nagy hadat indított a normannok ellen. III. Lajos Tours-ig vonult ellenük, és a további harcban csak végzetes betegsége akadályozta meg.⁴¹ Megbékélésre emlékezik feljegyzéseiben a Saint-Vaast-apátság évkönyve is, amely a 882. év kapcsán szintén megemlíti, hogy Lajos a Loire-hoz ment kiűzni országából a normannokat. Küldetése olyannyira sikerrel járt, hogy a korábban félelmetes hírben álló Hastingot is megbékítette és szövetségesévé tette (*in amititiam recipere*).⁴²

A 880-as évek közepén ugyanakkor a normann támadások leginkább a Szajna-vidéket érintették. Itt a normannok már erődtítettek, sáncoltak, ostromgépeket, illetve -technikát alkalmaztak.⁴³ Újabb támadást nyugati területeken 886-ból ismerünk Nantes ellen.⁴⁴ Ez alkalommal Hasting normann vezér utolsó jelentős, Loire-vidéki akciójáról van szó. Landran, Nantes püspöke Kövér Károly királyhoz

35 *Chronica Sancti Albini Andegavensis*, 19.

36 *Annales Bertiniani*, 503.

37 *Annales Vedastini*, 197.

38 *Annales Bertiniani*, 512.

39 Schneider, 2003. 291–315.

40 Bauduin, 2009. 199–223.

41 *Annales Bertiniani*, 513–514.

42 *Annales Vedastini*, 520.

43 *Annales Vedastini*, 522–523.

44 A Nantes-i krónika tévesen összeköti a támadást Salomon breton király halálával (874). Salomon meggyilkolása 12 évvel korábban történt, így nem valószínű, hogy közvetlenül ez váltotta ki a normannok támadását. *Chronique de Nantes*, 66–67.

menekült Angers-ba, ahol a király saját birtokán gondoskodott menedékről a főpap és kísérete számára.⁴⁵ Egy évre rá, 887-ben a Saint-Vaast-kolostor évkönyve normannokról ír a Saône-on és a Loire felső vidékén.⁴⁶ Ez a hír önmagában is érdekes, mert azt feltételezhetjük, hogy a normannok átjárót találtak, és használatba is vették a Loire és a Saône–Rhône-tengely között. A 9. és 10. század fordulóján tehát a normannok már olyan mértékben összehangoltan és otthonosan mozogtak a franciaországi folyókon, hogy valóban veszélyesek lehettek a partoktól távolabb élő lakosságra is. Elérték a Loire-vidék egyik hátszágának számító Burgundiát és Auvergne-t is, illetve más információk szerint Clermont felől közelítve hajóztak le a Loire-on.⁴⁷

Ugyanakkor a helyi források fényében ezt később nem folytatták tudatosan, sőt a Loire-vidéket érintő normann támadások a század utolsó évtizedére megszűnni látszanak. Ennek egyik legfontosabb oka Bretagne-ban keresendő. Ismert, hogy hatalmát konszolidálva 890-re (Nagy) Alain, Bretagne utolsó királya kiűzte a Loire mellől a normannokat, sőt uralkodása alatt végig távol is tudta tartani őket Bretagne-tól.⁴⁸

A Loire-vidéket valójában 903-ban érte az utolsó normann támadás. Ennek híre mindenesetre messzire elért. Ezúttal újból, legalább harmadik alkalommal Tours, valamint a Szent Márton-apátság volt a célpontjuk, és a helyi források komoly, egész várost érintő pusztításról tudósítanak. A Touraine-i krónika tudni véli a két vezért is, (H)Eric és Aret névvel illeti őket.⁴⁹ Ezt követően azonban a Loire-vidéket ért támadások végleg abbamaradtak, és csak a Loire-torkolat környékén találkozunk újfent velük.

A Nantes-i krónika szerint Alain halála után (907) viszont a normannok egy csapásra újból megjelentek Bretagne partjainál. Bár ez nem jelentett minden évben pusztítást, elszórtan jelentkező akcióik ezúttal is a partok felől és a félsziget folyóiról érkeztek, és kellően nyugtalanítók voltak a kortársak számára.⁵⁰ Súlyosabb támadás érte a bretonokat 912-ben a saint-clair-sur-epte-i szerződést (911) követően, ami bizonyos értelemben nem is olyan meglepő. A normannok Szajna-vidéki végleges megtelepedésével a Párizstól északra eső terület nemcsak megszűnt mint célpont, de a vikingek egyszeriben erős bázist is kaptak általa további akcióikhoz. Logikus, hogy ez a politikai kompromisszum hatással volt Bretagne-ra és a Loire alsó vidékére.

Ahogy pedig azt fentebb is jeleztük: a normann támadások egyik célja a folyamattorkolatok megszerzése volt. Ezeknek az amúgy nehezen ellenőrizhető, mégis sok szempontból értéktelennek tekinthető területeknek az átengedése vállalható kompromisszum lehetett a helyi hatalmak részéről. A 9. században már má-

45 „...in urbe andegavina dedit ei refugium et de regalibus proprietatibus, quas ibi habebat, sibi et clericis suis jussit dari stipendia, ibique honorifice cum domno Rainone, Andegavensi episcopo, permanens, expectavit donec Alanus Magnus Britanniae dux factus est.” *Chronique de Nantes*, 67.

46 *Annales Vedastini*, 524.

47 Dudo, 161.

48 Tonnerre, 1994. 272., 276.

49 *Chronicon Turonense Magnum*, 107.

50 „Ipsi normanni viri diabolici crudelissimique et perversi homines... cum ingenti navium classe per mare Oceanum navigantes totam Britanniam devastarunt.” *Chronique de Nantes*, 80–81.

sutt is (például Weser, Elba) bőven akadnak példáink a normannok folyótorkolatokban való időszakos megtelepedésére vagy ottani területek átadására. Ez a gyakorlat adhatott alapot a saint-clair-sur-epte-i szerződésnek is, valamint néhány évvel később, 919-ben a normannok Nantes közelében, a Loire-torkolatnál történő megtelepedésének. Lucien Musset jogosan figyelmeztet arra, hogy ezek a közösségek, így a 919-ben létrejövő nantes-i, nem voltak tartós formációk.⁵¹ Ugyanakkor a Nantes-ot érintő pusztítást sem szabad lebecsülni, mára már világos, hogy ezek közül a legnagyobb a 10. században következett be, azt követően, hogy a saint-clair-sur-epte-i szerződés a Szajna torkolatvidékét és a Loire-t is megkímélte. Nantes esetében elhúzódó válságról beszélhetünk, ugyanis a normannok 919-ben⁵² befészkeltek magukat a Loire-torkolatba és 937-ig innen fenyegették, illetve tartották ellenőrzésük alatt a várost és környékét. A nantes-i klérus és a székesegyház, valamint a városi és a város környéki kisebb egyházak kincseit keletre, elsősorban Burgundiába menekítették. Mindez a Loire-vidék és Burgundia közötti korábban kialakult kapcsolat szálait fűzte szorosabbra.

Más tekintetben egyedi, hogy Nantes-ot ezúttal alig védték, akik mégis, azok igyekeztek minden menthetőt magukkal vinni. A város könnyű zsákmány volt, és Nantes 919 után mintegy két évtizedre nem pusztán elveszett, de a nantes-i krónikás hagyomány szerint a várost lakossága is elhagyta. Visszavétele az angol uralkodó, Athelstan segítségével, a legendás erejű Alain Barbetorte-nak köszönhető.⁵³ Ezzel a Loire-vidéken végérvényesen lezárult a normann támadások korszaka.

A letelepülés módozatai

Az északiak megtelepedése a helynevekben leginkább Normandiában a Szajna-torkolat két oldalán érhető tetten. A Szajna-parthoz köthető közel harminc helynév többsége a torkolat környékén található, ám van egy feltűnően sűrű szakasz még az Eure-torkolattól Rouen felé a Szajna bal partján is.⁵⁴

Emellett az újabb szakirodalom arra is felhívja a figyelmet, hogy Normandia „elnormannosodása” nem az 911. esztendővel kezdődött, hanem jóval előbb. Azaz a saint-clair-sur-epte-i szerződés, amelyről egyébként elég kevés konkrétumot tudunk, nem egy végeláthatatlan támadássorozat előzménye, hanem sokkal inkább a normannok térhódításának befejezése volt. A Szajna-völgy megszerzése a 880-as években kezdődött, ebben fontos mozzanatot jelentett Erős Róbert idősebb fia, Odo hatalomra jutása után az egyházi intézmények visszavonulása a parttól (Soissons irányába), a terület kiürítése és a normannok parti, kikötői pozícióinak megszilárdulása. A folyami kikötők birtoklása meghatározó körülménynek számít esetünkben. A Szajna-völgy apátságainak megvoltak az önálló kikötői (Fontenelle,

51 Musset, 1958. 64.

52 Más kutatók Flodoardra támaszkodva 921-től számolják ezt a korszakot. Chédeville–Guillotel, 1984. 377–378.

53 *Chronique de Nantes*, 84–88.

54 Le Maho, 2005. 175. (térkép).

Jumièges, Logium, Pentale, Pennante és egy második kikötő), Rouen város kereskedői és iparosai szintén nem a falak mögé szorulva működtek, hanem nagy ívben a város körül szétszóródva, ugyancsak önálló kikötőkkel rendelkeztek.⁵⁵

A korszakot kitűnően ismerő Jacques Le Maho hangsúlyozza továbbá, hogy a normann és a frank népesség e kezdeti időszakban külön élt a Szajna-völgyben. A letelepítés gondolatának előzményei Normandiában pedig nem a *pagusok*, a városi körzetek kereteit követték, hanem sokkal inkább a folyók szabta struktúrákat, melyek a normann telepek vonalát is jól kirajzolták.⁵⁶

A frank telepítési politika előzményei a Loire-on is korábbra nyúlnak. Már két évtizeddel a 873. évi angers-i vereségüket megelőzően találkozunk letelepedett normannokkal a Loire-torkolatban. A Biece (*Betia*) szigetéhez kötődő telepük Nantes városfalaitól néhány mérföldre feküdt, és ezt a szemtelenül közeli táborn a breton uralkodók hosszú ideig nem is tudták felszámolni. Sőt ügyetlen politikájával Erispoe breton fejedelem a 850-es években elérte, hogy egy újabb normann társaság is megjelenjen a Loire alsó vidékén Sidric (Sidroc) vezetésével, majd innen Bretagne neves apátságainak fosztogatásába kezdjen.⁵⁷ Itt, úgy tűnik, hogy a frank hatalom legkésőbb a 873. esztendőben elért angers-i sikerrel tudott fordítani a helyzeten, az a tény azonban, hogy a vikingek a Loire-torkolatban maradtak, azt sejteti, hogy addigra ők már jövedelmező kereskedelmi kapcsolatokat építettek ki és működtettek, és a maradásról az adófizetési kötelezettségük sem rettentette el őket. Ez lenne tehát az évkönyvi adatok mögött meghúzódó „csendes történelem”, amiről ugyan „esemény” híján a források keveset beszélnek, tényleges voltukhoz viszont kétség nem fér.

A kutatás számára épp az összehasonlító vizsgálatoknak köszönhetően vált világossá, hogy mind a normannok a támadások során, mind a későbbiekben letelepedett közösségeik nagyon különböző kapcsolatokat alakítottak ki a helyi lakossággal. Frízföld vagy Írország elkülönülő közösségekkel és egymás közötti kifejezetten ellenséges viszonnal jellemezhető, az angliai viking megtelepedés irodalma könyvtárnyi, amiből jól kiolvasható a viking–angol együttélés összetettsége és gyakori egymásrautaltsága. Ha a normann telepek és a Frank Birodalom kapcsolatát tekintjük, feltűnő a vikingek gyors és sikeres integrációja. Itt ugyanakkor elsősorban a normandiai példa lebeg szemünk előtt, ám a Frank Birodalomban más helyütt is számolhatunk hosszabb-rövidebb ideig tartó megtelepedésükkel, így a Loire-vidéken történő helyfoglalásuk más tapasztalatot mutat, mint a klasszikusnak tekintett Szajna-völgyi.⁵⁸ Ez utóbbi minden szempontból masszívabb normann jelenlétet feltételez, amihez számos minőségi különbség is kapcsolódik. Régóta kutatott témának számít az északi helynevek megléte Franciaország területén. René Lepellay egy konkrét határvonalat, az úgynevezett Totok vonalát (*ligne des Tots*) tekinti releváns határnak, amitől északra, Normandiában számos skandináv eredetű helynév ma-

55 Le Maho, 2005. 166.

56 Le Maho, 2005. 177.

57 Tonnerre, 1994. 270–271.

58 Lásd: Bauduin, 2005; Bauduin 2009; Bauduin, 2010.

radt fenn.⁵⁹ Ezek kellő számú normann letelepedését feltételezik a környéken. Használó vonalnak viszont a Loire-vidéken nyoma sincs.⁶⁰

Zavaró mindezek mellett a normannokhoz köthető régészeti leletek feltűnő hiánya, ami szinte teljes Franciaországra jellemző, és ebben még Normandia sem jelent igazán kivételt. A napvilágot látott, normannokhoz köthető fegyverek száma alig néhány tucat, és mind a Szajna-völgyből vagy a Loire-torkolatból került elő. A pitres-i fibulákat és néhány egyéb ékszert leszámítva a viseleti tárgyak tekintetében még ennyit sem tudnak felmutatni a normandiai múzeumok.⁶¹ Sokszor hallott vélemény, hogy ha lenne Franciaországban vikingekre szakosodott régészet, talán előrébb tartanánk. Az első viking típusúnak tekinthető pénz- és nemesfémlelet például csupán néhány példányt tartalmaz, melyek nagyjából a 9. század végére datálhatók.⁶² Mindebből okkal következtethetünk arra, hogy a normandiai és egyéb nyugati frank területek kereskedelmében a viking pénzek korántsem voltak olyan mértékben használatosak, mint Angliában.⁶³ A viking jelenlét sajátos vonását, letelepedettségüket látszik igazolni ugyanakkor a franciaországi területeken fellelhető egyetlen hajóssír, melyet Bretagne egyik szigetén találtak 1906-ban. A groix-i lelettel már egy, a 10. század közepén valószínűleg a környéken hajóépítéssel foglalkozó – akár másodgenerációs – viking férfi temetkezése, 11-12 méteres hajója, fegyverei, a Nap magasságát mérő navigációs eszköze és különböző használati tárgyai kerültek napvilágra.⁶⁴

Stratégia és harcmodor

A normannok taktikája és támadásaik lebonyolítása a kortárs forrásokból első pillantásra jól ismertnek mondható. A meglepetésszerű, gyors támadásokkal jellemezhető hadviselés számos közhelyét esetükben is fel tudjuk sorolni. Ugyanakkor számunkra a konkrét harci mód néhány részlete legalább annyira érdekes. Támadásaikról olvasva egy sor gyakorlati szempont is felmerülhet. Így például kérdés számunkra, hogy több száz mérföldes tengeri út után mennyiben igényelt más tudást a folyókon felépíteni egy támadást.

A folyók mellett alapvetően semmi és senki nem volt biztonságban. A városok elleni támadások ugyanakkor ritkábbak voltak, és külön említést érdemlő ese-

59 Lepelley, 2002. 196–197.

60 Noël-Yves Tonnerre a breton egyházi kartuláriumokra támaszkodva is leginkább a személynevek között talál normann eredetűeket. Tartósabb hatást kiváltó megtelepedésükkel, sőt a helyiek tömeges menekülésével sem számol Bretagne-ban és a Loire alsó szakaszán. Tonnerre, 1994. 281.

61 Périn, 1990. 161–166.

62 Cardon–Moesgaard–Prot–Schiesser, 2008. 21–40.

63 Uo. 23.

64 Az a felvetés, hogy a sziget neve maga is északi eredetű lenne, azt látszik igazolni, hogy itt akár egy skandináv eredetű kolónia különösebb feltűnés nélkül is le tudott telepedni. A groix-i temetkezés bőséges irodalmára lásd: Du Chatellier–Le Pontois, 1908. Az értékeléshez azonnal hozzászólt a világszerte ismert osebergi hajóssír ásatásának egyik vezetője, Gustafson is: Gustafson, 1908. Lásd még: Chédeville–Guillotel, 1984. 400–401. Legújabbban: Langouët, 2006.

ménynek számítottak, amelyek nem ismétlődtek minden évben. A közelmúltban a normandiai Rouenban végzett kutatások ebből a szempontból is figyelemre méltó eredményeket hoztak. Jacques Le Maho például arra hívja fel a figyelmet, hogy a Szajna-parti Rouen még a 880-as évek végén is eléggé biztonságosnak számított ahhoz, hogy az egyházmegye területéről falai közé (*intra muros*) meneküljenek akár kincsekkel felpakolva. A régészeti kutatás nyomán világossá vált az is, hogy Rouen igen intenzív átalakuláson ment keresztül a 9. század végén, ami a menekültek befogadásával és a város menedékhellyé válásával magyarázható.⁶⁵ Mindez arra enged következtetni, hogy a normann támadások célpontja első lendületben mindenképp a védelem nélküli folyamtér volt, az ennek közelében található erődtett városok viszont nem váltak azonnal a támadások áldozataivá, sőt tartósabb védelmet is képesek voltak nyújtani. Tegyük hozzá azt is, hogy a lakosság sem feltétlenül menekült több száz kilométerre.

A folyópartok elleni támadások ellenben – amelyekről jóval kevesebbet tudunk – kézenfekvő lehetőségnek bizonyultak az élelem vagy az állatállomány pótlására.⁶⁶ Fontos kérdés, vajon utal-e valami arra, hogy az északiak esetlegesen tartósabban elszakadtak volna a folyóktól és szárazföldi hadműveletekbe bocsátkoztak volna. Támadásaiknak volt-e bármiféle szezonalitása? A kétségtelenül zordabb körülmények ellenére nem a téli időszak tűnik az igazán nagy kihívásnak. A normannok jól láthatóan nem zavartatták magukat a téli időszakban, támadásaik eloszanak az év minden szakában.⁶⁷ Több nyugat-franciaországi folyóról ismert ugyanakkor, hogy a nyári periódus vízhiányos időszakai miatt a hajózás akár hónapokra is leállhatott.⁶⁸

Több tucat, de adott esetben akár több száz, a folyón hosszan felsorakozott hajó látványa kétségtelenül apokaliptikus képzeteket kelthetett a helyi lakosokban, akik addig jobbra békés közlekedésre szolgáló bárkákat láttak fel-le úszkálni. A Loire esetében ugyan kevés kétség férhet ahhoz, hogy a folyón mindkét irányban hajóztak, ám a szakirodalom már régen rámutatott arra a tényre, hogy a római korszakban leginkább a birodalom központibb zónái (például a Rhône- és Saône-parti Lyon) és az innen dél felé küldött hajók határozták meg a Loire-on zajló közlekedést. Ezzel szemben a Karoling-kortól érzékelhető az atlanti területek felértékelődése és a felfelé zajló hajózás gyakoribbá válása.⁶⁹ Maga a frank uralkodó ugyancsak használta lefelé utazásra a folyót még a 860-as évek második felében is. Folyami úton vezetett Kopasz Károly egyik fontos útja a Bellus Pauliacus uradalmába 867 márciusában.⁷⁰ Úgy tűnik, ezt az éppen nyitódó közlekedési „ajtót” tárta szélesre a normann támadások korszaka. Felmerülhet viszont az is, hogy bizonyos időszakokban csak a folyó az igazán járható útvonal.

65 Le Maho, 2005. 170–171.

66 Párizs normann ostromának krónikása, Abbon is elmeséli, ahogy Saint-Denis-nél a folyóparton legelő állatokat rabolták a normannok, míg komolyabb ellenállásba nem ütköztek. Abbon, 176.

67 Téli támadásaik ismertek másutt is; a Rajnán egészen Kölnig felhajózva támadtak 863 januárjában. *Annales Bertiniani*, 459. Párizs ellen januárban két akciót vezettek két évvel korábban (861). Lásd uo. 454.

68 Gallouédec, 1897. 46–48. Hasonlóképp a Dordogne-on: Cocola-Vaillières, 1981. 145.

69 Dion, 1938. 129.

70 *Annales Bertiniani*, 474., 476.

A normannok ragaszkodtak hajóik használatához – és ebben semmi rendkívülit nem láthatunk –, ha távoli területeket céloztak meg angliai vagy kontinensen lévő folyótorkolati bázisaikról. Kérdés számunkra ugyanakkor, épp a Loire kapcsán, hogy miért érte meg számukra a tengeri út, így Bretagne teljes körbehajózása, amikor rövid szárazföldi átkötésekkel, „felülről” támadhatták volna a Loire-völgyet. Akcióik, úgy tűnik, a folyószakaszokon ritkák maradtak, és leginkább vezéreik önálló vállalkozásainak látszanak. A kutatás sem tett túl nagy erőfeszítést annak érdekében, hogy a folyamvölgyek közti esetleges átlépéseiket felkutassa.

Válasszal mi sem szolgálhatunk, beszédesek mindenesetre azok az alkalmak, amikor az északiak vállalták, hogy hajóikból kiszállva a folyótól távolabb merészkednek. A Loire esetében ez déli irányban, Poitiers-t⁷¹ támadva is előfordult, de itt inkább a város egyházi intézményeinek vonzereje motiválhatta a kockázatosabb lépést. A 860-as évek Loire-tól északra koncentrálódó támadásai viszont véleményünk szerint már magyarázhatók az északi folyásirányú, illetve torkolatú folyókkal való összeköttetés keresésével. A legnyilvánvalóbb kapcsolat Chartres környékén adódott. Chartres ugyanis az Eure folyó révén közvetlen összeköttetésben áll a Szajna-völgygel és azon keresztül a La Manche kijárataival, ugyanakkor a várostól néhány mérföldre már a Loire vízgyűjtő területe található, ahonnan a Loir, a Loire mellékfolyója az óceánig biztosította a hajózást. A földrajzi viszonyokat a normannok is ismerték, ezt jól igazolják Chartres elleni támadásaik. Ugyanakkor a Loire- és a Szajna-völgy közti átlépésekről nem igazán akad konkrét információnk, ami azt látszik igazolni, hogy néhány tájékozódó kísérlet ellenére az északi vezérek támadási célpontjai nem keresztezték, illetve metszették itt egymást. Ez persze adódhatott abból a tényből is, hogy a támadások irányát és rádiuszát a folyamtorkolati szállások határozták meg legfőképp, egy Szajna-völgyi átlépéssel pedig a zsákmányokkal felpakolt, feltűnés nélküli visszahajózás a Loire-torkolatba lényegesen bonyolultabb volt.

Első támadásaiktól kezdve érzékelhető az is, hogy a normannok akcióikat alaposan előkészítették és nagyon is konkrét időponthoz kötötték. Ahogy azt fentebb jeleztük, a Nantes elleni 843. évi Szent János-napi vásárra időzített támadás nem tekinthető véletlennek. Későbbi akcióik is gyakorta igazodtak egyházi és városi ünnepekhez.⁷² Ezeket a gazdag zsákmányt ígérő alkalmakat – ahogy a kalandozó magyarok esetében is – a rendkívül jól működő hírszerzés tette igazán hatékonná.

⁷¹ *Annales Bertiniani*, 449.

⁷² Tonnerre, 1994. 270.; Lot, 1908. 19., 42. A tours-i, Szent Márton ünnepére időzített támadásra (853. november) lásd: *Annales Bertiniani*, 448.

A szigetek lehetőségei

Ismert, hogy a normannok kitűnően alkalmazkodtak a tengeri viszonyokhoz. Válgalva az északi folyamtorkolatoktól (Szajna, Meuse, Rajna) több száz mérföldes továbbbevezést a partok közelében, Bretagne-t megkerülve jutottak el a Loire torkolatához. Konkrét támadásaikat viszont már mindenképp a Bretagne déli partjainál található szigetekről kellett indítaniuk. Taktikájukban a városok közelében lévő és torkolatvidéki szigetek kulcsfontosságúak voltak. Ezekre támaszkodva, valamint kihasználva a Loire adta lehetőségeket – így a gyakori nyugati szelet – és az erős árapály mozgást, rendkívül dinamikus akciókra voltak képesek. Már az első támadásukkor, Nantes és tágabb környéke (Tiffauge, Mauges) kirablása után a normannok a Loire-on vonultak vissza a Nantes-i krónika szerint arany- és ezüstkincsekkel, valamint foglyokkal megrakott hajókon egy bizonyos Hério szigetig. Itt osztották el a zsákmányt is, és egy időre itt hagyták a krónikás hagyomány szerint foglyaikat is. A sziget azonosítása ugyanakkor problémás. Többen Noirmoutier-ra gondoltak, ám a szöveg megemlíti, hogy a normannok távozásakor a foglyok az apály segítségével értek partot és tértek vissza a normannok által a szigeten korábban elrabolt kincsekkel Nantes-ba.⁷³ Ha ez igaz, akkor semmiképp sem Noirmoutier-ről van szó.

Noirmoutier stratégiai szerepe mindenesetre bizonyosan jelentősnek mondható az északiak számára. A Szent Filibert apátságának otthont adó sziget a 9. században a normannok számára ideális kiindulópontként és bázisként szolgált. Ennek oka legfőképpen a többirányú továbblépés lehetőségében rejlett, gondolunk itt nemcsak a Loire-vidékre, hanem a délebben fekvő Aquitániára, sőt Hispániára is. A szigetet 836-ban a normann támadásokra hivatkozva elhagyták Szent Filibert apátságának szerzetesei.

A szigetek stratégiai jelentősége másutt is megfigyelhető. Talán a leghíresebb ilyen jellegű támaszpontjuk a Szajna-torkolatban található, de mára nehezen azonosítható *Oscellus* szigete volt. Ezt vezéreik, Sidric (Sidroc), majd Björn valóságos erődé alakították, és a 850-es évek végére képesek voltak innen a Szajna-völgy egy jelentős részére kiterjeszteni uralmukat.⁷⁴ A normannok szigetről történő kiűzése az egyik legjobban dokumentált hadművelet volt. A frank hatalom nem bízta az akciót saját hadseregére, hanem az északiakat egymás ellen fordítva, 860-ban az épp Angliában tartózkodó Weland nevű viking vezértől kért és kapott segítséget. A rivális normann sereg akciója valóban meglepte a szigeten berendezkedetteket, ugyanis Weland, bár Angliából jött, végül mintegy hatvan hajóval támadt *Oscellus* szigetére.⁷⁵

A 11. századi krónikás, Jumièges-i Vilmos művében (*Gesta Normannorum ducum*) az évkönyveknél kicsit részletesebb képet ad a normannok hadviseléséről, amikor leírja azok táborait. Ezek a legtöbb esetben szigetek voltak, ahová hajóikat rendezetten felvonultatták, biztos menedéket nyerve visszavonuláskor. A szigetekben, így a Loire menti Saint-Florent közelében is, kunyhókat építettek, mintha tele-

⁷³ *Chronique de Nantes*, 19–21.

⁷⁴ Lot, 1908. 5–36.

⁷⁵ Lot, 1908. 51.

pülés lenne, ahol Vilmos szerint foglyaikat őrizték nagy számban. Támadásaikkor a krónikás elmondása alapján eleinte nem használtak lovat, mert azt – a forrás szerint – nem tudták megülni, tehát a hajókból kiszállva gyalogosan támadtak. Később azonban rászoktak a lovas rajtaütésekre is.⁷⁶

Az összecsapások jellegét tekintve a normannok nem keresték a rendezett nyílt ütközeteket, és úgy tűnik, nem is lehetett őket arra kényszeríteni.⁷⁷ Nem meglepő ugyanakkor, hogy az északiak, ha a szükség úgy hozta, nem riadtak vissza a városok elleni támadásoktól sem. Mindemellett fontosnak tartjuk hangsúlyozni, hogy ezek az alkalmak a korszak viszonyait ismerve nem feltétlenül jelentettek valódi „városostromokat”. Még Angers 873. évi bevétele is leginkább a város visszaszerzése miatt volt említésre méltó, a normannok bejutásáról sokkal kevesebbet tudunk. A városok kifosztása szövetségesekkel együtt végrehajtott, összehangolt akció volt, ahogy Le Mans 865. évi kirablása is mutatja.⁷⁸ Az önálló támadások sok esetben egy-egy külső elhelyezkedésű, védtelenebb intézményt, eseményt (vásár) célozták. A normannok taktikájában megfigyelhető, hogy más példákhoz hasonlóan megpróbálták a folyón fokozatosan egyre feljebb jutni. Ha támadásaik kronológiájából indulunk ki, azt is látjuk, hogy nantes-i megjelenésüket követően expanziójuk szakaszos volt, és mintegy két évtized kellett, hogy az Orléans feletti területeket is bejárják a Loire-on.

Véleményünk szerint azonban itt érdemes a bizonytalanabban datálható, de a 850-es évek elejét jelentő Loire-torkolati letelepedésüktől kezdenünk folyambejárásaik bemutatását. Csupán bő egy évtized kellett ahhoz, hogy Saint-Benoît-sur-Loire-ig eljutva nyomot hagyjanak a helyiek emlékezetében.⁷⁹ Mintegy 400 kilométert hajóztak fel a folyón a Loire-torkolatvidékétől, ami mindenképpen tekintélyes távolságnak mondható, sőt az északi torkolatú folyókon, így a Szajnán, a Somme-on, illetve Meuse-ön ilyen távolságok nem is igen adódtak. Innen azonban – néhány ellenkező tudósítás ellenére – a normannoknak már a Loire-on sem volt komoly lehetőségük továbbhajózni, ennek köszönhetően Berryt alapjában véve nem érintették támadásaik.⁸⁰

A folyami hadviselés biztosította körülmények között logikusnak tűnik az a gyakorlat, hogy előbb minden lehetséges akadályt felderítve és megszüntetve egy elérhető határvonalat húzva jelölték meg első célpontjukat. Miután ezt elérték, a folyón visszafelé, azaz folyásirányban haladva kapacitásuk függvényében tovább támadtak.⁸¹ Orléans esete (865) is azt mutatja, hogy ez a fajta zavarkeltés, illetve a

76 Guillaume de Jumièges, 15.

77 Boyer, 2015. 105.

78 *Annales Bertiniani*, 470.

79 *Annales Bertiniani*, 467.

80 Devailly, 1973. 110. Devailly a néhány forrásban említett magyar támadással kapcsolatban is szkeptikus, véleménye szerint a tartomány egységét nem a normann és a magyar támadások, hanem a Róbert-házi és Karoling hatalmi harc verte szét, és az így darabokra bontott régióknak évszázadokig csupán egyház-igazgatási egysége maradt fenn. Devailly, 1973. 135.

81 „Nortmanni residentes in Ligeri cum maximo impetu, faciente divino iudicio, secundo vento per idem fluvium usque ad monasterium Sancti Benedicti quod Floriacus dicitur navigant et eundem monasterium incendunt, et in redeundo Aurelianis civitatem et monasteria ibidem et circumcirca consistentia igni

helyiek félrevezetése sikeres taktika volt akár városostrom esetén is. Azaz nagyobb városok mellett elhaladva, tárgyalással vagy pusztá elvonulásukkal gyakorlatilag a helyi védelmet is „elattták”, majd visszafelé jöhetett a meglepetés. Van információ arra vonatkozóan, hogy ilyen város feletti állásokat igyekeztek megszerezni a Szajná is. Párizs 885–886. évi ostroma után például átvonulást kértek a hidak alatt, majd miután a védelem megállította őket, alkut ígértek. Zsákmánnyal ugyan, de nem lefelé, hanem tovább felfelé igyekeztek menni a hajóikkal, megígérve, hogy a Marne folyót nem érintik. Később ezt az ígéretüket – ahogy gyakorta megesett – megszegték, és felhajóztak a Marne-on is.⁸² Nem világos ugyanakkor, miben reménykedett Párizs: esetleg abban, hogy Sens felé haladva átlépnek a Loire-ra vagy hogy visszafelé csendesen elvonulnak?

A műveletek során különleges tudást és helyismeretet igényelt az éjszakai folyami hajózás. Ezek a helyi lakosságot rémületbe kergető akciók a normannok számára sem mondhatók kockázatnélkülinek. A tengertől eltérően a folyóvizeken – különösen a Loire-on – állandóan figyelemmel kellett lenni a homok- és kavicspadokra, illetve a gázlókra, a sekélyebb szakaszokra vagy a nagyobb úszó akadályokra. A normannok éjszakai támadásai ennek ellenére nem voltak kivételesek. A Szajná-ról ismerünk példáulilyent: Noyon ellen 859-ből,⁸³ Saint-Omer ellen 860 pünkösdjéről.⁸⁴ Éjszaka, holdfényben evező normannokról ír Hincmar a 882. évi események kapcsán.⁸⁵ A Saint-Vaast-évkönyv szerint 886 februárjában Párizsban, miután egy árhullám elsodorta a hidat, a püspök még éjjel elrendelte annak helyreállítását, ám a normannok tudva erről, azonnal támadtak.⁸⁶ A Nantes-i krónika szerint éjszakai támadások ugyan előfordultak, de a normannok ostromaikat, illetve támadásaikat jobbra nappalra időzítették, estére hajóikhoz vonultak vissza.⁸⁷

Fluctuant ac numerantur: hajók és hajósok

Elöljáróban érdemes megjegyeznünk, hogy a normannok nyugati célpontjai annyiban más közegnek tekinthetők, hogy itt az egyik legfontosabb ellenfél maga is ízig-vérig hajós népnek számított. A bretonok régóta hajóztak és kitűnően kiismerték magukat a hajózás lehetőségei és korlátai között, hosszú évszázadok óta járták nem pusztán a La Manche-t, hanem az északabbi, Írország felé eső tengereket is.

cremant preter ecclesiam sanctae Crucis, quam flamma, cum inde multum laboratum a Nortmannis fuerit, vorare non potuit. Sicque per amnis alveum descendentes et vicinia quaeque depopulantes, ad stationem suam reversi sunt.” *Annales Bertiniani*, 467.

82 Abbon, 202–208.

83 *Annales Bertiniani*, 453.

84 Lot, 1908. 42.

85 *Annales Bertiniani*, 467.

86 „...nam ex gravissima inundatione fluminis minor pons disruptus est. Quo cognito episcopus delegit nocte illa ex suis viros nobiles et strenuos ad custodiam turris ut mane facto pons restauraretur, quod Normannis minime latuit. Anteque auroram surgentes, cum omni multitudine ad ipsam accurrerunt turrim, eamque vallantes, ne adiutorium e civitate illis superveniret, oppugnare coeperunt.” *Annales Vedastini*, 523.

87 *Chronique de Nantes*, 84–86.

Mindez a hajóépítés során felhalmozott tudást, az uralkodó szelek, a parti és egyéb áramlatok alapos ismeretét is megkövetelte.⁸⁸

Úgy tűnik ugyanakkor, hogy ez a helyzeti előny kevés tényleges eredményt hozott egyes támadások kivédekor. A normannok hajóit a kutatás még a bretonokénál is jobban feltárta, ezért azok ismertetésétől eltekintünk. Érdemes jelezni ugyanakkor, hogy a hajóikról alkotott ismereteinket alapvetően a fontosabb skandináviai ásatások leletanyagai (Oseberg, Tune, Gokstad, Skuldelev) határozzák meg. Ezek a maradványok arra is figyelmeztetnek bennünket, hogy többfajta hajóval kell számolnunk. A skuldelevi hajók például nem egy helyen készültek, hanem akár több száz kilométer távolságra egymástól. A vikingek a folyami kikötőkben és műhelyekben szükség esetén tudtak hajókat készíteni, illetve azokat javítani.⁸⁹ Másik lényeges körülmény, hogy a folyókon is használtak változó méretű hajókat.⁹⁰

Egy pusztá támadás kivitelezése esetén is logikusnak tűnik, hogy hajóikkal nem csupán maguk utaztak, de azok lovak és élelmiszer szállítására is alkalmasak voltak. Dudo normann történetíró több esetben is említ Dániából Angliába, vagy épp Angliából Frankföldre hajókon szállított élelmiszert, gabonát, bort, szalonnát.⁹¹ Emellett a kortárs szerzők is megjegyzik, hogy a normannok gyakran ejtettek foglyokat, akiket a szárazföldről hajóikhoz vezettek.⁹²

A fentiek mellett jogos felvetés lehet, vajon ez mekkora flottát jelentett. A folyókon hosszú sorokban felvonuló hajók megsokszorozhatták megjelenésük amúgy is félelmetes hatását a helyi lakosságban. A források az északi torkolatú folyókra, illetve partszakaszra olyan adatokat hoznak, amelyben több tucat, adott esetben 100-200 hajó is előfordul. Johannes Steenstrup 19. századi dán történész már táblázatba foglalta az általa ismert hajószámokat.⁹³ Kiemelkedik a Párizs 885–886. évi normann ostromakor az Abbo bencés apát által említett hétszáz hajó⁹⁴ és négyezer normann – ami nyilván túlzás lehet, de a több száz hajós támadások mindenképp valós képet adhatnak.

A Loire-vidékre, illetve a Bretagne-i partokra vonatkozóan is akad néhány adatunk. Regino nyilvánvalóan túloz, amikor Judicael, Alain és a normannok 890. évi harca kapcsán 150 ezer harcosról tesz említést.⁹⁵ Reálisabb adat mindenesetre a Loire-vidéket érintő első támadásról szóló tudósítás, melyből arról értesülünk, hogy 843-ban 67 hajóval érik el Bretagne-t.⁹⁶ A 860-as évek elején a Loire-on Erős Róbert egy tucat normann hajót szerzett egy rajtaütéskor.⁹⁷ Csekélyebb hajószám-

88 Cassard, 1988. 24.

89 „Nortmanni mense lunio ab insula secus monasterium Sancti Dyonisii movent, et descendentes per Sequanam usque ad locum sibi aptum ad reficiendas suas et novas faciendas naves perveniunt.” *Annales Bertiniani*, 471.

90 *Annales Bertiniani*, 456.

91 Dudo, 145., 149.

92 Dudo, 154.

93 Steenstrup, 1876. 214–217.

94 Abbon, 78.

95 *Reginonis Chronicon*, 602.

96 Mabilie, 1869. 169.

97 Lot, 1915. 477.

mal zsákmány említésekor másutt is találkozunk. 848 tavaszán Kopasz Károly nyolc normann hajót fogott el a Dordogne-on, egyúttal végzett a kalózaikkal.⁹⁸ Az is ismert, hogy 864-ben a normannok negyven hajóval mentek fel Saint-Benoit-ig.⁹⁹ 865-ben Kopasz Károly emberei ötszázat öltek meg nagyobb veszteség nélkül a loire-i normannok közül, akik a poitiers-i kalandból tértek vissza.¹⁰⁰ Egy évvel később a Loire-on megtelepedett, a bretonokkal szövetségre lépett normannok állítólagosan mintegy négyszázan, hajóikat elhagyva lovon támadtak Le Mans-ra.¹⁰¹ Ha ez valóban igaz, ez esetben alig több mint egy tucat hajóról beszélhetünk.

Általánosan elfogadott, hogy a hajók esetében legfeljebb 30 fővel kalkulálhatunk,¹⁰² de tudjuk, hogy voltak, amelyekkel foglyokat és zsákmányt vittek, s akadtak kisebb és nagyobb hajóik. Beszédes eset az is, amikor Párizs ostroma idején a Szajnáán átkelni szándékozó 50 normann számára két hajó állt rendelkezésre, míg vezérük, Sinric egy harmadikba szállt.¹⁰³

A forrásokban említett támadások megszervezése és lebonyolítása jól láthatóan komoly logisztikai háttérrel igényelt, így a normannok nem hirtelen jött ötletek alapján indították hadi vállalkozásaikat. A Szajnával és más északi torkolatú folyóval szemben viszont a Loire kényesebb folyónak bizonyult, már pusztán a gyakori alacsony vízszintje problémát jelenthetett egy hajóraj felvonulásánál. Nem kell részleteznünk, hogy ha például bármilyen torlódás miatt a hajók egy része a homokpadokon elakad, azzal a normannok gyorsan lerombolták volna félelmetes katonai hírüket a helyi lakosok szemében. Nem meglepő tehát, hogy a Loire-on végrehajtott akciók ritkábbak voltak. Ugyanakkor, ha egy normann közösség a 850-es évek eleje óta évtizedeken keresztül kimutatható a Loire-torkolatban, akkor nyilvánvaló, hogy hétköznapi életük valóban több kommunikációt, kereskedelmet, együttműködést igényelt a helyi lakossággal és a hatalom helyi, frank képviselőivel is. A kutatások, amelyek a normann kérdés kapcsán ez utóbbi jelentősége mellett érvelnek, ezért semmiképp sem tekinthetők elhibázottnak.

Reakciók: védekezés és menekülés

A nyugati frank uralkodó már korán politikai eszközökhöz nyúlt, hogy a Szajnavölgyben rendezze a normann kérdést. 858-ból ismerünk olyan normann vezért, aki hűségesküt tett Kopasz Károlynak.¹⁰⁴ A Loire-vidéken a védelmet csak később szervezték meg, és jóval kevesebb politikai alkut kötöttek. Ugyanakkor Angers viszszaéléte (873) után a normannok adójára már számított a frank állam. Hincmar

⁹⁸ *Fragmentum Chronici Fontanellensis*, 302.

⁹⁹ Lot, 1915. 494–495.

¹⁰⁰ Lot, 1915. 497.

¹⁰¹ Lot, 1915. 504–505.

¹⁰² A vikingek elismert francia kutatója, Régis Boyer esetenként 50 fős átlaggal is számol (Boyer, 2015. 102.), magunk ezt a magas számot nem látjuk indokoltnak.

¹⁰³ Abbon, 182.

¹⁰⁴ *Annales Bertiniani*, 451.

évkönyvei is mutatják, hogy 877-ben a Loire menti normannok már rendszeres adót fizetnek a birodalomnak.¹⁰⁵

Ami a normannokkal szembeni sikeres védekezés katonai oldalát illeti, hamar kiderült az is, hogy a lokális konfliktusokhoz szokott nyugati frank területeknek új védekezési technikákkal kell előállniuk. A legígéretesebb megoldás a partközeli erődítésekben rejtett, vagy hajók felvonultatásában, esetleg folyók lezárásában, hidak erősítésében. A több évtizednyi kiszolgáltatottság mindenesetre komplex védelmi rendszer kidolgozásához vezetett. Az amúgy ritkának mondható városostromnál a hidak szerepe, ahogy Párizs esetében (885–886) is megmutatkozott, meghatározó volt.¹⁰⁶ Itt azt is láthatjuk, hogy a normannok ostromgépeket is használtak.¹⁰⁷

Regino elbeszélése szerint Párizs védői és erődített hídja 890-ben már kellően erőseknek bizonyultak ahhoz, hogy az ismeretlen számban felvonuló normannok lemondjanak az átvonulásról. Ez esetben a Marne felől érkező vikingek kénytelenek voltak elhagyni a folyót egy szakaszon, és csak Párizs alatt tudtak visszatérni a nagy fáradtsággal, szárazföldön átvontatott hajóikkal.¹⁰⁸ A Szajna erősen kanyargós folyása miatt ez lehetett pusztán átvágás is Saint-Denis irányában, pontos útvijukról azonban nincs információnk. Az mindenesetre biztos, hogy hasonló lehetőség a Loire-on kevésbé adódott, a viszonylag egyenes folyamágak miatt itt ilyen jellegű menekülés, illetve stratégiai manőver nem volt lehetséges, a flotta mozgása végig látható és a védelem számára kiszámítható volt.

A párizsi ostrom legendás krónikásának, Abbónak feltűnt az is, hogy a Szajná túl a normannok már korántsem voltak olyan sikeresek.¹⁰⁹ Különleges esetnek számít Angers 873. évi ostromának egyik epizódja. Itt, ahogy fentebb említettük, a normannok által már korábban megszerzett város ostromlói Kopasz Károly, illetve a vele szövetséges breton fejedelem voltak. A krónikás hagyomány szerint a frankoknak és bretonoknak a kilátástalan harcot megunva sikerült végül fordítani a helyzeten, és a normannok számára legfontosabbat, magát a folyót tüntették el, azaz új

105 *Annales Bertiniani*, 503.

106 Abbon, 182–190.

107 Abbon, 102. Sőt 885-ben a normannok Párizs alatt már ellenőrzik a partokat, Saint-Germain le Rond-nál (Saint-Germain l'Auxerrois, a későbbi Louvre-tól is beljebb!) körösdöt építettek és onnan szervezték gyalogos-lovas kitöréseiket. Abbon, 98.

108 „Nortmanni a Matrona fluvio exeuntes, Parisius revertuntur et quia omnimodis descensus fluminis per pontem prohibebatur, tercio castra locant, et iterato certamine praedictam urbem impugnant. Sed civibus qui continuis operum ac vigiliarum laboribus induruerant, et assiduis bellorum conflictibus exercitati erant, audaciter reluctantibus, Nordmanni, desperatis rebus, naves per terram cum magno sudore trahunt, et sic alveum repetentes, Britannie finibus classem traiciunt.” *Reginonis Chronicon*, 601.

109 Abbon, 148–154.

medret ásva a normannok hajóit használhatatlanná tették.¹¹⁰ Igaz, ennek a trükknek a tényleges alkalmazását egyesek kétségbe vonták.¹¹¹

Jól látható ugyanakkor, hogy a kisebb folyókon való felvonulás a normannok számára sem volt magától értetődő, híreink szerint akkor számolhatunk ilyen esetekkel, amikor már a vidék biztosítottnak tűnt. Ekkor azonban a normannok megjelenése az Eure folyón vagy Rollo hadseregének felvonulása az Epte folyón Saint-Clairhez¹¹² mindenképp fölényes erőt mutathatott.

Ami a központi hatalom intézkedéseit illeti, úgy látjuk, hogy a 860-as évekre a Karoling uralkodó felmérte a helyzet jelentőségét és intenzív erődítésekbe kezdett, amelyek egyaránt magukban foglaltak hidakat és folyamparti védelmi létesítményeket. Kopasz Károly egyben kezelte az Île-de-France folyóinak rendszerét, és már tudatosan védte az Oise folyót és vidékét is, hogy azon keresztül zárja le a normannok útját a Szajna felé. A normannok egyik sebezhető pontja ugyanis a folyamon való beszorulás volt, ezt igyekeztek engedmények árán is elkerülni. 862-ben Kopasz Károly, miután a normannok lerombolták a hidat és elpusztították hajóit, kénytelen volt új hidat építeni, és ezzel lezárta visszaújtjukat a tengerhez.¹¹³ Négy esztendővel később, 866 júliusában azt látjuk, hogy a normannoknak Saint-Denis alól lejjebb kellett vonulni a Szajnára, hogy hajóikat kijavítsák és újakat építsenek. Kopasz Károly kihasználva az alkalmat, azonnal erődítésekbe fogott a folyón, hogy ne tudjanak újból felvonulni.¹¹⁴ A 870-es években már nehezebb volt a normannok dolga, Pont-de-l'Arche felett Kopasz Károly védelme alkalmanként képes volt megállásra kényszeríteni őket.¹¹⁵

Tévednénk azonban, hogyha a nyugati frank uralkodó tevékenységét csak a Szajna körzetére redukálnánk. A 860–870-es években a király nyomtatékosan jelen volt a Loire-völgyben is, tours-i látogatásait rendszeresítette, és hogy Tours-tól a

110 „Exercitus autem immensae multitudinis cum longo obsidionis taedio et gravi pestilentiae morbo attereretur, cernentes Britones urbem inexpugnabilem esse, conati sunt fluvium a suo alveo deviare, ut exsiccato naturali meatu, naves Normannorum invadere possent. Coeperunt itaque fossam mirae magnitudinis ac latitudinis aperire; quae res tantae formidinis metum Normannis, ut absque dilatione ingentem pecuniam Carolo pollicerentur, si soluta obsidione ex suo regno liberum praeberet egressum.” *Chronicon Sancti Sergii Angdegavensis*, 132–133.

111 Coupland, 2004. 65. Részben hajlik rá Pierre Bauduin is. Bauduin, 2009. 196.

112 Dudo, 168.

113 „...aciebus dispositis ex utriusque suis ripis singulae aque, Isara scilicet, Matrona et Sequana custodirentur, ne Northmanni in predam ire valerent. (...) Ipse autem cum eis quos secum habuit illo pergere maturavit, et quoniam pontibus a Northmannis destructis et navibus occupatis, eos adire non poterat, necessario usus consilio, pontem ad insulam secus Treiectum refecit, et Northmannis descendendi aditum intercludit, scaras nihilominus ex utraque ripa Matronae ad custodiam deputat. Qua de re Northmanni valde constricti, obsides electos et Carolo missos ea conditione donant, ut omnes captivos quos ceperant postquam Matronam intraverant, sine mora aliqua redderent, et aut cum aliis Northmannis constituto die placiti a Sequana recedentes mare peterent (...) post viginti circiter dies ipse Welanus ad Carolum veniens, illi se commendavit, et sacramenta cum eis quos secum habuit statim praebeuit. Indeque ad naves regressus, cum omni Danorum navigio usque ad Gemeticum, ubi illorum naves statuerunt reficere et vernale aequinoctium exspectare, descendit. Refectis navibus, Dani mare petentes per plures classes se dividunt...” *Annales Bertiniani*, 456.

114 *Annales Bertiniani*, 471.

115 Dudo, 154.

normannokat távol tartsa, erődített híd építését is elkezdte. A Saint-Florent-apátság krónikája szerint ez Ponts-de-Cé lett volna, mindenesetre a vállalkozás ez esetben kevesebb sikerrel járt, arról ugyanis később sem értesülünk, hogy Ponts-de-Cé megállította volna a normannok támadásait.¹¹⁶ Mindez persze nem zárja ki annak lehetőségét, hogy Nantes felől megfontolták az indulást és annak feltételeit. A hely stratégiai jelentősége viszont kétségkívül ekkor jelent meg először.

Jean-Pierre Brunterc'h szintén rámutatott, hogy a Karoling-hatalom tudatosan építette a hűbéri hálót a nyugati határvidékeken és engedte át az erődítési engedélyeket a Loire-völgy biztosítása érdekében.¹¹⁷ Elmondhatjuk tehát, hogy az északi támadások következtében az egyre gyengülő frank állam mégis képes volt arra, hogy évszázadokra kijelölje a Loire- és a Szajna-völgy számos erődített helyét, leginkább Kopasz Károly többszöri kezdeményezését és koncepcióját figyelembe véve.

Akad példánk arra is, hogy a helyi erők összefogása jelentett megoldást, ahogy fentebb jeleztük, a normannok 854. évi blois-i rablásuk után tovább szándékoztak menni a Loire-on, ám Orléans és Chartres püspökének vezényletével ezt sikerült megghiúsítani. Az a tény, hogy itt két egyházi személy közreműködéséről van szó, azt látszik igazolni, hogy a kezdeti években csak a helyi erőkre lehetett számítani, azokat pedig, mint válsághelyzetben korábban is, leginkább az egyháziak irányították. Felmerül, hogy a chartres-i püspök miért nyújtott segítséget, Chartres ugyanis ez esetben nem volt – még közvetve sem – fenyegetve, hacsak nem számítottak a normannok szárazföldi akciójára vagy egy Szajna-völgy felől jövő „testvéri” támogatásra. Az, hogy itt a Szajna- és a Loire-völgy közötti szomszédos területek két fontos főpapja fogott össze, előre megrajzolta a világi hatalmak feladatköreit is, néhány évvel később Erős Róbert a normannok számára pont ezeket az „átjárásokat” igyekezett megszüntetni.

Úgy tűnik, azokban az esetekben, amikor a távozás maradt az egyetlen valószínű túlélési lehetőség, a helyiek nem menekültek feltétlenül fejvesztett módon. Másik, párhuzamosan megfigyelhető jelenség, hogy a menekülés több esetben nem igazolható kizárólag a normannok okozta „pusztítással”. A fentebb említett Noirmoutier esetében például a szerzeteseknek a 840-es évekbeli továbbköltözése a Loire menti Cunault-ba nem taktikai, hanem egyértelműen politikai szempontokat követett, és illeszkedett abba a politikai trendbe, amit Kopasz Károly alakított ki, hogy saját, szorosabb ellenőrzése alatt tartott területeire néhány jelentősebb egyházi intézményt vonzzon. Ráadásul Cunault helye számos tekintetben kedvezőbbnek bizonyult a közösség számára.¹¹⁸ Ezek alapján felmerül a kérdés, hogy milyen tekintetben beszélhetünk itt menekülésről. Christian Harding magát a kiváltó okot, a közvetlen normann támadást sem látja, és gyanúja szerint a költözés már eldöntött kérdés volt a normannok támadása előtt.¹¹⁹

Más esetekben is találkozunk első látásra nem feltétlenül logikus menekülési vagy menekítési stratégiákkal. A breton egyházi közösségek a La Manche menti

116 *Breve chronicon Sancti Florentii Salmurensis*, 219.

117 Brunterc'h, 1989. 79–81.

118 Harding, 2010. 181–184.

119 Harding, 2010. 83–86.

Montreuil-sur-Merbe menekültek több ízben is. Ez viszont nem messze található a normannok part menti hajóútjaitól. Miért menekült egy közösség a korábnál is veszélyeztetettebb helyre? A válasz itt a breton hajózás hagyományaiban rejlik.¹²⁰ Ismert az is, hogy a normandiai Coutance püspökének, Szent Laud-nak az ereklyéit 875 táján Angers-ba vitték.¹²¹ Kérdés, vajon a kétségkívül legsúlyosabb 873. évi incidenst követően hirtelen ilyen mértékben konszolidálódott a biztonsági helyzet, vagy a menekítésre nem volt más lehetőség?

Nantes esetében jól látható, hogy a vízjárta folyami szigetek semmilyen biztonságot nem jelentettek, a 843. évi támadás után a helyiek a város melletti Antrum monostorából, melyet a Nantes-i krónika egyik verziója szerint minden oldalról a Loire vett körül, egyházuk kincseivel együtt menekültek el.¹²² A folyón kicsit távolabb viszont már más helyzettel találkozunk. A tours-i Szent Márton-apátság szerzetesei minden menekülésükkor a Loire és Cher folyamrendszert használták, bár tudták, hogy a normannok is ezt az útvonalat választják. Ahogy azt alább láthatjuk, valószínűleg ez volt számukra is az egyetlen megfelelő út. A szerzetesek nem idegen helyeken történő befogadásra alapoztak, hanem elsősorban saját birtokaikra próbáltak támaszkodni. Ezek pedig szintén a folyamhálózathoz kapcsolódtak.

Hatások és következmények

Normandiával ellentétben a Frank Birodalom területén, így a Loire-torkolatban is, a letelepítési kísérletek, illetve az adományozott birtokokra alapozott frank politika kísérletei rövid életűek voltak és maximum egygenerációnyi ideig maradtak életben.¹²³ Véleményünk szerint ráadásul jobbára kényszerfeudumok jöttek létre, azaz egy megszállt területet minősítettek át hűbérvizszonnyá. A Loire-vidéken tehát a normann–frank kommunikációt sem véljük olyan intenzívnek, mint a normandiai, legalábbis ahogy Jens Schneider leírta.

Hogy milyen nyomot hagytak a normannok a régió politikai-történeti arculatán, azt nehéz lenne biztonsággal, pontokba szedve megválaszolni. Ahogy fentebb említettük, a Loire-vidék régészeti szempontból is nagyon szegényes skandináv eredetű anyaggal rendelkezik. Más vonatkozásban a francia történetírásban még Normandia kapcsán is vita kerekedett az északi hatásról. Korábban a kutatók valódi táborokba tömörülve próbálták egymás túlzásait korrigálni. Ennek kapcsán fogalmazódott meg, hogy Normandiában sem tudhatunk be mindent egy *tabula* rasát jelentő északi hatásnak. A földrajzi vonatkozásban kitűnő célpontnak látszó Cotentin-félsziget példája – mivel itt nincsenek források a normann jelenlétről – jól igazolja, hogy a terület valódi kötődéseit máshol kell keresnünk, és ez az amúgy

¹²⁰ Cassard, 1988; Cassard, 1991.

¹²¹ Port, 1965. I. 65.

¹²² *Chronique de Nantes*, 15.

¹²³ Musset, 1958. 64.; Schneider, 2003. 300.

stratégiaiilag igencsak fontos félsziget hosszú ideig inkább a szomszédos Bretagne érdekszférájában maradt.¹²⁴

Ha a helyi forrásainkat nézzük, azok beszámolnak az eseményekről, de korántsem egyenletesen. Jacques Le Maho joggal figyelmeztetett arra, hogy például az egyházi évkönyvek az elmenekült szerzetesek miatt elnémulhatnak, pontatlannabbá válhatnak.¹²⁵ Fontos viszont megemlíteni, hogy összességében, a belharcokat leszámítva ezek az évkönyvek a normannok felbukkanásáig semmilyen külső agresszióról vagy betolakodók feletti győzelemről nem számolnak be, még az arabok megállítását szimbolizáló poitiers-i győzelmet sem jegyzik. Jogosan feltételezhetjük, hogy a helyi lakosság számára évszázadok óta a normannok voltak az első és igazából egyetlen kézzelfogható pogányok, betolakodók, akik ilyen minőségükben magukban is képesek voltak riadalmat kelteni. Ha az anjoui és touraine-i évkönyveket nézzük, feltűnő, hogy a szóban forgó pontosan hatvan esztendő több mint egy tucat támadásáról jobbára csak három tudósítás jelenik meg: a Nantes 843., Angers 873. és Tours 903. évi megtámadásáról szóló hírek. Legrészletesebben az angers-i Saint-Serge-apátság évkönyve¹²⁶ tudósít, de ez is leginkább a 873. évi konfliktusról. Ez utóbbi kapcsán viszont jól láthatóan Regino elbeszélésére támaszkodik.¹²⁷ Ami a Touraine-i nagy krónikát illeti, hasonló jegyeket figyelhetünk meg, azzal a különbséggel, hogy itt nagyobb szerepet kap a Tours elleni 903. évi támadás leírása. Részletesen mesél még a normann támadásokról a saumuri Saint-Florent históriájának töredékes hagyatéka.¹²⁸ A helyi források esetében is előfordul, hogy név szerint megemlítik a normann vezéreket. A tours-i Saint-Julien-apátság rövid krónikája tematikusan kezeli, és dátum nélkül három vezérhez, Hastinghoz, Haraldhoz és Rollóhoz köti a Tours elleni három legnagyobb normann támadást.¹²⁹ A Tours közelében lévő, nagy tekintélyű Marmoutier egyik rövid krónikája szintén említést tesz Hasting Marmoutiers elleni akciójáról.¹³⁰ Külön figyelmet érdemel Béchin fia Péter krónikája, mely szintén név szerint hoz két normann vezért, (H)Eriket és Barnetet a 903. évi Tours elleni támadás kapcsán. Péter említést tesz még Angers ostromáról és a normannok chartres-i kudarcáról.¹³¹ Néhány mondatban összegzik a normannok támadásait az angers-i Saint-Aubin-apátság évkönyvei, sokszor csak pogányokként említve őket.¹³² Raynald angers-i esperes krónikája csupán a 843. évi, valamint egy 862 előtti, Tours-t ért támadásról, továbbá a 873. és a 903. évi, illetve egy hibás datálású chartres-i akcióról tesz említést.¹³³ Az angers-i Évière-en található Vendôme

124 Boüard, 1953. 3–4.

125 Le Maho, 2005. 161–162.

126 *Chronicon Sancti Sergii Andegavensis*, 129–135.

127 Vö. *Reginonis Chronicon*, 585–586.

128 *Fragmentum veteris Historiae Sancti Florentii*, 231., 234–240.

129 *Brevis historia Sancti Juliani Turonensis*, 221–223.

130 *Textus de dedicatione ecclesiae Majoris Monasterii*, 356.

131 *Chronicon Petri filii Becheni*, 43–46.

132 *Chronica Sancti Albini Andegavensis*, 19–20.

133 *Chronica domni Rainaldi archidiaconi Sancti Mauricii Andegavensis*, 5–7.

perjelség krónikája, ahogy a saumuri Saint-Florent-apátság kisebb krónikája is, lényegében egyaránt csak a 843., 873. és 903. esztendei támadásokat jegyezte fel.¹³⁴

A vikingek hadmozdulatait elemezve a városokra vonatkozóan alapvetően két fontos következtetést vonhatunk le. Ahogy a Szajna-vidéken, úgy a Loire völgyében is sebezhető helyek kerültek célpontba, amelyek stratégiai jelentőségére épp ezek a támadások mutattak rá. Igaz ez Párizsra,¹³⁵ Nantes-ra, Angers-ra, Tours-ra és Orléans-ra egyaránt. Angers és Orléans ettől kezdve különös hangsúlyt kapott.

Ami a városok belső átalakulásait illeti, a Loire-vidéken elsősorban Nantes-ban és Tours-ban mutatható ki leginkább a normann támadások – jobbára közvetett – hatása. Nantes többszöri felégetése nyomán a városmag hosszú időre összezugorodott, és az ismételt újrakezdések ellenére is tartós válságot élt meg a Loire-torkolati város, bár teljesen nem néptelenedett el.¹³⁶ Tours esetében ennél kicsit összetettebb következményekkel számolhatunk. A város jelentőségét leginkább Szent Márton sírjának tekintélye adta, így a támadókról is elsősorban a sír köré épült apátság, illetve kanonoki közösség életén keresztül értesülünk. A forrásokból itt is kikövetkeztethető, hogy a viking támadások utáni talpra állás évekig is eltarthatott. Dadogó Lajos 878. évi rendelete megtiltotta a tisztviselőknek, hogy éljenek a beszállásolás jogával (*droit de gîte*) a kanonokok és a város (*urbs, burgus*) házaiban, melyeket a normann támadások után újjá kellett építeni.¹³⁷ Az uralkodó nyilván ezzel is igyekezett kárpótolni, illetve tehermentesíteni a várost és az apátságot.

Közelmúltbeli kutatások igazolták ugyanakkor, hogy Tours városfejlődése a 10. század elejétől igazi fordulatot vett. Addig csak a püspökváros és *burgusa, suburbiuma* létezett, ekkor azonban létrejött a *Chateauneuf*, a Szent Márton-apátság *burgusa*, amely tartósan a városfejlődés központi magja lett, egy új, önálló pólussá válva a későbbi évszázadokban.¹³⁸ Ez azonban csak a normann támadások megszűntével, azaz 903-at követően kezdődhetett meg.¹³⁹ A város korai történetét feldolgozó Hélène Noizet ugyanakkor felhívja a figyelmet arra, hogy a viking támadások mindenütt egyházakat céloztak, tehát ezek erősítése természetes igény volt. A Szent Márton-apátság esetében erre 906-tól látunk konkrét lépéseket. Addig is volt egy kisebb városrészük, ezt azonban a korábbi támadások alkalmával el kellett hagyniuk. Hogy ez mennyire írható pusztán a normannok számlájára, az erősen vitatott. Az apátság korábbi kanonokja, Odo, aki később Cluny apátja lett, nagyon bizalmatlan volt a kanonoktársak elbeszélését illetően, és szükségesnek beállított szétszéledésüket sokkal inkább a kényelemkeresésnek, valamint a fegyelem már korábban bekövetkezett és elfogadhatatlan felbomlásának tekintette.¹⁴⁰

134 *Chronicon Vindocinense seu de Aquaria*, 158–162.; *Breve chronicon Sancti Florentii Salmurensis*, 183–185. Itt a Nantes elleni támadás 844-es dátummal szerepel.

135 Boyer, 2015. 165.

136 Tonnerre, 1994. 525.

137 Noizet, 2007. 88.

138 Lásd: Gálffy, 2013. 241–243.

139 Noizet, 2007. 97–98.

140 Noizet, 2007. 112–114.; Judic 2016. 158. Vö. PL 133. c. 73–75.; 729–749.

A 10. század elejére viszont mindenképp igaz: egy új város született: a *suburbium castelli Sancti Martini*. Ugyanakkor szintén Noizet figyelmeztet arra, hogy a város megújulása és a *castellum Sancti Martini* születése egybeesik az egyházi immunitások átalakulásával, aminek végén az egyházi uradalom kiépülése állt. III. Károly 919-ben kiadott oklevele döntő jelentőségű a folyamatban, ugyanis ez biztosította az apátság számára a folyó és a rendház közti területet, ezzel közvetlen, zárt és védett kapcsolatot teremtve az apátság és annak folyamparti birtokai (*villa*) között, amelyeknek többsége ezután a Loire-on és mellékfolyóin keresztül elérhetővé vált a rendtárgok számára anélkül, hogy ki kellett volna lépniük immunitásuk körzetéből.¹⁴¹ Noizet egy korábbi elemzését követve azt láthatjuk, hogy az apátság távolabb eső birtokai és villagazdaságai is részint tudatosan a viking támadásokra és pusztításra való hivatkozással épültek ki Kopasz Károly uralkodásának időszakában.¹⁴²

A hatalmi átrendeződésnek voltak más jelei is. A tours-i Szent Márton-apátság hosszabb távú megerősödésével szemben, Nantes-ban, illetve tágabb értelemben véve egész Bretagne-ban a normann támadások ellenkező módon befolyásolták az egyházi intézmények közötti egyensúlyt. A változás egyértelműen a monasztikus rendek gyengülését és a püspöki hatalom megerősödését eredményezte.¹⁴³ Ezt láthatjuk Nantes-ban, ahol a 9. század végén a visszatérő püspök igyekezett elérni az új fejedelemtől (Nagy Alain), hogy kompenzálja őt a károkért, így kerültek püspöki kézre az elnéptelenedett Loire-folyamtér egyes részei vagy a veszélyeztetettebb intézmények, így például a városon kívül, az Erdre-parton fekvő Szent András-apátság is.¹⁴⁴

Bár nem érezzük közvetlen feladatunknak a helyi szentkultuszok vizsgálatát, mégis érdemesnek tartjuk néhány pontban jelezni a korszak jelentősebb változásait. A normannok megjelenését az egyházi források egyértelműen válságként értékelték. Ilyen helyzetekben pedig korábban – például a népvándorlás kor és a korai frank időszak konszolidációs viharai közepette az 5–6. században – jól láthatóan megnőtt a helyi vezetők, általában a püspökök szerepe, és tiszteletük hamarjában valamilyen szintű, intézményes kanonizációhoz vezetett. A viking támadások alkalmával azonban ilyen esetekkel nem találkozunk. Ugyanakkor néhány korábbi helyi szent kultusza látványos szerephez jutott. E helyen külön ki kell emelnünk Márton személyét, akinek kultusza több „erős” példázattal bővült. Hasting támadása kapcsán említi a Touraine-i nagy krónika, hogy az elkeseredett helybéliek Márton ereklyéinek városfalakra helyezésével érték el a vikingek távozását Tours-ból.¹⁴⁵ A 860-as évek támadásai idején a közbenjárására megáradt Loire és Cher folyók paradox módon elzárták és megmentették Tours városát a normannoktól. Az árvíz azonban csak a várost és Márton sírját kímélte meg. A közelben, a Loire északi oldalán lévő, Szent Márton alapította Marmoutier-apátság a Loire-vidéki támadások legszörnyűbb mészárlását élte át, amikor a bosszúszomjas normannok a krónikák

141 Noizet, 2007. 97–98. Noizet teljesen logikus érvelése alapvetően itt Lemaignier és Rosenwein korábbi munkáira alapozódik. Lásd: Lemaignier, 1965; Rosenwein, 1999.

142 Noizet, 2005.

143 Tonnerre, 1994. 275–280.

144 *Chronique de Nantes*, 68–77.

145 *Chronicon Turonense Magnum*, 96–97.

szerint a monostort felgyújtották, s közösségük 116 tagját megölték, és csupán 24-en maradtak életben, akiket a városi apátság kanonokjai fogadtak be.¹⁴⁶ Később Szent Márton ereklyéinek elmenekítése, majd visszahozatala idején is számos csodával bővült a mártoni hagyomány. Külön említést érdemelnek az ereklyék hazaérkezésekor történtek: a maguktól megszólaló harangok, a fellobbanó fények kíséretében decemberben virágba boruló természet, némiképp előrevetítve a népnyelvben ezt követően megjelenő „Szent Márton nyara” fogalmat.¹⁴⁷

A másik jelentős segítőjüknek a helybeliek Szűz Máriát tekintették. A Mária-tiszteletnek ma is számos példáját mutató Bretagne-ban talán nem meglepő, hogy közbenjárása a normannokkal vívott harccal kapcsolatban is szerepet kapott. Nantes végső visszavételekor (937) a breton hercegnek és a segítségére siető angol uralkodónak, valamint katonáiknak a Nantes-i krónika szerint a döntő pillanatban egy Szűzanya által fakasztott forrás adott erőt.¹⁴⁸ Még érdekesebb talán a régió másik, keleti szélén, Chartres-ban kibontakozó Mária-tisztelet, melynek jól ismert ereklyéje az úgynevezett Mária-ing, amely Konstantinápolyból Kopasz Károly közvetítésével került Chartres-ba a 870-es években. Az értékes ereklye szerepét hangsúlyozza Béchin fia Péter krónikája, amikor a 892. évi normann támadás kapcsán arról tesz említést, hogy ez az ing kényszerítette távozásra Rollo normann vezért.¹⁴⁹ Tudnunk kell, hogy egy Mária-ing ugyanilyen szerepet töltött be Konstantinápolyban a város 860. évi ugyancsak normann (rusz) ostromakor.¹⁵⁰ Kérdés, vajon ugyanarról az ereklyéről van-e szó, illetve az ing Chartres-ba kerülése kapcsán feltételezhető-e, hogy az éppen ezért került volna oda. Erre ma még nehéz választ adnunk, és a kapcsolat apróbb részletei a francia kutatás figyelmét is elkerülték. Mindenesetre annyi jól látszik, hogy a Mária-tisztelet komoly szerephez jutott a normannok elleni harc megszervezése során, megalapozva ezzel Chartres kimagasló vallási vonzerejét.

*

146 „Sed auxilio Beati Martini, tanta Cari et Ligeris excrevit inundantia, quod non potuerunt Dani ad urbem Turonicam pervenire. Quo viso, coenobium Majoris Monasterii combusserunt, et ibi C et XVI monachos occiderunt. Herbernum vero abbatem extractum a latebris tormentis variis affecerunt, ab eo thesauros ecclesiae requirentes et monachos in latebris latitantes sed pius pastor nec thesauros ecclesiae prodidit, nec latitantes filios revelavit. Quo facto, Danis recedentibus, canonici Beati Martini audito Majoris Monasterii infortunio, dolentes et flentes ad locum accedunt, et Herbernum abbatem cum XXIV monachis suis qui remanserunt, ad suam secum deducunt ecclesiam, eis in omnibus necessaria ministrantes.” *Chronicon Turonense Magnum*, 99.

147 „Universae siquidem arbores et fructeta tempore brumali, repugnante licet natura, floribus et foliis vestiuntur, signaque per ecclesias sine humano remige divinitus pulsabantur, et luminaria cereorum et lampadum similiter accendebantur.” *Chronicon Turonense Magnum*, 104.

148 „...de qua aqua illius fontis ille Alanus, dux excellentissimus et omnes sui Britones, ibidem pro tunc existentes, sufficienter bibentes, vires receperunt. Quibus acceptis ad pugnam redire volentes expugnantesque fortiter Normannos et acriter eis resistentes, omnes detruncaverunt, praeter illos qui aufugerunt. Ipsi equidem Normanni valde perterriti per alveum Ligeris remigando descendentes fugerunt.” *Chronique de Nantes*, 90–91.

149 „Rollo, cum esset gentilis, a Carnoto fugatus est, visa camisia beatae Mariae, quam Carolus Calvus detulit a Bizantio.” *Chronicon Petri filii Becheni*, 45.

150 Mária ruhái mint védő, oltalmazó ereklyék több ízben szerepelnek Photios pátriárka homíliaiban Bizánc 860-as ostroma kapcsán. Lásd: Szvák–Szili, 2009. 61–62. Vö. Vasiliev, 1946. 90., 99–100.

Összegzőképpen megfogalmazhatunk néhány konklúziót: a 10. század elején egy évtizeden belül két kísérlet is történt a normannok letelepítésére, de – több hasonlóság ellenére – a két próbálkozás egészen más eredménnyel zárult. Bár mindkét esetben folyamtorkolati, tengerre nyitott, mocsaras vidéket adtak át nekik, egy-egy jelentősebb székhelyet Rouen és Nantes térségében. Meglátásunk szerint mindkét esetben alapvető fontosságú volt az ott lévő folyó és a hátszág szerepe, illetve a terület összeköttetése a tengeri utakkal.

Ha emellett elfogadjuk azt a szakaszolást, hogy korábban, a 860–870-es évektől változás állt be a normannok stratégiájában és fellépésében, és ettől kezdve már nem csupán hadjáratokról, hanem államok alapításáról, területszerzésről és -szervezésről beszélhetünk, akkor azt látjuk, hogy a Loire-vidék normannjai Angers ostromát követően (873) elcsendesedtek, és a régió az északi partokhoz vagy Angliához nem hasonlítható helyzetbe került. Ha ezt kiegészítve elfogadjuk a normannoknak a frank politikai, társadalmi és gazdasági rendbe történő részleges integrációját és az együttműködés lehetőségét, akkor még inkább érzékelhető a 873. évi cezúra.

A Loire-torkolatban megtelepedett közösség a kezdeti három évtized többszöri dinamikus támadásait követően ezúttal alárendelődött, a helyi erőviszonyok által meghatározott helyzetbe került. Ebből ugyan néhány alkalommal megpróbáltak a normannok kilépni, de jól láthatóan nem sikerült olyan stratégiai előnyöket kiharcolniuk, mint az északi partokon. Kérdés persze, hogy mindez minek tudható be. Véleményünk szerint igen fontos Bretagne szerepe, amely a tengert maga is kitűnően ismerő lakossággal rendelkezett, és szerencsés esetben – ahogy Nagy Alain korszaka a 9. század végén és a 10. század elején jól mutatta – képes volt távol tartani, illetve pacifikálni a vikingeket. Igaz tehát az a meglátás, hogy amint erősebb, szervezettebb helyi hatalommal találkoztak a normannok, nem erőltették az agressziót, sőt kifejezetten együttműködőnek bizonyultak.¹⁵¹

A Loire bármennyire is ideálisnak látszott első látásra a több száz mérföldes behatolásokra és ezzel akár a gazdag Burgundia elérésére, néhány támadás lebonyolításán túl gyakorlati értelemben kevés perspektívát kínált. A Loire-nak a normannok számára előnytelen oldala is korán megmutatkozott. A Loire a Szajnáthól és az északi torkolatú folyóktól eltérően ingadozóbb vízhozamú volt, és Tours/Blois felett több más akadály váratlan problémákkal és folyamatos átrakodással nehezíthette a hajózást.¹⁵² A korábbi néhány évtized során bármennyire is félelmet okoztak a normannok a helyi lakosság körében, ez, úgy tűnik, kevésbé volt mélyreható, mint a szajnai kalandozásaik emléke.

Mindehhez hozzátehetjük, hogy a 10. század első felében már megszűntek azok a területi egységek, amelyek részben éppen a velük folytatott harc következtében emelkedtek ki és váltak a következő évszázadokra meghatározó fejedelemségekké. Értjük ezalatt leginkább Anjout, de gondolhatunk Tours megerősödött szerepére is, mely ráadásul erős Karoling-jelenlét után a 10. századra

¹⁵¹ Boyer, 2015. 83.

¹⁵² Gallouédec, 1897. 46–48.; Blanchard, 1903.

újabb kettős hatalmi érdeklődés, az Anjou- és a Robert-ág (későbbi Capeting) középpontjába került.¹⁵³

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Forrásgyűjtemények rövidítései

CEA

1869 *Chronique des églises d'Anjou*. Recueillies et publiées par Paul Marchegay et Émile Mabilbe. Paris, 1869.

MGH SS

1826–1828 *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores (in Folio) 1. Annales et chronica aevi Carolini., 2. Scriptores rerum Sangallensium. Annales, chronica et historiae aevi Carolini.* Hrsg. v. Georg Heinrich Pertz. Hannover, 1826, 1828.

PL

1853 *Patrologia Latina. Patrologiae cursus completus. T. 133. Sancti Odonis, abbatis Cluniacensis secundi, Opera omnia.* Ed.: Jacques Paul Migne. Paris, 1853.

RCT

1854 *Recueil des chroniques de Touraine*. Publ. par André Salmon. Tours, 1854.

2. Kiadott források

Abbon

1834 *Le siège de Paris par les Normands en 885 et 886. Poème d'Abbon.* Avec la trad. en regard, accompagné de notes explicatives et historiques par Nicholas Rodolphe Taranne. Paris, 1834.

Annales Bertiniani

1826 *Annales Bertiniani*. In: *MGH SS I.* 419–515.

Annales d'Aquitaine

1664 *Les Annales d'Aquitaine. Faicts et gestes en sommaire des Roys de France et d'Angleterre, pais de Naples et de Milan.* Ed.: Jean Bouchet. Poitiers, 1664.

Annales Vedastini

1826–1828 *Annales Vedastini a 877–900.* In: *MGH SS I.* 516–531., *MGH SS II.* 196–209.

Breve chronicon Sancti Florentii Salmurensis

1869 *Breve chronicon Sancti Florentii Salmurensis*. In: *CEA*, 181–195.

Brevis historia Sancti Juliani Turonensis

1854 *Brevis historia Sancti Juliani Turonensis*. In: *RTC*, 220–234.

Chronica domni Rainaldi archidiaconi Sancti Mauricii

1869 *Chronica domni Rainaldi archidiaconi Sancti Mauricii Andegavensis*. In: *CEA*, 3–16.

Chronica Sancti Albini Andegavensis

1869 *Chronica Sancti Albini Andegavensis*. In: *CEA*, 19–61.

¹⁵³ Werner, 2004. 279–283.

Chronicon Petri filii Becheni

1854 *Chronicon Petri filii Becheni*. In: *RTC*, 1–63.

Chronicon Sancti Sergii Andegavensis

1869 *Chronicon Sancti Sergii Andegavensis*. In: *CEA*, 129–152.

Chronicon Turonense Magnum

1854 *Chronicon Turonense Magnum*. In: *RTC*, 64–200.

Chronicon Vindocinense seu de Aquaria

1869 *Chronicon Vindocinense seu de Aquaria*. In: *CEA*, 155–177.

Chronique de Nantes

1896 *La Chronique de Nantes (570 environ – 1049)*. Ed.: René Merlet. Paris, 1896.

Dudo

1865 *Dudon de Saint-Quentin: De moribus et actis primorum Normannorum ducum*. Publ. par Jules Lair. Caen, 1865.

Ex Hermanni Contracti Chronico

1749 *Ex Hermanni Contracti Chronico*. In: *Recueil des historiens des Gaules et de la France*. Vol. 7. Éd. par Dom Martin Bouquet. Paris, 1749. 232–237. (Rerum gallicarum et francicarum scriptores.)

Fragmentum Chronici Fontanellensis

1828 *Fragmentum Chronici Fontanellensis*. In: *MGH SS II*. 301–304.

Fragmentum veteris Historiae Sancti Florentii

1869 *Fragmentum veteris Historiae Sancti Florentii*. In: *CEA*, 207–216.

Guillaume de Jumièges

1826 *Histoire des Normands par Guillaume de Jumièges. Vie de Guillaume-le-Conquérant par Guillaume de Poitiers*. Ed. par François Guizot. Caen, 1826. (Collection des Mémoires relatifs à l'histoire de France, 29.)

Historia Sancti Florentii Salmirensis

1869 *Historia Sancti Florentii Salmirensis*. In: *CEA*, 217–328.

Liber de restructione Majoris Monasterii

1854 *Liber de restructione Majoris Monasterii*. In: *RTC*, 343–373.

Reginonis Chronicon

1826 *Reginonis Chronicon*. In: *MGH SS I*. 537–612.

Textus de dedicatione ecclesiae Majoris Monasterii

1854 *Textus de dedicatione ecclesiae Majoris Monasterii*. In: *RTC*, 338–342.

3. Szakirodalom

Barbier

2010 *Barbier, Josiane: Le roi en Anjou. Fisc, Palais et politique de Childebert Ier à Charles le Chauve (milieu du VIe – fin du IXe siècle)*. In: *Le haut Moyen Âge en Anjou*. Dir.: Prigent, Daniel – Tonnerre, Noël-Yves. Rennes, 2010. 177–191.

Bauduin

2005 *Les fondations scandinaves en Occident et les débuts du duché de Normandie. Actes du colloque de Cerisy-la-Salle (25–29 septembre 2002)*. Dir.: Bauduin, Pierre. Caen, 2005.

2009 *Bauduin, Pierre: Le monde franc et les Vikings. VIIIe–Xe siècle*. Paris, 2009.

2010 Bauduin, Pierre: Migration, intégration, identités. Les fondations scandinaves en question (Orient-Occident, VIIIe–XIe siècles). In: *Des sociétés en mouvement. Migrations et mobilité au Moyen Âge*. Paris, 2010. 45–57. (Publications de la Sorbonne. Histoire ancienne et médiévale, 104.)

2011 Bauduin, Pierre: En marge des invasions vikings. Actard de Nantes et les traslations d'éveques propter infestationem paganorum. In: *Le Moyen Âge*, 117. (2011) 1. sz. 9–20.

Blanchard

1903 Blanchard, Raoul: Le Val d'Orléans. In: *Annales de Géographie*, 64. (1903) 307–323.

Bournouf–Carcaud

2000 Burnouf, Joelle – Carcaud, Nathalie: L'homme et les vallées: les vals de Loire de Tours à Angers. In: *Annales de Bretagne et des pays de l'Ouest*, 107. (2000) 1. sz. 7–22.

Boüard

1953 Boüard, Michel de: La Hague, camp retranché des Vikings? In: *Annales de Normandie*, 3. (1953) 3–14.

1955 Boüard, Michel de: Du nouveau sur les Vikings. A propos de quelques travaux récents. In: *Annales de Normandie*, 5. (1955) 1. sz. 3–13.

Boyer

2015 Boyer, Régis: *Les Vikings. Histoire et civilisation*. Paris, 2015.

Bruand

2010 Bruand, Olivier: La circulation des hommes et des marchandises en Anjou au haut Moyen Âge (VIe–IXe siècle). In: *Le haut Moyen Âge en Anjou*. Dir.: Prigent, Daniel – Tonnerre, Noël-Yves. Rennes, 2010. 193–205.

Brunterc'h

1989 Brunterc'h, Jean-Pierre: Le duché du Maine et la Marche de Bretagne. In: *La Neustrie. Les pays au nord de la Loire de 650 à 850*. Éd.: Atsma, Harmut. Sigmaringen, 1989. vol. 1. 29–127.

1997 Brunterc'h, Jean-Pierre: Naissance et affirmation des principautés aux temps du roi Eudes: l'exemple de l'Aquitaine. In: *Pays de la Loire et Aquitaine de Robert le Fort aux premiers Capétiens*. Dir.: Guillot, Olivier – Favreau, Robert. Poitiers, 1997. 69–116.

Cardon–Moesgaard–Prot–Schiesser

2008 Cardon, Thibault – Moesgaard, Jens Christian – Prot, Richard – Schiesser, Philippe: Le premier trésor monétaire de type viking en France. Dernier inédit d'Eudes pour Beauvais. In: *Revue Numismatique*, 164. (2008) 21–40.

Cassard

1988 Cassard, Jean-Christophe: Les navigations bretonnes aux temps carolingiens. In: *L'Europe et l'Océan au Moyen Âge. Contribution à l'Histoire de la Navigation. Actes des congrès de la Société des historiens médiévistes de l'enseignement supérieur public. 17e congrès, 1986*. Nantes, 1988. 19–36.

1991 Cassard, Jean-Christophe: En marge des incursions vikings. In: *Annales de Bretagne et des pays de l'Ouest*, 98. (1991) 3. sz. 261–272.

Chédeville–Guillot

1984 Chédeville, André – Guillotel, Hubert: *La Bretagne des saints et des rois. V^e–Xe siècle*. Rennes, 1984.

Cocula-Vaillières

1981 Cocula-Vaillières, Anne-Marie: *Un fleuve et des hommes. Les gens de la Dordogne au XVIIIe siècle*. Paris, 1981.

Coupland

2004 Coupland, Simon: The Carolingian Army and the Struggle against the Vikings. In: *Viator*, 35. (2004) 49–70.

Devailly

1973 Devailly, Guy: *Le Berry du Xe au milieu XIIIe siècle. Étude politique, religieuse, sociale et économique*. Paris, 1973.

D'Haenens

1970 D'Haenens, Albert: *Les invasions normandes, une catastrophe?* Paris, 1970.

Dion

1938 Dion, Roger: Orléans et l'ancienne navigation de la Loire. In: *Annales de Géographie*, 47. (1938) 266. sz. 128–154.

Du Chatellier–Le Pontois

1908 Du Chatellier, Paul – Le Pontois, Louis: La sépulture scandinave à barque, à l'île de Groix (Morbihan). In: *Bulletin de la Société Archéologique du Finistère*, 35. (1908) 137–232.

Gálffy

2013 Gálffy László: Városi autonómia a Loire-vidéken (XII–XIV. század). In: *Ünnepi kötet Blazovich László 70. születésnapjára*. Szerk.: Balogh Elemér – Homoki-Nagy Mária. Szeged, 2013. 239–251. (Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica, 75.)

Gallouédec

1897 Gallouédec, Louis: La Loire navigable. In: *Annales de Géographie*, 6. (1897) 25. sz. 45–60.

Gasnault

1961 Gasnault, Pierre: Le tombeau de saint Martin et les invasions normandes dans l'histoire et dans la légende. In: *Revue de l'histoire de l'Église de France*, 47. (1961) 144. sz. 51–66.

Guillot–Favreau

1997 *Pays de la Loire et Aquitaine de Robert le Fort aux premiers Capétiens. Actes du colloque scientifique Angers, septembre 1987*. Éd.: Guillot, Olivier – Favreau, Robert. Poitiers, 1997. (Mémoires de la Société des antiquaires de l'Ouest et des musées de Poitiers.)

Gustafson

1908 Gustafson, Gabriel: Sur les traces des Vikings. Lettres de voyage du Professeur Gabriel Gustafson au „Verdens gang”. In: *Bulletin de la Société Archéologique du Finistère*, 35. (1908) 271–287.

Harding

2010 Harding, Christian: *Community, Cult and Politics: The History of the Monks of St. Filibert in the Ninth Century*. [PhD Thesis, University of St. Andrews.] St. Andrews, 2010. [<https://research-repository.st-andrews.ac.uk/handle/10023/915>.]

Judic

2016 Judic, Bruno: A tours-i zárandoklatok a 7–10. században. In: *Világtörténet*, 6. (38.) (2016) 1. sz. 147–169.

Langouët

2006 Langouët, Loïc: La sépulture viking à barque, à l'île de Groix (Morbihan). In: *Bulletin de l'A.M.A.R.A.I.* [Association Manche Atlantique pour la recherche archéologique dans les îles], 19. (2006) 87–108.

Le Maho

2005 Le Maho, Jacques: Les normands de la Seine à la fin du IXe siècle. In: *Les fondations scandinaves en Occident et les débuts du duché de Normandie*. Dir.: Bauduin, Pierre. Caen, 2005. 161–179.

Lemarignier

1965 Lemarignier, Francois: De l'immunité à la seigneurie ecclésiastique. Les „territoires coutumiers” d'églises en Îl-de-France et dans les régions voisines d'après les diplômes des premiers Capétiens (987–1108). In: *Études d'histoire du droit canonique dédiées à Gabriel Le Bras*. Paris, 1965. vol. I. 619–630.

Lepellay

2002 Lepelley, René: Traces des Vikings dans la toponymie actuelle de la Normandie. In: *Annales de Normandie*, 52. (2002) 3. sz. 195–223.

Lot

1908 Lot, Ferdinand: La grande invasion normande de 856–862. In: *Bibliothèque de l'École des chartes*, 69. (1908) 5–62.

1915 Lot, Ferdinand: La Loire l'Aquitaine et la Seine de 862 à 866. Robert le Fort. In: *Bibliothèque de l'École des chartes*, 76. (1915) 473–510.

Mabille

1869 Mabille, Émile: Les invasions normands dans la Loire et les pérégrinations du corps de Saint Martin. In: *Bibliothèque de l'École des chartes*, 30. (1869) 149–194., 425–460.

Mordant

1998 Mordant, Daniel: La barque monoxyle carolingienne de Noyen-sur-Seine (Seine-et-Marne). In: *Archeonautica*, 14. (1998) 23–27.

Musset

1958 Musset, Lucien: Relations et échanges d'influences dans l'Europe de Nord-Ouest (X^e–XIe siècles). In: *Cahiers de Civilisation Médiévale*, 1. (1958) 1. sz. 63–82.

1965 Musset, Lucien: *Les invasions. Le second assaut contre l'Europe chrétienne*. Paris, 1965.

Neveux

2006 Neveux, Francois: *L'aventure des Normands VIIIe–XIIIe siècle*. Paris, 2006.

Noizet

2005 Noizet, Hélène: Les chanoines de Saint-Martin de Tours et les Viking. In: *Les fondations scandinaves en Occident et les débuts du duché de Normandie*. Dir.: Bauduin, Pierre. Caen, 2005. 53–66.

2007 Noizet, Hélène: *La fabrique de la ville. Espaces et sociétés à Tours (IXe–XIIIe siècle)*. Paris, 2007. (Publications de la Sorbonne. Histoire ancienne et médiévale, 92.)

Paillard de Saint-Aignan

1840 Paillard de Saint-Aignan, Alphonse: Fragment d'un mémoire sur les invasions des Northmans sur les bords et au midi de la Loire. In: *Bibliothèque de l'École des chartes*, 1. (1840) 343–358.

Périn

1990 Périn, Patrick: Les objets vikings du musée des antiquités de la Seine-Maritime, à Rouen. In: *Cahiers des Annales de Normandie*, 23. (1990) 161–188.

Port

1965 Port, Célestin: *Dictionnaire historique, géographique et biographique de Maine et Loire. Revu et mis à jour par Jacques Levron et Pierre d'Herbécourt*. Vol. I. Angers, 1965.

Riché

1983 Riché, Pierre: *Les Carolingiens. Une famille qui fit l'Europe*. Paris, 1983.

Rosenwein

1999 Rosenwein, Barbara: *Negotiating Space. Power, Restraint and Privileges in Early Medieval Europe*. London, 1999.

Schneider

2003 Schneider, Jens: *Les Northmanni en Francie occidentale au IXe siècle. Le chant de Louis*. In: *Annales de Normandie*, 53. (2003) 4. sz. 291–315.

Steenstrup

1876 Steenstrup, Johannes C. H. R.: *Normannerne*. Kjøbenhavn, 1876.

Szvák–Szili

2009 *A normannkérdés az orosz történelemben. I. Források*. Szerk.: Szvák Gyula – Szili Sándor. Bp., 2009. (Az orosz történelem válogatott kútfoi.)

Tonnerre

1994 Tonnerre, Noël-Yves: *Naissance de la Bretagne. Géographie historique et structures sociales de la Bretagne méridionale (Nantais et Vannetais) de la fin du VIIIe à la fin du XIIe siècle*. Angers, 1994.

Vasiliev

1946 Vasiliev, Alexander A.: *The Russian Attack on Constantinople in 860*. Cambridge, Mass., 1946.

Vogel

1906 Vogel, Walter: *Die Normannen und das frankische Reich bis zur Gründung der Normandie (799–911)*. Heidelberg, 1906.

Werner

2004 Werner, Karl-Ferdinand: *Enquêtes sur les premiers temps du principat français (IXe–Xe siècles). Untersuchungen zur Frühzeit des französischen Fürstentums (9.–10. Jahrhundert)*. Ostfildern, 2004.

LÁSZLÓ GÁLFFY

A RIVER LINED EXPANSION

SCANDINAVIANS ON THE LOIRE FROM THE 840'S TO THE BEGINNING OF THE 10TH CENTURY

Norse expansion handled continental Europe in different ways, but some similar marks can be observed. The West Coast of the Frankish Empire and the Loire valley met the Scandinavian raiders from the 840's regularly until the beginning of the 10th century. The Scandinavian raids aimed defenceless monasteries and busy cities as well, but they were built up on the river Loire by degrees, in the 860's reaching a distance of 400 km from the starting point. The paper aims to describe their strategy based on islands, the river proximity, and sailing in very special conditions offered by the Loire. We also try to examine the replays of the Frankish administration and the local society. It is clear that these period resulted various relations between locals and Scandinavians, but it is also truth that these conflicts underlined the political importance of cities like Tours, Angers or Nantes and contributed to emerge new political entity in the Loire valley, like Anjou.

A magyarországi háborúk és egy extremadurái nemesi életpálya

Pedro Barrantes Maldonado katona és krónikás (1510–1578)

Spanyolországból szemlélve a magyar történelem eseményei korszakról korszakra változóan hol közelebbinek, hol egészen távolinak tűnhetnek, ám akad két olyan jól meghatározható időszak, amikor a spanyol–magyar kapcsolatok különösen intenzívvé váltak. Gondoljunk csak az 1526 és 1556 közötti három évtizedre, melynek kezdetekor a mohácsi vereséget és II. Lajos magyar király halálát követően I. Károly spanyol király öccsére, Ferdinándra bízta a Magyar és a Cseh Királyságot. A Granadában tartózkodó spanyol udvarból drámai hangú levélben tájékoztatta országa arisztokráciáját, az egyházi vezetőket és a városokat „a Magyar Királyság veszteségeiről és a veszélyről, mely így lakosait és a többi, szomszédos keresztény királyságot fenyegeti”.¹ A későbbiekben az 1683–1688 közötti időszakban fonódott újra össze a magyar és a spanyol történelem szála, mikor is Bécs ostromát és Buda felszabadítását követően, a birodalmi seregek előrenyomulása idején a spanyol udvar figyelme Magyarország felé irányult.

Mindkét fenti, történelmi fordulatokban gazdag időszak külpolitikai kontextusát a Habsburg-dinasztiának a Fényes Porta elleni keresztes hadjárata adta, és ez a közös európai ügy indokolta azt, hogy a spanyol uralkodók mind gazdasági, mind katonai segítségnyújtás formájában mozgósították erőforrásaikat a Duna-medence országainak támogatására.² 1526–1556 között a magyar harcmesőket megjáró spanyol katonák száma becslések szerint 10–13 ezerre tehető, míg az egy időben

* A szerző az Universidad Carlos III de Madrid (Departamento de Humanidades Historia Moderna) egyetemi tanára (Madrid, 126 E-28903 Getafe, mfgvozme@hum.uc3m.es) és a Real Academia de Bellas Artes y Ciencias Históricas de Toledo rendes tagja.

Jelen tanulmány a *Del manuscrito a las pantallas: Memoria, artefactos y prácticas culturales (del siglo XV a nuestros días)* (A kéziratról a képernyőig: Történelmi emlékezet, tárgyi emlékek és kulturális gyakorlatok a 15. századtól napjainkig) HAR2016-76550P című kutatási projekt keretében valósult meg. A projekt, melynek vezető kutatója Enrique Villalba Pérez, a spanyol kormány Gazdasági Minisztériumának Kiemelkedő állami tudományos és technikai kutatási támogatási programjának támogatását élvezi.

1 A Spanyol Államtanács (Consejo de Estado) ülésének jegyzőkönyve, Granada, 1526 ősz. Idézi: Fernández Álvarez, 1966. 287. [A mohácsi csatával kapcsolatos spanyol (nyelvű) források jelentős részét (a Simancasi Főlevéltárból, a Kasztíliai Királyság anyagából) Korpás Zoltán feldolgozta (Korpás, 2008. 60–69.), 2018 folyamán a *Mohács 1526–2026 – Rekonstrukció és emlékezet* című kutatási projekt támogatásával a mohácsi csatára, a csata közvetlen előzményeire, lefolyására vonatkozó, valamint a mohácsi csatát követően keletkezett spanyolországi levéltári forrásokról részletes áttekintő jegyzék készült (Lakatos–Martí, 2018 – a szerk.).]

2 García Cárcel, 1994. 15–28.

Magyarországon tartózkodó spanyol alakulatok létszáma 1400–3000 fő között lehetett. A spanyol katonák átlagosan egy–három évet szolgáltak a hadjáratokban, és a császári haderő 10–20 százalékát tették ki.³

A fentiekből láthatjuk, hogy a háborúk egy adott pillanatában több ezer spanyol katona volt jelen az európai harcmezőkön, életét kockáztatva a kereszténység legtávolabbi szárazföldi határain is.⁴ Ennek eredménye – a hadászati sikerek mellett – egy korábban példa nélküli kulturális és kommunikációs nyitás volt mind spanyol, mind magyar irányban: nemcsak a spanyolok jutottak el Magyarországra, Dalmáciába, Morvaországba, Erdélybe és a Havasalföldre, de magyarok jelenlétével is számolhatunk Kasztília és az Aragón Királyság viágzó városaiban.⁵

A Habsburg Birodalom korabeli történelmi közege, a felfutóban lévő hadjáratok és a katonai sikerek csábítóan hatottak, és a katolikus Európa minden szögletében mozgósították a feltörekvő családokat és dinasztiákat a birodalmi vállalkozásban való részvételre. Az egyetemes elhivatottságból kiindulva a kereszténység védelmét tűzték ki célul, ám a tulajdonképpeni fő motiváció a dinasztikus és a vallási érdekekben keresendő. E birodalmi vállalkozásban részt vevők közül kiemelkedtek az itáliai Spínola, Doria és Requesens családok; a német területekről a Fuggerek, a Schedlerek és a Wesselek; a cseh korona területéről a Dietrichstein család;⁶ a portugál Moura és Gómez de Silva nemzetség; a spanyol Prez, illetve del Prado család, mindkettő a németalföldi Henao grófságból származott (1. kép),⁷ s tagjai korábban Spanyol Németalföldön teljesítettek szolgálatot, ám közülük többen a magyar hadjáratokban tüntették ki magukat és haltak hősi halált;⁸

1. kép. A Prez/del Prado család címere

3 Korpás, 2014. 53.

4 Martí, 2015. 181–195.

5 1599-ben a toledói városi tanács előjárói gyűlésének jegyzőkönyvében a következő szerepel: „Felolvasták Juan Nagui és Gregori Pachi magyar urak kérelmét, melyet a címzetes városi tanácshoz intéztek, és kegyes segítségét kérték, mert korábban török fogságban sínylődtek és megsegítésükhöz a kegyes tanács segítségét kérték, mely célra a tanács a városi kincstárból kétezer reált különített el.” Gómez Vozmediano, 2014. 200.

6 Edelmayer, 1993. 89–116.

7 AHNOB, Perales del Río, caja 5, doc. 2.

8 Köszönettel tartozom kutatótársamnak, Nieves Esteve Carbonellnek, akinek értékes meglátásai a család nyomára vezettek.

vagy éppen Habsburg Mária, aki II. Lajos eleste után Németalföld kormányzójaként a burgundiai Antonio Perrenot de Granvela, Nicolás Perrenot birodalmi (nagy)kancellár fiának egyházi karrierjét támogatta, és közbenjárta kinevezéséért az arrasi püspökség élére, s kora legbefolyásosabb diplomáciai szereplőjévé vált. A fenti, korántsem teljes felsorolás is mutatja, hogy a korszak meghatározó hatalmi csoportjaiban mind a régi, mind az új nemesség tagjai megjelentek, és ennek a sokszínű, soknemzetiségű rétegnek igen nagy hatása volt az összetett monarchia sorsának alakulására.

Jelen tanulmányban részletesen ismertetjük és elemezzük Pedro Barrantes Maldonado pályafutását, aki Extremadura tartományból származó kisnemesként kelt útra Magyarországra 1532-ben, hogy támogassa Bécs védőit a török erőkkal szemben, mialatt a császári udvar a bajorországi Regensburgban tartózkodott.⁹ Barrantes Maldonado izgalmas vállalkozásának részleteit annak köszönhetjük, hogy a spanyol nemes otthonosan mozgott a tudományok és az irodalom területén is, így magyarországi tapasztalatait egy kiadatlan *Ytinerario de la Xornada de Ungria* (A magyarországi hadjárat krónikája) címet viselő kéziratban örököltette meg.¹⁰

A spanyol nemesség, a Habsburg Monarchia és Szent István koronája

Az Ibériai-félsziget nemessége a középkor hajnalától aktívan részt vett a Spanyolországot a móroktól visszahódító *Reconquistában*; majd a kora újkorban is támogatta a birodalom törekvéseit, abban a reményben, hogy a királyi udvarban és az uralkodói hadjáratokban tett szolgálatai az előrelépés lehetőségét tartogatják számára, s ezáltal magasabb társadalmi státuszhoz, hírnévhez és vagyonhoz juthat. Így hát a spanyol *grandoktól*, az arisztokrácia elitjétől a legszegényebb *hidalgókig* és infanzonokig (*infanzones*) a nemesség minden tagja esélyt látott abban, hogy szükség esetén vagy alkalomadtán az Úr akaratára bízva sorsát elhagyja szülőföldjét és a birodalom távoli szegleteiben szolgáljon. Előfordult az is, hogy tagjaik meg is telepedtek Közép-Európában, főként a követi tevékenységet ellátók között találunk erre példát, olyan nevezetes nemesi családokra utalhatunk, mint a Cardona, a Manrique de Lara, a Marradas, a Verdugo, a Huerta, a Hoyos és az Ugarte családok.¹¹

Hatalmának tetőpontján V. Károly a Habsburg Birodalom területének védelmében egyszerre támaszkodott a spanyol arisztokrácia színe-virágára, a fivére, Habsburg Ferdinánd delegálta cseh zsoldosokra, a Habsburg Mária által Németalföldről küldött katonai erősítésre, a del Vasto márki és Antonia de Leyva parancsnoksága alatt álló itáliai *terciókra*, valamint Zweibrücken hercegének csapataira.

A Bécset a török csapatok ostroma ellen védő spanyol nemesség katonai erejéről részletes áttekintést nyújt fray Prudencio de Sandoval, V. Károly krónikásának felsorolása: „...don Fernando Álvarez de Toledo, Alba hercege; don Francisco de Sotomayor y Zúñiga, Béjar hercege és Benalcázar grófja; don Pedro de Toledo,

9 Korpás, 2001. 321–336.

10 Carabias Torres, 2015. 215.

11 A témához lásd: Laferl, 1997; még újabban: Arienza Arienza, 2017.

Villafranca márkija; don Juan Manrique, Castañeda grófja; Cogolludo márkija, don Luis de la Cerda, Medinaceli hercegének fia; don Álvaro, don Rodrigo és don Gómez de Mendoza, de Castro gróf fiai; don Juan de Rojas, Poza márkijának fiai; don Lorenzo Manuel, don Juan Manuel fia; don Alonso de Acevedo, Monterrey grófja; don Diego de Acevedo y Fonseca, Fuentes grófja; don Juan Manrique, Nájera hercegének fia; don Hurtado de Mendoza, Cenete márkijának öccse; don Felipe, don Claudio és don Juan és don Francisco Manrique, Nájera hercegének fivérei; don Juan de Silva, Cifuentes grófja; Palma Puertocarrero gróf; don Luis Fajardo, los Vélez márkí fia; don Gutiérrez de Cárdenas, Maqueda hercegének fia; don García de Padilla, a Castilla és Calatrava Lovagrend nagymestere; don Pedro de la Cueva, az Alcántara Lovagrend nagymestere; don Luis és don Diego de la Cueva, Alburquerque hercegének fiai; don Juan de Guevara, Triceño és Escalante örökös ura; don Pedro González de Mendoza, a császár udvarmestere; don Sancho de Velasco, Nieva gróf fia; don Antonio de Mendoza, Mondéjar márkijának fia, Tendilla grófja; don Rodrigo Manrique, Paredes grófjának fia; don Alonso és don Pedro Manrique, Osorno grófjának fiai; don Pedro de Guzmán, Medina-Sidonia hercegének fia, Olivares grófja; don Luis de Ávila, Navas márkijának testvére; don Juan de Zúñiga, a királyi testőrség kapitánya, Miranda grófja; don Luis de Rojas és don Hernando, testvére, Denia márkijának testvérei; don Enrique de Toledo, Cinco Villas örökös ura; Juan de Vega, Grajal örökös ura; don Beltrán és don Pedro de Robles; don Antonio de Rojas; don Pedro de Acuña; don Juan de Heredia, az aragóniai Fuentes grófja, seregében több más aragóniai nemesifjakkal; don Alonso Téllez, La Puebla örökös ura; don Antonio Téllez Chacón, aki Bécs ostrománál esett el.¹²

Ne felejtjük el, hogy a fent felsorolt spanyol arisztokraták és nemesurak mindegyikét saját rokonai, illetve a szolgálatukban álló apródjai, testőrei, szolgái és fegyveresei is kísérték; nem volt ritka, hogy teljes családok követték urukat távoli országokba, külföldi uralkodói udvarokba,¹³ és nem minden esetben tértek vissza mindannyian szülőföldjükre.

Emellett figyelmet érdemel, hogy a hadszíntereken elkerülhetetlenül megjelentek a zavarosban halászó elemek, amelyek a háború rendezetlen közállapotait kihasználva régi sérelmeket toroltak meg, vagy éppen erőszakos módon képviselték saját érdekeiket. Erre jó példa Ruy Martínez de Solorzano esete, akit miután vétkesnek találták egy bizonyos García de Hoyos elleni gyilkosságban, a Valladolidi Királyi Kancellária először saját költségén öt év kötelező katonai szolgálatra ítélte az oráni (Algéria) spanyol katonai állomáshelyen. Ennek ellenére Nájera hercegének közbenjárására 1548-ban a Kasztíliai Királyi Kamara enyhítette Martínez de Solorzano ítéletét, és lehetővé tette, hogy büntetése hátrelévő részét a király szolgálatában a magyar határnál töltsse le.¹⁴ A hadjáratok fenti társadalomtudományi vetületén túl ki kell még emelnünk anyagi vonzatát: a spanyol arisztokrácia tekintélyes

12 Sandoval, 1634. XI. fejezet.

13 Jó példa erre Pedro López de Orduña esete, aki a császárné és magyar és cseh királyné szolgálatában állt, és az 1566-os valladolidi királyi audiencián kérelmezte nemesi címe és kiváltságai megerősítését. ARCHV, Registro de Ejecutorias, caja 1106, doc. 34.

14 AGS, Cámara de Castilla, leg. 295, doc. 11.

kölcsönöket bocsátott a spanyol korona rendelkezésére a katonai vállalkozásokat finanszírozandó; Medina-Sidonia hercege például ötvenezer dukát kölcsönt ajánlott fel, míg Béjar hercegnője harmincezeret.

Béjar hercegei kiemelten támogatták a birodalom közép-európai törökellenes hadjáratait, és sem a pénzt, sem az emberéletet nem sajnálták a katonai célok megvalósításakor. A császárné egy V. Károlyhoz 1532. július 21-én írt levelében megemlíti: *„Nyolc napja kelt hadra Béjar hercege a császár szolgálatára a török elleni harcban, és mivel a nemesség tagjainak támogatási szándéka töretlen, a herceg elhatározása nekik is új lendületet adhat és igen alkalmas időben jött.”* V. Károly krónikása is elismerően szól Belalcázar grófja, a frissen Béjar hercegévé emelt Francisco de Sotomayor y Zúñiga bátorságáról és hűségéről: *„Béjar hercege ma bátorságáról és nemzetsége hűségéről tett tanúbizonyságot, mivel miután a salamancai futároktól értesült Ófelsége terveiről a törökellenes harcokat illetően, rögtön útra kelt, és végül Speyer városában érte utol Ófelségét; akkora méltósággal, kísérettel és pompával, költségeit nem kímélve vonult fel Ófelsége megsegítésére, hogy a német hercegek igen csodálták és emlékezetükbe vették a spanyol urat, és e dicsőség egész házának és leszármazottjainak javára válik mind a mai napig.”*¹⁵

Bécs török elleni védelméről a kortárs irodalom is dicsőséges vagy éppen szatirikus jellemzőket hangsúlyozva beszámolt,¹⁶ a *relaciones de sucesos*¹⁷ néha kissé szenzációhajhász spanyol hírleveleitől, illetve a hasonló német *Neue Zeitung*októl a komédiáig. A kortárs hadi események az irodalom egyik fő ihletőjévé váltak akkor, amikor több mint 150 évvel később (1686) számos spanyol arisztokrata ismét fegyverbe szállt, hogy részt vegyen Buda visszafoglalásában. Köztük volt a fiatal Manuel Diego López de Zúñiga Sotomayor, Béjar akkori hercege, aki a flandriai terciók tábornistereként 300 veterán spanyol katonának parancsolt; soraikban harcolt öcsce, Baltasar, Valero márkija is; két unokatestvére, Juan Manuel López Pacheco, Escalona hercege és Villena márkija, illetve José Antonio de Zúñiga, Aguila Fuente márkija. A herceg rokonai mind megsérültek a harcok során, maga a herceg pedig életét vesztette az ostromban.¹⁸

15 A 15. század közepén a Béjar család továbbra is aktívan részt vett a közép-európai spanyol külpolitikában. Ezt tanúsítja az a királyi menlevél is, melyet don Antonio de Zúñigának, Béjar hercege fiának állítottak ki. A Német Birodalomba küldött követ négy nemes vérű paripát, nyolc teherhordó lovat és négy öszvérfogatot kapott, melyeken ajándéknak szánt ezüst- és dísztárgyakat és ezer dukát értékű arany ékszert szállított; útiköltségei fedezésére 300 dukátot utaltak ki (1552). AGS, Cámara de Castilla, leg. 333, doc. 74, 89.

16 Selles Ferrando, 2001. 112. Ugyanerről lásd még: García Fernández, 2016. 79–96.

17 *Relaciones de sucesos, pliegos de cordel*: a 16–17. században népszerű, Európa különböző helyszíneiről származó híreket tartalmazó „röplap”, aprónyomtatvány.

18 Hanny, 2013. 211–229. Ugyanerről lásd még: Zarza Sánchez, 2015. 369–392.

A katonai önéletrajzok: a dicső történelmi emlékezet forrásai

A katonai (ön)életrajzok műfaja, legyen szerzőjük önéletrajzíró vagy más személy krónikása, a saját vagy az ellenséges tábor tagja, tanult szerző vagy lelkes amatőr, bármilyen anyanyelvű, közkeletűségnek örvendett a spanyol Aranyszázad (*Siglo de Oro*) állandóan hadban álló Európájában.¹⁹

A spanyol és portugál birodalmak katonái számára a korabeli háborúk műveleti területe hatalmas dimenziókat fogott át, mivel a Kínai-tengertől a Balkánig húzódott, így számos kalandos történet sokszínű helyszínét adhatta. A hadjáratok minden egyes részlete hőstetté növekedhetett a tábornokoknál, ahol elbeszéltek és újraélték azokat. A személyes anekdoták közkinccsé váltak a katonai egységek által látogatott ivók asztalainál; a különböző színes történetek és pletykák enyhítették a menetelés monotóniáját, vagy éppen a táborban veszteglés unalmát. Emellett sok katona és tiszt félig-meddig hivatalos naplót vagy itineráriumot is vezetett, amelybe feljegyezték a bejárt vidékek és országok sajátosságait, vagy éppen a fontos személyiségeket, akikkel megismerkedtek vagy akiről híreket hallottak.²⁰

A katonanaplók esetében is sokszor felmerül a kétely az olvasóban, hogy hol a határ a személyes, többé-kevésbé objektíven rögzített élmények és a fantázia, illetve az olvasóközönség szenzációéhségének megfelelni vágyás között.²¹ Jó példa erre a jelenségre egy másik spanyol hadfi, Diego Duque de Estrada, egy toledói városi végrehajtó *hidalgo* fia,²² aki kalandos visszaemlékezéseiben azt állította, Bethlen Gábor erdélyi fejedelem személyes titkáráként is működött 1628–1629 között, majd egy cseh erődtámasz várkapitánya lett, miután a spanyol igazságszolgáltatás és a gályarabság elől, ami Máltán várta, a Földközi-tengerre menekült és kalóznak állt.²³

A történelmi események objektív szintjén maradván kétségtelen, hogy a spanyol nemesi levéltárak korabeli dokumentumaiban rengeteg a híradás a birodalom politikai manővereiről és hadjáratairól, így a magyarországi eseményekről is. Ezért nem meglepő, hogy a Spanyol Birodalom elitjének levelezésében visszatérő téma a magyar helyzet, és előszeretettel gyűjtötték a korabeli sajtó vonatkozó cikkeit, beszámolóit, a futárbeszámolókat és a levél formájában terjesztett *relaciones de sucesos*-okat; sőt még kéziratos anonim beszámolókat is találunk a magyarországi hadjáratokról.²⁴

19 Több antológiagyűjtemény is közöl vonatkozó forrásokat ebben a történelmi műfajban: Cossío, 1956; Levisi, 1984; Cassol, 2000.

20 García Hernán, 2011. 281–302.

21 Rodríguez de la Flor, 2002; Davis–Burdiet, 2005.

22 Bírói testületi határozat Francisco de Cervantes Altamirano, Diego Duque de Estrada és Agustín de Cervantes Altamirano montesclarosi (Toledo) lakosok ügyében, akik azt kérelmezték a tanácstól, hogy nemesi státuszuk révén jelentkezhesse a városi tanács posztjaira. (1590). ARCHV, Registro de Ejecutorias, caja 1683, doc. 20.

23 Sambrian, 2016. 269–287.

24 Anonim szerző elbeszélése: egy nap háborús cselekményei a magyarországi törökellenes harcokban. Kassa, 1588. október 9. AHNOB, Osuna, caja 870, doc. 172.

A Barrantes de Trujillo család: nemzetség a háború szolgálatában

Az Ibériai-félszigeten a Barrantes vezetéknev regionális földrajzi, galíciai eredetű, és gyakran megjelenik a családfákban és nemesi jegyzékekben.²⁵ A családi legendárium szerint a nemzetség mitikus őse Nuño Fernández kapitány volt, akit, a feltételezések szerint, a 10. században Castilla Fernán González gróf a Sevilába, az andalúziai szaracénok elleni háborúba tartó viking vagy normann csapatok kísérőjévé nevezett ki. Annyi bizonyos, hogy az Ibériai-félsziget keresztény visszahódítása során a Barrantes család tagjai támogatták León királyságának és Portugáliának déli irányú terjeszkedését; a Barrantesek felbukkantak mind a kasztíliai, mind a portugál csapatok katonai vezetésében.

A Barrantes család extremadurai ága igen szoros kapcsolatban állt az Alcántara katonai lovagrenddel is. A nemzetség tagjait a 13. században a szervezet vezetői között találjuk, először García Fernández Barrantesnek, X. (Bölcs) Alfonz titkos tanácsosának adományozta a rend mesteri fokozatát az uralkodó (rendtagsága 1254-től 1284-ig tartott). Ettől az időszaktól mindig számolhatunk a Barrantesek soraiból férfiakkal és nőkkel egyaránt az egyházi és lovagi rendek, illetve a befolyásos nemesség és a lovagság körében; legtöbbször Alcántarában, a lovagrend és a régió adminisztrációs központjában, a portugál határhoz közel fekvő erődített városban telepedtek le.

García Fernández Barrantes fia, Alonso a szintén Alcántara-rendtag Suero Pérez Maldonado hűgát vette feleségül. Fennmaradt 1390-ben tett végrendelete, melyben meghagyta, hogy az alcántarai Santa María de Almodóvar-templomban temessék el, melyet ő alapított. Alfonso két fia, García és Pedro I. János kasztíliai király szolgálatában, a portugálok elleni 1385. évi aljubarrotai csatában esett el. Elsőszülöttje, García Teresa Fernández de Aldanát vette nőül. Harmadik fia, frey Esteban szintén az Alcántara-rend tagja volt, Manquino erdőbirtokát eladva a bevételből hadat állított, és elkísérte Gonzalo Martínez de Oviedo rendmestert a mórok elleni észak-afrikai harcokba, ahol Ali Katarnak, a marokkói király unokaöccsének kezétől esett el a Gibraltári-szoros ellenőrzéséért folyó küzdelmekben. Néhány évtizeddel később az „Aranyhajú” melléknévvel illetett Alonso aggastyán lovagként II. János király oldalán még részt vett az olmedói csatában (1445), és szolgálataiért ő, illetve több rokona is elnyerte az Alcántara-rend aransarkantyús fokozatát (García Fernández, Esteban, Fernando, Diego és Alfonso Barrantes).

A Barrantes-birtokok örököseként a 15. század második felében emelkedett fel a szintén alcántarai, „Gazdag” ragadványnevet viselő Alonso Barrantes, aki Granada ostrománál a Katolikus Királyok seregében harcolt, és az Alcántara-rend nagymestere, Juan de Zúñiga y Pimentel állandó kíséretéhez tartozott. A még mór kézen lévő Granada területén folytatott portyázásaiból különös trófeával tért haza: a mór Alhamar levágott fejével, aki korábban megölte Alonso öccsét, Gonzalo

25 José de Rújula y Ochotorena, a jeles genealógus összefoglalója szerint „a Barrantes család története és címerük a legjelesebb korabeli genealógiai összefoglaló munkákban is megjelenik”. Ezek felsorolását lásd: Rújula y Ochotorena, 1931. 231–232.

Sánchez Barrantes, és akiért Alonso Barrantes 1487. augusztus 10-én Málagában állt bosszút. Az utókor okulására Barrantes kőből is kifaragtatta a vérbosszú során áldozatul esett mór fejét. Alonso kétszer nősült; megözvegyülése után 1507-ben a szintén özvegy María Villela de Senabriát vette feleségül, akitől három gyermeke született. Elsőszülöttjük a ferences rend későbbi vezetője, Alcántarai Szent Péter volt, akit 1622-ben boldoggá, majd 1669-ben szentté avattak.

Szintén Alonso Barrantes második házasságából született 1510-ben Pedro Barrantes Maldonado, aki hű maradt a családi hagyományokhoz, és számos hadjáratban vett részt az Ibériai-félszigeten és azon túl is. 1537-ben, nem sokkal nagykőrúsága után egy alburquerquei gazdag örökösnővel, Mariana Ordóñez Pareja Solomandóval kötött házasságot, majd néhány évnyi katonai szolgálat után felesége birtokaira visszavonulva élvezte a vidéki birtokosság nyugodt életét.

Pedro Barrantes Maldonado legidősebb fia Alonso volt, aki az immár legendássá vált családi név mellett egyre gyarapodó vagyont is örökölt, és tovább öregbítette a Barrantesek dicsőségét: több itáliai és franciaországi hadjáratban is részt vett, és kilenc gyermeket nemzett.²⁶ 1607-ban bekövetkezett halála után örököse azonos nevű elsőszülött fia lett, aki – már magától értetődően – folytatta a család katonai hagyományait, ám immáron az Indiákon. Szintén neves közeli rokona volt fray Alonso Barrantes apát, aki 1613-tól a bencés rend vezetője lett.²⁷

Ahogy a fentiekből is kitűnik, a Barrantes család a 16. század derekára számos esetben bizonyított a korona szolgálatában, és valós reményeket fűzhettek a hatalmi elitbe való felemelkedésükhöz. 1559-ben Alonso Barrantes Maldonado unokatestvére, Pedro Barrantes, a perui spanyol hódítás veterán katonája, az Indiákról visszatérve városi tanácsnoki címet vásárolt Trujillóban, és azzal készítette elő az örökös nemesi cím megszerzését, hogy megvásárolta egy kis trujillói falu, az akkor 178 lakosú La Cumbre bíráskodási jogát is. A koronának 16 ezer maravédit fizetett minden lakos után, és további 200 dukátot a terület minden négyzetmérföldjéért, és így földesúri faluvá tette a települést. Ugyanakkor földesúri jogai nem voltak korlátlanok: bíráskodhatott a lakosok pereiben, beszedte a törvényszéki büntetéseket, és három képviselőt választhatott a település tanácsába. Emellett marha- és juhtartásra szintén vásárolt két legelőbirtokot: Matillát és Martín Rubiót, ahol később az azonos nevű remetekápolnát is emeltette.²⁸ Pedro Barrantes La Cumbre Palacio utcájában nemzetsége címerével ékesített rezidenciát is építtetett; itt lakott jószágigazgatója is. A falu főterén az új földbirtokos egy hatalmas, a bíráskodást szimbolizáló és szintén családja címerével díszített oszlopot emeltetett, melynek magasságát csak a helyi templom szárnyalta túl. Örökölt pénzéből arra is tellett, hogy kölcsönrel támogassa szomszédját, Hernando Pizarrot, Gonzalo Pizarro egyetlen jogos örökösét, Peru meghódítóját. Pedro Barrantes 1574-ben elsőszülött fiát tette

26 Gyermekei közül figyelemre méltó Mariana Barrantes életútja, aki az alcántarai Fogolykiváltó Boldogasszony-kolostorban volt novícia, ám egy korabeli összeírás tanúsága szerint örökfogadalma előtt bátyja, Pedro Barrantes Maldonado kapitány jóváhagyásával elhagyta a kolostort. Alcántara, 1610. április 20. AHNOB. Ovando, caja 8, doc. 617. 10.

27 Zaragoza Pascual, 1982. 33–58.

28 García Martínez, 1976.

meg fő örökösének; neki jutott La Cumbre uradalma és a Martín Rubio-birtok, míg Pedro Barrantes felesége, doña Juana de Paredes a Matilla-uradalmat örökölte.

Az ország hatalmi elitjébe jutott trujillói Barrantes-ág tagjai arról is gondoskodtak, hogy lakhelyük is méltón tükrözze státuszukat. Don García de Barrantes-Cervantes, az elismert humanista és bíboros Gaspar Cervantes de Gaete unokaöccse, a granadai Királyi Kancellária rendes tagja, aki a salamancai egyetemen jogot végzett és III. Fülöp királyi tanácsosaként is szolgált, Cáceresben a San Miguel Trujillo téren 1615 és 1618 között palotát emeltetett nemzetségének. A Bejarano-Barrantes família később elnyerte a Sufraga márkija címet is.²⁹

A nemzetség címerén (2. kép) vörös háttér előtt két sárkányfej határolja az átlós arany sávot, és a címert nyolc András-kereszt keretezi.³⁰ A sárkányfejek arra a két kígyóra utalnak, melyeket a családi legendárium szerint az egyik 13. századi ős a Sierra Morenában ejtett el, és hűsége jeléül III. Ferdinánd sátra elé helyezett.

2. kép. A Barrantes- (az arany sávot elnyelő két sárkányfej és a nyolc András-kereszt) és a Maldonado-címer (öt lilium) az alcántarai palota homlokzatán

Pedro Barrantes Maldonado: a kard és a toll vonzásában

Az 1510-ben született Pedro Barrantes ifjúkorában Béjar hercege, Álvaro López de Zúñiga apródjaként szolgált. Urát 1519-ben barcelonai útjára elkísérte, amikor az arisztokratának maga V. Károly adta át az Aranygyapjas Rendet. A fennmaradt adatok alapján úgy tűnik, szintén Béjar hercege mellett tartózkodott a kasztíliai *comunero*-mozgalom zavaros időszakában (1520–1522). Ezek után pár évig nem találunk forrásokat Pedro Barrantesről, bár egyesek szerint V. Károly államtanácsába is kinevezték, és a Navarrát a franciáktól visszahódító hadjáratban is részt vett; így ez idő alatt megismerkedhetett a korabeli udvari és lovagi kultúrával és környezettel is. Bizonyosan tagja volt annak a kíséretnek, amely Izabella portugál infánsnőt, leendő császárnét a portugál határtól Sevilleig vezette, ahol a királyi hercegnő 1526-ban V. Károlyal egybekelt. Szintén ebből az időszakból származó adat, hogy

²⁹ Sanz Fernandez, 2003. 317–354.

³⁰ AHNOB, Villagonzalo, caja 151, doc. 208, f. 18r.

apja, Álvaro de Barrantes 1528 körül visszakapta a koronának a franciák elleni hadjáratára nyújtott kölcsön jó részét.³¹

Az udvari környezetben az ifjú Pedro Barrantes elsajátította mindazon készségeket, melyek a korabeli reneszánsz lovagokat segítették pályafutásuk folyamán: a vívást, a táncudást, a lovaglást, a gáláns udvari viselkedést, több idegen nyelvet és a vallásos, kegyes olvasmányok tanulmányozását. Amikor 1532-ben az egész európai kereszténységet – élén az 1530-ban német-római császárrá koronázott V. Károllyal – a Magyar Királyság megsegítésének gondolata foglalkoztatta a török ellenében, Pedro Barrantes is lelkesen és késlekedés nélkül csatlakozott a legújabb kereszties háborúhoz. Barrantes gyermekkori pártfogóját, Béjar hercegét követte ebben a hadi vállalkozásban is, aki, miután egy vadászaton értesült a spanyol nemesurak önkéntes mozgósításáról, úgy döntött, habozás nélkül Bécs alá vonul a felmentő seregek támogatására. Mondanunk sem kell, hogy Barrantesnek kiváló alkalmom volt ez arra, hogy ismét öregbítse nemzetsége hírnevét, de emellett a birodalmi elit legelőkelőbb tagjaival együtt teljesített hadi szolgálat saját nemesi és politikai kiváltságainak megszilárdításával is kecsegtetett.³²

Az ostromlott Bécs megsegítésére indított birodalmi hadjáratban Barrantes megismerkedett a korabeli Európában meghatározó hatású erasmista filozófiával, annak erényei, kozmopolita európai kultúrája személyiségének fontos jegyévé váltak, és tovább erősödött meggyőződése, hogy szolgálataik és érdemeik révén neki és családjának az arisztokrácia elitjében van a helye. A korabeli krónikák megemlékeztek Pedro Barrantes érdemeiről: kiemelték, hogy „fiatalsága nagy részében a török, a mórok és más pogányok ellen harcolt”.³³ Szintén figyelemre méltó közeli kapcsolata Béjar hercegével, a törzsökös spanyol *granddal*, aki a Barrantes család több generációjára kiterjesztette támogatását; ennek jeléül még a „primo” (unokaöcs) rokoni titulust is Barrantesnek adományozta.³⁴

Pedro Barrantes édesanyja még megérte fia sok előnnyel kecsegtető házasságkötését. 1537-ben Barrantes már visszatért európai katonai expedícióiból, és tiszteletét tette a Valladolidban székelő királyi udvarban. Látogatása minden bizonynyal sikeres lehetett, mivel még ez év végén házasságot kötött egy jelentős nemesi család sarjával, az alburquerquei María Ordoñez de Parejával. Az ara édesapja Diego Ordoñez de Guadaluja spanyol lovag volt, aki portugál nemesi címet is kapott, miután felmenői Johanna portugál infánsnőt támogatták a későbbi Katolikus Izabella trónigényével szemben. Az örökösödési viszály után a család portugál száműzetésbe kényszerült, ám onnan sikeres karriert kezdett Portugália gyarmatain,

31 AGS, Escribanía Mayor de Rentas, Mercedes, leg. 41, doc. 65.

32 Zarza Sánchez, 2015. 373.

33 *Varias noticias que de los mismos papeles originales que escribió don Pedro Barrantes Maldonado [1572] y sacó don Fabián Antonio de la Cabrera y Barrantes [1722], vecino y natural de Alcántara, sobre la villa de Alcántara, los Maestres y caballeros de esa orden y noticias de familia* (Számos feljegyzés, melyeket az alcántarai Pedro Barrantes Maldonado írt az Alcántara és a Barrantes család történetéről, valamint az Alcántara Lovagrend előjáróiról, és Fabián Antonio de la Cabrera y Barrantes jelentetett meg). BNE mss. 17996, f. 75v.

34 Zúñigas y Sotomayores a „primo” rokoni címmel Barrantesen kívül udvara főbb tagjainak és néhány extremadurai lovagnak is kedvezett. AHNOB, Osuna, caja 227, doc. 61.

és az Ataide család támogatásának köszönhetően egyik tagjukat már a cananori (Dél-India) Sant Angelo-erőd kapitányává is kinevezték. A kereskedelmi telephely kulcsfontosságú volt az indiai portugál gyarmatok sorában, mivel ez volt a fő közlekedési csomópont Arábia, Perzsia és a Távol-Kelet között.

1540 júliusában Pedro Barrantes édesanyja, María végrendelkezett Alcántarában, és hitbizományt alapított elsőszülöttje, Pedro Barrantes Maldonado javára, bár végakarataiban többi gyermekéről és unokájáról is megemlékezett.³⁵

Nem sokkal később, 1540 szeptemberében Pedro Barrantes újabb pogányellenes hadi vállalkozásban vett részt, ezúttal Medina-Sidonia hercegeinek oldalán, visszavervén egy algériai kalózcsoport támadását, amely Gibraltár közelében partra szállt és kifosztotta a várost, ám a keresztény ellenállás miatt a fellegvárat nem tudta elfoglalni.³⁶ Talán ennek a közös vállalkozásnak köszönhető, hogy valószínűleg Pedro Barrantes részt vett Medina-Sidonia örökösének, Juan Carlos de Guzmánnak, Niebla grófjának és Leonor Manrique Sotomayor, Béjar hercegeinek leánya között kötött házassági szerződés tárgyalásában, melyet végül 1541 szeptemberében, jelentős, tizenkétezer dukátos hozomány megállapításával alá is írtak.³⁷

Mindenesetre forrásaink azt bizonyítják, hogy 1540 és 1544 között Barrantes a Niebla grófok dinasztiájának krónikásaként működött,³⁸ és gyakorló humanista tudósként mindent megtett, hogy a lehető legjobb fényben örökítse meg az utókor számára a grófi család történetét, amelyen a valóságban sokszor foltot ejtettek a rabiátus családfő, Alonso Pérez de Guzmán, Medina-Sidonia későbbi hercegeinek viselt dolgai, melyek egyaránt következtek nehéz természetéből és gátlástalan ambíciózusságából. A herceg elsőként rendezte be állandó udvarát Sanlúcar de Barramedában.

1540 októberében Barrantes Maldonado feleségével és elsőszülött Teodora lányával együtt szintén Sanlúcar de Barramedába költözött, ahol kellő tisztelettel fogadták, és a hercegi levéltárban kezdett dolgozni.³⁹ Kortárs források szerint Barrantes elnyerte mecénása pártfogását, akivel igen közeli, szinte családias viszonyban állt. A herceg környezetében élők kiemelték, hogy bár Barrantes fiatalos eleganciával öltözködött, viselkedése az udvari idős *grandok* tiszteletteljességét idézte; a herceg annyira megbízott benne, hogy számtalanszor karonfogva kísértette vele a palotából rövidebb útra induló hercegnét.⁴⁰ Emellett maga Barrantes is felidézte, hogy munkájáért fejedelmi fizetség ütötte markát: a hercegtől 600 dukátot, három lovat és két mór rabszolgát (egyikük afrikai volt) kapott, ezenkívül válogatott öltözeteket,

35 AHNOB, Ovando, caja 94, doc. 4359.

36 *Dialogo entre Pedro Barrantes Maldonado y un caballero extranjero*, 1566 (a szerző a művet don Alonso Pérez de Guzmán el Buenónak, Medina-Sidonia hercegeinek, az afrikai Caçaça uradalom márkijának ajánlja). Ugyanezen eseményekről lásd: Carabias Torres, 2009. 1–30.

37 AHNOB, Osuna, caja 221, docs. 11–22. Leonor asszony kormányzói képességeivel felülmúlta apósát és férjét is. Lásd: Vidal Vargas, 2018. 221–233.

38 Barrantes Maldonado, 1998. (Eredetileg 1857-ben jelent meg a Memorial Histórico Español sorozat 10. köteteként.)

39 Moreno Ollero, 2016. 82–85.

40 Cruz Isidoro, 2016. 68–69.

ezüstedényeket, lányának két, gazdagon hímzett brokátmantillát és bőséges ellátást háztartása szolgálói számára.

1541-re Barrantes *Crónica del rey don Enrique III, de este nombre, con la casa de Castilla y León, que otros llaman el Doliente, hijo del rey D. Juan el I* (A kasztíliai és leóni házból származó III. Henrik királynak, I. János király fiának krónikája, akit „Betegeskedő”-nek is neveztek) címmel sajtó alá rendezte első krónikáját,⁴¹ melyben a Medina-Sidonia dinasztia alapítójának, a „Jóságos” melléknévvel illetett Alfonso Pérez del Guzmánnak a *Reconquistában* játszott legendás szerepét emelte ki. Szintén ebből az időszakból származik egy másik krónikája, a *Crónica del rey don Fernando quarto deste nombre en la Casa de Castilla, que llamaron El Emplacado, que ganó a los moros la ciudad de Gibraltar y las de Alcaudete* (A kasztíliai és leóni házból származó IV. Ferdinánd király krónikája, akit „az Úr által megbosszult”-nak is neveztek, és aki visszahódította a móroktól Gibaltárt és Albacete városát), melynek kéziratát a madridi királyi palota könyvtárában őrzik.⁴²

1543-ban Pedro Barrantes szintén Medina-Sidonia herceg mellett tartózkodott, amikor a *grand* nagy pompával Portugáliába utazott, hogy díszkíséretben vesse a spanyol udvarba María Manuela portugál hercegnőt, Fülöp herceg jegyesét az év őszén Salamancában rendezendő esküvőjükre. A fényűző királyi küldöttség a Badajozból Alburquerquebe vezető úton Pedro Barrantes néhai apósának, Diego Ordóñez de Guadalajarának birtokán pihent meg. Barrantes így emlékezett vissza az eseményekre: „A hercegnő Alburquerque egyig legszebb házában szállt meg, az özvegy doña Escolástica de Pareja birtokán, aki Pedro Barrantes Maldonado anyósa volt. Oda igyekezett Pedro Barrantes Maldonado és felesége, doña María Pareja Ordóñez is Ófelségének tiszteletüket leróni és kezet csókolni mint házigazdák, mivel doña Escolásticát családi kötelességei Méridába szólították, ahol másik asszonyleánya, doña Francisca de Albarado élt férjével, Pedro de Mendoza de Verával, Mérida tanácsnokával. (...) Pedro Barrantest a hercegnő színe elé kísérte felesége, doña Mariana; szintén megjelent a köszöntésen Lorenzo Téllez, Ófelsége a hercegnő háznagya, aki Beltrán Pareja, doña Mariana nagyapjának házában szállt meg. Doña Mariana (...) karján vitte Alonso Barrantes Maldonadót, Pedro Barrantes Maldonado legidősebb fiúgyermekét; az ötéves fiúcskára is szép ünnepi öltözetet adtak, mellén a portugál Avis Lovagrend zöld keresztjével. (...) Pedro Barrantes Maldonado és doña Mariana beléptek a hercegnő lakosztályába, és meghajlással köszöntötték, majd színe elé járultak térdet hajtani, és a vendéglátó nevében is kezet csókolni, hiszen azon hajlék Diego Ordóñez de Guadajara palotája volt, aki a hercegnő nagyapjának, don Manuel udvarának lovagja, és az első kapitánya volt Indiában, Sant Angelo városában, Cananor tartományban. (...) A jelen lévő doña Mariana Diego Ordóñez de Guadajara leánya volt, gyermeke pedig unokája, így joggal viselte a portugál Avis Lovagrend keresztjét. Mivel pedig nagyapja, Diego Ordóñez nem hagyott maga után fiúörökös, és a gyermek, jó értelmű révén, már írni és olvasni is tudott, alázattal kérték

41 A mű utószava: „Pedro Barrantes Maldonado don Enrique király San Lúcar de Barrameda-i udvarában, a jeles Niebla gróf székhelyén fejezte be ezen krónikát, 1541 július 4-én.” BGU, mss. 52, f. 1r–43v.

42 RB, II/2457.

a hercegnőt, hogy fogadja szolgálatába apródjaként. A gyermek bársonyzekét és köpenyt viselt, gazdag aranyhímzéssel, és tollal díszített kalapját illendően a kezében vitte. Mikor a hercegnő neve után kérdezett, a gyermek, még mielőtt szülei válaszolhattak, maga mutatkozott be imigyen: Alonso Barrantes Maldonado, aransarkantyús lovag.”⁴³

A portugál infánsnőt extremadurai és kasztíliai-leóni útján végig ünneplés és pompás hódolatnyilvánítások kísérték. Pedro Barrantesnek kiváló alkalom volt ez, hogy kedvenc lovagi időtöltéseinek hódoljon, a műlovaglásnak, a lovagi tornának és a lándzsával célba dobásnak, mely utóbbiban tüntette ki magát a legnagyobb pontosságával és ügyességével.

Ezekben az években Barrantes felívelő karrierje kedvezett mostohatestvérének, fray Pedro de Alcántarának, III. János portugál király gyóntatójának is, aki az erény példájává tette a portugál udvar hitéletét, és abban is sikeresen járt közben, hogy elsőszülöttje, Alonso felvételt nyert a portugál Krisztus Lovagrendjébe (Ordem de Cristo). Teodosio, Braganza hercege, aki rokonságban állt a Guzmán dinasztiával, fogadta Barrantest Villaviciósában, fényűző ajándékokkal halmozta el, és kegye jeléül meghagyta komornyikjainak, hogy Barrantest bármikor bejelentés nélkül vezessék színe elé.

1544-ben Pedro Barrantes távozott az andalúz herceg szolgálatából, és úgy döntött, felesége szülőföldjén, Alburquerque (Badajoz) hercegi városában telepedik le családjával, ahol impozáns palotára tett szert. Bizakodva tekinthetett jövőjébe, hiszen a leendő spanyol királyné kegyeibe fogadta, és fiát a portugál hercegnő az udvarban is bemutatta mint ifjú nemest, ám nagy ívű terveinek egy része minden bizonnyal egy csapásra szertefoszlott, amikor 1545-ben a hercegnő gyermekágyi lázban elhunyt.

Barrantes ebben az időszakban többször hazalátogatott és elidőzött saját szülőfalujában, Alcántarában is, ahol unokatestvére, Alonso Barrantes Campofrío örökös használatra engedett át neki egy birtokot, de nem feledkezett meg Alburquerqueről sem, amelyet II. Fülöp felmentett a legfontosabb kereskedelmi adó, az *alcabala* fizetése alól, tekintettel különleges határszéli helyzetére, illetve az anyagi és katonai áldozatokra, melyeket a település biztonságának fenntartása megkövetelt. Kétségtelen, hogy ezzel a fontos engedménnyel Barrantes helyi politikai jelentősége ismét megnőtt, és vagyoni helyzetében is nagy előrelépés következett be, miután unokatestvére, Alonso Barrantes Campofrío 1564-ben bekövetkezett halála előtt Pedrót tette meg húszezer dukát értékű birtokainak egyetlen örökösévé.

Pedro Barrantesnek számos gyermeke született, és fiainak többsége a katonai pályát választotta. Elsőszülöttje, Alonso, Franciaországban szolgált II. Fülöp seeregében, IX. Károly francia királynak nyújtottak támogatást a hugenották ellen: leverték Duraçir lázadó urát, és visszafoglalták Montaubant és La Rochelle-t, mialatt a francia királyt Condé herceg Párizsban ostromzár alatt tartotta. Alonso figyelemre méltó beszámolója szerint a francia–spanyol szövetséges csapatok tízezer főt küldtek a túlvilágra, miközben a spanyolok közül állítólag csak kettő veszett oda a harcokban a jarnaci csatában, 1569. március 13-án. Pedro Barrantes levéltára szintén

⁴³ *Noticias de Alcántara*, 2010. 377–378.

őrzött egy feljegyzést a csata elbeszélésével, az iratot más levelekkel együtt Alonso Barrantes Maldonado küldte atyjának és anyjának Franciaországból, Verines vára alól, ahol az eretnekek ellen harcolt. Leveleiben ugyancsak beszámolt a hadjárat részleteiről.⁴⁴

Pedro Barrantes másodszülött fia, García Barrantes inkább a mediterrán térség hadi eseményei iránt érdeklődött; részt vett Orán (Algéria) ostromában, és az ottani szolgálataira hivatkozva kérelmezte II. Fülöptől nemesi jogainak megerősítését. Emellett 1544-ben részt vett Beltrán de la Cueva y Toledo, Alburquerque hercegének kalandos angliai útjában is; maga számolt be arról, hogy a herceg nagyon kedvelte, és rokonának tekintette, mivel ő maga is rokonságban állt az úbedai Pareja és Mercado familiákkal doña Mariana de Pareja, Pedro Barrantes Maldonado felesége révén. García öccséről, Diego Barrantes Maldonadóról csak annyit tudunk, hogy már nagykorúsága előtt kapitányként szolgált a király seregében. Negyedik fiútestvérükről, Franciscóról nem rendelkezünk adatokkal. Pedro Barrantes legidősebb gyermeke Teodora Maldonado volt.

Pedro Barrantes elsőszülött fiúörököse, Alonso Barrantes Maldonado franciaországi és itáliai katonai szolgálata után 1566-ban hazatért, és Salamancában házasságot kötött távoli rokonával, Isabel Botello de Bolañossal. Alonsót kortársai közül sokan robbanékony természete miatt félelemmel vegyes tisztelettel kezelték; az esküvője alkalmából rendezett lovagi tornán több halálos baleset is történt.⁴⁵

Érett férfikorára Pedro Barrantes Maldonado álmai nagy részét beteljesítette. A korabeli források csendes életű, tiszteletre méltó idős úrként írják le, akinek fő foglalatossága az olvasás, a pisztránghorgászat és birtokainak igazgatása volt, tehetőségét jól mutatja, hogy kincstára megtelt az állattartásból származó jövedelmekből. Élete végéig kiapadhatatlan kulturális érdeklődés jellemezte, erről egy kortárs beszámoló is született: *„Pedro Barrantes Maldonado birtokán számtalan könyvet tart, több nyelven: krónikákat, történeti műveket és kegyes vallási szövegeket kasztíliai nyelven, melyeket mindennap tanulmányoz; ezen könyvtára köteteiből számos nyelvről fordított, szerkesztett és írt, és így több mint negyven könyv szerzője. Kedves könyvtára miatt Pedro Barrantes Maldonado minden telet és a nyár egy részét is alburquerquei birtokán tölti, ahol udvarában meglátogatják, és ott maradnak gyermekei, unokái, barátai és pártfogoltjai is. Így együtt társalkodnak, mulatják az időt. Sokszor rendez ünnepségeket is vendégei tiszteletére.”*⁴⁶

1570-ben felhasználva kedvező helyzetét az udvarnál, szűkebb pátriája, Alcántara érdekében járt közben II. Fülöpnél Córdobaiban, kérelmezve, hogy ne árusítsák ki a helyi tanácsnoki címetek, illetve azokat csak nemes származású emberek bérelhessék, ami régóta elfogadott gyakorlat volt azóta, hogy IX. Alfonz, León királya visszahódította a falut a szaracénoktól. Az audiencián azt is elérte, hogy az alcántarai városi tanács két plebejus születésű tagját visszahívják és nemesi származású városatyákat ültessenek helyükre.

44 AHNOB, Villagonzalo, caja 151, doc. 208, f. 9r. Hasonló háborús és politikai viszontagságokról számol be Labourdette, 2013.

45 Leguina, 1904. 26.

46 BNE, mss. 17996, f. 76r.

Pedro Barrantes számos műve között említendő még egy helytörténeti kötet Alcántaráról (1572), a *Historia de los Condes de Flandes* (A flandriai grófok története) címmel, melyet Don Carlos hercegnek ajánlott; illetve egy rövidebb krónika az alcántarai Rol nemzetségről, *Suma del linaje de los Roles sacado de las crónicas francesas y de lengua francesa en castellano* (A Rol nemzetség történetének sumázata a francia krónikákból, spanyol nyelven) címmel.⁴⁷

A csata és a tudomány szerelmese, biztos szerencsecsillaggal, barátai és hűbéresei atyai pártfogójaként élete alkonyát népes családja körében, csendes derűben töltötte. Pedro Barrantes már életében megtestesítette a humanista katona ideálját, a spanyol határvidékek oly jellemző archetípusát, amelyről sírfelirata is tanúskodik:

„A derék Pedro Barrantes Maldonado,
kinek nyugszik teste e földben.
Jeles vérből származott, nyelvekben kimagasló,
bátor volt, s rettegett tőle az ellen’.⁴⁸
A kardot és a tollat egyaránt forgatta,
ami e kettőben fellelhető, azt ő ismerte.
A vitéz katona dicsőségét neki kardja adta,
a tudós lovag hírnevét tollával szerezte.”⁴⁹

Egy hidalgo Magyarországon

A rendelkezésre álló irodalmi forrásokból ismerhetjük, milyen jelentős hatással voltak a magyarországi események – és különösen a mohácsi tragédia – Béjar hercegei, a Zúñiga család udvarára.⁵⁰ A mohácsi csatát követő években a hadi események különösen intenzívvé váltak: a török kísérlet Bécs elfoglalására a felvonultatott, jelentékeny oszmán haderő ellenére megghiúsult; a török csapatok leverése után pedig a következő esztendőben, 1530-ban Habsburg Ferdinánd lendült ellentámadásba. Válaszul a Porta 1532-ben 120 ezres sereget mozgósított Bécs bevétele, ami ismét nagy riadalmat okozott a Habsburg-ház ausztriai ága uralta területeken. 1532. február 28-án V. Károly megérkezett Brüsszelből Regensburgba, és udvarával a következő év nyaráig ott is maradt, eközben a birodalom aggodalommal figyelte a török csapatok Bécs alá vonulásáról szóló, tavasszal még csak kósza, ám nyárra már megerősített híreket. A feszült hónapokban az uralkodónak, aki betegséggel is küszködött, meg kellett oldania birodalma és a törökellenes hadi vállalkozás legsürgetőbb pénzügyi kéréseit, és meg kellett szerveznie a szárazföldi és tengeri védelmet.

47 AHNOB, Ovando, caja 62, doc. 3018.

48 A szöveg szó szerinti jelentése: „bátor szívű hős a harcokban” (a szerk.).

49 BNE, mss. 17996, f. 76r. „Del buen Pedro Barrantes Maldonado / aquí iaze su cuerpo en esta tierra. / Fue en sangre ilustre, en lenguas señalado, / de valeroso pecho espanto en guerra. / La espada y la pluma, ansi las ha fundado / que lo que en dos se halla en una encierra. / La espada le dio honor de buen guerrero / La pluma de estudioso caballero.”

50 Zúñiga, 1989. 129–149. Részletes elemzésért lásd még: Sánchez García, 2005. 227–247.

Béjar újonnan méltóságába iktatott hercege személyes szolgálataival kívánta megszilárdítani az uralkodó iránta táplált bizalmát, ezért seregeivel Franciaországon, Flandrián és a német tartományokon át a katolikus birodalmi székhely megsegítésére vonult; kíséretében volt a fiatal Pedro Barrantes Maldonado is, és útja meghatározó hatásának bizonyult további életére.

Franciaországban, Touraine-ban láthatta a Leonardo által megálmodott lovagi kastélyt és Amboise-ban megismerkedett Ferenc király kíséretéből néhány francia lovaggal, akik szintén a Barrantes családnevet viselték, és igen szívélyesen, vérrokonukként fogadták. Emlékirataiban kiemelt szimpátiával emlékezik meg Guillaume de Barrantes lovagról, aki hozzá hasonlóan érdeklődött a család történetének kutatása iránt, és otthonának faliszőnyegeit a Barrantesek régi címerei díszítették.

Ezen meghatározó utazás alatt Pedro Barrantes számos nyelvet elsajátított, több tucat könyvet, valamint Németországban kiváló fegyvereket és utazóládákat is vásárolt, Flandria műhelyeiből pedig díszes öltözeteket, gobelineket, sőt címerével díszített nagy méretű faliszőnyegeket is rendelt. Szabadidejében, a korabeli nemesekhez és katonai vezetőkhez hasonlóan, szívesen gyűjtött és rendszerezett római kori régiségeket is. Kiváló lovasként hírnevéhez méltón a magyarországi hadjáratra egy pompás, a marokkói Azamor városából származó sűrke arabs telivért vitt magával, amely – bár számtalan sebet ejtettek rajta az ellenséges lándzsák – Barrantes visszaemlékezései szerint „mindig igen jól viselte magát, időben megállt, jól futott és fordult”. A hazaúton Spanyolországba az antwerpeni főtéren, a *Grote Markton* rögtönzött lovasbemutatót is tartott, ami – legalábbis Pedro Barrantes szerint – annyira elnyerte Jakab skót király követének tetszését, hogy „hetven aranyat és egy gesztenyebarna, ír pónit adott ajándékba, melyet Spanyolországba hoztam és később hetven dukátért értékesítettem”.

Ez a kalandos utazás a korabeli nemesi hagyomány szerinti *grand tour* megfelelője volt Barrantes életében, akit elbűvölt nemzetségének francia eredete, útja során harcolt a katolikus hit ellenségeivel (hugenottákkal, lutheránusokkal és törökökkel), de arra is alkalma volt, hogy galantériájával elbűvölje a nemes hölgyeket, amiről lovagi költeményei és dalai is tanúskodnak. Ezeket szintén az utazás során költötte, ám csak 1535-ben jelentette meg összegyűjtött verseskötetében.⁵¹ A különböző európai városokban és udvarokban megtanulta és gyakorolhatta a latin, a francia, az olasz és a portugál nyelvet is.

Barrantes útjáról egyik családtagja, a toledói inkvizíció titkáráként tevékenykedő, a nemzetség története iránt szintén érdeklődő Matías Barrantes Aguilera feljegyzéseiből is értesülhetünk.⁵² A Szent Hivatal titkára feljegyezte, hogy az ugyan-

51 A megjelent lovagi dalok kötetének címe: *Las trobas siguientes hizo Pedro Barrantes Maldonado estando en Alemaña en la guerra del turco en f[a]vor de los españoles co[n] vn romance en que se recuenta la supita [sic!] y muy valerosa partida del yllustrissimo señor duque de Bejar a la mesma guerra* (Pedro Barrantes Maldonado lovagi költeményei, melyeket a német törökellenes harcokban költött, köztük a dal, mely megénekli a jeles Béjar herceg hadba vonulását). Év és kiadó nélkül [Salamanca, Rodrigo de Castañeda, c. 1535]. BNE, R/9420.

52 A Barrantes család történetének és privilégiumainak áttekintése, Toledo, 1614. február 19. AHNOB, Villagonzalo, caja 151, doc. 208.

csak katonai pályára lépett Fernando Barrantes Maldonado kapitány Toledóban járt, és a város főtanácsnoka által hitelesített okiratban erősítette meg családjá privilégiumait, valamint bemutatta Pedro Barrantes Maldonado, La Cumbre (Cáceres) és Trujillo urának abban az évben megjelent családtörténeti feljegyzéseit is. Matías Barrantes, Pedro Barrantes nagybátyja feljegyzi, hogy „Pedro Barrantes Maldonado a magyar királyságbeli háborúban szolgálta Őfelségét, V. Károly császárt, amikor a török szultán, Szulejmán, négyszázezer katonával vonult Bécs városa alá, Ausztria hercegségébe, mely város védelmére Károly császár és spanyol király kétszázezer spanyol, olasz, német, flamand, cseh és magyar vitézzel kelt hadra. Az ütközetben a keresztény hadak legyőzték a törököket, sok katonát megöltek, és tizennégyezer török lovat és egyéb javakat zsákmányoltak; ami után az oszmán hadak szégyenteljesen meghátráltak és Görögország felé menekültek, így győzedelmeskedett Károly császár, Spanyolország királya ezen hadjáratban 1532-ben. Don Pedro Barrantes Maldonado, mint ismeretes, a császár szolgálatában állt ezen város ostromakor, és Spanyolországból saját költségén utazott Magyarországra, mely út több mint hétszáz legua,⁵³ lovaival, szolgálóival és számos ifjakkal és lovagokkal, akik saját elhatározásukból keltek útra a császár, királyuk megsegítésére. Összesen ötmillió [sic!] spanyol vitéz kelt hadra Bécs védelmére, mivel tudták, hogy az itáliai hadjáratok miatt nyolcezer ember hiányzott Őfelsége seregéből, így a mondott Pedro de Barrantes Maldonado is számos ügyben volt Őfelsége szolgálatára a német birodalomban; ezt tanúsítja egy királynéi oklevél is, melyet Őfelsége felesége, a kegyes életű Izabella császárné és titkára, Joan Vázquez, valamint tanácsnokai hitelesítettek kézjegyükkal, melyben [a királyné] védelmét kiterjeszti a fent nevezett Pedro Barrantes Maldonadra, mivel az Németországban felséges férje szolgálatában harcolt; amely okmányt Pedro Barrantes Maldonado a toledói tanácsban bemutatta, mely tényt írnokként én is hitelesíték, mivel saját szememmel láttam a királyné és Joan Vázquez aláírását a mondott okiraton, így hivatalos és elismert ezen város tanácsa előtt, hogy a mondott Pedro Barrantes Maldonado császáruk szolgálatában harcolt a fent leírt török elleni harcban Magyarországon, és jelen irat lejegyzőjeként olvastam azt a könyvet,⁵⁴ melyet Pedro Barrantes Maldonado írt mindazon dolgokról, melyeket útja során a Francia Királyságban, Flandriában, a német tartományokban és Magyarországon tapasztalt, valamint az említett hadjárat eseményeiről, és amelynek címe Ytinerario de la Xor-nada de Ungria.”⁵⁵

Jelen tanulmányunknak nem célja a hadjárat katonai hadmozdulatainak és fordulatainak tételes vizsgálata, ám ki kell emelnünk, hogy évtizedekre sikerrel megfékezte az oszmán terjeszkedést a Balkán-félszigeten, és az 1533-ban kötött isztambuli béke, melyet Ferdinánd és Szulejmán írt alá, bár nem zárta le a török-keresztény konfliktusokat, hosszabb időre nyugalmat eredményezett a régióban.⁵⁶

53 Spanyol tengeri mérföld, 1 legua = 4,2 km.

54 A kéziratot a kutatók közül többen említik, de egyelőre nem ismert a forrás. Többek között idézte: Carabias Torres, 2015. 215.

55 AHNOB, Villagonzalo, caja 151, doc. 208, ff. 7v–8v.

56 Korpás, 2004. 335–370.; Korpás, 2005b. 203–236.; González Cuerva, 2007.

A Barrantes család és Bernardo de Aldana tábornester levelezése (1548–1552)

Az idős Pedro Barrantes írásában büszkén idézi fel szülőfaluját, Alcántarát: „Alcántara népességének nagy része lovag, nemes, illetve katonai szolgáló személy, és kevés a földműves és a közrendű ember. Számos jeles nemzetség él itt, többségük nemesi eredetű, és mind dicső és tiszta famíliák leszármazottja, amit büszkén és igen szívesen emlegetnek fel. Vagyonuk nagy részét bérbe adott birtokok és legelők adják. (...) Alcántara népe járatos a közügyekben, és a társalgásban és viselkedésében igen udvarias. (...) takarékosak, járatosak a hadviselés dolgaiban és vendégszeretők az idegekkel szemben. 28–30 esztendeje hetven lóval rendeztek a faluban lovagi viadaloikat, melyeket én is láttam, és melyeket nagy költséggel és körültekintéssel szerveztek meg, és igen látványosak voltak. (...) A hölgyekkel igen tisztelettudóak, asszonyaikat drága ruhákban járatják. A hadi élet kedveltsége miatt Alcántarában szorosak a családok közti kötelékek.”⁵⁷

Ahogy korábban említettük, a falu tanácsa erősen oligarchikus volt, a plebejus helyieknek nem jutott a politikai életben szerep. 1558-ban, az egy esztendővel korábbi spanyol államcsőd után II. Fülöp áruba bocsátott öt örökös tanácsnoki címet, melyet a legjelentősebb helyi nemzetségek vásároltak meg. A falu ügyeiben a Barrantesek legtöbbször az Aldana, Villela és Garabito családokkal léptek szövetségre.

A 16. század közepére az alcántarai Barrantesek és Aldanák között több generációra visszanyúló rokoni szálak szövődtek;⁵⁸ ennek ékes példája, hogy Pedro Barrantes Maldonado unokaöccsének nevezte Bernardo de Aldanát, a neves nápolyi *tercio* vezérét, aki a 16. század közepén a Habsburg Birodalomban teljesített szolgálatot. Így, bár Barrantes már visszavonult a hadjáratokból és az udvari élettől, Bernardo de Aldana levelei alapján első kézből értesülhetett Magyarország 1548 és 1552 közötti történéseiről.⁵⁹

Aldana életéről a források számos részletet elárulnak. Apja Antonio Villela de Aldana volt, aki a korona megbízásából 1539-ben Toledói Eleonóra, Pedro de Toledo alkirály lányának menyegzői kíséretében Firenzébe utazott; Eleonórát Firenze hercege, I. Cosimo de' Medici vette feleségül. Bernardo de Aldana Nápolyban született, és az itáliai háborúkban esett át a tűzkeresztségen, Nápoly és Róma csataterein; Alba hercege kapitányaként szolgált a IV. Pál pápa elleni hadjáratban.

1548-ban I. Ferenc halálával és a crépyi békével a Francia Királyság katonai fenyegetése megszűnt; emellett a császár Mühlbergnél a protestánsokon aratott győzelme lehetővé tette, hogy V. Károly a birodalom keleti felére koncentrálja haderejét. Ekkor nevezték ki Bernardo de Aldanát a híres nápolyi *tercio* élére, melyet a magyarországi hadjáratba irányítottak. Aldana főkapitányi tevékenységét nem köny-

⁵⁷ Santibañez, 1779. 45–46.

⁵⁸ Egy ismert hispanista így vélekedik a főbb helyi nemzetségek makacs endogámiájáról: „Az alcántarai családok egymás közötti rokoni szálai már-már a vérfertőzés határát súrolják.” Rivers, 1953. 459. Az Aldana család hatásáról a helynevekben és helyi történelmi nevezetességekben lásd: Bernáldez Bernáldez, 2007. 9–24.

⁵⁹ BNE, mss. 17996, ff. 14v–27r.

nyítették meg a regionális politikai ellentétek, a keleti harctér jellegzetességei és az a körülmény, hogy az általa vezetett alakulat tagjai a birodalom különböző, távoli részeiből érkeztek. Aldana emlékirataiból ismerjük a *terciójából* a hat másik kapitánya nevét, Diego Vélez de Guevara, Luis Vélez de Mendoza (aki 1551-ben visszatért Nápolyba, és helyére Francisco de Aldana, Bernardo unokaöccse került), Gaspar de Mardones (1549 közepéig, amikor kompániáját Juan de Ulloa vette át), Luis Barrientos és Luis de Ordóñez (1551-ben elesett).⁶⁰

Jelen tanulmánynak nem célja, hogy részletesen tárgyalja Aldana magyarországi, majd ezt követő tevékenységét,⁶¹ csupán a Pedro Barrantes és unokaöccse közötti rövid, ám intenzív levelezés számos érdekes részletére kívánja ráirányítani a figyelmet: az idősebb rokon intelmeire, a családi, politikai és katonai hírekre, a köszönetnyilvánításokra és udvarias gesztusokra. A levelek azért is figyelemre méltók, mert fényt vetnek Aldana sajátos helyzetére, amikor magas beosztású katonaként a birodalom periferiáján találta magát, valamint mert kendőzetlenül beszél el megpróbáltatásait is közeli rokonának. A pályáját övező intrikák és a spanyol hazától való távollét miatt még inkább értékes lehetett számára a rokoni, meleg hangú levelek minden részlete, melyek szülőföldje és szerettei életéről is hírt vittek neki.

Aldana leveleiben állandó elem az érdeklődés hazájáról és családjáról;⁶² ám többször hangoztatja keserűségét is amiatt, hogy nem tudja tisztázni magát, és

60 Ehhez kapcsolódóan jelen tanulmányunk számára kiemelkedően hasznosnak bizonyultak Korpás Zoltán kutatásai: Korpás, 2000. 881–910.

61 Aldana magyarországi működését V. Károly birodalmi, illetve öccse, Ferdinánd magyarországi tervei határozták meg. A Habsburgok magyarországi hatalmának megerősítése és az erdélyi hatalomátvitel a felső-magyarországi területek kulcsfontosságú várainak elfoglalásával vette kezdetét (a várak egyben a törökellenes védelmi rendszer elemei is lettek). Az erre a feladatra rendelt, nagyjából 5000–5500 fős hadsereg egyik kontingensét alkotta az Aldana (mint) tábornester (maestre de campo) vezette spanyol *tercio*. 1549 tavaszán és nyarán összesen négy várat vettek be. A következő évben, 1550-ben többek között az ő tervei alapján kezdték el építeni a szolnoki várat, majd az 1551 nyarán megvalósult erdélyi Habsburg-hatalomátvitelt követően Temesváron, Losonczy István mellett teljesített szolgálatot. Az 1552. évi magyarországi oszmán hadjárat során játszott szerepe később erőteljesen rányomta bélyegét a történet-tudományban róla kialakult képre. Aldanát Lipa védelmével bízta meg Giambattista Castaldo, az Erdély-be vezényelt csapatok parancsnoka. A körülmények, a megoldhatatlan nehézségek azt eredményezték, hogy Temesvár eleste után a német zsoldosok kivonultak, s Aldana feladni kényszerült Lippát, ami után fogságba vetették és elítélték. Évekig a trencséni várban tartották bebörtönözve, majd tekintélyes közbenjárói hatására Ferdinánd végül szabadon bocsátotta. Szabadulását követően Aldana ismét csatlakozott a birodalmi hadsereghez, részt vett a Tripoli elleni hadjáratban. Előbb Djerba várat foglalták el. Aldana közreműködött a djerbai erődítési munkálatokban. Ezt követően viszont a hadjárat szerencsétlen fordulatot vett: Piali pasa egy kisebb méretű oszmán haderővel súlyos vereséget mért a flottára, a helyőrség pedig két hónap ostrom után kénytelen volt feladni Djerba várát. Aldana is fogságba esett, végül Tripoliba került, és valószínűsíthetően ott is halt meg az ütközetben szerzett sérülései következtében. Lásd: Szakály, 1986; Korpás, 1999; Korpás, 2005a; Virovecz, 2015.

62 „Nagy örömmel értesültem, hogy Herrera commendátor uram életben van és jó egészségnek örvend, továbbá, hogy Pedro de Medinillának is jól megy sora. Valladares halálát fájlalom; az ellenben kedvemre van, hogy Ribamartín odahaza, a mi rokonságunkból választott magának feleséget. Persze hogy elhiszem, hogy él még az anyóka, kétszázharminc esztendőt is megél ő, hiszen fogadok, hogy életben tartják addig a gyógyfürdői, melyeket az Artifaña hegyén gyűjtött füvekből készít.” Bernardo de Aldana levele Bécsből, 1550. május 29. A levélrészlet Scholz László fordításában magyarul: *Bernardo de Aldana magyarországi hadjárata*, 1986. 269.

elismertetni szolgálata ereényeit.⁶³ Barrantes humanista beállítottságához hasonlóan ő is kiemeli a tudás és az írás feljebbvalóságát a katonai karrierrel szemben;⁶⁴ számol a személye elleni áskálódásokról, és elfogulatlanul ír a császár szolgálatában lévő katonák tábori életének kemény valóságáról. A komoly témák mellett humoral számol be könnyedebb epizódokról is, például szerelmi kalandjairól a bécsi udvarban⁶⁵ és vagyoni helyzetéről, mielőtt a dezertálás vádja érte. Nehéz anyagi helyzetéről is szót ejt, amelyet még testvérével, Gaspar de Mercadóval sem osztott meg; bár bevallása szerint még van 2500 dukátja, és némi vagyona prémekben és egyéb értéktárgyakban.⁶⁶ Leveleiben nagy bánattal számol be közös ismerőseik, például Benito de Larrea elestéről, aki szintén alcántarai születésű volt, és a magyarországi csatamezőkön fejezte be életét.

Aldana tapintattal kezeli Pedro Barrantes legidősebb fiának, Alonsónak tervezett magyarországi útját is, és óvatosan arra inti a türelmetlen ifjút, megérti, „hogyan világot kíván látni, ahogy én akartam, ám fontolja meg útját, és ha útra kel, legyen körültekintő, főként, ha szülei ellenzik a célját”.⁶⁷ Soraiból kiolvasható, hogy inkább ellenezte az ifjú utazását, ám kész volt akkor is támogatni, ha mégis útra kel.

Leveleiben Aldana színes hírekkel szolgál a városokról, melyeket meglátogatott, a helyi személyiségekről és az udvari ármánykodásokról; mindeközben érezhető erőfeszítése, hogy írásain keresztül tanúságot tegyen érdemeiről a korona szolgálatában, hiszen említi, hogy bátyjának, frey Juan Villela alcántarai szerzetesnek továbbítja „valamennyi hivatalos levelének másolatát, melyet a császárhoz intézett”.

1550 körül, nem sokkal a lippai sorsfordító események előtt, Barrantes arra kérte unokaöccsét, vezessen részletes útinaplót⁶⁸ magyarországi útján, és hasonló

63 1549 áprilisában például – emlékiratai tanúsága szerint – azzal a kérelemmel járult I. Ferdinándhoz, hogy járjon közben I. Károlynál annak érdekében, hogy felvegyék az Alcántara Lovagrendbe. Korpás, 2000. 899.

64 „Isten dicsőségére válna, ha kegyelmével megérhetnénk, hogy az eljövendő időkben a nemesség ne fegyverre, hanem írásra s a tudományok művelésére nevelje gyermekeit.” Bernardo de Aldana levele Bécsből, 1550. május 29. *Bernardo de Aldana magyarországi hadjárata*, 1986. 269–270.

65 „Rendkívül megtisztelt kegyelmed, hogy elküldte a hölgyek lajstromát; ha nem a hitem forogna kockán, legszívesebben azt kívánnám, hogy bárcsak már király volnék, s akkor valamennyi hölgyet egyszerre feleségül vehetném; ámde Isten majd tetszése szerint vezérli a sorsukat; minthogy ez ügyben még habozom, semmi újságot nem mondhatok még kegyelmednek.” Carta de Bernardo de Aldana maestre de campo del Tercio de Ungria para Pedro Barrientos Maldonado año de 1552 de Viena de Austria donde Pedro Barrientos Maldonado havia estado veinte años antes en la guerra del turco Soliman en servicio del emperador Carlos V Rey de España. BNE mss. 17996. Vö. *Bernardo de Aldana magyarországi hadjárata*, 1986. 268–269.

66 BNE mss. 17996, f. 17r.

67 BNE mss. 17996, 25/05/1551.

68 Hadi kalandjai először a következő tanulmány révén váltak ismertté: Villela de Aldana, 1878. Aldana naplóját újabban Escribano Martín adta ki 2010-ben. [Aldana naplója a 19. században a spanyol nyelvű kiadás mellett lengyelül, majd 1986-ban Szakály Ferenc és Scholz László munkájának köszönhetően magyarul is megjelent, a függelékben öt, Maldonádóhoz intézett levéllel. Bernardo de Aldana naplója a 16. századi magyarországi törökellenes háborúkban való spanyol szerepvállalás egyik legismertebb elbeszélő forrása. A napló kiadásához írt előszóban Szakály Ferenc jelezte, hogy a szöveg szerzősége nem egyértelmű. Az Aldana személyével, illetve családjával kapcsolatos források hagyományozódása is arra enged következtetni, hogy a neki tulajdonított elbeszélő forrást – illetve iratait, leveleit – más személy szerkesztette. Korpás Zoltán a szöveg belső információi alapján – a napló szerzője (szerkesztője) egy helyen megjegyzi magáról, hogy udvari ember, illetve ugyanott megemlíti azt is, hogy I. Ferdinánddal egy

visszaemlékezéseket kér tőle a német tartományokról is. Azt írja: *„Irataim között szerepelnek azon feljegyzések, melyeket az őfelsége szolgálatában vezetett hadjáratokon készítettem; ezekről annyit mondhatok, több fáradságot, mint hasznot hajtottak nekem.”*⁶⁹

Mialatt folyamatban van az eljárás Aldana ellen, azt írja Barrantesnek, hogy Castaldo parancsára megfosztották íróeszközeitől, és „így bánatomban nem is írok többet”. Egy ideig bátyjától, az alcántarai szerzetestől érkeznek Barrantesnek hírek öccséről, aki azokat továbbítva, megjegyzi: *„Összegyűjtöttem néhány hivatalos és egyéb vonatkozású iratot, amiket kaptam, és minden további toldás nélkül Kegyelmednek küldök, mindet a legszavahihetőbb emberektől kaptam, akik saját szemükkel látták, vagy fülükkel hallották.”* Aldana akkori helyzetében fontos volt, hogy szülőföldjén makulátlan maradjon hírneve; a szintén feddhetetlen lovagi hírnévnek örvendő Pedro Barrantes Maldonado volt becsületének legjobb őrzője.

Epilógus gyanánt

1578-ban bekövetkezett halála előtt Pedro Barrantes Maldonado már rendelkezett sírhelyéről, amely az alcántarai Fogolykiváltó Boldogasszony-templom kápolnájában található. A szép márvány síremléken egy kezét imára kulcsoló, tiszteletre méltó lovag látható magyar viselet szerinti szakállal és öltözkében.⁷⁰ Alabástrom sírkövének felirata életének legnagyobb eseményéről emlékezik meg: *„Amikor a török szultán, Szulejmán 1532-ben négyszázezer lovas katonával útra kelt Konstantinápolyból Bécs ostromára, és V. Károly spanyol király kétszázezer keresztény lovagot küldött Bécs megsegítésére, Pedro Barrantes Maldonado, 22 évesen, Isten segedelméből és a császár szolgálatában saját költségén Franciaországon, Flandrián és a német tartományokon át Magyarországra ment, és ott harcolt a török elleni hadjáratban, melyből a szultán vert hadai Görögországon át távoztak, és a győzedelmes császár dicsőségesen tért vissza Spanyolországba.”*⁷¹

Figyelemre méltó, hogy a történelem még egy utólagos záradékot illesztett Barrantes közép-európai katonai pályafutásának történetéhez. Amikor 1623-ban gyermekei együtt fordultak a granadai Királyi Kancellária tanácsához nemesi címük megerősítésének ügyében,⁷² miután az alcántarai tanács támogatta adómentességüket és választhatóságukat a helyi tanácsi tisztségekbe, ugyan három évet kellett várniuk annak elismerésére, hogy a köznemességhez tartoznak, ám 1626-ban kedvező határozat született kérelmükben. A megerősítő pátens megszövegezett formája egyszerre hivatalos irata és gyönyörű dokumentuma a család hősi emlékeze-

helyen tartózkodott – Cristóbal de Castillejót (1490–1550), a neves spanyol költőt véli a szövegek szerzőjének. Lásd: Szakály, 1986; Korpás, 1999; Korpás, 2005a – a szerk.]

69 BNE mss. 17996, f. 17r.

70 Sayáns Gómez, 2016. 474.

71 BNE, mss. 17996, f. 75v.

72 Egy generációval előttük ugyanilyen helyzetben volt Pedro Barrantes Aldana (Garrovillas, 1587), aki egy háborús sérülés során véglegesen megvakult. Díaz de la Guardia, 2016. 160.

3–4. kép. A Barrantes család nemesi címét megerősítő határozat (Granada, 1626)

tének, melyet miniatúrákon is ábrázoltak (3–4. kép.).⁷³ Az egyik központi miniatúrán az Alcántara Lovagrend pajzsával és a püspöki *insigniával* díszített, italicizáló mintázatú keretben a mórölő Szent Jakab, Spanyolország védőszentje és a *Reconquista* harcának szimbóluma jelenik meg, amint visszaveri a török hadak támadását. Mellette láthatjuk a Barrantes család címerét, melyet alulról mór handsárok és török pajzsok, zászlók, dobok és sisakforgók kerete övez; ezek eredetijeit nagy valószínűséggel a családi fegyvertár, de legalábbis a családi emlékezet őrizte.

Ha teljes életútját összegezzük, Pedro Barrantes pályafutásában csúcspontot ki az a generációkon átnyúló, dinasztikus stratégia, mellyel a Barrantes család erejét, vérét és vagyonát is felhasználva a császár szolgálatában, Extremadura egyik legnevesebb nemzetségévé vált. A Barrantesek számtalan kalandos életű katonát⁷⁴ és a katonai lovagrendek több tagját adták a birodalomnak. Pedro személyes kapcsolata a Leóni és Extremadurai Királyságokban, illetve a császári udvarban is nagy befolyással bíró Zúñiga dinasztiával szintén előnyére vált a korona szolgálatában eltöltött pályafutása megannyi vállalkozásánál, és segített megszilárdítani utódai jövőjét.

73 Biblioteca de Extremadura, Fondo Antiguo, ms. 1357.

74 Cuesta Nieto, 2012. 793–812.

Hőszünk személyes történetének hangsúlyozásán túl azonban érdemes levonni egy általánosabb érvényű következtetést is: a Barrantesek históriája az összes többi családi és nemesi ambíció, valamennyi lekötelezettségi viszony, számos politikai vállalkozás és udvari intrika között, melyekre a Habsburgok sokszínű birodalma épült, csupán egy csepp a tengerben.

Fordította: Martí Tibor – Virágh Anna

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források lelőhelyei

AGS

Archivo General de Simancas, Valladolid

AHNOB

Archivo Histórico de la Nobleza, Toledo

ARCHV

Archivo de la Real Chancillería de Valladolid

BE

Biblioteca de Extremadura, Badajoz

BGU

Biblioteca General Histórica de la Universidad de Salamanca

BNE

Biblioteca Nacional de España, Madrid

RB

Real Biblioteca, Madrid

2. Kiadott források és szakirodalom

Aldana

2010 *La expedición del maestro de campo Bernardo de Aldana a Hungría en 1548*. Edición, prólogo y notas de Fernando Escribano Martín. Madrid, 2010.

Arienza

2017 Arienza Arienza, Javier: La historia de Guillén de San Clemente, un embajador hispano en el corazón de Europa entre los años 1581 y 1608. In: *Ibero-Americana Pragmensia*, 45. (2017) 73–98.

Barrantes Maldonado

1998 Barrantes Maldonado, Pedro: *Ilustraciones de la casa de Niebla*. Cádiz, 1998.

Bernáldez

2007 Bernáldez Bernáldez, Manuel Pedro: Desde las aguas del olvido. Un rastro de la familia Aldana en Alcántara. In: *Alcántara. Revista del Seminario de Estudios Cacerenses*, 67. (2007) 9–24.

Bernardo de Aldana magyarországi hadjárata

1986 *Bernardo de Aldana magyarországi hadjárata (1548–1552)*. Közread. Szakály Ferenc, ford. Scholz László. Bp., 1986. (Bibliotheca Historica.)

Carabias Torres

2009 Carabias Torres, Ana María: Turcos contra católicos. Barrantes Maldonado y la deformación interesada de los hechos militares. In: *Tiempos Modernos*, 6. (2009) 19. sz. 1–30.
2015 Carabias Torres, Ana María: Pedro Barrantes Maldonado. In: *Christian-Muslim Relations. A Bibliographical History*. Vol. 6. *Western Europe (1500–1600)*. Eds.: Thomas, David – Roggema, Barbara. Leiden, 2015. 215–218. (History of Christian-Muslim Relations, 22.)

Cassol

2000 Cassol, Alessandro: *Vita e scrittura. Autobiografie di soldati spagnoli del Siglo de Oro*. Milano, 2000.

Cossío

1956 Cossío, José María de: *Autobiografías de soldados (siglo XVII)*. Madrid, 1956.

Cruz Isidoro

2016 Cruz Isidoro, Fernando: La literatura y la iconografía al servicio de los Guzmanes. In: *Sanlúcar Señorial y Atlántica. III y IV Jornadas de Investigación del Patrimonio Histórico-Artístico 2013–2014*. Coord.: Cruz Isidoro, Fernando. Sanlúcar de Barrameda, 2016. 63–100.

Cuesta Nieto

2012 Cuesta Nieto, José Antonio: Los campesinos en Castilla la Vieja, hombre de armas. In: *Campo y campesinos en la España Moderna. Culturas políticas en el mundo hispano*. Coord.: Pérez Álvarez, María José – García, Alfredo Martín. León, 2012. vol. 2. 793–812.

Davis–Burdíel

2005 Davis, †James Colin – Burdíel, Isabel: *El otro, el mismo. Biografía y autobiografía en Europa (siglos XVII–XX)*. Valencia, 2005.

Dialogo entre Pedro Barrantes Maldonado y un caballero extranjero

1566 *Dialogo entre Pedro Barrantes Maldonado y un caballero extranjero: en que cuenta el saco que los turcos hizieron en Gibraltar. Y el vencimiento y destruyción que la armada de España hizo en la de los turcos. Año 1540. Dirigida al muy excelente señor don Alonso Pérez de Guzmán el Bueno, duque de Medina Sidonia, conde de Niebla, marqués de Caçaza en África*. Alcalá de Henares, 1566.

Díaz de la Guardia

2016 Díaz de la Guardia y López, Luis: La Corona y el control del reconocimiento nobiliario. La actividad del fiscal de la Real Chancillería de Granada a examen. Análisis y documentos. In: *Cuadernos de Historia del Derecho*, 23. (2016) 121–166.

Edelmayer

1993 Edelmayer, Friedrich: Honor y dinero. Adam de Dietrichstein al servicio de la Casa de Austria. In: *Studia Historica. Historia Moderna*, 11. (1993) 89–116.

Fernández Álvarez

1966 Fernández Álvarez, Manuel: *Política mundial de Carlos V y Felipe II*. Madrid, 1966.

García Cárcel

1994 García Cárcel, Ricardo: La psicosis del turco en la España del Siglo de Oro. In: *Los imperios orientales en el teatro del Siglo de Oro*. Coord.: Pedraza Jiménez, Felipe B. – González Cañal, Rafael. Almagro, 1994. 15–28.

García Fernández

2016 García Fernández, Óscar: „Está la mamola lejos.” La caracterización de los otomanos en El desafío de Carlos V de Rojas Zorrilla. In: *eHumanista*, 33. (2016) 79–96.

García Hernán

2011 García Hernán, David: Guerra, propaganda y cultura en la monarquía hispánica. La narrativa del Siglo de Oro. In: *Obradoiro de Historia Moderna*, 20. (2011) 281–302.

García Martínez

1976 García Martínez, Marta: *La independencia de La Cumbre en 1559. Su venta a Don Pedro Barrantes y razones de los reyes para venderla*. Trujillo, 1976.

Gómez Vozmediano

2014 Gómez Vozmediano, Miguel F.: Extranjeros en Toledo: la colonia griega y del Mediterráneo Oriental en tiempos del Greco. In: *Toletum. Boletín de la Real Academia de Bellas Artes y Ciencias Históricas de Toledo*, 59. (2014) 197–214.

González Cuerva

2007 González Cuerva, Rubén: *Felipe II y el turco. La larga guerra de Hungría (1593–1598)*. Madrid, 2007.

Hanny

2013 Hanny, Erzsébet: Las noticias de la guerra contra los turcos en Hungría y en Buda en las relaciones españolas del siglo XVII. In: *Géneros editoriales y relaciones de sucesos en la Edad Moderna*. Dir.: Cátedra, Pedro M. Salamanca, 2013. 211–229. (Publicaciones del SEMYR. Actas, 7.)

Korpás

1999 Korpás Zoltán: Egy spanyol zsoldosvezér levelei a XVI. század közepén vívott magyarországi háborúkról. Adalékok Bernardo de Aldana magyarországi tevékenységéhez (1548–1552). In: *Fons*, 6. (1999) 1–2. sz. 3–129.

2000 Korpás, Zoltán: La correspondencia de un soldado español de las guerras de Hungría a mediados del siglo XVI. Comentarios al diario de Bernardo de Aldana (1548–1552). In: *Hispania*, 60. (2000) 881–910.

2001 Korpás, Zoltán: La frontera oriental de la Universitas Christiana entre 1526–1532. A política húngara y antiturca de Carlos V. In: *Carlos V europeísmo y universalidad*. Coord.: Sánchez-Montes González, Francisco – Castellano, Juan Luis. Granada, 2001. vol. III. 321–336.

2004 Korpás, Zoltán: Las luchas antiturcas en Hungría y la política oriental de los Austrias. In: *Fernando I. 1503–1564. Socialización, vida privada y actividad pública de un Emperador del Renacimiento*. Ed.: Alvar, Alfredo – Edelmayer, Friedrich. Madrid, 2004. 335–370.

2005a Korpás Zoltán: Ami a magyarországi hadjárat után történt. Bernardo de Aldana és a spanyol zsoldosok sorsa 1552 után. In: *Fons*, 12. (2005) 3. sz. 379–398.

2005b Korpás, Zoltán: The History of Charles V in Hungary. The Unavailable Subject of Hope. In: *The Histories of Emperor Charles V. Nationale Perspektiven von Persönlichkeit und Herrschaft*. Hrsg. v. Dixon, C. Scott – Fuchs, Martina. Münster, 2005. 203–236. (Geschichte in der Epoche Karls V. Bd. 6.)

2014 Korpás, Zoltán: Las historias personales perdidas. „Lo húngaro” y el teatro del Siglo de Oro (interpretación y cercanía de la lejanía física). In: *Hipogrifo. Revista de Literatura y Cultura del Siglo de Oro*, 2. (2014) 2. sz. 43–61.

Labourdette

2013 Labourdette, Jean-François: *Charles IX et la puissance espagnole. Diplomatie et guerres civiles*. Paris, 2013.

Laferl

1997 Laferl, Christopher F.: *Die Kultur der Spanier in Österreich unter Ferdinand I. 1522–1564*. Wien, 1997.

Lakatos–Martí

2018 Lakatos Bálint – Martí Tibor: A mohácsi csata időszakára vonatkozó, 1500–1541 közötti források feltárásáról az Archivo General de Simancas anyagában. [Kézirat.] Bp., 2018.

Leguina

1904 Leguina, Enrique de (barón de la Vega de Hoz): *Torneos, jineta, raptos y desafíos*. Madrid, 1904.

Levisi

1984 Levisi, Margarita: *Autobiografías del Siglo de Oro. Jerónimo Pasamonte, Alonso de Contreras, Miguel de Castro*. Madrid, 1984.

Martí

2015 Martí, Tibor: „Antemurale Christianitatis” en Europa Central. La frontera húngara y croata de la monarquía de los Habsburgo en la época moderna. In: *Antemurales de la Fe. Conflictividad confesional en la Monarquía de los Habsburgo, 1516–1714*. Coord.: García Martín, Pedro – Quirós Rosado, Roberto – Bravo Lozano, Cristina. Madrid, 2015. 181–195.

Moreno Ollero

2016 Moreno Ollero, Antonio: Un cronista en la corte ducal de los Medina Sidonia. El viaje de Barrantes Maldonado a Sanlúcar de Barrameda. In: *Andalucía en la Historia*, 54. (2016) 82–85.

Noticias de Alcántara

2010 *Noticias de Alcántara. La villa de Alcántara en tiempos de Pedro Barrantes Maldonado*. Ed.: Martín Nieto, Dionisio Á. et al. Cáceres, 2010.

Rivers

1953 Rivers, Elias L.: Francisco de Aldana, el divino Capitán. In: *Revista de Estudios Extremeños*, 9. (1953) 451–635.

Rodríguez de la Flor

2002 Rodríguez de la Flor, Fernando: *Barroco. Representación e ideología en el mundo hispánico (1580–1680)*. Madrid, 2002.

Rújula y Ochotorena

1931 Rújula y Ochotorena, José de (marqués de Ciadoncha): Alonso Fernández de Barrantes. Su testamento (1390). Apuntes genealógicos de su casa. In: *Boletín de la Real Academia de la Historia*, 99. (1931) 1. sz. 225–267.

Sambrian

2016 Sambrian, Oana Andreia: Salió el príncipe con muchas joyas y galas por mostrar su grandeza. El concepto de nobleza en los Comentarios del desengañado de sí mismo de Diego de Estrada. In: *La cultura de la sangre. Entre literatura e historia*. Coord.: García Hernán, David – Gómez Vozmediano, Miguel. Madrid, 2016. 269–291.

Sánchez García

2005 Sánchez García, Encarnación: La literatura como espejo. El imaginario de Carlos V sobre los Turcos en textos literarios de entretenimiento de la época del Emperador. In: *L'empire ottoman dans l'Europe de la Renaissance. El imperio otomano en la Europa Renacentista*. Éd.: Servantie, Alain – Puig de la Bellacasa Alberola, Ramón. Leuven, 2005. 227–247.

Sandoval

1634 Sandoval, Prudencio de (OSB): *Historia de la vida y hechos del emperador Carlos V.* Zaragoza, 1634.

Santibañez

1779 Santibañez, Leandro: *Retrato político de Alcántara. Causas de sus progresos y decadencia.* Madrid, 1779.

Sanz Fernandez

2003 Sanz Fernandez, Francisco: El palacio de los Barrantes-Cervantes. El diálogo arquitectura-ciudad entre dos proyectos diacrónicos. In: *Trujillo desde el Barroco al Neoclasicismo. Desde el Barroco al Neoclasicismo (siglos XVII y XVIII).* Trujillo, 2003. 317–354.

Sayáns Gómez

2016 Sayáns Gómez, Francisco: Las sepulturas de privilegio. Presencia en la Alta Extremadura. In: *Boletín de la Real Academia de Extremadura de las Letras y las Artes*, 24. (2016) 428–478.

Selles Ferrando

2001 Selles Ferrando, Xavier: Carlos V y el primer cerco de Viena en la literatura hispánica del XVI. In: *Carlos V y la quiebra del humanismo político en Europa (1530–1558). Congreso internacional, Madrid 3–6 de julio de 2000.* Coord.: Martínez Millán, José. Madrid, 2001. vol. 3. 105–123.

Szakály

1986 Szakály Ferenc: Egy zsoldosvezér emlékiratai a XVI. század közepén vívott magyarországi háborúkról. In: *Bernardo de Aldana magyarországi hadjárata (1548–1552).* Közread. Szakály Ferenc, ford. Scholz László. Bp., 1986. 5–56. (Bibliotheca Historica.)

Vidal Vargas

2018 Vidal Vargas, José María: Leonor Manrique de Sotomayor, regente de los estados de los Medina Sidonia y monja profesa en el convento de Madre de Dios de Sanlúcar de Barrameda. In: *Tiempos Modernos*, 9. (2018) 37. sz. 221–233.

Villela de Aldana

1878 Villela de Aldana, Juan: *Expedición del Maestre de campo Bernardo de Aldana a Hungría en 1548.* Publicala ahora por primera vez, abreviada y precedida de una introduccion Antonio Rodriguez Villa. Madrid, 1878.

Virovecz

2015 Virovecz Nándor: Száműzetéstől főkapitányságig: Balassa Menyhárt és az erdélyi hatalomváltás (1549–1552). In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 128. (2015) 1. sz. 31–54.

Zaragoza Pascual

1982 Zaragoza Pascual, Ernesto: *Los Generales de la Congregación de San Benito de Valladolid.* Vol. 4. 1613–1701. Silos, 1982.

Zarza Sánchez

2015 Zarza Sánchez, Emiliano: La creación de una memoria cristiana y guerrera. El caso del X duque de Béjar (1657–1686). In: *Tiempos Modernos*, 8. (2015) 31. sz. 369–392.

Zúñiga

1989 Zúñiga, Francés de: *Crónica burlesca del emperador Carlos V.* Ed., introd. y notas de Sánchez Paso, José Antonio. Salamanca, 1989. (Acta salmanticensia. Estudios históricos y geográficos, 64.)

MIGUEL FERNANDO GÓMEZ VOZMEDIANO
THE WARS IN HUNGARY AND THE CAREER OF A SPANISH NOBLE
OF EXTREMADURA

PEDRO BARRANTES MALDONADO, SOLDIER AND CHRONICLER (1510–1578)

This article describes some aspects of Pedro Barrantes Maldonado's life, an Extremaduran hidalgo linked with the family of the field marshal Bernardo de Aldana, who were involved in the Hungarian Wars during the reign of Emperor Charles V. Throughout this research work we will study the origins of his warrior lineage and his role in the imperial policies. In addition, his fondness for Genealogy and History made Barrantes a real chronicler of his time who also wrote the so-called *Itinerary of the Day of Hungary*. Last, their children recalled their deeds to achieve a "hidalguía", the lowest rank of the nobility, which allowed them to consolidate their social ascent.

Spanyol segítség a török elleni harcban

Adalékok a spanyol–magyar katonai kapcsolatok
16. századi történetéhez

A Habsburg-család 16. századi hivatalos levelezését tanulmányozó kutató sokszor szinte kétségbeesik, milyen lassan érkezett meg a tényleges segítség az oszmán hódítás megfékezésére a Spanyol Monarchia uralkodójától, V. Károlytól testvére, I. Ferdinánd magyar és cseh király számára. A támogatásra fordított gazdasági, diplomáciai és politikai erő, mely a Habsburg-dinasztia által uralt területekről származott, nem nevezhető ugyan jelentéktelennek, ám hasznosítása a közös cél érdekében kevésbé észszerűen történt. Jelen tanulmány egy uralkodói levél és a hozzá kapcsolódó dokumentumok segítségével mutatja be, V. Károly német-római császár hogyan igyekezett támogatásra mozgósítani bevethető erőforrásait, amikor az oszmán expanzió a kereszténység keleti határát fenyegette.¹

A magyar király megsegítése

Az Indiák Főlevéltára (*Archivo General de Indias*) őriz egy spanyol uralkodói parancsot, amelyet V. Károly császár közeli bizalmasához, Esteban de Pasamontéhoz, Hispaniola szigetének főkincstárnokához intézett.² Az 1528. április 22-én kelt okiratban Károly utasította hívét, hogy az Indiákról származó bevételekből fizesse ki

* A szerző az Universidad de Valladolid (Departamento de Derecho Penal e Historia y Teoría del Derecho) egyetemi tanára (47002 Valladolid, Plaza de la Universidad, s/n., istvan@der.uva.es).

1 A tanulmány elkészítésekor a szerző a Simancasi Főlevéltárban (*Archivo General de Simancas*) végzett kutatásaira támaszkodott, valamint a spanyol állami levéltárak központi weboldalát használta: Portal de Archivos Españoles (PARES), <http://pares.mcu.es>.

2 Pasamonte aragóniai kikeresztelkedett zsidó családból származott. Nagybátyja, Miguel de Pasamonte 1525-ig Hispaniola (a mai Haiti) szigetének kincstárnoka volt. Hatalmát ahhoz az aragón tanácsosi körhöz való tartozásának köszönhette, mely csoport igen közel állt a spanyol uralkodóhoz. Esteban de Pasamonte egyházi karrier után követte nagybátyját a kincstárnoki tisztségben, amit hivatalos királyi kinevezés is megerősített. 1534. december 6-án bekövetkezett haláláig töltötte be hivatalát. A Nigua folyó partján, Santo Domingótól mintegy 40 kilométerre cukorfinomítóval is rendelkezett, amely Gonzalo Fernández de Oviedo (1478–1557) kortárs krónikáiról szerint „az egyik legjobban kiépített és leghatalmasabb ezen a szigeten mind épületei, mind minden más tekintetében”. 1518-ban a Szent Jeromos-rendi szerzetesek több mint 100 indiánt és 400 aranypezőt adományoztak Pasamonténak egy második cukorfinomító felállítására. Pasamontének egy leánya született, Juana, aki az elszegényedett hispaniolai fellebbviteli bíró és floridai követ, Lucas Vázquez de Ayllón egyik fiával, Peróval kötött házasságot. Pasamonte életéről: *Diccionario biográfico español*, 2013. vol. 40.; Casas, 1951; Fernández de Oviedo, 1992.

tartozását Osma püspökének, García de Loaysának, az Indiák Tanácsa elnökének,³ aki nem mellesleg a császár gyóntatója és legfőbb tanácsosa is volt. A kétezer dukátos kölcsönt a püspök azért bocsátotta az uralkodó rendelkezésére, hogy az támogatni tudja testvére, I. Ferdinánd magyar király törökellenes hadjáratát. Ferdinánd egyszerre állt szemben Szulejmánnal és annak erdélyi szövetségesével, Szapolyai Jánossal, célja is kettős volt, nemcsak Szent István királyságának egységét próbálta megvédeni, de az oszmánok európai terjeszkedését is meg kellett akadályoznia.

Bár a reformáció tanai gyorsan terjedtek az Osztrák Főhercegség területén, még nagyobb veszélyben forgott a gazdag és dicsőséges múltú Magyar Királyság keresztény öröksége. Amíg az Oszmán Birodalom fenyegetésében élő Ferdinánd rendszeresen intézett segélykérő leveleket bátyjához, emlékeztetve őt erkölcsi kötelességére, jelesül a kereszténység keleti védőbástyájának megsegítésére, addig V. Károly külpolitikájának homlokterében főként a franciaországi és észak-afrikai események álltak. A mélyen vallásos Ferdinándban – aki Istennek ajánlotta magát, hogy e nehéz helyzetben vezesse jóra cselekedeteit⁴ – nagyapja, Katolikus Ferdinánd (1452–1516) szellemi öröksége és a gyerekkorában őt körülvevő jeles spanyol nemesek nevelése nyomán meggyökeresedett *Reconquista* – a katolicizmusnak az iszlám terjeszkedéstől való megvédése – eszméje munkált. Életútja során a kereszténység nyugati kapujától annak keleti határvidékéig jutott el; korának keresztény hitét már nem a mórok, hanem a török janicsárok fenyegették.

Az Újvilág forrásaiból – melyeket a nagyszülők, Katolikus Ferdinánd és Izabella úgymond a kereszténység szolgálatára rendelték – anyagi segítséget a fent említett összegben túl többször is nyújtott a spanyol korona Ferdinánd részére, aki maga is élénk érdeklődéssel fordult az Indiák ügyei és eseményei felé. Nem véletlen tehát, hogy Hernán Cortés jelentéseinek eredeti kézírata vagy akár az úgynevezett Sámano-krónika az osztrák udvarba kerültek, de a magyar király Gonzalo de Fernández de Oviedóval folytatott levelezése is igazolja a szoros kapcsolatot Ferdinánd és az Újvilág között.⁵ Eme odafordulás és erős kötelék kialakulásában ugyan-

3 García de Loaysa y Mendoza tanulmányait a valladolidi Szent Gergely-kollégiumban végezte, melynek később rektora is lett. 1516-ban a Domonkos-rend spanyol provinciálisává nevezték ki. 1522-től a császár gyóntatója is volt. A burgosi püspök kegyvesztettsége után ő lett az Indiák ügyeinek legbefolyásosabb irányítója. 1524-ben a király az Indiák Tanácsának (Consejo de las Indias) elnökévé tette meg. 1525-ben az osmai püspökség élére nevezték ki. 1530-ban megkapta a bíborosi rangot, majd 1532-ben Sigüenza püspöke lett (ez a püspökség volt a legjövendelműzőbb az egész Spanyol Királyságban). 1536-ban a király a keresztény harc főbiztosa (Comisario General de la Cruzada) címet adományozta neki. Pályafutása 1539-ben érte el csúcspontját, amikor Sevilla érseke lett. Unokaöccsét, Fray Gerónimo de Loaysát az újonnan létrehozott limai érsekség első érsekévé tették. A spanyol uralkodó 1543-ban így értékelte García de Loaysa tevékenységét: „Mindig kiváló az államügyekben, és a stratégiai kérdésekben még most is, bár betegségei csökkentik munkabírást.” *Cómo ser Rey*, 2014. 22.

4 I. Ferdinánd vallásosságáról: Bogár–Guitman, 2017 (a szerk.).

5 Juan de Sámano V. Károly királyi titkára és az Újvilág kormányzására létrehozott Indiák Tanácsának titkára volt. Az úgynevezett Sámano-krónika elbeszéli Francisco Pizarro Peruba vezető első útját. Szászdi Nagy Ádám szerint a krónikát eredetileg Gonzalo Fernández de Oviedo írta, Sámano volt az, aki I. Ferdinándnak elküldte a művet. Gonzalo Fernández de Oviedo madridi áttért keresztény volt. 1478-ban született Madridban, János hercegnek, a Katolikus Királyok fiának udvarában szolgált. A király „jövődelem-ellenőrévé” nevezték ki Pedrarias Dávila 1514. évi expedíciója idején, így a spanyol királyi kincstár számvevőitől független állami tisztségviselő lett, aki egyfajta hivatalnokként tájékoztatta az uralkodót az Újvilág bányáiból

csak a nagypapa játszott szerepet, akinek a Spanyol Birodalom fejeként az volt az eredeti szándéka – amire első, nem formális végrendeletében utalt is⁶ –, hogy a spanyol katonai rendek vezetése mellett az Aragóniai Királyságot és Kasztíliát tartozékaikkal együtt Ferdinándra hagyja addig, míg felséges bátyja, a későbbi V. Károly Németalföldről hazatér Spanyolországba s ott elfoglalja a trónt, aminek a nagypapa ténylegesen nem sok esélyét látta.

Hétszáz kasztíliai tűzér

Medina del Campót, a híres kasztíliai búcsúk és állatvásárok színhelyét 1520. augusztus 21-én Antonio de Fonsecának, Coca és Alajeos urának vezetésével királyi csapatok szállták meg és dúlták fel. A hadművelet elsődleges célja a város tűzérsegi arzenáljának megszerzése volt, melyet a *comunero*-felkelésben részt vevő Segovia ellen terveztek bevetni. Segovia azt követően állt a *comunero*-mozgalom⁷ mellé, hogy a városi előljáró, Tordesillas árulására a santiagoói rendi gyűlésen fény derült. Fonseca⁸ és fivérét, Juan Rodríguezt, a nagy befolyással rendelkező burgosi püspököt egyébként családi birtokaik tekintetében komoly veszteségek érték a segoviai *comunero*k lázadása miatt. A Medinát megtámadó királypárti vezér írásos felhatalmazást is kapott a város elfoglalására és a löfegyverek elkobzására, méghozzá Adriano bíborostól (a későbbi VI. Adorján pápától).⁹

Medina del Campo előljárója, Gutierre de Quijada¹⁰ együttműködőnek mutatkozott a fegyverek átadását illetően, ezt megakadályozandó azonban a helyi

kitermelt nemesfémek mennyiségéről, a gyöngyhalászatról, a gyémántbányászatról, értékes fák és egyéb nyersanyagok kitermeléséről Castilla del Oroban (veedor de Castilla del Oro). Castilla del Oro elnevezéssel Katolikus Ferdinánd 1513-ban azt a területet illette, amely a mai Panamának felel meg. Az Indiák első, V. Károly által kinevezett krónikása, a *Historia general y natural de las Indias* (Az Indiák általános és természeti története, 1535, 1557) című mű szerzője volt. Sokakat ismert a konkvisztádorok közül, és számos eredeti kéziratot hozzájuttat, amelyek mára már elvesztek. 1557-ben hunyt el Santo Domingóban, az erődítmény parancsnokaként. A spanyol uralkodói család nagyon kedvelte; igazi reneszánsz ember volt, aki Itáliában élt, majd az Újvilágban nőtte ki magát. Műve alapvető ismereteket közöl Amerika elfoglalásáról és bennszülött népeinek 16. századi történetéről. Művét többek között Antonello Gerbi és Manuel Ballesteros Gaibrois dolgozta fel tudományos igénnyel (Gerbi, 1992; Fernández de Oviedo, 2002). Vö. Szászdi Nagy, 1978. 453–554.

6 Katolikus (Aragóniai II.) Ferdinánd végrendeleteiről: Calderón Ortega – Díaz González, 2015; Calderón Ortega, 2017.

7 Az 1519-ben császárrá választott V. Károly ellen felkelő kasztíliai nemesség fegyveres mozgalma (Guerra de las Comunidades de Castilla), amelynek főbb központjai Valladolid és Toledo voltak (a szerk.).

8 Antonio de Fonseca a Királyi Tanács tagja volt.

9 Adriano de Utrecht 1516-tól Tortosa püspöke és Aragónia főinkvizítora volt, majd a bíborosi rangot is elnyerte. 1520-ban V. Károly őt nevezte ki a hispán-félszigeti spanyol területek kormányzójának, mielőtt a császárság német területeire távozott. A bíboros Rotterdami Erasmus személyes barátja és korábban a leuveni egyetem teológiaprofesszora volt. Habsburg I. Miksa megbízásából unokája (a későbbi V. Károly) nevelőjeként tevékenykedett tíz évig, 1505 és 1515 között. Adriano egyszerű családból származott, apja asztalos volt, és egész életében megtartotta szerénységét és békeszeretetét. Volt tanítványa befolyásának köszönhetően elnyerte a pápai tiarát, és VI. Adorján néven az egyház feje lett.

10 V. Károly kiváltságokkal tüntette ki a Quijada család tagjait. Luis, Medina kormányzójának fia és a Királyi Tanács tagja, a király egyik legközelebbi barátja volt, a király háznagya és bizalmasa is. Luis Quijadát bízták

polgárság az utcára özönlött, s az ágyúkat és mozsárágyúkat a főterre állítva akadályozta meg átadásukat. Délben Fonseca végső ultimátumot intézett a helyiekhez a fegyverek ügyében. A medinai lakosok ekkor azzal a követeléssel léptek fel, hogy látni akarják a vonatkozó királyi parancsot; s mivel ilyen dokumentum nem állt a megszállók rendelkezésére, a polgárok, hogy nemleges válaszukat nyomatékosítsák, a medinai apátot és Luis de Quintanillát küldték Fonsecához. Utóbbi fenyegetéssel válaszolt, és figyelmeztette a küldöttséget, hogy 6-7 ágyú miatt a város sértetlenségét teszik kockára. A medinaiak kitartottak, mire Fonseca utasítást adott, hogy a település több pontján gyűjtsák fel az épületeket, a tűzvészben a helyi előjáróság tárházán kívül, ahol a medinai kereskedők tárolták javaikat, a Szent Ferenc-kolostor is, amelynek raktárai szintén telve voltak helyi áruval, megsemmisült. A királyi csapatok ezután visszavonultak, a lángok megfékezése pedig – nehogy a Trastámara-dinasztia kedves városa, ahol Katolikus Izabella is elhunyt, elenyésszen – a medinaiakra maradt.

Medina felperzselése hatalmas felháborodást váltott ki, és tovább erősítette a *comunero*-mozgalom iránti szimpátiát. A következő hetekben *comunero*-csapatok vonultak be Medina del Campóba és birtokba vették a város lőfegyverkészletét. Adriano bíboros mindent megtett, hogy megelőzze az újabb, hasonló, súlyos incidenseket, az eset azonban egyértelművé tette, hogy a város felégetése a Fonseca család, illetve Segovia és Medina nemessége közötti személyes okokra vezethető vissza. A medinai földesurakkal birtokvitában álló Fonseca fő célja az volt, hogy kárt okozzon a *comunero*-párti kereskedő és nemesi rétegnek, melynek szava egy évszázadon keresztül meghatározó volt Medinában és egész Kasztíliában is.

A medinai tűzvész történései legnagyobb részletességgel Francisco Pérez Vargas, a granadai Királyi Kancellária előjárójának bírósági panasztételéből és perirataiból ismerhetők meg; a medinai lakos házának és jószágainak elpusztítása miatt fordult a bírósághoz. A feljelentést hivatalos eljárás követte, melynek során megállapítást nyert Antonio de Fonsecának mint a gyűjtogatás értelmi szerzőjének a felelőssége, valamint Gonzalo Vela Núñez, Alaejos polgármesterének a végrehajtás miatti felelőssége és Gutierre de Quijadának, Medina előjárójának bűnsegédlete. A korábban évente megrendezett medinai búcsú és vásár elmaradt, és a lakók még évekkel a villalari vereség¹¹ után is félelemben és rettegésben éltek.¹²

1522-ben, a *comunero*-mozgalom leverését követően a Fonseca testvérek nyomására a medinai regiment azzal fejezte ki az uralkodó iránti hűségét, hogy 500 tűzért toborzott – kétszázat a városból és további háromszázat a Medina körüli falvakból – a franciák ellen Navarrában vívott harcok támogatására.¹³ A *comunero*-ellenes megtorlás Medinában igen erős volt, és a deklaráltan bűnös Mercado és

meg azzal a feladattal, hogy nevelje fel a király törvénytelen fiát, Don Juan de Austriát, aki az uralkodó Barbara Blomberggel folytatott viszonyából született. Don Juan, Lepanto leendő hőse így Villagarcía de Camposban, Luis Quijada és felesége, Magdalena de Ulloa szerető gyámkodása alatt töltötte gyermekkorát.

11 Villalar (1932 után: Villalar de los Comuneros) Valladolid városától körülbelül 40 kilométerre fekvő település, amely nevét az 1521. április 23-án a közelben lezajlott, V. Károly csapatai és a kasztíliai nemesség, a comunerók közötti ütközetről nyerte. A csata a comunerók vereségével végződött; az ütközet a felkelés végét jelentette. A felkelés történetéről: Pérez, 1977.

12 Lásd: Fernández Martín, 1993. 95–106.

13 Uo.

Quintanilla családokon túl számos helyi lakost érintett. Mikor 1523-ban Kasztíliaból 700 főnyi tüzércsapatot toboroztak Habsburg Ferdinánd főherceg kíséretére, az alakulat nagy része Medina del Campóból származott. A férfiak azért álltak be a toborzó zászlaja alá, hogy megvédjék Ferdinánd Bécs városára vonatkozó uralkodói jogát. A gesztusértékű toborzás ellenére Medina del Campo nem épült fel teljesen a tűzvész okozta károkból. A város fiataljai a szegénység vagy a kivándorlás között kényszerültek választani.

Medina del Campótól Bécsig

Ferdinánd infánst a kasztíliaiak mindig is maguk közül valónak érezték, nagyapja, Katolikus Ferdinánd jogos örökösének tartották, s nem az Ausztriai-ház távoli leszármazottját látták benne. Habsburg Ferdinánd Alcalá de Henaresben, Cisneros bíboros palotájában született, anyanyelve a spanyol volt; bátyja, Károly a flamand Gentben született, és jobban kedvelte a francia nyelvet. Ferdinándot arra nevelték, hogy szeresse a spanyolokat, míg Károlyt arra intették, ne bízzék bennük és ne tartsa őket túl sokra. Utóbbi nevelője, Rotterdami Erasmus is kiemelte, hogy Spanyolország tele van mórokkal és zsidókkal, ezért *non placet Hispania*. Emellett Károly fülébe is eljutott az a széles körben tényként kezelt pletyka, hogy spanyol királyi nagyapja emberei mérgezték meg apját, Szép Fülöpöt. Ezzel szemben testvére, Ferdinánd soha nem adta fel spanyolbarát eszméit, és magáénak érezte nagyszülei, a Katolikus Királyok Istentől elrendelt feladatát: megvédeni Európát az iszlámtól.

A kasztíliai *comunero*-felkelés drámája közepette az új spanyol király, Habsburg Károly is megérkezett az Ibériai-félszigetre és kikötött Asturiasban. Az első halászfalu,¹⁴ amelyet meglátott, úgy tűnt az uralkodónak és kíséretének szemében, mint valamely „félmeztelen vademberek” lakta porfészek, így hát Károly hispán földre lépése nélkülözött minden pátoszt. Az új király egyik első rendelkezéseként felszámolta testvére Aranda de Dueró-i udvartartását, elvette javadalmait, elbocsátotta a szolgálatában állókat, és Ferdinándot erődbe zárta, míg 1518 májusában úgy nem döntött, hogy Santander kikötőjén keresztül Németalföldre küldi. Ezek az intézkedések növelték a kasztíliaiak aggodalmát. A Ferdinándot kedvelő spanyolok bíztak abban, hogy az ifjú fel tud nőni nagyapja, Katolikus Ferdinánd egykori nagyságához; ez a bizalom azonban tovább növelte bátyja féltékenységet és tanácsnokai fondorkodását, akik úgy látták, Ferdinánd valós veszélyt jelent a spanyol koronára.

Ferdinánd eltávolításának egyik legnagyobb kárvallottja a leóni frey¹⁵ Pero Núñez de Guzmán volt, akit Katolikus Ferdinánd hálából szolgálataiért, amit Ferdinánd infáns nevelőjeként végzett, korábban a Calatrava-lovagrend főelöljárójává

¹⁴ Tazones (Villaviciosa – Asztúria, Spanyolország).

¹⁵ A spanyol katonai lovagrendek tagjainak neve előtt szereplő „frey” („freyr”) jelentése: „úr”; az egyházi személyek, szerzetesrendek tagjainak neve előtt a „Fray” („fraile”) a „testvért” jelenti (a szerk.).

emelt. Guzmánt és az astorgai püspököt Cisneros¹⁶ bíboros azzal vádolta meg V. Károly előtt, hogy ők az értelmi szerzői Ferdinánd trónkövetelői ambícióinak.

Frey Pero Núñez de Guzmánt Katolikus Ferdinánd nevezte ki unokája nevelőjének, de már régóta a királyi udvar kegyében állt; korábban Aragóniai János asztúriai herceg udvarában szolgált, aki Ausztriai Margitot, Károly és Ferdinánd nagynénjét vette feleségül, és utód nélkül halt meg. Gonzalo Fernández de Oviedo szintén ismerte a nevelőt, és a herceg udvartartását bemutató művében nagy tisztelettel emlékezett meg róla.¹⁷ A nemes leóni lovagot V. Károly azzal szegényítette meg, hogy a valladolidi Szent Benito-kolostorba záratta, ami hozzájárulhatott ahhoz, hogy Guzmán családja később a *comunero*-mozgalom oldalára állt, és testvére, Ramiro, Toral örökös ura, a leóni *comuneros* vezetője lett. A Guzmán család régi vizigót nemesi nemzetségből származott, és mindig is a leóni elit között tartották számon tagjait. Szintén e jeles család egyik ágának volt a tagja a Domonkos-rend alapítója, Guzmán Szent Domonkos. V. Károly császár 1522. október 18-i rendeletében 33 leóni *comunero* felett hozott ítéletet: 15 személyt száműztek, 18 személy „bűnösnek találtatott a lázadás vétkében” és halálra ítéltetett. Közöttük voltak Ramiro és fiai, Álvaro, Diego, Gonzalo és Juan.¹⁸ Don Ramiro de Guzmán száműzetésbe menekült a halálos ítélet elől, és Ferdinánd távoli, bécsi udvartartásában keresett

16 Francisco Jiménez de Cisneros bíboros, az Alcalái Egyetem alapítója (1500) Katolikus Izabella halála után kétszer is kasztíliai régens volt. Vö. García, 2005.

17 Frey Pero, teljes nevén Pedro Núñez de Guzmán egyike volt az infáns állandó kíséretére rendelt öt idős lovag egyikének. Gonzalo Fernández de Oviedo így említi munkájában: „Egyikük Pero Núñez de Guzmán volt, aki később a Calatrava-rend előjárója, majd haláláig nagymestere lett; miután megszületett don Fernando infáns, aki most Róma, Magyarország és Csehország királya, az infáns nevelője lett és hűen gondoskodott róla.” Fernández de Oviedo, 1870. 15.

18 Díaz-Jiménez, 1916. 143. A Núñez de Guzmán családról lásd: Szászdi, 2010. Juan Ponce, Puerto Rico meghódítója és Biminí helytartója Frey Pedro Núñez de Guzmán szolgálatában állt, aki Ponce karrierjét is elindította az Újvilágban, mivel jó barátja volt Frey Nicolás de Ovando kormányzó, az Indiák utolsó főkormányzója, aki szintén egyike volt azon tapasztalt és bölcs nemeseknek, akik don Juan herceg, a Katolikus Királyok trónörökösének állandó kíséretéhez tartoztak, és a hercegi udvarban éltek. Frey Pedro Núñez de Guzmán és a fernandisták kegyvesztése kemény csapás volt Juan Ponce de Leónnak (aki a Leóni Királyságban született), csakúgy, mint Ovando, az Alcántara-rend előjárójának kényszerű visszatérése Kasztíliába, aki Guzmánhoz fűződő szoros barátságának köszönhetően Ponce de Leónnak az Antillákon kifejtett tevékenységét is hathatósan támogatta. Ponce és Frey Pedro Núñez de Guzmán legidősebb lánya, apja akaratát követve, földeket adományozott az első, Hispaniola szigetén kívül megalapított domonkos kolostor megépítéséhez. Az új kolostor első priorja a neves Fray de Antonio de Montesino, az indiánokat védelmező prédikátor volt. A leóni *comunero*-lázadások után don Ramiro de Guzmán és fiai, Álvaro, Diego, Gonzalo és Juan, menekülni kényszerültek Spanyolországból, mivel veszélyben forgott életük: V. Károly halálra ítélte a család tagjait. Ramiro de Guzmán felesége, doña María de Quiñones azonban hátramaradt, és hősiesen védte a család erődítményét, a Toral de los Guzmanest. A család férfi tagjai pedig a magyar és cseh király udvarában kértek menedéket, abban bízva, hogy Ferdinánd közbenjárásuk érdekében testvérénél. Ferdinánd tisztelettel fogadta a spanyol arisztokrata családot. Mivel egy másik érdekes részletet emel ki don Ramiro másik fiáról, Martín de Guzmánról, aki gyermekkorában Kasztíliában Ferdinánd játszótársa és közeli barátja volt, és a későbbi király nagyra becsülte. Ferdinánd készítette elő Martín de Guzmán esküvőjét Anna von Schönburggal; a jeles eseményen részt vett a magyar és cseh király és a teljes királyi család. Ferdinánd részletes levélben számolt be az eseményekről doña María de Quiñonesnek, Martín édesanyjának. Martín 1561-ben tért vissza Spanyolországba; a domonkosok leóni kolostorában temették el, néhány méterre ősei palotájától. Sírhelye később megsemmisült az egyházi javak 19. századi elkobzásakor. Mur i Raurell, 2003. 97–98.

menedéket.¹⁹ Ferdinánd új udvarában is hű spanyoljaival vette körül magát, mivel az udvartartás egy része Spanyolországból Brabanton át Ausztriáig kísérte az infánst,²⁰ míg mások, főként a *comunero*-kötődésűek, később csatlakoztak Ferdinándhoz a Duna-parti császárvárosban.²¹

A fent említett 700 kasztíliai tüzér is Bécs felé vette útját; közöttük számos olyan ősi ibér nemzetség sarja felbukkant, akit a kibontakozóban lévő spanyol abszolútizmus űzött el hazájából. A Ferdinánd testőrségét alkotó alakulat tagjainak vigaszt nyújthatott, hogy bár otthonuktól távol, de mégis a Katolikus Királyok örökösét szolgálhatták. A hosszú és viszontagságos út végén nem Bécs, hanem Bécsúj-hely várta őket, mivel nem sokkal korábban a császárváros megtagadta Ferdinánd fogadását. Az infáns bölcsen elfogadta a számára felajánlott kompromisszumot, és Bécsből délre rendezte be új udvarát. Bécsújhelyen volt nagyapja, Miksa reziden-ciája is, és a néhai uralkodó a város Habsburg-hűsége miatt úgy rendelkezett, ott is helyezték örök nyugalomra.

Amikor Ferdinánd spanyol csapatai végül bevonultak Bécsbe, ismeretlen és ellenséges világgal találták szembe magukat; a nyelvet és a helyi szokásokat is idegenül szemlélték. Hasonlóképpen a császárváros protestáns többségű lakossága is bizalmatlanul fogadta a Habsburgok megsegítésére érkezett katonákat, akikre természetesen külföldiként és nem utolsósorban fanatikus katolikusként tekintettek. Miután a hispán zsoldosok (*hysspanisch khnecht*) elfoglalták a fővárost, Ferdinánd főherceg Bécsújhelyre vitette a város előjáróit, s bíróság elé állította

19 A Bécsben fellelhető források adatai fia, Martín de Guzmán bécsi jelenlétét és udvari szolgálatát igazolják. Vö. Laferl, 1997. 237–238.

20 Ferdinánd németalföldi udvaráról: Fagel, 2004. 253–272.

21 Köztük volt Agustín Velázquez, akinek családja már Ferdinánd dédszüleit is szolgálta Arévalóban, és 1522 óta maga is az infáns mellett tartózkodott Ausztriában; vagy Martín de Paredes, akit még Flandriában tettek meg az infáns pohárnokává. Apja, Sancho de Paredes Ferdinánd nagyanyja, Katolikus Izabella udvarmestere volt. Ferdinánd írnokai is spanyolok voltak: Francisco de Salamanca és Juan de Castro; kincstárnoka a frissen katolizált Gabriel de Salamanca, aki korábban az infáns titkáráként szolgált (vö. Rudolf, 2003). Három *comunero* háttérű spanyolt szeretnék itt kiemelni a Ferdinánd köréhez tartozó ibériaiak közül: az egyik a toledói don Pedro Laso de Castilla, aki Ferdinánd asztalnoka volt, és 1528-ban főistálló-mestere lett. Ferdinánd a sziléziai nemes származású Polixena Ungnaddal való frigyét is támogatta. Pedro Laso de Castilla fia, a madridi születésű Luis Laso de Castilla, 22 évesen 1523 augusztusában felvételt nyert a Santiago-lovagrendbe, egy időben rokonával, a híres Garcilaso de la Vegával – aki Pedro Laso de la Vega fia volt, s Portugáliában lelt menedéket, María de Pachecoval és másokkal együtt. Francisco Laso de Castilla színén megjelent a magyar király udvartartásában, és a fentebb említett don Pedro Laso testvére volt (Mur i Raurell, 2003. 97–98.; Vaquero Serrano, 2013. 211–213.). A másik *comunero*-leszármazott család a Medina del Campó-i Mercado família. Ferdinánd kasztíliai udvarának főétekfőgőmestere (*despensero mayor*: kasztíliai udvari főméltóság, késő középkori jelentőségéről lásd: Cañas Gálvez, 2015), Fernando de Mercado *comunero*ként Medina védelmében tüntette ki magát. Fia, Alfonso is Medinában született, és együtt nőtt fel Ferdinánddal és fő udvari embere (valet servant) volt; Mur szerint osztrák területekre is elkísérte Ferdinándot, majd Bernardino de Meneseszel együtt a Magyar Királyságban teljesített királyi megbízásokat. Ferdinánd hálája jeléül 1534-ben kérelmezte a Calatrava-rendbe való felvételét (Mur i Raurell, 2003. 97.). Mái nem bizonyított ugyanakkor, hogy Alfonso apja azonos volt-e azzal a híres *comunero*-vezérrel, aki Luís de Quintanillával együtt a Medina del Campó-i felkelőket vezette. Quintanilla a Szent Jakab-rend előjárója volt, don Juan infáns kori inasa és a Katolikus Királyok hű szolgája, így megmenekült a *comunero*-ellenes retorzióktól, annak ellenére, hogy neve később nem került fel a spanyol uralkodó általános amnesztialistájára.

őket: hét városi vezetőt kötél általi halálra ítélték, kivégzésüket a bécsújhelyi főtérre 1522. augusztus 11-én végre is hajtották.²²

Ferdinánd őrezredéből jó néhányan hét esztendővel később, 1529-ben, amikor Szulejmán ostrom alá vette Bécset, a város védelmében is kitüntették magukat. Ferdinánd ekkora már letett arról, hogy bátyja segítségére várjon, annál is inkább, mivel V. Károly a Velence, Franciaország és a pápai állam által létrehozott cognaci liga ellen készülő háborúra tartogatta erőforrásait. A Habsburg-dinasztia egyetlen tagja, aki ekkorra hajlott Ferdinánd megsegítésére, nagynénje, Habsburg Margit volt, aki Spanyol Németalföld kormányzójaként Brüsszelben élt.²³ Margit 1530-ban bekövetkező halála előtt még döntött arról, hogy a számára oly kedves unokaöccsének 1500 fős katonai alakulatot bocsássonak rendelkezésére, az alakulat főkapitány-helyettese Luis de Ávalos lett. Az 1500 katonából azonban csupán 750 érkezett meg Bécsbe, mivel útban Bécs felé a zsoldosok fele dezertált a zsoldfizetés elmaradása miatt.

1529 végére Szulejmán seregei nemcsak az európai periferiát, hanem magát Nyugat-Európát is fenyegették. A paviai csata után, 1525 februárjában I. Ferenc francia király a behódolás jeleként titokban gyűrűjét küldte el a szultánnak, és segítséget kért tőle V. Károly ellenében; ez volt az első alkalom, hogy egy nagy hatalmú keresztény uralkodó a remélt szövetség fejében önként meghódolt a töröknek. Nándorfehérvár bevételével a török seregek bejutottak Európa szívébe: a mohácsi csata után előbb kirabolták, majd másfél évtizeddel később elfoglalták a középkori Magyar Királyság jelentős részét. A csatában II. Lajos magyar uralkodó is elesett. A magyar rendek megosztottak voltak az utódlás kérdését illetően: egy részük 1526 novemberében Szapolyai János erdélyi vajdát választotta királlyá a székesfehérvári országgyűlésen, akit ugyanott, november 11-én a Szent Koronával az ország törvényeinek megfelelően meg is koronáztak. Az udvari párt ugyanakkor az 1526. december 17-i pozsonyi országgyűlésen Ferdinánd ausztriai főherceget és cseh királyt választotta királlyá. Ferdinánd koronázására 1527. november 3-án, Székesfehérvárott, Podmaniczky István nyitrai püspök közreműködésével került sor: mindkét személy a Magyar Királyság törvényes uralkodója lett. Ferdinánd azon túl, hogy a magyar koronával királyságainak területét növelni tudta, valószínűleg lehetőséget láthatott a *Reconquista* fő védőszentjétől, Szent Jakabtól kapott újabb küldetésre is, jelesül hogy folytassa iszlámellenes harcát.²⁴

Ferdinánd egész életét Szent Jakab odaadó szolgálata jellemzi: Innsbruckban templomot is emeltetett a szent tiszteletére. Érdemes ismét felidéznünk, hogy Ferdinánd gyermekkori nevelője a Calatrava-lovagrend tagja volt, melyet 1158-ban

²² Esparza, 2017; Kirchofer, 1984.

²³ 1531-ben, Margit főhercegnő halálát követően unokahúga, Mária, a magyar király özvegye követte e rangban. Bátyja nyomásgyakorlása ellenére Mária nem kívánt ismét házasságra lépni, és férjét haláláig gyászolta. 1558 őszén Cigalesben halt meg. Férje iránti szerelmének és a magyarok iránti szeretetének örök emléke a brüsszeli Szent Gudula-székesegyház üvegablakainak díszítése, melyet Mária rendelt meg, és amely Lajost a többi szent magyar király között ábrázolja. A birodalmi Habsburg-dinasztiában Ferdinánd mellett Mária volt a leginkább tudatában annak, mit jelentett Magyarország török kézre kerülése.

²⁴ Itt érdemes kiemelni, hogy Ferdinánd 1503-ban született, és Granada, az utolsó arab erősség Spanyolországban, 1492-ben, a *Reconquista* végén szabadult fel.

éppen azért alapított a spanyol uralkodó, hogy Toledótól délre biztosítsa a királyság határait a mór betörések ellen, és amelynek szabályzata sokat merített a templomos rend Szent Bernát által véglegesített reguláiból. Granada ostrománál, melynek eredményeként felszámolták az Ibériai-félsziget utolsó muzulmán bástyáját, a Calatrava- és a Santiago- (Szent Jakab-) rend tüntette ki magát leginkább.

1527-ben, miután a mohácsi vereség és II. Lajos elesetének híre a spanyol udvart is elérte, V. Károly Valladolidba hívta össze a spanyol rendi gyűlést, hogy anyagi forrásokat teremtsen elő a törökellenes harcokra.²⁵ Ám a császár sem a nemesség, sem a katonai rendek jóváhagyását nem nyerte el újabb kölcsönökre a törökellenes harcok támogatásához. Károly korábban nagy összegű kölcsönökre kapott felhatalmazást, melyeket az államadósság terhére folyósítottak a kijelölt célokra, így valószínűleg nem a spanyol rendek szolidaritásának hiánya akadályozta meg terveit (újabb kutatások szerint 1526 decemberében és 1527 januárjában számos spanyol egyházi és világi személy ajánlott fel kisebb-nagyobb összeget I. Ferdinánd megsegítésére);²⁶ valószínűleg inkább a fenyegetettség távoli volta és a spanyol bel- és külpolitika egyéb prioritásai befolyásolhatták a döntést.

A Simancasi Főlevéltár Guerra y Marina iratsorozatában található dokumentumok azonban azt mutatják, hogy az V. Károly kérésére a Kasztíliai Királyság egyházi és világi tagjai által felajánlott összegek kifizetésére, illetőleg a tényleges katonai segítség időben történő Bécsbe érkezésére nem került sor. Ferdinánd a következő instrukciókat adta a Károlyhoz Bécs 1529. évi ostromát megelőzően küldött követe számára: *„...kérj segítséget tőle, felmentő sereget és kölcsönt, és ha kérdené, hogyan (milyen úton), mondd neki, hogy Tirolon vagy Friulin, vagy tengeren, vagy más úton, ahogy neki a leginkább tetszenék, és ne egyben legyen nagyobb összeg, amit észszerű őrsereggel küldjön; hiszem Istent, hogy tiétek lesz a győzelem. Mondd el neki, hogy pénznek hiányában vagyok, ami az ellátáshoz kell. És noha látni fogja majd leveleimből, hangsúlyozd, embereimet egyetlen hónapig tudom csak tartani, és ha nem tud ilyen hamar felmentést küldeni, a lehetőségek szerint igyekezzon; mert bár csapataink bátran tartják magukat, jobb 15 nappal később felmentést kapni, mint egy órával teljesen elkésve. Mondd neki, hogy segítséget kértem minden földről, hogy jöjjenek megmentésünkre, amilyen hamar csak lehet. Ugyanígy kértem a [Szent Római] Birodalom fejedelmeit és városait, és kész vagyok a Csehországba indulásra ugyanezt tenni. (...) Számold be neki a védők tűzértségének számáról, ami itt [Bécsben] van: csak száz jó egység, más támogató csatatéri tűzértség nélkül. (...) győzd meg őt, hogy emberei nélkül nem lehet szerencsés és jó kimenetele a csatának, és hogy ha ők hátul lesznek, mi pedig elől, annál jobb lenne. Mondd el neki, ha Bécs*

25 A Simancasi Főlevéltár iratai között őriznek egy borítékot, mely a jegyzékek szerint a csata részletes leírását tartalmazta. A *Relación del Halconero* (A solymázmester elbeszélése) című irat maga már nem található a levéltárban; lehetséges, hogy a napóleoni invázió idején kallódott el. Ami viszont kétségtelen: a mohácsi vereség hatalmas visszhangot váltott ki a spanyol udvarban is. A mohácsi csata spanyol visszhangjáról részletesen: Korpás, 2004. 5–17., illetve Korpás, 2008. 53–69.

26 Korpás, 2008. 60–65.

*elvesznék, Ausztriának mind az öt része elvesznék, ahogy Morvaország és Csehország és a német föld nagyobbik része is.*²⁷

1529-ben a török katonai expanzió már a spanyol udvar számára is sokkal kézzelfoghatóbb jelét adta a hódító törekvéseknek, ekkor ugyanis Szulejmán 150 ezer katonából álló seregével, melyet 300 löveg és 20 ezer teherhordó teve is támogatott, Bécs alá vonult. A török sereg ütőképességét fokozta a jó felszereltség mellett a rettegett janicsár elitalkulatok híre. A szultán Bécs alá vonulása azonban elhúzódott, és négy hónapig tartott. A szokatlanul hűvös és csapadékos nyár lassította az oszmánok előrehaladását, ám szeptember végén készen állva a végső ostrom megindítására, Bécs falai alatt gyülekeztek. A török hadvezérek a város maszszív védőfalaitól tartottak az ostrom előtt, ám végül a falak helyett a város védői tették a legtöbbet az ostromlók feltartóztatásáért.

A hatalmas török erővel szemben Bécs 20 ezer gyalogos védőt tudott felsorakoztatni, soraikban a 700 fő kasztíliai alakulattal, amely Zágráb védelmét követően ment a császárvárosba.²⁸ Köztük voltak a Medina del Campó-i tüzérek is, akik öt évvel korábban Ferdinánd kíséretében érkeztek osztrák földre. A védelem derékhadát az V. Károly küldte 17 ezer fő zsoldossereg alkotta.

A bécsi levéltári iratok megőrizték a város védelmében részt vevő spanyolok egyikének-másikának nevét is: *Hispani capitanei Ludouicus de Aualos, Magister campi Ioannes de Salinas, Melchior de Villareal, Juan de Aguilera et circiter septingentos Hispanos pedites*.²⁹ Szintén említés esik egy bizonyos *Diego de Serav*ról (a Saravia családnévvel azonosítható),³⁰ valamint Jaime García de Guzmánról. Így írhatták be

27 „...suplicarle por ayuda y socorro de gente y de dinero y presto y si le demandan por donde le dixereis por Tirol, por Friol, o por mar o por otros medios que mejor le paresçeran y que no tenga en mucho el gran numero que trae que con rrazonable exercito espero en Dios que sea vuestra la Vitoria. – Dezirle la falta que tengo de dinero para proveerlo que conviene. – que aunque vera por las cartas que mi gente no se podra thener mas de por un mes que syno puede tan presto socorrer que por eso no lo dexe de hazer para que ellos por aventurar han hecho como los que quieren ser socorridos quinze dias mas presto que vna ora tarde. – que diga tambien que he demandado ayuda a toda la tierra mandando que vengan al socorro quand mas presto se podra haser. – El mismo he hecho con los principes y villas del Ymperio que soy deliberado yr en persona a Bohemia a haser lo mismo. [...] significarle el nomero del artilleria que ay [en Viena] que son çient pieças buenas syn otra artilleria de campo [...] advertirle que sin su gente no se puede buenamente aventturar la batalla y que estando ellos atras y noos por delante podrase hazer tanto mejor. – Que si Viena se pierde con la gente que toda las çinco tierras de Austria son perdidas y Morauia y grand parte de Bohemia y de Alemania.” AGS, Guerra y Marina, Legajo II. fol. 169.

28 Vö. Korpás, 2008. 101.

29 Ezt Xavier Sellés-Ferrando „700 szolga”-ként fordította, ám értelmezésem szerint itt a 700 medinai tüzerről van szó. Sellés, Pfandl nyomán, úgy becsüli, a Bécset Szulejmán csapatai ellen védő 750 spanyolból csupán 250 élte túl az ostromot. Sellés-Ferrando, 2003. 110.

30 Biztosan megállapítható, hogy Alonso de Saravia rokona, aki híres valladolidi katolizált zsidó családból származó comunero volt (Alonso de Saravia életéről lásd: Suárez Varela, 2015; Cantera Burgos, 1968). Érdemes itt kiemelni néhány adatot, melyek igazolhatják a rokonságot Diego és Alonso között. Az Alonso de Saraviáról a lenticben közölt adatok Suárez idézett művéből származnak. Saravia anyja a híres katolizált zsidó burgosi Santa María-Cartagena családból származott; apja a toledói Franco család leszármazottja volt. Anyai nagyapja Pedro de Cartagena, Pablo de Santa María (Burgos püspöke) fia és Alonso de Cartagena bíboros testvére volt. Pedro de Cartagena Burgos tanácsnoka volt, és a királyi őrség tagja. Alonso de Saravia apja García Franco de Toledo volt, főkincstárnokként és Valladolid tanácsnokaként szolgálta II. János királyt. Saravia a palenciai püspök, don Alonso de Burgos unokaöccse volt; a püspök ala-

magukat azok a medinai spanyol vitézek a történelemkönyvek lapjaira, akik hősiességükkel nemcsak Bécs városáért, de a Magyar Királyság jövőjéért is harcba szálltak.

Függelék

Madrid, 1528. április 22.

Archivo General de Indias, Indiferente General, 421, Legajo 13, f. 100v.

[A folió margóján: El Obispo de Osmá para que le paguen dos myll ducados que prestó]³¹

El Rey

Estevan de Pasamonte nuestro thesorero de la Ysla Española, yo vos mando que de cualesquier maravedis e pesos de oro de vuestro cargo del año venidero e myll e quinientos e veynte e nueve años, deys e pagareis al Reverendo in Xpo padre Obispo de Osmá, my confesor presydenste del my Consejo de las Yndias, o a quien su poder toviere, dos myll ducados de oro que montan setecientas y çinquenta mill marauedis, en pago de otros dos mill ducados que me prestó para cosas cunplideras a mi seruiçio para el socorro y cambio que hezimos al Serenisimo Rey de Vngria, mi muy caro e muy amado hermano para contra el Turco, enemigo de nuestra Sancta Fee Catholica, e dadselos e pagadselos e tomad su carta de pago o de quien el dicho su poder oviere; con la qual y con esta my çedula syendo tomada la rrazon della por Sancho de Paz, mando que vos sean recibidas e pasados en quanto los dichos dos myll ducados de oro. Fecho en Madrid, A veinte e dos dias del mes de abril de mill e quinientos e veinte e ocho años.

Yo el Rey.

Francisco de Covos.

No estava anulada de ninguno

[Lapszélén kivonat: Osmá püspökének fizessenek meg kétezer dukátot, melyet korábban kölcsönadott.]

pította a valladolidi San Gregorio-kollégiumot, és kiemelkedő befolyása volt Katolikus Izabella udvarában. 1489-ben Saravia is a Katolikus Királyok szolgálatába lépett, és a királyi őrség kapitánya lett. 1507 és 1508 között Logroño tanácsnoka, majd Katolikus Ferdinánd 1512-ben Ferdinánd infáns főudvarnokává nevezte ki (Suárez Varela, 2015. 269–270., 274.). Joseph Pérez jelzi, hogy Saravia is tagja annak a csoportnak, melyet I. Károly „fernandista”, vagyis infánspárti elkötelezettsége miatt távolított el a királyság tisztségeiből. Az üldöztetés kétségtelenül megviselte Saraviát (Pérez, 1977. 478.). Úgy vélem, hogy Diego de Saravia, a bécsi nehézpuskás Alonso de Saravia egyik fiatalabb fia lehetett, akinek személyazonossága Suárez Varela szerint még nem bizonyított. Apja kivégzése után logikusnak tűnhet, hogy barátaival együtt Valladolidtól minél messzebb keressen menedéket. A Saravia család más tagjai Portugáliába menekültek, ahol ma is elterjedt a Saraiva vezetéknév (portugál átírásban).

31 Korabeli, azonos kéz írása.

A Király

Estevan de Pasamonténak, Hispaniola szigetén kincstárnokunknak ezennel megparancsolom, hogy a rád bízott [a kincstárban lévő] maravédiből és aranypezóából az eljövendő 1529. esztendőben adjál át és fizessél meg a Krisztusban tisztelendő Osmá püspökének, gyóntatóatyámnak és az Indiák Tanácsa elnökének vagy megbízottjának 2000 dukátot aranyban, ami 750 000 maravédit jelent fizetségképpen azért a 2000 dukátért, melyet rendelkezésemre különböző kiadásokra kölcsön gyanánt bocsátott, mely kiadásaimat arra fordítottam, hogy megsegítsük és támogassuk azokkal Magyarország felséges királyát, drága és igen szeretett fivéremet a törökkel, a mi szent katolikus hitünk ellenségével szemben, és add át és fizess meg neki, továbbá vedd át tőle a kifizetés elismervényét vagy attól, aki őt képviseli és jelen oklevelemmel, melyet Sancho de Paz tanúsít, megparancsolom, hogy neked kezédbe fizessék minél előbb a mondott 2000 aranydukátot. Kelt Madridban április hónap 22. napján az 1528. évben.

Én, a Király

Francisco de Covos

Ellenjegyzés nélkül

Fordította: Marti Tibor – Virágh Anna

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források lelőhelyei

AGI

Archivo General de Indias, Sevilla

AGS

Archivo General de Simancas, Valladolid

2. Kiadott források és szakirodalom

Bogár–Guitman

2017 Bogár Judit – Guitman Barnabás: „Pius rex” – I. Ferdinánd király lelkisége. In: *Lelkiség és irodalom. Tanulmányok Szelestei N. László tiszteletére*. Szerk. Bajáki Rita et al. Bp., 2017. 115–121.

Calderón Ortega

2017 Calderón Ortega, José Manuel: El proceso de redacción del último testamento de Fernando el Católico el 22 de enero de 1516. In: *IX Encuentros de Estudios Comarcales Vegas Altas, La Serena y La Siberia. Dedicados a V Centenario de la muerte del Rey Fernando „El Católico”*. Coord.: Rodríguez Cerezo, Guadalupe et al. Don Benito, 2017. 29–52.

Calderón Ortega-Díaz González

2015 Calderón Ortega, José Manuel – Díaz González, Francisco Javier: *El proceso de redacción del último testamento de Fernando el Católico el 22 de enero de 1516*. Zaragoza, 2015.

Cañas Gálvez

2015 Cañas Gálvez, Francisco de Paula: El despensero mayor de las raciones de la Casa del rey. Estudio institucional y documentos de un oficio curial en la Castilla Trastámara (1380–1456). In: *Cuadernos de Historia del Derecho*, 22. (2015) 117–185.

Cantera

1968 Cantera Burgos, Francisco: El poeta Cartagena del „Cancionero General” y sus ascendientes los Franco. In: *Sefarad. Revista de Estudios Hebraicos y Sefardíes*, 28. (1968) 1. sz. 3–39.

Casas

1951 Casas, Bartolomé de las: *Historia de las Indias*. I–III. Edición de Agustín Millares Carlo y estudio preliminar de Lewis Hanke, Mexico, 1951.

Cómo ser Rey

2014 *Cómo ser Rey. Instrucciones del emperador Carlos a su hijo Felipe*. Mayo de 1543. Edición crítica: Ball, Rachael – Parker, Geoffrey. New York–Madrid, 2014.

Díaz-Jiménez

1916 Díaz-Jiménez y Molleda: Eloy: *Historia de los Comuneros de León y su influencia en el Movimiento general de Castilla*. Madrid, 1916.

Diccionario biográfico español

2013 *Diccionario biográfico español*. Vol. 40. Páramo – Pérez de Cebreros. Madrid, 2013.

Esparza

2017 Esparza, José Javier: *Tercios. Historia ilustrada de la legendaria infantería española*. Madrid, 2017.

Fagel

2004 Fagel, Raymond: Don Fernando en Flandes (1518–1521). Un príncipe sin tierra. In: *Fernando I, 1503–1564. Socialización, vida privada y actividad pública de un Emperador del Renacimiento*. Coord.: Alvar Ezquerro, Alfredo. Madrid, 2004. 253–272.

Fernández de Oviedo

1870 Fernández de Oviedo y Valdés, Gonzalo: *Libro de la cámara real del Príncipe don Juan*. Madrid, 1870. (Libros Publicados por la Sociedad de Bibliófilos Españoles, 7.)

1992 Fernández de Oviedo y Valdés, Gonzalo: *Historia general y natural de las Indias, islas y tierra firme del mar océano*. Edición y estudio preliminar de Juan Pérez de Tudela Bueso. Madrid, 1992.

2002 Fernández de Oviedo y Valdés, Gonzalo: *Sumario de la natural historia de las Indias*. Edición de Manuel Ballesteros Gaibrois. Madrid, 2002.

Fernández Martín

1993 Fernández Martín, Luis: El incendio de Medina del Campo. 21 de agosto de 1520. Un testimonio inédito. In: *Investigaciones históricas. Época moderna y contemporánea*, 13. (1993) 95–106.

García Oro

2015 García Oro, José: Cisneros. *Un cardenal reformista en el trono de España (1436–1517)*. Madrid, 2015.

Gerbi

1992 Gerbi, Antonello: *La naturaleza de las indias nuevas. De Cristóbal Colón a Gonzalo Fernández de Oviedo*. México, 1992.

Kirchhofer

1984 Kirchhofer, Wolfgang: *Erinnerungen eines Wiener Bürgermeisters 1519–1522*. Hrsg. v. Perger, Richard. Wien, 1984. (Schriftenreihe des Instituts für Österreichkunde, Österreich-Archiv.)

Korpás

2004 Korpás Zoltán: A spanyol Államtanács a mohácsi csatavesztésről. In: *Lymbus. Magyar-ságtudományi Forrásközlemények*, 2. (2004) 5–17.

2008 Korpás Zoltán: *V. Károly és Magyarország, 1526–1538*. Bp., 2008.

Laferl

1997 Laferl, Christopher F.: *Die Kultur der Spanier in Österreich unter Ferdinand I. 1522–1564*. Wien, 1997.

Mur i Raurell

2003 Mur i Raurell, Anna: Ex Hispanios Sequuti. La Corte de Fernando I y las Órdenes Militares españolas. In: *Fernando I. Un infante español emperador*. Valladolid, 2003.

Pérez

1997 Pérez, Joseph: *La revolución de las comunidades de Castilla (1520–1521)*. Madrid, 1977.

Rudolf

2003 Rudolf, Karl Friedrich: Yo, el infante – ich, der Infant. Ferdinand, 'Prinz in Hispanien'. In: *Kaiser Ferdinand I. 1503–1564. Das Werden der Habsburgermonarchie*. Hrsg. v. Seipel, Wilfried. Wien–Mailand, 2003. 31–51.

Sellés-Ferrando

2003 Sellés-Ferrando, Xavier: El primer asedio turco a Viena en la lieteratura española. In: *Fernando I. Un infante español emperador*. Valladolid, 2003.

Suárez Varela

2015 Suárez Varela, Antonio: La comunidad de Valladolid y la cuestión conversa. El caso del procurador Alonso de Saravia. In: *Carlos V. Conversos y comuneros: Liber Amicorum Joseph Pérez*. Coord.: Szászdi León-Borja, István – Galende Ruiz, María Jesús. Valladolid, 2015. 259–352.

Szászdi

2010 Szászdi, István: Juan Ponce, los indios y la exploración de Puerto Rico. El primer Gobernador de la Isla de San Juan Bautista nació en Santervás de Campos. In: *Iacobus. Revista de Estudios Jacobeos y Medievales*, 27–28. (2010) 227–239.

Szászdi Nagy

1978 Szászdi Nagy, Ádám: Entorno a la Balsa de Salango (Ecuador) que capturó Bartolomé Ruiz. In: *Anuario de Estudios Americanos*, 35. (1978) 453–554.

Vaquero Serrano

2013 Vaquero Serrano, María del Carmen: *Garcilaso, príncipe de los poetas. Una biografía*. Madrid, 2013.

ISTVÁN SZÁSZDI

CASTILIAN SUPPORT IN THE FIGHT AGAINST THE TURKS

CONTRIBUTIONS TO THE HISTORY OF THE MILITARY RELATIONS BETWEEN SPAIN AND HUNGARY
IN THE 16TH CENTURY

Using as pretext a document signed by Emperor Charles in April 1528, ordering a payment to bishop García de Loaysa, of the Council of Indies, for a sum advanced by him to aid the King of Hungary in his struggle against the Turks, we have tried to depict the early Spanish military aid that Ferdinand of Habsburg received in the eve of the siege of Vienna in 1529. The Spanish companies were made of young men like the 700 archers of Medina del Campo. Many were relatives, siblings or children of *Comunero* rebels that had fought Emperor Charles in Castile between 1520 and 1522, young men without future in the Kingdom that saw in the war against the Turks an opportunity to continue the *Spanish Reconquista* against Islam. For them, the King of Hungary, was their Spanish Prince, the sole Habsburg grandson of the Catholic Monarchs, Ferdinand of Aragon and Isabella of Castile, that had been born and educated in Spain. They would prove in Vienna their loyalty to King Ferdinand fighting with upmost courage the enemies of Christianity and Western Civilization. Their Crusade was in the Danube and their aim was to vanquish the Ottomans and end their rule in the Hungarian realm. The tragedy of Mohács was similar to that of Guadalete when the last Goth King of Spain, Roderic, died in battle against the Muslims in 711.

Mozaikdarabok Mercœur hercegének képéhez

Philippe-Emmanuel de Lorraine útja Székesfehérvárig,
1582–1598

A 16. századi oszmán előrenyomulás közepette, miközben vallásháborúk késleltették a Francia Királyság külső hadműveleteit, a megfontoltabb francia katolikusok és protestánsok egybehangzóan foglaltak állást a kereszténység érdekében folytatandó *szent háború* mellett. A francia király azonban csupán 1598, a nantes-i ediktum aláírása után nyújtotta kezét a német-római császár felé, és fordította figyelmét Közép-Európára. Az 1590-es évektől több lotaringiai nemes is császári-királyi szolgálatba állt, de legfőképpen Philippe-Emmanuel de Lorraine, Mercœur hercegének (1558–1602) Magyarországra való távozása volt az az esemény, amely a lotaringiai uralkodócsaládot – Godefroy de Bouillon után ismét – a kereszténység bajnokává tette.

Mercœur császári-királyi zászló alatti szereplése (1599–1601) több sikeres haditettben nyilvánult meg, s ezeket a 17–18. századi történetírás tovább népszerűsítette az oszmánellenes harcok sorában. Első utazását 1599 októberében tette Magyarországra, amikor Bécs érintésével az oszmán ostrom előtt álló Esztergomba, majd Prágába ment. II. Rudolf megbízólevele (1600) a császári-királyi sereg általános főparancsnok-helyettesi tisztjét ruházta rá, és Magyarországra szólította. A belévetett nagy bizalom ellenére első próbálkozásai nem jártak sikerrel: a törökök által ostromolt Kanizsa felszabadítása elbukott, s a herceg haderőivel nehéz körülmények közötti visszavonulásra kényszerült. Az 1601. évi hadjárat azonban már meghozta a sikert számára, szeptemberben visszafoglalta Székesfehérvárt, majd október közepén visszaverte az oszmán ellentámadást. E rég várt győzelmek hatalmas visszhangot kaptak Európa-szerte, Bécsben hősként fogadták. Néhány hónappal később, 1602. február 19-én bekövetkezett váratlan halálával szinte egy időben indult meg a mítoszteremtés körülötte. Mindehhez az is nagymértékben hozzájárult, hogy különleges társadalmi eseménnyé duzzadt a törökverő győztesként elismert herceg gyászmiséje, amelyet maga Szalézi Szent Ferenc celebrált a párizsi Notre-Dame-ban a teljes létszámban felvonuló parlamenti előkelőségek előtt. A laudáció szinte azonnali nyomdai megjelentetése¹ szintén kedvező és széles körben elterjedt kép születését eredményezte a lotaringiai hercegről.

* A szerző a Szegedi Tudományegyetem Klebelsberg Kuno Könyvtár kutató-főkönyvtárosa (6722 Szeged, Ady tér 10., ildiko.gausz@ek.szte.hu).

¹ *Oraison funebre*, 1602.

Mindezek ismeretében tesszük fel azt a kérdést, a keresztes háború eszméjéhez kapcsolódó vallási okokon kívül vajon mi motiválta Mercœur-t abban, hogy szerepet vállaljon a császári-királyi seregben. Kutatásaink célkitűzése, hogy a kora újkori magyar történelem oszmánellenes harcainak egyik főszereplőjét teljesebb képben tudjuk megítélni. Jelen tanulmány a neves lotaringiai herceg bretagne-i kormányzóságát és a vallásháborúk utolsó szakaszában játszott politikai szerepét tárgyalja. Szót ejtünk továbbá a hercegnek a chantillyi kastély levéltárában őrzött – a kutatások előtt eddig teljesen ismeretlen – kéziratot hagyatéki irattárolmányáról, illetve ennek magyarországi harcokra vonatkozó feljegyzéseiről, emlékiratairól.

Családi kapcsolatok

Mercœur herceg egész életsorsa két nő – féltestvére, Lujza királyné, valamint hitvese, Marie de Luxembourg-Penthièvre – kezében szövődött. Lotaringia szívében, Nancytól északra, Nomenyben született 1558. szeptember 9-én. A család a Lotaringiai-ház egyik mellékágának, a Vaudémont grófnak leszármazottja.² Atyja, Nicolas de Vaudémont (1524–1577) Antoine de Lorraine herceg (1490–1544) legifjabb fia, háromszor házasodott. Marguerite d’Egmont-nal, egy németalföldi nemesi família leányával 1549-ben kötött házasságából született Lujza (1553–1601), a későbbi francia királyné. A második, Jeanne de Savoie-val (1532–1568), Nemours hercegének lányával 1556-ban kötött frigy gyümölcse Philippe-Emmanuel (1558–1602), Mercœur második hercege. Lotaringiai Lujza és III. Henrik 1575. február 15-én kötött házassága gyors felemelkedést hozott a Vaudémont-família számára. Maga Mercœur herceg a francia király sógoraként, a királyné rendszeres közbenjárásának eredményeként többek között 2000 écu összegű járadékban részesült, s további rendszeres juttatásokra is szert tett.³ Lujza udvari helyzetéből azonban nem csak egyedül húzott hasznot. Hogy csupán az egyik legsikeresebb életpályát említsük, a királynénak köszönhetően legifjabb öccsük, Charles lett Cornouaille püspöke, 1578-ban Vaudémont bíborosa, majd 1580-ban Toul, öt évvel később Verdun püspöke.

III. Henrik uralkodásának első éveiben Mercœur nem kapott kiemelt felelősséggel járó megbízatásokat. Ekkor még semmilyen jelentősebb méltóságot sem viselt a királyi udvarban a többi lotaringiai herceggel, a Guise-ekkel, Mayenne-ekkel, Aumale-okkal ellentétben, akik mindannyian nagymesterek, főkincstárnokok vagy fővadászok voltak. Nem véletlen, hogy egy Pierre de l’Estoile naplójában feljegyzett,

2 A Lotaringiai–Vaudémont-ház – így a Mercœur hercegek – címerében megtalálható a magyar Árpád-sávós minta. Anjou René (1409–1480) – Izabella lotaringiai hercegnővel kötött házassága révén – lotaringiai herceg, s II. Johanna halála (1435) után Szicília és Magyarország királya lett. Annak ellenére, hogy egyik terület sem jutott tartósan birtokába, felvette Nápoly, Szicília, Magyarország és Jeruzsálem királyának címét és felségpecsétjére ezek címerét (1436/1437). A továbbiakban az Anjou- és a Lotaringiai-ház – az Árpádokkal való rokonság és a trónigény hangsúlyozására – címerpajzsában megtartotta az Árpádok vörös-ezüst színeit. Az Anjou-leszármazott, II. René lotaringiai herceg (1473–1508) pénzén is a negyedelt pajzs első negyedében sávozott (vagyis magyar) ábra látható.

3 Le Roux, 2009. 30.

udvari előkelőségeket felvonultató gúnyversben úgy jelenik meg a herceg, mint a „sete-suta Mercur”, akinek egyetlen „érdeme” a királyhoz fűzhető rokonsági szála.

*Szívesen szólnék egy szót,
e hercegről, ki oly bohó,
ügyetlen és ostoba,
Mercur, a sete-suta,
mivel viszont a király sógora,
csitt inkább, egy szót se róla.⁴*

A király Mercœur iránt hamar megnyilvánuló jóindulatát mutatja azonban, hogy a Szentlélek-lovagrendbe az elsők között választotta be 1578. december 31-én. Ez a gesztus valóban megerősítette helyzetét, főként mivel Louis de Gonzague, Nevers hercege és Jacques de Crussol, Uzès hercege csak a harmadik avatás során, míg Charles de Lorraine, Aumale hercege – még később – a negyedik alkalommal nyert felvételt a tagok közé. Sőt, Henri de Guise herceget csupán az ezt követő évben (1579), ennek testvérét, Charles de Lorraine-t, Mayenne herceget pedig majd csak 1582 decemberében érte ugyanez a megtiszteltetés. Mercœur az udvari élet nagyobb eseményein is szerepelt, így többek között azon a híres festményen is megörökítették, amely az Anne de Joyeuse menyegzőjének tiszteletére adott bált ábrázolja. Pompás ruhában a jelenet bal oldalán tűnik fel a herceg, miközben Joyeuse és Marguerite de Vaudémont – másik féltestvére – a festmény középső részén kapnak helyet.⁵ Mercœur ez alkalommal rokonának, Christine de Lorraine, III. Károly és Valois Klaudia lányának kísérője, majd a nővére tiszteletére bemutatott udvari baletten,⁶ 1581. október 15-én már felesége oldalán láthatjuk. A Marie de Luxembourg-ral kötött házassága (1576) szintén számos előnyt hozott számára, így például viselhette a Penthievre hercege címet, s jogot formálhatott Bretagne hercegi koronájára. A bretonok nagy része ugyanis úgy tekintett Marie de Luxembourg-ra, Étampe és Penthievre hercegnőjére, Martigues vikomtnőjére, mint az antik függetlenség élő képére, az egykori hercegek leszármazottjára. Számukra Jean de Montfort csupán trónbitorló volt Penthievre ékes utódjával ellentétben,⁷ akinek férje összeköthette az egy százada megszakadt láncolatot.

4 „Je dirois volontiers un mot / De ce duc mal habile et sot, / Et vrai badin de sa nature: / C'est ce chetif duc de Mercure; / Mais il est beau-frère du Roy. / C'est pour cela que je m'en tay.” Lásd: Brunet–Champollion–Halphen, 1875. 47.

5 Bál a Louvre-ban Anne de Joyeuse menyegzője (1581. szeptember 18.) alkalmából. Párizs, Musée du Louvre. 41,5 × 65 cm, olajfestmény.

6 *Balet comique de la Royne, faict aux nopces de monsieur le duc de Joyeuse & madamoyselle de Vaudemont sa soeur. Par Baltasar de Beaujoyeulx, valet de chambre du Roy, & de la Royne sa mere.* Paris, par Adrian Le Roy, Robert Ballard, & Mamert Patisson. 1582.

7 Joxe, 1982.

Mercœur bretagne-i kormányzósága

Bretagne VIII. Károly (1483–1498) és Anna breton hercegnő házasságáig független állam volt. A hercegi koronát örökletesnek tekintették, mivel azonban az 1365. évi guérande-i szerződésig nem rögzítették egyértelműen az öröklési rendet, a nők nem voltak belőle kizárva. Alix de Bretagne – aki mellesleg nem az első uralkodónő volt – 1213-ban egyesítette a francia és a breton uralkodóházat, amikor feleségül ment a francia királyi ház tagjához, Pierre de Dreux-höz. I. Péter (1213–1221) ükunokája, III. (Jóságos) János (1312–1341) – melléknevét meghazudtolva – a legnagyobb csapásokat és a polgárháború szörnyűségeit szabadította Bretagne-ra több mint negyedszázadon keresztül. Nem lévén örököse, úgy döntött – féltestvére, Montfort gróf iránti gyűlöletből –, hogy a trónt testvére leányára, Jeanne de Penthievre-re hagyja. Halála után azonban mindkét fél, Jean de Montfort és a Charles de Blois-val házasságra lépett Jeanne de Penthievre is magának követelte a trónt. A harc a feleségek, a két Johanna – a „Sántának” keresztelt Jeanne de Penthievre és Jeanne de Flandre – között is folyt. A vita 1364-ben dőlt el, amikor az auray-i csatában Charles de Blois elesett, és IV. (Hódító) Jánost (1365–1399), Jean de Montfort fiát kiáltotta ki uralkodónak a nép.

A csata utáni következő évben írták alá a guérande-i szerződést, amelynek értelmében a nők csak fiúörökös hiányában kerülhettek a trónra. Miután Sánta Johanna legidősebb fiának felesége, Marguerite de Clisson megpróbálta V. Jánost (1399–1442) elmozdítani a hatalomból, elűzték a családot a hercegségből. Ezt követően a Penthievre-ek a francia királyi udvarban találtak menedéket, ahol folyamatosan a breton hercegek ellen szövetkeztek VII. Károly, majd XI. Lajos idején. IX. Károly 1569-ben emelte hercegséggé a Penthievre-i Grófságot, amely házassága révén szállt Sébastien de Luxembourg-ra, majd ennek leányára, a nagy népszerűségnek örvendő Marie de Luxembourg-ra. Egyetlen törvény állt a *Belle Nantaise* követeléseivel szemben, nevezetesen az, hogy I. Ferenc 1532-ben Bretagne-t hivatalosan is a Francia Királysághoz kapcsolta, miután Anna breton hercegnő és VIII. Károly francia király 1491-ben házasságot kötött. Később, az aláírt egyesítési nyilatkozat után, I. Ferenc ismét megerősítette jogát Bretagne-ra az akkor kis korú Jean de Brosse (1505–1564), Étampe hercegével szemben, II. Henrik pedig egy újabb nyilatkozatot íratott alá vele 1543-ban. A francia királyok e nyilatkozatokkal nem a Brosse-ház jogos követeléseit akarták megakadályozni, hanem sokkal inkább a megalapozatlan igények elé igyekeztek lépni. Marie de Luxembourg – Bretagne tekintetében – tehát nehezen kibogozható jogokat hozott férjének.

Mercœur – mint Penthievre új hercege – 1577 októberében tűnt fel először Bretagne-ban, s megjelent a Rennes-ben ülésező parlamentben. Elsősorban azokat a jogokat szerette volna elismertetni, amelyek alapján igényt formálhatott Bretagne-ra, miközben a tartománybeli nemesekkel is fel kívánta újítani a védelmi szálakat.⁸ Számíthatott arra a hűséghálózatra, amelyet apósa épített ki a tartományban, például annak eredményeképpen, hogy egy tucat nemesembert tüntetett ki

8 BnF, Ms. Fr. 8267 fol. 7–8.

a Szent Mihály-rend nyakékével. Maga Mercœur is ezt az utat járta, amikor 1578 áprilisában több Párizsban tartózkodó bretonnak adott otthont a *Bons Enfants* utcai lakhelyén, egészen közel a Louvre-hoz. Ezek között volt több nagy hírű breton nemes, így például Jérôme de Cerné, Brest kormányzója is.⁹ A herceget 1582-ben nevezték ki Bretagne-ba, aki ekkor Nantes-ot – a Montfort-ház korábbi lakhelyét – jelölte ki székhelyéül. A Francia Királysággal való egyesülés után hagyományosan ez a város volt a kormányzók székhelye, így például Jean de Brosse, Étampes hercegéé és Mercœur apósáé is.

Nantes mindig is rivalizált Rennes-nel szerepkörében, stratégiai fontosságban, mégis jelentőségét – Rennes ellenében – az adta, hogy ebben a térségben volt a legerősebb a hugenottaveszély az erősen kálvinista befolyás alatt álló Poitou tartományt hatalmában tartó Rohan család közeli jelenléte miatt. A herceg ügyesen választotta ki Nantes-ot székhelyéül, mivel olyan védelmet tudott kiépíteni Bretagne körül, amivel sikerült a hugenottákat távol tartania a vidéktől. Mercœur 1576-tól – házasságkötésétől kezdve – erősen kötődött Bretagne-hoz, megbízatása teljes idején a városok rendszeresen színpadias formában megrendezett ünnepélyes fogadást tartottak számára. Ezek a bevonulások még a modern kor emberének képzelőerejét is meglepik túlzott fényűzésükkel olyannyira, hogy – az esemény költségességét kiemelve – számos történetíró felesleges voltukat hangoztatta.¹⁰ Philippe-Emmanuel de Lorraine, az amatőr mű- és irodalomkedvelő szívesen vett részt ezekben a harsogó bevonulásokban, sőt a későbbiekben el is várta az ünnepélyes fogadtatását, tekintve hogy rendszeresen előre értesítette Rennes és Nantes városát következő érkezéséről.¹¹ 1583-ban például Mercœur „egy selyemsátor alatt” járta be Nantes utcáit, amelyet „a város négy ősi polgára vitt gyalogszerrel”.¹²

Amikor III. Henrik 1582. szeptember 5-én Bretagne kormányzójának nevezte ki Mercœur-t, azt remélte, hogy sógorának s annak hitvesének köszönhetően, valamint a tartományban kötött szövetségek révén megerősítheti hatalmát. Bár a korábbi kormányzó, Louis de Bourbon-Vendôme, Montpensier hercege csak 1582. szeptember 23-án halt meg, kevéssel halála előtt, már e hónap ötödik napjától III. Henrik visszavonta tisztségéből. Figyelmen kívül hagyva unokájának, Henri de Bourbon, Montpensier és Dombes hercegének jogait,¹³ Bretagne-t Mercœurnek adományozta, azaz sógora kedvéért minden gondolkodás nélkül háttérbe szorította

⁹ L'Estoile, 1837. 97.

¹⁰ Például Travers, 1837. tome 2. 471–472., 551–555.

¹¹ Laschon, 2009. 134.

¹² La Borderie–La Bigne de Villeneuve, 1855. 39.

¹³ A Bibliothèque nationale de France állományában található egy 15 oldalas kisnyomtatvány, amelyet Párizsban adtak ki dátum megjelölése nélkül (Claude de Bassecourt: *Le trespas de très-illustre et très-virtueux prince Monseigneur le duc de Montpensier*). Nem egyértelmű, hogy melyik Montpensier hercegről szól e gyászbeszéd. Egyrészt lehetne François de Bourbon, aki 1542-ben született, 1582-ben lett Montpensier hercege és 1592-ben halt meg. A másik lehetőség, hogy François fia, az utolsó Montpensier herceg, Henrik (1573–1608) gyászbeszéde. A szerző a szövegébe beleillesztett egy Philippe-Emmanuel de Mercœur hercegnek szóló dicsőítést, jóllehet azt is tudjuk, hogy 1592-ben Mercœur még IV. Henrik ellen küzdött, és csak 1598-ban adta meg magát. Ha François gyászbeszédéről van tehát szó, akkor jóval az események után íródott. A Mercœur-ról szóló dicsőítés így szól: „Qui sans estre touché de compassion pourroit toucher au los de ce Grand Duc de Mercœur, qui trouvant la France trop streile de lauriers pour

a jogos örököst. A király ekkor nem fogadta meg tanácsadói arra vonatkozó figyelmeztetését, hogy az új kormányzó kapcsolatban áll a katolikus ligával, és hogy a Penthièvre-ek igényeket támaszthatnak Bretagne tekintetében. III. Henrik döntése azonban tudatos volt. A többé-kevésbé autonóm közigazgatási egységek élén álló helyi és a nemzeti vezetők együttműködését nem csupán az intézményes, hanem a személyes csatornákon keresztül is építette. Ennek a folyamatnak az eredményeképpen valódi központosított kliensi rendszert hozott létre, amelynek pénzügyei leginkább a királyi udvarhoz és nem a nagyurak földbirtokaihoz kapcsolódtak. Mercœur és a többi királyhű ember kormányzói kinevezése beleilleszkedett a központi hatalom nemesi támogatást célzó szándékába, így a király is éppen akkor jelölte ki Mercœur-t, amikor megkezdte a tartományi igazgatás megreformálását. Ezzel egy időben szintén saját embereit helyezte el a vidéki hűségálózatok központjaiban, így a fontosabb tartományok élére: Anne de Joyeuse-t Normandiába, valamint Jean-Louis de Nogaret, Épernon hercegét Metzbe.

Kinevezése után Mercœur 1583. szeptember 1-jén vonult be Bretagne-ba, s ezt követően többnyire már csak saját kormányzatával törődött. Tartományának rendjei számítottak rá, hogy hatékonyan fogja képviselni érdekeit az udvarnál, éppen ezért jelentős járadékot szavaztak meg neki, amelynek összege az évek során folyamatosan emelkedett: 1582-ben 12 ezer, 1585-ben 18 ezer, majd 1586-ban 19 500 tours-i livre.¹⁴ Kormányzóként Mercœur embereket javasolt a király figyelmébe, ezek a tartományban katonai rangot kaptak. Később azonban, amikor III. Henrik takarékból e megbízatások egy részét megszüntette, a herceg támogatottsága is csökkent. Éppen ezért Mercœur ügyelt arra, hogy hatalmát ne-hogy más is csorbíthassa, főként mivel számolnia kellett a két bretagne-i főparancsnok jelenlétével, akiknek kinevezését 1578-ban megerősítette a király. René de Tournemine, La Hunaudaye bárója (1526–1591), királyi megbízott, az ősi Penthièvre család sarja, 1575-ben tapasztalt katonaként került a bretagne-i főparancsnoki tisztségbe. A nagyrészt Bretagne-ból toborzott segédszázadának hűségére feltétlenül számíthatott a király, amely a katolikus liga lázadása idején például azonnal Rennes városának védelmére indult. A másik jelentős főparancsnok, Honorat du Bueil, Fontaines ura (?–1590) – La Hunaudaye-val ellentétben – nem breton volt, hanem Touraine vidékéről származott, így katonáit is innen, továbbá a szomszédos Anjou és Maine tartományokból toborozták. Először IX. Károly adott számára megbízatást, és 1568-ban Szent Mihály-lovagnak nevezte ki, majd III. Henrik szintén teljes bizalmat szavazott neki, s 1583. december 31-én a Szentlélek-lovagrendbe is felvette.

Mercœur kitűzött célja az örökletes úton megszerzett Bretagne-i Hercegség autonóm, a királyságtól többé-kevésbé független kormányzása volt. Mivel az általános polgárháborús zűrzavarban Bretagne nagyobb hangsúlyt helyezett a régi szabadság visszaszerzésének eszméjére, az 1580-as évek derekára olyan tartománnyá vált, amely teret engedett a függetlenségi vagy szeparatista kísérleteknek,

ses vertus va mourir en la Panonie, pour y planter l'honneur, & faire vivre de nos fleurs de lys?" Lásd: Bassecourt, [1608.] 9.

¹⁴ Le Roux, 2009. 37.

s az ambiciózus hercegnek felajánlotta a hercegi koronát. Ennek oka az volt, hogy Bretagne nem csupán nyelve és múltja miatt szigetelődött el, s nem csupán erkölcsileg és anyagilag szakadt el a francia területek központjától, hanem jogilag is könnyebben volt leválasztható a királyság többi területéről a hagyományaiban gyökerező női ágú öröklési rendje miatt. Így következett be az a válság, amely már régóta készülöben volt, 1585-ben Bretagne-ban megkezdődött a szélsőséges katolikus liga előretörése. Elérkezett a heves harcok ideje, amikor egy évtizedes tapogatózás, viszonylagos nyugalom és helyi harcok után széles körű politikai és társadalmi harc indult a szokásaiban és hitében csökönyös tartományban. Bretagne, ahol maguk a protestánsok is beismerték kísérleteik eredménytelenségét, elődei gyökereit akarta megőrizni. A bretonok számára, akik hosszú évszázadokon keresztül ahhoz voltak szokva, hogy mindent visszautasítsanak, ami az ellenséges francia földről jött, érkezett a függetlenedés lehetősége.¹⁵

III. Henrik elvárásai ellenére, Bretagne a kormányzó és a királyi főparancsnokok közötti csendes küzdelem színterévé vált. Mercœur feltétlen hűsége már kormányzói kinevezésétől kezdve megszakadt: fokozatosan eltávolodott az udvartól, egyre ritkábban fordult meg ott. Felhasználva katolikus hercegi mivoltából adódó személyes garanciáját, a házasságának köszönhető gazdasági és kliensi lehetőségeit, valamint hivatalos tisztségéből fakadó tekintélyét, ki tudta építeni saját híveinek hálózatát, egy olyan sokrétű kört, amelyben a társadalom minden rétegének képviselői szerepeltek. Fokozódó ellentétei a királlyal unokatestvéreihez, a Guise-ekhez sodorták, s a navarrai király trónigénye ellen létrehozott új társulásuknak, az újjászervezett katolikus ligának lett tagja. Lujza királyné talán helyeselte unokabátyjai tettét, de semmilyen módon sem vett részt a katolikus szövetség megszervezésében, végig hű maradt hitveséhez. Mercœur is csak egy rövidebb várakozás után kötelezte el magát egyértelműen, miután Medici Katalin nélküle folytatott tárgyalásokat a Guise-ekkel, akik nem tudták kellő erővel képviselni őt ahhoz, hogy megkaphassa az általa kért városokat, közöttük Nantes-ot és Saint-Malót.¹⁶ Az 1585. július 7-én aláírt nemours-i nyilatkozat¹⁷ értelmében meg kellett elégednie Dinan-val és Concarneau-val, továbbá személyes 30 fős gárdájának fenntartásával. Dinan lakói azonban – személyes biztonságuk érdekében – nem akarták a herceget fogadni, így végül a király La Hunaudaye főparancsnokot küldte a nyilatkozat érvényesítésére a városba.¹⁸ Sok protestáns menekült ekkor Angliába, sok áttért a katolikus hitre, és voltak, akik La Hunaudaye védelmét kérték. A nyilatkozat érvényesítésével és a ligapártiak fegyverletételével a király azt remélte, hogy hatalma helyreállt, azonban Mercœur – hűségnyilatkozata¹⁹ ellenére – 1585 nyarától megkezdte kiépíteni kapcsolatát II. Fülöp spanyol királlyal, aki legidősebb leányát, II. Henrik unokáját, Izabella Klára Eugéniát szeretete volna a hercegség, sőt a Francia Királyság trónján látni.

15 Le Noir, 1851. 264–265.

16 Le Person, 2002. 191–192.

17 BnF, Ms. Fr. 3173 fol. 67r–74r. A nemours-i nyilatkozat szövege nyomtatásban: Haag, 1846. vol. 1. 184–187.

18 Pocquet, 1903. 84–85.

19 BnF, Ms. Fr. 500 fol. 246–247. Lettre du duc de Mercœur à Henri III. Mai 1585.

Bár a protestánsok nantes-i szervezkedése óvatosságra intette Bretagne kormányzóját, mégis vakmerő lépésre határozta el magát. Megtámadta a vidék legfontosabb protestáns vezetőjének, René Rohan-nak blain-i kastélyát Nantes északnyugati részén. Rohan elmenekült, s néhány hónappal később meghalt, Mercœur pedig Blain-ban saját emberét hagyta hátra. Ezzel az egy győzelemmel azonban még nem bizonyította a herceg jó vezetői képességét, s a továbbiakban csak kisebb katonai műveletekbe kezdett. Leginkább a Loire védelmére koncentrált, s csapatokat küldött az angers-i vár visszafoglalására. 1586 végén III. Henrik még mindig hitt abban, hogy sőgora visszatál hozzá, de már 1587 márciusától ismét a Guise-ek oldalán látjuk őt öccsével, Charles bíborossal. Elpártolásához valószínűleg az is hozzájárult, hogy a III. Henrikkel felszínen őrzött jó kapcsolata ellenére semmilyen fontosabb katonai megbízatást sem kapott a protestánsokkal szembeni ellentámadások idején, sőt a korábban neki ígért megbízatást is Anne de Joyeuse-nek adta a király, s őt küldte jelentős csapatok élén délnyugatra Navarrai Henrik ellenében. Csalódottsága sodorta Mercœur a liga felé, miközben az ellentétek fokozódtak közte és a III. Henrik teljes bizalmát élvező La Hunaudaye között is.²⁰ Amikor Joyeuse 1587 októberében vereséget szenvedett és meghalt Coutras-nál, özvegye, Marguerite de Vaudémont, a herceg édes húga költözött be a régóta lakatlan párizsi Mercœur-villába. Ezt követően III. Henrik 1588-ban végre katonai megbízatást adott a sőgorának, de kapcsolatuk rendeződésére ez már nem volt kihatással.

A barikádok napja után (1588. május 12.) a király kénytelen volt megválni legfőbb bizalmasától, Épernon hercegtől, s a katolikus liga nyomására júliusban egy újabb nyilatkozatot adott ki, az úgynevezett egyesülési ediktumot. Ebben megtiltott mindennemű hivatalviselést a protestánsok számára, s a trónöröklésből is kizárta az „eretnekeket”. Ilyen körülmények közepette III. Henrik kereste a szövetséget sőgorával, és eltörölte azokat a törvénycikkelyeket, amelyek a Francia Királyság admirálisának – azaz a néhai Anne de Joyeuse-nek – bíraskodási jogokat biztosítottak Bretagne-ban.²¹ Mercœur tehát egyedül rendelkezett a tenger felügyeletével a tartományában, miközben továbbra is a katolikus liga aktív szereplője, Guise herceg szövetségese, sőt helyettese maradt. Henri de Guise kérésére keresztülengedte területein a Nantes-ba érkező spanyol diplomatákat, s – amennyiben hihetünk Agrippa d’Aubignének – az ő parancsára ment Poitouba a hugenották visszaverésére, mielőtt még a Nevers hercegének vezetése alatt álló királyi csapatok útnak indultak volna.²² Ekkor Mercœur óvatosságból még mindig a király hű emberének mutatkozott, sőt III. Henriknek egy haditervvvel is előállt, amelynek értelmében katonai segítséget kell nyújtani Poitou déli részén. A herceg nyílt lázadása 1588. december 23-tól, a Guise-ek meggyilkolásától számítható, amikor a király minden tekintélyt megszünt előtte.

Mercœur Nevers hercegéhez címzett leveleiből pontosan kiolvasható, hogy nemcsak pénzt, utánpótlást, lőszert, hanem még ellátmányt sem küldött a

20 BnF, Ms. Fr. 3379 fol. 24. Lettre du baron de La Hunaudaye à Henri III. Vitry, 9 juin 1587.

21 *Déclaration en faveur du duc de Mercœur touchant les droits d’Amirauté*. Chartres, 17 août 1588. Lásd: Morice, 1746. 1487–1488.

22 Agrippa d’Aubigné, 1893. tome 7. 328.

Poitouban küzdő hadseregnek azért, nehogy saját erőit gyengítse. Sőt azt kérte Nevers-től, hogy küldje vissza a Nantes városa által szolgáltatott tüzérségi eszközöket, mert számára a breton helyek védelme a legfontosabb.²³ Annak ellenére, hogy magát Nevers „legalázatosabb és legengedelmesebb” szolgálójának nevezi, nem ment elé, amikor Nevers útban Blois felé Nantes mellett haladt el, s csupán egyik nemesét, Laurent Tornabuonit küldte elébe,²⁴ mivel személyes biztonságát féltette a néhány nappal korábban, Blois-ban történt gyilkosság miatt. Folyamatosan saját hadierőjét erősítette, Nantes körül csapatokat vont össze, s levelezéséből olyan mindenre elszánt személy rajzolódik ki, aki meg van győződve saját küzdelme igazáról az eretnekek ellenében. Az uralkodó ekkor még nem lépet fel sógora ellen, nem szerepel Mercœur neve a februárban felségsértés vádjával elítéltek névsorában, akik között ott van Charles de Lorraine, Mayenne hercege, Burgundia kormányzója és annak unokatestvérei, Aumale hercege és Aumale lovagja.²⁵

Mercœur féltestvére, Chaligny gróf szintén nem szerepel a lázadók listáján, jóllehet ő is Párizsban tartózkodott, hogy Mayenne hercegével együtt hűséget esküdjön a katolikus liga híveiből álló tanácsnak.²⁶ Mercœur szerepét még ekkor is többnyire jelentéktelennek látják a korszakot feldolgozó történetírók, jóllehet kormányzatának legtöbb városát már maga mellé állította. A legsúlyosabb erőszakos megmozdulásra 1589. április 7-én került sor Nantes-ban a városi magisztrátusok és a katonai tisztviselők keménymagjának szervezésében, akik mögött maga Mercœur hercegné állt. Nyolcvan királyhű polgárt zártak be a várba – a számvevőszék, a bíróság és a prépostság tisztségviselőit –, majd hagyták, hogy Rennes-be meneküljenek. A számvevőszék tagjainak körülbelül a fele hagyta el Nantes-ot,²⁷ maga a püspök, Philippe du Bec²⁸ egy darabig Anjouban tartózkodott, majd az új királyi fővárosba, Tours-ba utazott szeptember elején. Április 10-én Nantes-ban 67 tagú tanácsot hoztak létre Jacques Le Bossu bencés szerzetes és prédikátor részvételével, s új adókat rendeltek el a gazdagok, a protestáns eretnekek és a várbörtön rabjai terhére. Ligapárti parlament jött létre a városban, miközben Rennes városa csaknem egyhangúlag III. Henrik mellé állt a város kormányzója, René Marec de Montbarot vezetésével.

Mercœur küzdelme a királyi erőkkal

A királyné kérése ellenére III. Henrik április 18-án visszavonta Mercœur kormányzói megbízatását, amellyel a rennes-i parlament határozatát erősítette meg. Innentől értelemszerűen már lázadónak minősült, miután fegyvert fogott a király ellen.²⁹ He-

23 Joüon des Longrais, 1894. 233.

24 BnF, Ms. Fr. 3414 fol. 28.

25 Jourdan–Decrusy–Isambert, 1829. 635–643.

26 BnF, Ms. Fr. 3996 fol. 60v–63v.

27 Le Page, 2000. 587–609.

28 Philippe du Bec életét és a katolikus ligához való viszonyát a titkára által írt naplónak köszönhetően tudjuk nyomon követni. Lásd: La Fosse, 1866.

29 Morice, 1494–1496.

lyére az uralkodó Louis de Condé legkisebb fiát, Navarrai Henrik első unokatestvérét, Charles de Bourbon, Soissons grófját jelölte ki, aki 1587-ben már egyszer véréseget mért Mercœurre. III. Henrik választása azonban nem a navarrai királynak tett gesztusként értelmezendő, tekintve hogy az unokatestvérek egyáltalán nem voltak jó viszonyban, sőt maga az uralkodó sem lehetett túl jó véleménnyel e fiatalember-ről. Jóllehet III. Henrik a Szentlélek-lovagrend tagjává fogadta Soissons-t, bizonyára nem feledte el neki, hogy családi kötelékei révén korábban a navarrai király oldalán vett részt a coutras-i csatában. Választását az indokolta, hogy a gróf a navarrai királlyal támadt konfliktusa után néhány hónappal később ismét III. Henrikhez pártolt. Amennyiben hihetünk Sullynak, a közöttük lévő ellentét onnan fakadt, hogy a navarrai király nem tartotta be Soissons grófnak tett ígéretét, miszerint húgának, Katalinnak a kezét nyújtja neki szövetsége jeléül. Sully véleménye szerint mindez heves vitákat váltott ki a két unokatestvér között, s azt bizonyította, hogy a gróf csupán hasznot remélt, s valójában sosem szolgálta a navarrai érdekeket.³⁰

Kinevezése ellenére azonban Soissons mégsem tudott bejutni Bretagne-ba, mivel június 1-jén Mercœur emberei nem messze Rennes-től megtámadták, s Nantes-ba hurcolták. Úrnapi sikerében és a tíz nappal ezt megelőzően világra jött első fiúgyermekének születésében a herceg az isteni jóindulatot látta megnyilvánulni.³¹ Soissons végül kalandos módon szabadult meg: június 21-én betegséget színlelve egy szolgáját bújta ágyába, ő maga pedig egy ételes kosárba rejtőzve szökött meg tányérok és konyharuhák között,³² s Angers-ba menekülve követelte magának a bretagne-i kormányzóságot. III. Henrik azonban lefoglalva Párizs visszafoglalásának előkészületeivel, egyáltalán nem törődött sérelmeivel, sőt Bretagne visszafoglalását egy másik főnemesére, Henri de Bourbon, Dombes hercegére bízta, s ezt tudatta Rennes lakosaival is.³³

III. Henrik halála (1589. augusztus 2.) valószínűleg megerősítette a liga tagjait abbéli elhatározásukban, hogy le kell győzniük Navarrai Henriket, akit nem ismerhetnek el Franciaország királyának. Mercœur követte Mayenne hercegének példáját: vezetésével a városháza körül összegyűlt nantes-i lakosság Charles de Bourbon X. Károly néven kiáltotta ki új királynak, egyúttal megismételte a „szent ligának” tett hűségesküjét. Éppen úgy, ahogy Párizsban Mayenne és a Szövetségi Tanács uralkodott, Mercœur bretagne-i fővárosának tanácsával Bretagne ura akart lenni. A nantes-i parlamentet – a rennes-i jogászok elutasítása ellenére – egyfajta ligapárti ellenparlamentként 1590. január 8-án iktatták be, s X. Károly 1590 májusában bekövetkezett halála ellenére mindvégig királya nevében törvénykezett. A liga késedelem nélkül könyörtelen harcot indított az „eretnekek” ellen, amely kifejezéssel egyetlen kategóriába sorolta a kálvinistákat, valamint a navarrai király híveit, továbbá Isten- és egyházellenesnek nyilvánította őket.³⁴ Határozatokkal elkobozták

30 Sully, 1778. tome 1. 298–300.

31 Thou, 1734. tome 10. 659.

32 Agrippa d'Aubigné, 1895. tome 8. 60.

33 Henri III à la ville de Rennes, Jargeau et camp de Villepreux, le 20 juin et le 8 juillet 1589. Lásd: *Lettres inédites du duc*, 1862. 301–303.

34 Cardot, 1964. vol. 3. 612.

az eretnekek javait, tiltották szertartásaikat és lefoglalták jövedelmüket. Az 1590. március 3-i rendelet még súlyosabban, halálbüntetéssel sújtotta a protestáns hitgyakorlást a nantes-i udvar fennhatóságában, „megparancsolva a papoknak, hogy olyan tudós embereket nevezzenek ki, akik a reformátusok ellen szónokolnak, tiltva a navarrai király tisztviselőinek ezek megzavarását”.³⁵

Mivel semmilyen segítséget sem remélhetett a párizsi katolikus ligától, 1589 nyaratól Mercœur arra kényszerült, hogy spanyol támogatást kérjen. II. Fülöp egy szeptember 1-jén kelt levelében üdvözölte, amiért „elkötelezte magát a katolikus ügy védelmében”,³⁶ egyúttal pénzügyi segítséget ígért neki. Október 18-án Nantes-ba küldte egyik legtapasztaltabb diplomatáját, Diego de Maldonadót, a négyezer fős spanyol kontingens azonban csak a következő nyáron érkezett meg a blavet-i (ma Port-Louis) kikötőbe. II. Fülöp célja az volt, hogy jó kapcsolatot építsen ki Mercœurrel és a Bretagne-i tanáccsal, mivel a tartomány felügyelete elsődleges fontosságú stratégiai kérdés volt Spanyolország számára. Annál is inkább, mert a spanyol király a későbbiekben Brest két oldalról – a szárazföld és a tenger felől – történő megtámadását tervezte, aminek érdekében 1594-ben egy várat is építtetett Brest kikötőjében. Mercœur tíz éven keresztül folytatott küzdelmet a királyi erőkkal, amely hadakozás legfontosabb katonai összetűzésére Craon-nál került sor 1592. május 23-án. Körülbelül nyolcezer – felerészt spanyol – katona élén legyőzte a Dombes és Conti hercege vezette hadsereget, ennek során a spanyolok a királyi táborban harcoló angol kontingenst lemészárolták.³⁷ Bretagne kormányzója ekkor szerezte meg azt a katonai hírnevét, amelyet a későbbiekben a katolikus propaganda felhasznált az oszmánellenes sikerei után. Michel de La Huguerye, a Condé hercegek német tartományokba küldött korábbi diplomatája úgy említette, mint „a legnagyobb katolikus lotaringiai herceget, korának első hadvezérét”,³⁸ s úgy mutatta be, mint az egyetlen igaz katonát, akire a liga valaha számíthatott. A szorosan vett történelmi tények viszont azt sugallják, hogy a craon-i ütközet kivételével Mercœur megelégedett a kisebb volumenű hadműveletekkel, a kisebb helyek ostromával. Ellenségei szorongatásában elmélyítette a spanyolokhoz fűződő kapcsolatait, sőt odáig merészkedett, hogy ünnepélyes hűségesküt tett II. Fülöpnek 1594. november 20-án és 1595. június 30-án, arra kötelezve magát, hogy elismeri Izabella infánsnő jogát a francia trónra. Mindezt annak ellenére tette, hogy IV. Henrik ekkor már katolikus hitre tért (1593. július 25.), lezajlott a koronázása (1594. február 27.), sőt már a pápai feloldozása (1595. szeptember 17.) is jó úton haladt.

Philippe-Emmanuel de Lorraine törekvéseit a 16. század utolsó évtizedeiben több szempont vezérelte: hitbeli, politikai és személyes ambíciói. „Keresztény lovagi” vagy talán fanatikus hitbeli meggyőződése szerint a navarrai király csupán képmutató trónbitorló lehetett. Saját hatalma megerősítéséért folytatott elkeseredett szövetségkeresése, amelyhez már nem volt elegendő a helyi breton kapcsolat-

35 Idézi: Cornette, 2005. 502.

36 Carné, 1899. vol. 1. 5.

37 Agrippa d'Aubigné, 1895. tome 8. 290–296.; Thou, 1734. tome 11. 518–521.; BnF, Ms. Fr. 5045 fol. 368.

38 La Huguerye, 1880. 417.

rendszer, a spanyolokkal való szövetkezésre sarkallta, és az utolsóként ellenálló ligapárti vezetővé tette. Végül pedig – ne feledjük – Mercœur saját családjának felemelése, fenntartása is vezérelte. Ezek a meggyőződései indították arra is, hogy végső vesztesként oszmánellenes keresztes háborúba induljon, s hogy ígéretet tegyen: a katolikus vallást utolsó csepp véréig védelmezi. Azt követően is, hogy 1595 szeptemberében a pápa feloldozta IV. Henriket, Mercœur egy darabig még II. Fülöpöt szolgálta, de hamarosan megértette, hogy fel kell adnia régi ambícióit. Az angers-i egyezmény, amelyet 1598. március 23-án fogadott el, végleg átengedte Bretagne-t a királynak. IV. Henrik 1598. április 13-án vonult be Nantes-ba, amely időpont De Thou egyetemes történetében éppen az általános megbékélést hozó nantes-i ediktum aláírását is jelöli.³⁹ Mercœur utolsónak hódolt be IV. Henriknek,⁴⁰ s jelentős anyagi juttatásokat harcolt ki magának. Ugyanakkor bele kellett nyugodnia, mint elsődleges békefeltételbe, abba a házasságba, amelyet lánya, egyetlen örököse, Françoise de Lorraine és a király Gabrielle d’Estrée-től született törvénytelen gyermeke, César de Vendôme között terveztek. Mercœur jól látta, hogy ez után a békekötés után már nem lehet keresnivalója a Francia Királyságban. II. Fülöp-höz 1598. március 24-én írt szomorú hangvételű levelében arról vallott, hogy nem folytatja a harcot, és hogy tisztában van veresége súlyával: *„Elveszítem – írja – azt a tekintélyt, amelyet ebben [bretagne-i] a kormányban szereztem, és a barátaim és szövetségeseim belém vetett hitét.”*⁴¹ Meghozta azt a döntést, amely egyedül volt összeegyeztethető méltóságával: *„Könyörgök Felségednek – folytatja –, hogy kegyelménél fogva részt vehessek a magyarországi harcokban a kereszténységgel összeférhetetlen ellenséggel szemben, ahol remélem, lesz alkalmam bizonyítani Isten szolgálatában való teljes elhatározottságomat egy szent és igazságos vállalkozásban, miután az isteni jószág nem talált arra méltónak, hogy ebben a királyságban szolgáljam őt.”*

A chantillyi kastély levéltárában őrzött kéziratos hagyatéka

A lotaringiai herceg ligában folytatott, rendkívül gazdagon dokumentált tevékenységének, megosztó személyiségének a francia kutatások a 19. századtól folyamatosan szenteltek monográfiákat, tanulmányköteteket.⁴² E kutatások tárgyköréből azonban szinte teljesen hiányzik Mercœur későbbi magyarországi szereplése, jóllehet erre vonatkozóan szintén bőségesen állnak rendelkezésre ismert és rejtőző levéltári források Franciaországban. A Párizstól alig 50 kilométerre található chantillyi kastély Condé Múzeumának könyvtára éppen ebből a szempontból vívja ki figyelt

39 Thou, 1734. tome 13. 206–208.

40 IV. Henrik megbocsátó magatartását többek között Sully is felróta a királynak, legfőképpen a legutolsónak is kitartó Mercœur herceggel szemben: „...n’auriez nul besoin d’entrer en des traittez qui vous cousteront beaucoup, il falloir aller droit à Nantes & là traiter à coups de canon, dont il n’en eust pas fallu quantité pour faire dire à ce Prince (qui a tousiours fait le fin vous ayant amusé deux ans sur des traittez) *maudit soit le dernier...*” [kiemelés G. I.] Lásd: Sully, 1725. 350.

41 Carné, 1899. vol. 2. 155.

42 Csupán a legfrissebb ilyen jellegű tanulmánykötetet említem: Buron–Ménier, 2009.

münket egy bőrkötéses kolligátummal. Dominique Gaspard trinitárius szerzetes 1605-ben íródott *Mercuriade* című tragédiája,⁴³ egyedülálló módon, egy szinte korabeli eseményt feldolgozva, akkor lépteti színre a katolikus liga legnagyobb vesztesét, Philippe-Emmanuel de Lorraine-t, amikor IV. Henrikkel való kiegyezése után II. Rudolf császár szolgálatába áll, hogy az oszmán hadsereg ellen induljon harcolni.⁴⁴

A Condé Múzeumnak azonban létezik egy kevésbé ismert kollekcója, az állományi szempontból teljesen elkülönülő levéltár, amelynek fondjegyzéke – a könyvtár kéziratтарыával ellentétben – nem rendelkezik elektronikus katalógussal. Az iratok feltárását a múzeumalapító Henri d’Orléans, Aumale hercegeének (1822–1897) titkára, Gustave Macon (1865–1930), a múzeum első gondozója végezte el, s két nagyobb, jól elkülönülő egység, címgűjtemény (*cabinet des titres*) és levélgűjtemény (*cabinet des lettres*) néven választotta szét a dokumentumokat. Az előbbibe, az A–H sorozatba, a Montmorency, Condé, Guise, Vendôme, Gonzague-Nevers, Rohan-Soubise családok adományozóleveleit, okleveleit, okiratait, valamint a Condé-ház korábbi birtokpapírjait rendezte, míg a Montmorency és a Condé családok kéziratos levelezését – számos regiszterbe osztva – az I–Z sorozatban helyezte el. A Mercœur család hagyatéki iratai a herceg dédunokája, Louis-Joseph de Vendôme (1654–1712) és Marie Anne de Bourbon (1678–1718) házasságkötése nyomán kerültek a Bourbon-Condé család tulajdonában lévő chantillyi kastélyba,⁴⁵ s javarészt a címgűjtemény A sorozatába kerültek besorolásra. A 38. számú jelzet számos, ez idáig szinte érintetlen dokumentum létezésére hívja fel a figyelmet. A bretagne-i liga időszakához köthető számadások,⁴⁶ valamint a herceg születésének és gyermekeinek színhelyül szolgáló noményi kastély 1602-ben felvett leltárjegyzéke⁴⁷ nem csupán a vallásháborúk utolsó időszakához kapcsolódó kutatásokhoz nyújt újabb adalékokat, de kiegészítésekkel szolgál a 16. századi katonautazók tanulmányozásához. Ez annál is inkább igaz, mivel a lajstrom a magyarországi harcokból hazatért herceg harci eszközeinek, dísz tárgyainak, trófeáinak, emléktárgyainak, ruházatának részletes felsorolását, továbbá a családi könyvár pontos katalógusát is szolgáltatja.⁴⁸ Ugyanakkor a 38. számú fond tételei között kétségtelenül külön figyelmet érdemel a lotaringiai herceg magyarországi tartózkodása idejére keltezett, mintegy 150 fóló terjedelmű kéziratos iratköteg a következő címmel jelölve: *Mercœur herceg Magyarországon; saját kezű emlékiratai és levelezé-*

43 Manuscrits de la bibliothèque du château de Chantilly, Recueil de pièces en vers et en prose, Ms. 687.

44 Erről lásd: Gausz, 2018a.

45 A hagyatéék bekerüléséről lásd: Succession de la duchesse de Vendôme, née Condé, morte en 1718. Succession du duc de Vendôme, mort en 1712. 1-A-033. In: *Inventaire des Archives Anciennes du château de Chantilly. Sommaire*. Bibliothèque et Archives du château de Chantilly. 11. https://www.bibliotheque-conde.fr/wp-content/uploads/pdf/Archives_inventaire_continu.pdf.

46 La Ligue en Bretagne et en Normandie; comptes de l’entretien des garnisons de Fougères, Mont-Saint-Michel, etc., de 1595 à 1598. 1-A-038. In: *Inventaire des Archives Anciennes du château de Chantilly*, 13.

47 Inventaire du château de Nomeny en Lorraine après la mort du duc de Mercœur, 1602. 1-A-038. In: *Inventaire des Archives Anciennes du château de Chantilly*, 13.

48 Erről részletesebben Gausz, 2018b. 157–165.

se, 1600–1602.⁴⁹ A szöveg teljes feldolgozása még hosszú és szisztematikus előkészítést igényel, előljáróban annyi mégis elmondható, hogy minden bizonnyal Mercœur saját kezű – adott esetben rajzzal illusztrált – feljegyzései várják a chantilly levéltárban analitikus feltárásukat. A javarészt azonos kézírással jegyzett, francia nyelvű iratok közé óhatatlanul idegen kézírások, sőt német nyelvű feljegyzések is keveredtek, ezek aránya mégis elenyészőnek mondható. A feldolgozást hátráltatja a rendkívül nehezen olvasható, sok helyen megrongálódott papír, amelynek egy-egy szabadon maradt felületén a császári címer vízjele is tisztán kivehető. Szintén nehezíti az emlékiratok átírását Mercœur herceg sajátos kézírása, amely nem csupán a korszak, hanem a földrajzi kötődés jellegzetességeit is magán viseli. Specifikus jellege emellett komparatív elemzéssel való feldolgozásra ad lehetőséget, s olyan korabeli – átírásban is olvasható – emlékiratokkal való összehasonlításra sarkall, mint a történelmi kiegészítésekkel is kecsegtető Philippe du Bec nantes-i püspök tollából született napló.⁵⁰

*

Philippe-Emmanuel de Lorraine, Mercœur hercege a vallásháborúk utolsó szakaszának egyik főszereplője volt, egy a kiskirályok közül, akiket a katolikus liga emelt trónra a Francia Királyság egyik szegletében. A katolikus ligához kötelezte el magát, és unokatestvérei, a Guise-ek mellé állt, jöllehet minden tisztségét, méltóságát III. Henriknek köszönhette. Mercœur minden ellenállást felszámolva, lépésről lépésre épített fel egy új rendet, amelyben Nantes nyíltan a katolikus diktatúra fővárosává vált. Jelentős népmozgalom vezére lett, s a Capeting-monarchiát több évszázados trónbitorlásnak bemutatva, a Francia Királyság megcsonkításától sem riadt vissza. A Francia Királyságban megvívott harc után új területre menekült, ahol – elmondása szerint – éppúgy „teljesen Istent akarta szolgálni szent és igaz vállalkozásban, mivel Isten irgalma nem tartotta arra méltónak, hogy hazájában tegye ezt”.⁵¹ Tette mindezt saját, önös érdekből, vagy a köz javáért? Vallási vagy anyagi megfontolásból? A fentebb feldolgozott francia vallásháborús időszak semmiképp sem hagyható figyelmen kívül a császári királyi haderő törökverő hőseit mozgató indítékok árnyaltabb megértéséhez.

49 Le duc de Mercœur en Hongrie; mémoires de sa main et correspondance, 1600–1602. 1-A-038. In: *Inventaire des Archives Anciennes du château de Chantilly*, 13.

50 A püspök kéziratoss naplója: *Journal du secrétaire de messire Philippe Du Bec, evesque de Nantes et archevesque de Reims, depuis l'an 1588 jusques en l'année 1605*. BnF, Ms. Fr. 5755, 91 fols.; továbbá a püspök naplójának szövegkiadása: La Fosse, 1866.

51 BnF, Ms. Fr. 4019 fol. 409v.: „Après avoir remply la France de l'ardeur de mon zèle envers la foy catholique contre ceux qui l'impugnoient, ne respire plus autre ambition que d'aller resprendre jusqu'à la dernière goutte de mon sang pour la manutention et protection de nostre religion contre cette autre sorte d'infidelles que l'on dit estre en grand nombre en Hongrie.”

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források lelőhelyei

Bibliothèque et Archives du Musée Condé de Chantilly

BnF, Ms. Fr. Bibliothèque nationale de France, Département des manuscrits, Fonds français

2. Kiadott források és szakirodalom

Agrippa d'Aubigné

1893–1895 Agrippa d'Aubigné, Théodore: *Histoire universelle*. Tome 7. 1585–1588. Tome 8. 1588–1593. Paris, 1893, 1895.

Bassecourt

1608 Bassecourt, Claude de: *Le trespas de très-illustre et très-vertueux prince Monseigneur le duc de Montpensier*. Paris, [1608].

Brunet–Champollion–Halphen

1875 *Mémoires-journaux de Pierre de L'Estoile*. Tome 2. *Journal de Henri III, 1581–1586*. Éd.: Brunet, Gustave – Champollion, Aimé – Halphen, Eugène. Paris, 1875.

Buron–Ménier

2009 *Le duc de Mercœur. Les armes et les lettres (1558–1602)*. Éd.: Buron, Emmanuel – Ménier, Bruno. Rennes, 2009.

Cardot

1964 Cardot, Charles-Antoine: *Le Parlement de la Ligue en Bretagne 1590–1598*. Vol. 1–3. [S. l.], 1964.

Carné

1899 Carné, Gaston de: *Correspondance du duc de Mercœur & des ligueurs bretons avec l'Espagne. Extraite des Archives nationales et publiée avec une préface historique et des notes*. Vol. 1–2. Rennes, 1899. (Documents sur la Ligue en Bretagne, 1.)

Cornette

2005 Cornette, Joël: *Histoire de la Bretagne et des Bretons*. Tome 1. *Des âges obscurs au règne de Louis XIV*. Paris, 2005.

Gausz

2018a Gausz, Ildikó: French Tragedy in the Hungarian Theatre. Dominique Gaspard's Mercuriade (1605). In: *Belvedere Meridionale*, 30. (2018) 1. sz. 5–20.

2018b Gausz, Ildikó: Magyarország vonzásában. Francia ajkú utazók a kora újkori Magyarországon (1554–1608). [Doktori értekezés.] Szeged, 2018.

Haag

1864 Haag, Emile: *La France protestante, ou Vies des protestants français qui se sont fait un nom dans l'histoire*. Vol. 1. Paris, 1846.

Jourdan–Decrusy–Isambert

1829 *Recueil général des anciennes lois françaises, depuis l'an 420 jusqu'à la Révolution de 1789*. Tome 14. Pt. 2. Mai 1574 – Aout 1589. Dir.: Jourdan, Athanase Jean Léger – Isambert, François-André. Paris, 1829.

Joüon des Longrais

1894 Joüon des Longrais, Frédéric: Le duc de Mercœur d'après des documents inédits. In: *Bulletin archéologique de l'Association bretonne*, 13. (1894) 212–293.

Joxe

1982 Joxe, Roger: *Les protestants du comté de Nantes au seizième siècle et au debut du dix-septième siècle*. Marseille, 1982.

La Borderie–La Bigne de Villeneuve

1855 La Borderie, Arthur Le Moyne de – La Bigne de Villeneuve, Paul de: *Mélanges d'histoire et d'archéologie bretonnes*. Rennes, 1855.

La Fosse

1866 La Fosse, Jean de: *Journal d'un curé ligueur de Paris sous les trois derniers Valois [l'abbé Jean de la Fosse], suivi Suivi du Journal du secrétaire de Philippe du Bec, archevêque de Reims de 1588 à 1605*. Publiés pour la première fois et annotés par Édouard de Barthélemy. Paris, 1866.

La Huguerye

1880 La Huguerye, Michel de: *Mémoires inédits de Michel de La Huguerye*. Tome III. 1587–1602. Paris, 1880.

Laschon

2009 Laschon, Fanny: L'art et les lettres au service de la politique. L'exemple des entrées du duc de Mercœur comme gouverneur dans les villes de Bretagne. In: *Le duc de Mercœur. Les armes et les lettres (1558–1602)*. Éd.: Buron, Emmanuel – Méniel, Bruno. Rennes, 2009. 133–146.

Le Noir

1851 Le Noir, Philippe: *Histoire ecclésiastique de Bretagne depuis la réformation jusqu'à l'édit de Nantes*. Paris–Nantes, 1851.

Le Page

2000 Le Page, Dominique: Le personnel de la Chambre des comptes de Bretagne en conflit (1589–1591). In: *Cahiers d'histoire*, 45. (2000) 4. sz. 587–609.

Le Person

2002 Le Person, Xavier: „Pratiques” et „practiqueurs”. La vie politique à la fin du règne de Henri III (1584–1589). Genève, 2002.

Le Roux

2009 Le Roux, Nicolas: Un prince „obligé de droit divin”. Les engagements du duc Mercœur sous le règne d'Henri III. In: *Le duc de Mercœur. Les armes et les lettres (1558–1602)*. Éd.: Buron, Emmanuel – Méniel, Bruno. Rennes, 2009. 27–74.

L'Estoile

1837 L'Estoile, Pierre de: *Registre-journal de Henri III*. Paris, 1837.

Lettres inédites du duc

1862 Lettres inédites du duc de Mercœur et des rois Henri III et Henri IV aux habitants de Rennes en 1589 et 1590. In: *Bulletin et mémoires de la Société archéologique du département d'Ille-et-Vilaine*, 1862. 301–303.

Morice

1746 Morice, Hyacinthe: *Memoires pour servir de preuves a l'histoire ecclesiastique et civile de Bretagne*. Tome 3. Paris, 1746.

Oraison funebre

1602 *Oraison funebre sur le trespas de Philippe-Emanuel de Lorraine, duc de Mercœur et de Penthevre faicte et prononcée en la grande eglise de Nostre-Dame de Paris, le 27 avril 1602 par messire François de Sales.* Paris, 1602.

Pocquet

1913 Pocquet, Barthélemy: *Histoire de Bretagne. La Bretagne province.* Tome 5. 1515–1715. Mayenne, 1913.

Sully

1725 Sully, Maximilien de Béthune: *Mémoires, ou Oeconomies royales d'État, domestiques, politiques & militaires de Henri le Grand, par Maximilien de Béthune, duc de Sully.* Amsterdam, 1725.

1778 Sully, Maximilien de Béthune: *Mémoires de Maximilien de Béthune, duc de Sully.* Tome 1. Londres, 1778.

Thou

1734 Thou, Jacques Auguste de: *Histoire universelle de Jacques Auguste de Thou depuis 1543 jusqu'en 1607.* Tome X. 1587–1589. (Livres LXXXVII–XCVI), tome XI. 1589–1593. (Livres XCVII–CVI), tome XIII. 1596–1601. (Livres CXVI–CXXVI). Londres [i. e. Paris], 1734.

Traver

1837 Travers, Nicolas: *Histoire civile, politique et religieuse de la ville et du comté de Nantes.* Vol. 1–2. Nantes, 1837.

ILDIKÓ GAUSZ

MOSAICS TO THE IMAGE OF DUKE OF MERCŒUR

THE POLITICAL CAREER OF PHILIPPE-EMMANUEL DE LORRAINE, 1582–1598

The paper aims to present how Philippe-Emmanuel de Lorraine, Duke of Mercœur (1558–1602), after a political and military career, reached the decision to leave the Kingdom of France and to join the anti-Ottoman fights in Hungary. Descendant from the cadet branch Vaudémont of the house of Lorraine, his political career began with the marriage of his half-sister, Louise de Lorraine-Vaudémont, to Henry III of France. His own marriage with Marie de Luxembourg, Duchess of Penthièvre, brought him the hereditary right to the crown of the Duchy of Brittany. It was a key position, so, in this sense, it is especially interesting to see that in 1582 the King appointed the Duke of Mercœur to the governorship of Brittany, and privileged him to the Prince of Dombes. During the wars of the Catholic League the political map of Brittany became divided, but Nantes declared definitely for the League as indeed did the province's governor and became one of the most important opponents of the succession of Henry IV to the crown of France. The discussed period illustrates how the last Leaguer holdout was led to submit himself to the King in 1598 and was compelled to enter into the service of the Emperor Rudolf II in 1599. The paper also reveals the existence of Duke of Mercœur's hand-written heritage, his memoirs on fighting in Hungary, so far completely unknown to researches, preserved in the Archives of the Château of Chantilly, France.

A magyarországi török várháborúk nemzetközi háttere, 1547–1556

E tanulmány több szakember közös gondolkodásából született. Egyes területek kutatóiként régóta foglalkoztat minket az a problematika, hogy az úgynevezett várháborúk kora (1550–1552) a nemzeti panteon részeként a hőstörténetekről szól elsősorban. A 19. századtól kezdve generációk nőttek fel Arany János *Szondi két apródján*, Gárdonyi Géza és a filmrendező Várkonyi Zoltán méltán híres irodalmi és filmes alkotásán, az *Egri csillagokon*. Történetírásunk is részletesen vizsgálta a tárgyalt évek egyes hadi eseményeit, Temesvár, Szolnok, Eger ostromait, a szegedi csatát. Legújabbban Oborni Teréz kutatásai révén egyre mélyebb és szakszerűbb ismeretekkel rendelkezünk az országegyesítési kísérlet menetéről, Fráter György szerepéről, Erdély és a Magyar Királyság viszonylatáról. Adósok maradtunk viszont egy kardinális kérdéssel: milyen nemzetközi környezetben zajlott mindaz, ami a 16. század derekán Magyarországon történt? Függetleníthető-e Európától, lokális ügyként kezelhető az országegyesítés kudarca? Számon kérhető-e történelmi távlatból I. Ferdinánd királyon és V. Károlyon az összes – direkt vagy indirekt módon megfogalmazott – kritika, amit a hazai történetírás és annak nyomán a szépirodalom, az ismeretterjesztő filmek vagy akár a középiskolai tankönyvek sommás véleményként átvettek? Az alábbi sorokban kísérletet teszünk arra, hogy az olvasó számára megvilágítsuk: a 16. század derekán világbirodalmak és európai hatalmak csaptak össze, amelyek igen sok fronton harcoltak egymással. A frontok között csak az egyik volt a Magyar Királyság területe, és mindaz, ami akkor történt, csak tágabb perspektívából érthető meg.

Egy elfeledett szultáni irat

1552 júliusában arról tudósította Habsburg Ferdinánd király bátyját, V. Károly császárt, hogy *„amióta Őfelségétől elváltunk, Arras uránál [Antoine Perrenot de Granvelle, a későbbi Granvelle érsek] hagytuk a budai pasa levelének másolatát, amit a szövetséget kötött fejedelmeknek [a fellázadt német birodalmi fejedelmeknek] írt.*

* Guitman Barnabás: egyetemi adjunktus, Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK Történettudományi Intézet (2087 Piliscsaba, Egyetem u. 1., guitman.barnabas@btk.ppke.hu), Korpás Zoltán: PhD, történész, Tóth Ferenc: tudományos tanácsadó, MTA BTK Történettudományi Intézet (1097 Bp., Tóth Kálmán u. 4., toth.ferenc@btk.mta.hu), B. Szabó János: tudományos munkatárs, MTA BTK Magyar Őstörténeti Témacsoport (1097 Bp., Tóth Kálmán u. 4., b.szabo.janos@btk.mta.hu).

Később további eredeti levelek kerültek kezeinkbe, amit a pasa a pápának és a francia királynak írt. Mindegyik levélnek ugyanaz volt a tartalma, csak a megszólítások tértek el. Ezért elég, ha egy másolatot küldünk el Gámiz doktornak.”¹

A budai pasa levelének háttérét megvilágító – egy, a nyugat-európai hatalmakhoz intézett – szultáni iratot 1909-ben publikálta magyarul Karácson Imre a Századokban.² Ebben Szülejmán 1552. május 10-én az előző évek magyarországi eseményeire és a francia királlyal kötött szövetségére hivatkozva bejelentette: „A szárazföldön már elindítottam győzelmes nagy hadseregemet, a tengeren pedig végtelen gályákból álló császári hajóhadamat s minden előkészület megtörtént, hogy a felséges Isten segítségével a szerződésszegőkkel elbánjak. A kik a francia királlyal jó viszonyban vannak, azokat magas Portám barátjainak tartom s azokat sem szárazon, sem tengeren semmi bántódás, támadás nem éri s elküldött szerászkereimnek ilyen irányban adtam utasítást. Mivel ti is jó viszonyban vagytok az említett francia királlyal, azért barátjának barátjai, ellenségének ellenségei legyetek s országokat, életetek vagyontok s népetek felséges személyem részéről biztosságban lesznek győzelmes hadseregemtől éppen semmi károtok sem lesz, sőt barátságotok viszonzásául többféle kegyelmemet fogjátok látni. Ezen hadi készülődés a királyfit országából eltávolító Ferendus és a spanyol nép ellen van.”³

Szulejmán szultán és II. Henrik francia király levelezésének egyéb oszmán forrásait is áttekintve Karácson arra a rendkívül figyelemre méltó következtetésre jutott, hogy „sem Franciaország, sem Törökország nem látta célszerűnek a Habsburgok akkori nagy hatalmának újabb növekedését s mind a kettő inkább óhajtotta, hogy Magyarország szétdarabolódjék s egyik része mint török vazallus állam kész eszköze legyen a török–francia politikának, csak együtt ne legyen Habsburg uralom alatt. Egyéb okok mellett főképp a francia–török szövetség politikája okozta, hogy György barát politikai tevékenységének utolsó műve, az egységes Magyarország megtartása nem sikerült.”⁴

Ezek a következtetések – és Karácson forrásközlései is – azonban sajnos meglehetősen visszhangtalanok maradtak a hazai tudományosságban: hamarost jött az első világháború, s a történelem vihara néhány éven belül mindkét, a 16. században Magyarországon (is) szemben álló dinasztikus birodalmat elsodorta. Az okokat még módszeres historiográfiai vizsgálatok híján is könnyű felfedezni újkori történetírásunk rosszul értelmezett lehatároltságában. Történeti szempontból ugyanis sokáig számos megdöbbenően értelmetlen állítás és elvárás merült fel a hazai szakirodalomban az 1550-es évek oszmánokkal vívott várháborúja tekinteté-

1 I. Ferdinánd V. Károlyhoz, Passau, 1552. júl. 15. Lásd: Korpás, 2009. 342–343.; Cuesta Astobiza, 2002. 101.: „A mon dernier parlement de deuers Vostre Majesté je delaisay a Monsienieur d'Arras [Antoine Perrenot de Granvelle, a későbbi Granvelle érsek] copie d'une lecture escripte par le bassa de Bude aux princeps confederez. Depuis j'ay recouuert en mes mains les originaux d'auteurs que le bassa escript au Pape et au Roy de France, estantes toutes deux d'une mesme teneur, et seulement différente es superscriptions. Et en enuoye vne copie au licenciado Games, estimant que ce soit assez d'une, puisqu'elles sont d'ung mesme contenu.”

2 Karácson, 1909.

3 Uo. 418.

4 Uo. 416.

ben, miközben idővel szinte teljesen elsikkadt az az egyébként közismert tény, hogy valójában milyen világméretű konfliktussorozat része is volt mindaz, ami ekkor Magyarországon történt. A hazánkban is nagy tiszteletben tartott – de valójában kevésbé ismert –, kiváló 20. századi francia történész, Fernand Braudel szerint „a lassanként felhalmozódó gyúanyagok (...) 1552-ben vezetnek hatalmas tűzvészhez, egy és ugyanaz a tűzvész ez, de északtól délig egymás után vagy egyszerre annyi tűzfészek lobban fel, hogy ezt nem mindig veszik észre”.⁵

Valódi vizsgálatok helyett olyan kérdések és válaszok sorjázta az irodalomban, mint például: vajon miért is volt távol Magyarországról I. Ferdinánd király 1552-ben az oszmán invázió küszöbén?⁶ Vajon miért nem sikerült a döntő pillanatban jelentősebb segítséget küldenie a fenyegetett várak védelmére?⁷ Vajon három-ezer emberrel a spanyol Bernardo de Aldana tényleg felmenthette volna-e 1552 nyarán az Oszmán Birodalom másodvezérének hozzávetőleg húszezer fős serege által ostromlott Temesvárt – ha a spanyol parancsnoknak egyáltalán lett volna ennyi katonája.⁸ Vajon 1552 júliusában, a palásti csata előtt ezerfős seregével Erasmus Teuffel főkapitánynak valóban nem kellett volna „tétlenül vesztegelni Léva alatt”, miközben a budai pasa mintegy nyolcezer fős hada sorra elfoglalja a nógrádi várakcskákat?⁹ Vajon 1552 őszén Eger ostroma alatt a térség megyei felkelő hadainak vezetésével megbízott Balassa Menyhért főkapitány miért is maradt egyedül mindössze kétszáz saját katonájával a rakamazi táborban? Vagy, hogy az oszmánok Egert ostromló seregéhez mérve mekkorák is voltak pontosan azok a hadak, melyekkel sem Miksa főherceg Rimaszombattól, sem Bebek Ferenc – az északi megyék katonaságával (?) –, sem pedig a Győrnél várakozó Móric szász választó „nem indult Dobó megsegítésére”, holott állítólag ezt kellett volna tenniük.¹⁰

1918 előtt egy 52 milliós, soknemzetiségű birodalom polgáraként még a legkevésbé „Habsburg-hű” történetírók sem tudták függetleníteni magukat – a dinasztikus összefüggések miatt – a magyarországi események külföldi környezetétől, mint például Horváth Mihály vagy Acsády Ignác.¹¹ Trianon után azonban a „birodalmi” fókusz igen gyorsan elveszett, s átadta a helyét valamiféle jóval szűkebben értelmezett megközelítésnek,¹² hogy majd a második világháborút követő kommu-

5 Braudel, 1996. 990.

6 Cikkünk nem utolsósorban erre a már igen rég felmerült kérdésre keresi a választ.

7 Vö. Korpás-B. Szabó, 2017.

8 Czímer, 1893. 366. Az ostromló oszmán sereget legújabbban Fodor Pál taksálta körülbelül ilyen nagyságúra. Fodor, 2016. 112.

9 Vö. „A külföldi parancsnokok a király utasítására tettek ugyan bizonyos előkészületeket Drégely felmentésére, de megfelelő felmentő sereg összegyűjtésére hetek kellettek. Erasmus Teuffel zsoldosokból álló serege Drégely várától mintegy öt mérföldre, Léva tájékán gyülekezett. De a sereg Drégely ostroma idején még nem volt teljesen együtt, a felvidéki megyék nemesi felkelése pedig éppen csak elkezdődött.” Szántó, 1985. 143–144., 146. Acsády Ignác szerint azonban mindössze ezer emberről volt szó: Acsády, 1904. 204.

10 Virovecz, 2015. 48.; Szántó, 1985. 62.; Gömöry, 1890. 630.

11 Horvát, 1871. 253–254., 263.; Acsády, 1897. 317–318.; Acsády, 1904. 203., 207. Beállítottságukról: Romsics, 2011. 145–149., 270–273., 585.

12 Szekfű, 1935. 55–62.; Bárdossy, 1943. Szerencsére ma már nem kérdés, hogy a magyarországi és a határon túli történeteket szinkronitásban kell bemutatni, lásd erre: Oborni, 2017.

nista hatalomátvétel után a tudományos megalapozottságú történetírás is jórészt lecserélődjön bornírt történeti propagandára.

A korszak Szovjetunió által aktuálpolitikailag motivált „Nyugat”-ellenességébe pedig kiválóan beleillett a hazai történetírás régről megörökölt latens Habsburg-fóbiája: minden olyan esemény „felhasználható” volt az aktuális „Nyugat”-ellenes harchoz, amelynek köszönhetően kimutatható volt, ahogy ez a virtuális „Nyugat” – melyet esetünkben gyakorta a Habsburgok „képviseltek” – a döntő pillanatokban magára hagyta a magyarságot, s elárulta a magyar nemzeti érdeket, a „magyar népet”.¹³ Ebbe a keretbe illesztették be az 1550-es évek török elleni küzdelmeit is, sőt ezek esetében még azok után is kitapintható egyfajta Habsburg-ellenes retorikai körítés, amikor sikerült „visszatalálni” legalább a történeti tények hiánytalan, s vállaltan pártatlan elbeszéléséhez.¹⁴

Háttal Európának? 1547–1552

Fodor Pál 2016-ban megjelent kiváló könyvében azzal érzékeltette a legkézzelfoghatóbban e korszak oszmán birodalmi politikájának orientációs zavarait, hogy az oszmánok 1552-ben a magyarországi hadszíntérrel párhuzamosan négy másik térség felé aprózták el erőforrásaikat – ezért volt a magyarországi fellépésük némileg erőtlen, és ezért nem tudtak végképp figyelni arra, hogy mi is történik északi határaikon túl, a Volga mentén, ahol Kazán és Asztrahán megszerzésével Moszkva döntő lépéselőnyre tett szert.¹⁵

A különféle konfliktuszónák „élesítésének” kronológiája azonban talán többet is elmond egy hasonló, nyugat–kelet irányú felsorolásnál, mivel mindez logikus következménye volt egy jelentős külpolitikai fordultnak, amit már az is világosan jelzett 1547 júniusában, hogy a szultán hajlandó volt V. Károly diplomatajával, Gerard Veltwijckkel aláírni egy öt évre szóló békeszerződést. Jól látható, hogy ekkor még nyilvánvalóan a Habsburgok álltak nyerésre Európában: a császár 1544. évi villámháborúja egyoldalú különbékére kényszerítette a szultán első szövetségesét, Franciaországot.¹⁶ V. Károly 1547. április 24-én kivívott mühlbergi győzelmének pedig el kellett oszlatnia minden olyan tévképzetet, amit a francia diplomácia próbált táplálni Konstantinápolyban az európai erőviszonyokról.¹⁷ Az 1545 óta folyó tárgyalásokra így többek között az tehetett pontot, hogy a császár nemcsak az előző évi szorult helyzetében, hanem totális győzelme után is békülni akart, mert – mint a későbbiekben látni fogjuk – számos területen kí-

13 Mód, 1954.

14 Ennek a sajátos „tudományos skizofréniának” az egyik legszebb példája Niederhauser Emil rövid és szellemes láttelepe a magyar nemzeti Habsburg-fóbiákról és a vele szembeállított „habsburgianus” nézetekről, amelyeket szerinte 1986-ra már „sikerült meghaladnia a szocialista történetírásnak” – miközben az ő szövege épp Supka Géza erősen Habsburg-ellenes elfogultságokkal terhelt bulvár „krónikájának” utószavaként látott napvilágot a Helikon Kiadónál ebben az évben. Supka, 1986. 428–431.

15 Fodor, 2016. 121–129. Az orosz sikerekről: Szvák, 1996. 131–134.

16 Knecht, 1994. 490–492.; Tracy, 2002. 192–194.

17 Guitman, 2014. 308–310.

vánta újrarendezni dolgait birodalmában.¹⁸ Szülejmán szultánnak pedig úgyszintén kifejezetten jól jött, hogy az aggasztóan megerősödött nyugat-európai ellenfelével egy időre jegelhette a konfliktust, miközben birodalma keleti határai mentén is számos elintézetlen ügy és „politikai csábítás” várta.

Bagdad 1534. évi megszállása ugyanis nagy siker volt, de nem vezetett békekötéshez, így értelemszerűen éppúgy nem stabilizálta a perzsa határt, ahogyan Buda 1541. évi megszerzése sem a magyarországi határszakaszt.¹⁹ Emellett, bár történtek kísérletek a keleti fűszerkereskedelem hasznának békés megosztására a portugálokkal, az Oszmán Birodalom arról sem tett le, hogy fegyveres erővel számolja fel a keresztény európaiak újsütetű és sérülékeny kereskedelmi pozícióit Indiában és a Perzsa-öbölben.²⁰ A beavatkozás lehetőségei pedig épp ebben a keleti irányban mutatkoztak ígéretesnek: a Gudzsarati Szultánátus 1546 tavaszán ismét ostrom alá vette a területére épített portugál erődöt Diuban, amit 1538-ban már sikertelenül ostromolt egy oszmán expedíciós hadsereg is.²¹ Ettől az eseménytől valószínűleg nem teljesen függetlenül 1546 végén bevonult egy oszmán sereg a Perzsa-öböl parti Baszrába, amelynek behódolt helyi uralkodója 1538 óta amúgy is mint az oszmánok formális, kinevezett beglerbége kormányozta a területet.²²

Az oszmánok ezzel nemcsak igen fontos pozíciót szereztek a Perzsa-öböl térségében a keleti fűszerkereskedelem hasznának megcsapolásáért folytatott játszmában, hanem a régi ellenség, a Szafavida Perzsia ellenében is javították stratégiai helyzetüket. Ugyanebben az évben Perzsia kaukázusi határvidékén fellázadt Tahmásp perzsa sah testvére, aki, miután lázadása kudarcba fulladt, a Krími Kánságba szökött, így 1547 tavaszára már a szultán vendégszeretettel élvezte.²³ Ennek köszönhetően a Habsburgokkal kötött béke által felszabadított birodalmi erőforrásokat már hosszabb távon kelet felé irányították: a szultán az ezt követő időszakban évekig sem tért vissza birodalma európai felén fekvő székvárosába.

1547-ben azt a Piri Reiszt állították a Vörös-tengeren állomásozó flotta élére, aki már 1525-ben aktív támadó fellépést javasolt a portugálok ellen az Indiai-óceán térségében, s aki a következő év februárjában vissza is foglalta a Vörös-tenger kulcsát, Ádent, amely így mindössze néhány hónapig állt portugál uralom alatt (1547 augusztusától 1548 februárjának végéig). 1548 tavaszán megindult a perzsa hadjárat is, s júliusban az oszmán hadsereg már be is vonult a perzsa sah székhelyére, Tebrizbe, augusztus 25-én pedig elfoglalták a fontos határvidéki támaszpontot, az örményországi Van városát is. A Szafavida trónkövetelő, Alqās Mirzából azonban végül nem lett egy perzsa Szapolyai, mivel nem tudta valóra váltani ígéreteit, a kizilbas türkmén törzsek nem hagyták el a fivérét, s nem sereglettek az ő zászlaja alá – Tahmásp sah pedig a felperzselt föld taktikáját alkalmazva, szokás szerint ismét

18 Török, 1930. 101–111.; Petritsch, 1985.; Severi, 2001. A Habsburg–Oszmán-viszony általános kereteiről lásd: Strohmeier, 2019. 213–239.

19 Káldy-Nagy, 1974. 101–103.; Boyar, 2012. 120.

20 Özbaran, 2009. 84–92.

21 Rákóczi, 1994. 138–142.; Özbaran, 2009. 80–84.

22 Özbaran, 2009. 97–98. Lehetséges összefüggéséről: Rákóczi, 1994. 138. 226. j.

23 Walsh, 1976.

kitért a nyílt összecsapás elől. Vagyis a perzsákat nem sikerült sem a trónkövetelő támogatásával behódolásra bírni, sem pedig ténylegesen legyőzni, és békekötésre sem került sor – így a hadiállapot továbbra is fennmaradt keleten.²⁴ A békebontó Alqās Mīrzā talpa alatt viszont egyre forróbb lett a talaj az oszmán táborban: miután 1548 őszén eredménytelen diverziót hajtott végre a hátországban, hamarosan vissza is szökött a perzsa oldalra. A bátyja fogságba vetette, ahol hamarosan meg is halt.²⁵

1550-ben az oszmánok ismét a Perzsa-öböl térségében léptek tovább, s a déli parton elfoglalták Qatif erődjét.²⁶ Erre a portugálok 1551-ben már nyíltan próbálták szembeszállni az oszmán terjeszkedéssel a térségben: Qatifot elpusztították, a Baszra ellen vezetett expedíciójuk viszont kudarcot vallott.²⁷ Ezután ismét egy újabb oszmán offenzíva következett: 1552-ben Piri Reisz átvette a vörös-tengeri flottát a Perzsa-öbölbe, ahol az ománi parton, az öböl bejáratánál elfoglalta és elpusztította Maszkat portugál erődjét. A legfontosabb portugál támaszpont, Hormuz ostromával azonban ez év szeptemberében már sikertelenül próbálkozott – s ez a kudarc kiváltotta a szultán haragját, ami az életébe került.²⁸ 1552-re a keleti *alvó háború* is megélenkült: a perzsák támadásba mentek át az örményországi határszakaszon, elfoglalták Ahlat és Erdzsiz (Erciş) erősségeit és legyőzték az erzurumi beglerbég hadát.²⁹ Így 1553-ban a szultáni főerők már ismét Perzsia ellen vonultak, s – bár az ellencsapást kezdetben a belső viszályok és a rossz időjárás is hátráltatta – a következő évben már gyökeresen átrendezték az örményországi határvidék viszonyait is.³⁰

1547 és 1553 között azonban a birodalom nyugati határain is több ponton kieleződtek a feszültségek, így végül Szülejmán már valóban jóval több helyszín között volt kénytelen megosztani a figyelmét és erőforrásait, mint azt kezdetben remélte. Az első lépés ezen az úton talán az volt, hogy 1550-re a távoli nyugaton, a Tuniszi Fejedelemségben a spanyol vazallus Muley Hasszánt fia letaszította trónjáról és megvakította, amivel belháborút szított országában. A váratlan fordulat arra készítette az oszmánokat, hogy keleti lekötöttségeik ellenére is ragadják meg az alkalmat és igyekezzenek számukra kedvezően módosítani a térség erőviszonyait. Az oszmán flotta későbbi vezére, Turgut Reisz tavasszal ugyanis elfoglalta és megerősítette a fejedelemséghez tartozó Mahdiát – más forrásokban Ifriqiya, Africa települést –, illetve a közelében található Szúszát és Monasztirt is. Hogy elejét vegyék egy újabb veszélyes kalózközpont kialakulásának, egy spanyol–genovai–máltai flotta Andrea Doria irányításával pár hónapos ostromot követően vissza is foglalta a kikötőt, és egy kisebb spanyol helyőrséget is hagytak ott egészen 1554-ig.³¹

A Földközi-tenger tuniszi partvidékén található települések sorsa pedig ekkor már bizonyos szempontból összekötődött a Magyar Királyságban zajló esemé-

²⁴ Boyar, 2012. 124.

²⁵ Fleischer, 1989.

²⁶ Özbaran, 2009. 100–101.

²⁷ Özbaran, 2009. 103.; Silva-Couto, 2002.

²⁸ Özbaran, 2009. 107–111.; Silva-Couto, 2011.

²⁹ Şahin, 2013. 128.

³⁰ Boyar, 2012. 125.

³¹ Braudel, 1996. 970–973.; Rodríguez-Salgado, 2001. 528–529.; Hess, 2011. 76–77.; García-Arenal–Bunes Ibarra, 1992. 80–81.

nyekkel. Az 1547-ben, öt évre kötött drinápolyi béke alapján mind Szolnok 1550. szeptemberi elfoglalása, a vár felépítése és az azt követő Erdélybe történő bevonulás I. Ferdinánd részéről, mind Mahdia ostroma casus bellit jelentett a Portán. Ugyanakkor az is tény, hogy az események előtt, 1550 elején Turgut Reisz támadása a spanyol vazallusterületnek tekintett Tuniszi Fejedelemség ellen sok fejtörést okozott V. Károly udvarában. Mivel a császár úgy tudta, hogy Turgut a konfliktus kezdetén formálisan még nem volt Szülejmán tisztségviselője, V. Károly Malvezzin keresztül 1550. október 31-én hosszú levélben próbálta meggyőzni a szultánt, hogy egy kalóz móresre tanítása semmiképpen sem tekinthető a császár számára is rendkívül fontos béke megszegésének. Ugyanakkor ez a látszólag mellékes esemény a magyarországi történesek fényében, illetve a francia diplomácia hatására valóban olyan fontos tényezőnek tekinthető, ami végül is kiváltotta az oszmán erők visszatérését nyugatra.³²

A hatalom csúcsán

V. Károly császárnak a schmalkaldeni protestáns szövetség felett aratott 1547. évi nagy győzelme³³ és a szultánnal kötött béke kellő önbizalmat adott ahhoz, hogy a korábbi éveknél kezdeményezőbb, aktívabb módon határozza meg a Szent Római Birodalom belső viszonyait. Ezt a császár által rég áhított diadalmas állapotot örököltte meg Tiziano híres lovas portréja az uralkodóról. Az 1546–1547 fordulóján körvonalazódó birodalmi reformtervei abba az irányba mutattak, hogy a rendekkel és a tartományokkal megegyezve, egyfajta szövetségi formában (*Reichsbund*), de mégis monarchikus, központosítottabb módon kívánja átalakítani a birodalom szervezetét, irányítását.³⁴

Az 1547–1548-as „vértess” augsburgi birodalmi gyűlést használta fel V. Károly arra, hogy céljait megvalósítsa. A birodalom politikai és vallási átszervezése még a látszólagos győzelmi helyzetben is jelentős kihívást jelentett. A reformok elindításához Károly egész évben Augsburgban maradt. A császár álláspontja világos volt: az alávetett és a szövetséges birodalmi rendeknek egyaránt egy birodalmi szövetségben kell egyesülniük. Mindezt a birodalmi gyűlésen akarta elfogadtatni. Ez nem volt feltétlenül jó döntés, mivel a gyűlésen hosszadalmas vitákra, bonyolult, körülményes döntéshozatalra lehetett számítani, ráadásul a rendek tiltakozása ellen nem volt törvényes ellenszere a császárnak.³⁵

A birodalmi szövetségi terveket 1547 júliusában mutatta be a rendek képviselőinek. A tervezet megvalósulása esetén a birodalomban a császár, Európában pedig az Ausztriai-ház számára teremtett volna kedvező feltételeket. A rendek elle-

32 Török, 1929. 90–91. Vö. Lanz, 1846. 9–11.; Severi, 2000.; Rodríguez-Salgado, 2015. 73–100.

33 Guitman, 2014.

34 Kohler, 2008. 376.

35 Schorn-Schütte, 2000. 67.

nezték, és mindent megtettek annak érdekében, hogy hátráltassák a császár szándékainak teljesülését.³⁶

A tervezett birodalmi szövetségből kiemelték a németalföldi tartományokat. Habsburg Mária és a tanácsosai javaslatára szerződésben szabályozták az egykori burgundiai tartományok helyzetét.³⁷ Az 1548. június 26-án elfogadott „burgundi szerződés” Németalföld viszonylagos autonómiáját és a birodalomtól való különállását úgy biztosította, hogy lehetővé tette kormányzásának korszerűsítését, a birodalmi keretekről való leválasztását. A császári és a tartományúri minőség összeolvadása mintaként szolgálhatott volna a birodalmon belüli erős császári hatalom kiépítéséhez is.³⁸

A ténylegesen 1547 szeptemberében összeülő augsburgi *Reichstag*on a császár, vélt erős pozíciója ellenére az ellenkezést látva, letett a politikai és adminisztratív reformok erőltetéséről, csupán a birodalmi kamarai bíróságok és a római jog recepciója tekintetében tudott engedményeket kicsikarni a rendektől.³⁹

V. Károly sokkal határozottabban készült és összpontosított viszont a vallási viszály rendezésére. A hitszakadás veszélyeztette a birodalom egységét, ezért ennek a kérdésnek a megoldását tartotta az egyik legfontosabb feladatnak. Mivel III. Pál pápa 1547-ben Trientből Bolognába költöztette a zsinatot, majd 1548 februárjában fel is függesztette annak működését,⁴⁰ a kortársak arra a következtetésre jutottak, hogy zsinati úton a megbékélés a katolikusok és a protestánsok között a közeljövőben nem lesz megvalósítható. Abban viszont a legtöbb érintett egyetértett, hogy a birodalom békéje miatt feltétlenül szükséges valamilyen módon szabályozni a megváltozott viszonyokat. Ennek az igénynek próbált kezdeményezőként megfelelni a császár. Mindenki által elfogadható tervezetet azonban lehetetlennek bizonyult előterjeszteni. A rendek, különösen a világiak szinte korlátlan fantáziával szórták a vallási rendezéssel kapcsolatos ötleteiket. Előre látható volt, hogy mindezekkel az egyházi rendek nem fognak egyetérteni.⁴¹

Hatalmas császári nyomás és kemény tárgyalások után végül 1547. október 24-én a birodalmi rendek bejelentették, hogy beleegyeznek V. Károly javaslatába, amely szerint a vallási vitát majd a Trientben újra összehívandó zsinatnak kell rendeznie.⁴² Mivel azonban a birodalom vallási viszonyai a zsinat újbóli megnyitásáig továbbra is bizonytalanok, ezért a császár az átmeneti időszakra megoldást javasolhat, ez lett végül az *interim*.

Az 1547–1548-as augsburgi háttér munkáról kevesebb forrás áll rendelkezésre, mivel V. Károly valamennyi féltől szigorú titoktartást követelt.⁴³ Az, hogy ideiglenes törvényekkel teremtsenek békét a vallási viszályban, nem volt új gondolat.

36 Uo. 67.; Kohler, 2008. 376–377.

37 Schorn-Schütte, 2000. 68.

38 Kohler, 2008. 377.

39 Schorn-Schütte, 2000. 68.

40 Uo. 68.

41 Uo. 68.

42 Uo. 69.

43 Soen, 2017. 581.

1530 óta fokozatosan napirenden volt, még a schmalkaldeni háború alatt Ferdinánd vetette fel 1547 februárjában egy, a császárnak írt levelében, hogy Károly adjon ki egy ideiglenes törvényt, amely addig normalizálja a helyzetet, amíg a trienti zsinat megtalálja a kompromisszumot a versengő nézetek között.⁴⁴

Már az augsburgi *Reichstag* kezdete (1547. szeptember 1.) előtt a nyár folyamán katolikus teológusokból egy bizottságot állított fel a császár, hogy olyan reformtervezetet dolgozzanak ki, amelyben az egyházreform mikéntjének és a protestánsok irányába mutatott türelem feltételeinek is szerepelnie kellett. A tervezet decemberben benyújtott első változata két részből állt. Az egyik része a zsinatig intézendő hittani kérdésekről szólt (*reformatio in doctrina*, amely azonban makacsul ragaszkodott a papi cölibátushoz és elutasította a két szín alatti áldozást) – ebből születik meg majd az *interim* –, a másik (*reformatio in morum*) pedig a papság és a hívek egyházfegyelmi kérdéseiről – ebből lesz majd a *Formula reformationis*. A császár azonban nem értett egyet az első tervezettel, mivel kifejezetten protestánsellenes volt, és kevésbé szorgalmazta a kibékülést.⁴⁵

Közben a császár a zsinatról sem mondott le, ám hiába küldte Trient bíboros püspökét, Cristoforo Madruzzót a pápához, sem a zsinat folytatását Trientben, sem azt nem sikerült elérni, hogy olyan legátust küldjön a pápa német területekre, aki a visszatérni hajlandókat felmentheti minden egyházi kiközösítés alól, valamint a papi házasságot és a két szín alatti áldozást megengedhetővé teheti, bőjt alól felmentést adhat.⁴⁶ A pápa nem szeretne volna átengedni a császárnak az egyházreform ügyét, és arra sem volt hajlandó Róma, hogy a kért engedményeket megadja. Ehelyett hónapokig várták a császárt a válasszal, míg kiadta a pápa a császárhoz küldött nunciusa számára a bullát. 1548. augusztus 1-jére datálták, de csak szeptember végére írták meg. A szövege lényegében a pápa teljhatalmát védi az egyházi ügyekben.⁴⁷

1548 elején ezért egy második bizottság állt fel, tagjai közé meghívták a közvetítésre hajlandó brandenburgi udvari prédikátort, Johann Agricolát. A császár beleegyezett abba is, hogy más protestáns teológusok véleményét is kikérjék, így például Martin Bucert meghívták Strassburgból, Wittenbergből viszont senkit sem invitáltak.⁴⁸ Az újonnan kinevezett tagokból álló második bizottság által benyújtott szöveg már meglehetősen komoly kísérletet jelentett a megbékélésre. Az új dokumentum alapul vette az elsőt, de számos fontos javaslatot átvett a korábbi megbékélési tervezetekből, a megigazulástan, a szentségtan, a megváltástan kérdésében. A *Reichstag* a második bizottság javaslatát 1548. március 15-én kezdte tárgyalni. A császár megkapta a támogatást a brandenburgi választófejedelemtől és Pfalztól, így végül a vallási rendezést a birodalmi gyűlés és nem kizárólag a császár kezdeményezéseként jellemez-

44 Pfeilschifter, 1973. Bd. V. 29–30. Nr. 12., Nr. 13. Aussig, 1547. február 19.

45 Soen, 2017. 581.; Schorn-Schütte, 2000. 69.; Decot, 2005. 370.

46 Decot, 2005. 368.

47 Uo. 369.

48 Soen, 2017. 582.; Decot, 2005. 372.

hették. Móric, a szász választó is hajlandó volt, hogy aláírásával erősítse meg a szöveget, bár bizonytalan helyzete miatt alattvalói nevében nem kívánt nyilatkozni.⁴⁹

A burgundiai tanácsosok, Nicolas Perrenot de Granvelle és fia, Antoine megvédték az *interim* ötletét, míg a spanyol papok, Pedro de Soto és Pedro de Malvenda visszautasították, így éles választóvonal alakult ki táboron belül is, hogy kívánatos-e az *interim* vagy nem.⁵⁰ A császár gyóntatója a végeredmény láttán le is mondott a hivataláról.⁵¹

A birodalmi egyházi rendek ellenállását befolyásolta az a körülmény is, hogy egyszerre voltak tartományurak és egyházfejedelmek, ilyen minőségükben az *interim* elfogadása vagy elutasítása egyaránt hűségkonfliktust eredményezhetett. A császári rendezés a pápaság álláspontja szerint összegyházi kompetenciákat sértett, így annak kihirdetése a pápával szembeni engedetlenség vádjának szolgálhatta alapjául, ki nem hirdetése pedig a császárral szemben jelentette ugyanezt.⁵² A három legfőbb egyházfejedelem mérsékeltlen nyilatkozott a kérdésről, őket leginkább saját jogi státusuk védelme érdekelte. Összességében a katolikus rendek úgy vélték, hogy a végső döntést mindenképpen a zsinat hatáskörében kell meghagyni, a kidolgozott dokumentum így is túl sok engedményt hagy a protestánsoknak (például lehetőséget biztosított a papi házasságra és a két szín alatti áldozásra), sérelmezték, hogy nincs szó az elvesztett egyházi vagyon visszaszolgáltatásáról. Ragaszkodtak ahhoz is, hogy a birodalomnak csak a protestánsná vált területein legyen érvényes az *interim*. Bár a szentségtan, a római egyház általános felépítése, hierarchiája lényegileg érintetlen maradt, valamint a katolikus követelések hatására a régi egyház híveinek megnyerése céljából a végső változatában három további engedményt is tettek: az *interim* kizárólag a protestáns területekre vonatkozik; elviekben továbbra is a régi egyház az Egyház az egész birodalomban; hitvallástól függetlenül minden birodalmi rendet köti majd a zsinat döntése dogmatikai kérdésekben.⁵³ A katolikus rendek ellenállása miatt a császár végül mégsem tudta kötelezővé tenni mindkét fél számára. Az 1548 májusában elfogadott változat, az *interim* ezért csak a protestánsokra volt érvényes.⁵⁴

A katolikus területek számára *Formula reformationis* néven adtak ki törvényeket. Az 1548-as *Formula reformationis* jelentősége abban áll, hogy a kora újkorban az egyetlen olyan császári szabályozás, amely a belső egyházi reformokat az egyetemes zsinattal konkurálva szerette volna megvalósítani.⁵⁵ 1548. június 14-én terjesztette elő V. Károly a birodalmi gyűlésen jelen lévő egyháziaknak a *Formula reformationis* szövegét, nem ellenvetést várt, hanem azt szorgalmazta, hogy nézzék

49 Soen, 2017. 582.

50 Uo. 581.

51 Uo. 583.

52 Decot, 2005. 367.

53 Uo. 376.

54 Uo. 373.; Schorn-Schütte, 2000. 69.

55 Wolgast, 2005. 342.

át a tervezetet, és közölik a véleményüket, de ne a saját hasznukat, hanem a teljes egyház javát tekintsek irányadónak.⁵⁶

Az *interim* és a *Formula reformationis* kiegészítik egymást, mindkettő érvényessége a zsinati döntésig tartott volna, mindkettőt különleges, ideiglenes rendszabálynak szánták, amelyek csak a birodalom érintett területein lettek volna érvényesek.⁵⁷ Az *interim* és a *Formula reformationis* egyaránt komoly ellenállással találkozott mind a protestáns, mind a katolikus oldalon. Szász Móric megpróbálta a saját átiratában az úgynevezett *lipcsei interimet* elfogadtatni, míg több protestáns tartományúr elutasította az *interim* kihirdetését. A püspökök többsége is ellenállt, hogy egyházmegyéik protestáns területein az *interimet* bevezesse, például ilyen szembenállással találkozhatunk a hildesheimi, paderborni, kölni, speyeri, salzburgi főpásztorok esetében.⁵⁸ Eközben V. Károly továbbra is megpróbálta érvényesíteni az *interimet* az 1550–1551-es augsburgi gyűlésen,⁵⁹ jóllehet 1551. május 1-jén megkezdődött a trienti zsinat második szakasza, ami tovább gyengítette a kortársak szemében a jelentőségét.⁶⁰

Bár az *interimet* és a *Formula reformationist* sikerült elfogadtatni a rendekkel a birodalmi gyűlésen, az eljárás kényszerjellege ellenállást váltott ki a birodalom minden szegletében. Számosan kezdtek el ismét érveket felsorakoztatni a rendek zsarnoksággal szembeni ellenállási jogáról és annak gyakorlati mikéntjéről.⁶¹ V. Károly mindezt nem érezte, mivel a felszínen a helyzet inkább a császár törekvéseinek kedvezett. Az *interimet* három fontos északi tartományban kihirdették (Kurmark von Brandenburg, Braunschweig-Wolfenbüttel és Braunschweig-Calenberg-Göttingen), továbbá Károly a két foglyul ejtett tartományúr (Hesseni Fülöp és János Frigyes) országrészeiben is előnyben érezhette magát. Bizakodásra adhatott okot az is, hogy úgy tűnt, a protestáns rendek vezetői között túl nagy a bizalmatlanság az egységes, hatékony ellenálláshoz.⁶² A felszín alatt azonban az ellenkezője történt mindannak, amire Károly számított, nőtt a protestánsok közötti szolidaritás, a rendi és a felekezeti ellenzékekhez sorra csatlakoztak olyan fejedelmek, akik nemrég még a császár szövetségeseinek tűntek.⁶³

Hatalmi átrendeződések Észak-Itáliában

Az V. Károly-féle univerzális monarchia, annak politikai rendszere az 1540-es évek derekától jelentős átalakuláson ment keresztül Itáliában is. Nehéz megállapítani, hogy pontosan mikor kezdődött meg az átrendeződés, mivel ez a terület mindig is

⁵⁶ Uo. 347–348.

⁵⁷ Uo. 343.

⁵⁸ Decot, 2005. 378.

⁵⁹ Soen, 2017. 584.

⁶⁰ Decot, 2005. 383.

⁶¹ Schorn-Schütte, 2000. 70.

⁶² Drecoll, 2010. 1–2.

⁶³ Schorn-Schütte, 2000. 75.

fő színtere volt a Habsburg–Valois-ellentétnek. Az 1540-es évek derekán, a schmal-kaldeni háborúval egy időben Itáliában a császári hatalom meggyengülni látszott, és az V. Károllyal szembeni erőik, a francia és a pápai politika hatására több elégedetlenség és nyílt lázadás alakult ki. A Mediciek ellen 1546 augusztusában Lucca városában lázadtak fel. 1547-ben a Fieschik hajsza híján sikeres lázadást szítottak Genovában Andrea Doria ellen. A pápai politikát támogató Pier Luigi Farnese ambíciói is, hogy Parma és Piacenza hercegeként kiegészítse birtokait Urbino és Camerino hercegségekkel, már sértette többek közt a Della Rovere család és V. Károly érdekeit is. Antoine Perrenot de Granvelle és Ferrante Gonzaga javaslatára merült fel a *restitutio in pristinum* politikai program, hogy az itáliai birtokokat vonják újból a Szent Római Birodalom joghatósága alá, azzal a céllal, hogy a francia uralkodó itáliai követeléseinek elejét vegyék. A jogalapot az szolgáltatta, hogy az itáliai világi fejedelmek szuverenitása a német-római birodalmi jogból volt eredeztethető és delegálható. Első lépésben 1546-ban Milánót csatolták a császári birtokokhoz, és lett újból birodalmi feudum, majd 1546. július 5-én a császár fiát, az ifjú Fülöp infánst helyezték titokban a hercegi trónra, és csak 1550. február 10-én hirdették ki. V. Károly szándékai szerint Sienát, Genovát, illetve a Pier Luigi Farnese által birtokolt Piacenzát és Parmát a birodalmi feudumként számon tartott Milánói Hercegségbe szerette volna integrálni, akár békésen, akár fegyveresen.⁶⁴

Nem meglepő, hogy 1547-re komoly politikai válság alakult ki a császár restitúciós politikájából. A válság egyik csúcspontja volt, amikor a fenti politikai célok elérése érdekében Milánó kormányzója, Ferrante Gonzaga összeesküvést szervezett Pier Luigi Farnese ellen, és 1547. szeptember 10-én sikerrel meggyilkolták Parma és Piacenza hercegét. A restitúciós politika viszont szembekerült a császár korábbi politikai gyakorlatával. A császár az 1530-as évektől egészen az 1546–1547-es válságig a legfőbb itáliai családok patrónusaként *baráti* és szövetséges viszonyt ápolt, és Nápoly és Milánó stabil birtoklásával biztosította a félsziget feletti uralmát. Ugyanakkor III. Pál pápa Róma itáliai világi szerepét erősítő politikája, illetve a fia, Pier Luigi Farnese számára létrehozott parma-piacenzai hercegi címek (1546) az univerzális monarchia itáliai pozícióit gyengítették. A korábbi, *devotióra* és *amicitiára* építő politika megrendült, mivel nemcsak a Farnese pápa és fia fordult szembe a császárral, hanem a birodalom hitel- és hadügye szempontjából kritikus Genovát irányító hű szövetséges, Andrea Doria elleni összeesküvés sikerét csak Giovanni Luigi Fieschi váratlan halálos balesete akadályozta meg (1547. január 2.).⁶⁵

Az új, kialakuló rendszerrel kezdetben Alba hercege és II. Fülöp is egyetértett, és támogatták Ferrante Gonzaga direkt, korábbiakhoz képest erőszakosabb politikáját, hogy az itáliai Habsburg-hegemóniát bármi áron biztosítsák. Pier Luigi Farnese meggyilkolását követően a császári haderő elfoglalta Piacenzát. Piombino, Siena hasonló módon birodalmi protektorátus alá került, és spanyol helyőrséget fogadott be. Siena élére birodalmi vikáriust szándékoztak kinevezni. Genova is nehezen kerülte el, hogy hasonló sorsra jusson. Andrea Doriának külön garanciákat

⁶⁴ Tracy, 2002. 231–232.

⁶⁵ Kirk, 2005. 53.

kellett biztosítani, hogy megelőzze a *restitutiót*. 1548-ra ugyanakkor egyre nagyobb ellenállás alakult ki, ahogy Firenze hercege, Cosimo de' Medici is jelezte: a korábbi konszenzusra épülő szövetségi rendszer egyoldalú felszámolása arra készítheti az itáliai fejedelmeket, hogy a francia uralkodótól kérjenek védelmet.⁶⁶

A sas két feje: a Habsburg-dinasztia belső meghasonlása a császári trónutódlás kérdésében

Egyes történészek szerint már III. Frigyes császár is arra törekedett, hogy a Habsburg-család tagjai egységes dinasztikaként lépjenek fel, ahol a dinasztia feje biztosítja az egységet és az irányítást.⁶⁷ Az utódja, Miksa császár által kiterjesztett kultusz szintén megerősítette a *dinasztia feje* vitathatatlan vezető szerepét, miközben a dinasztia birtokait a családtagok között felosztották. V. Károly trónra lépése jelentős változást okozott a dinasztiaán belül, tekintve hogy olyan területek váltak a birodalom részévé, ahol a primogenitúra volt a meghatározó elv, szemben az Ausztriai-ház dinasztikus szemléletével.⁶⁸

Ennek a ténynek egy kevésbé ismert, de hazánk történelme szempontjából érdekes megnyilvánulása volt, amikor a mohácsi csatát követően, 1527 folyamán a császári udvar és Ferdinánd között intenzív levelezés folyt abban a kérdésben, hogy a magyar koronát valójában jogosult-e Ferdinánd örökölni, vagy – mint családfőt – Károlyt illeti meg.⁶⁹ Ugyanakkor a cseh korona birtoklása fel sem merült vitatott pontként. Bár a császári udvarban hamar letettek arról a szándékról, hogy a császár magyar király legyen, a császári, majd később a spanyol Habsburg-uralkodók titulájában azonban egészen 1700-ig bezárólag előkelő helyen szerepelt a magyar királyi cím, illetve a spanyol királyi címekben is megtalálhatóak a magyar koronára utaló ezüst-vörös sávok.⁷⁰ Ugyanakkor V. Károly – mint elsőszülött feje a dinasztiaának – egy nemzetek feletti, a korabeli terminus szerint *univerzális monarchiát* hozott létre, ahol az eltérő jogrendekből következően a birodalom egyes részeiben a primogenitúra szemléletén repedések következtek be. A kasztíliai jogrend a primogenitúrát követte, mégis komoly jogi vitát és ellenállást váltott ki, hogy nem a kasztíliai születésű Ferdinánd, hanem a Habsburg dinasztikus szemlélettel összhangban a család feje, az ottani jogrend szerint viszont idegen, genti születésű Károly lett Kasztília uralkodója 1516-ban.⁷¹ Majd ezt követően a másodszülött Ferdinánd kapta meg főhercegeként a dinasztia törzsterületeit, és 1526-ban megörökölte a magyar és a cseh koronát.

66 Martínez Millán–Rivero Rodríguez, 2000. 182–199.; Rivero Rodríguez, 1998. 39–44.

67 Silver, 2008.

68 Geever, 2010. 460.; Wheatcroft, 1995.

69 Korpás, 2008. 72–73.

70 Rey de Hungría, Dalmacia y Croacia. A hivatalos titulájában a mai napig szerepel mint VI. Bourbon Fülöp használaton kívüli címei.

71 Geever, 2010. 465.

Bár a dinasztia feje változatlanul V. Károly maradt, az 1516 és 1526 közötti öröklési kérdések előrevetítették a dinasztia jövőjével kapcsolatos családi vitákat. I. Ferdinánd római királlyá koronázása 1531-ben, Károly fia, Fülöp négyéves korában sem a primogenitúrát követte, hanem a Habsburg dinasztikus hagyományokat. Később a császár koncepciója megváltozott, tudatos lépéseket tett azért, hogy birodalmi örökségét fia, Fülöp számára biztosítsa. Első lépésként 1546-ban Fülöp herceget megtették Milánó urává. Ezt követően 1548-ban közjogilag a Szent Római Birodalomhoz tartozó 17 németalföldi provinciából egy birodalmi kerületet alkottak, és a császár az 1548-as *Pragmatica Sanctio* révén sikeresen biztosította örököse, II. Fülöp számára, hogy a németalföldi birtokokat egységes és feloszthatatlan tartományként, a császárságtól leválasztott örökségként kezeljék.⁷² Így a Habsburg Birodalom két stratégiai területe a spanyol trónörökös formálódó birodalmának részévé vált. Az igazi komoly kihívást viszont az jelentette, vajon Fülöp miként válhat császárrá és viheti tovább az apja örökségét, az univerzális monarchiát a dinasztia fejeként.

1548-ban a császár felvetette Ferdinándnak, hogy a családi köteléket erősítsék meg azzal, hogy Miksa és Mária unokatestvérek házasságát követően Ferdinánd egyik lányát házassítsák össze Fülöp herceggel. Majd 1550 májusában Magyarországi Mária közvetítésével jelezte Ferdinándnak, hogy a császári trón öröklését rendezni szeretné olyan módon, hogy Ferdinánd jelölje ki Fülöpöt utódjául a császári trónon és támogassa a spanyol infáns római királlyá választását. A felvetés súlyos ellenállást és nehezítést váltott ki nemcsak Ferdinándnál, hanem Miksa főhercegnél is. Ferdinánd a primogenitúra mellett kardoskodva utasította el bátyja tervét. A hosszú vitákat követően a két idősebb testvér heteken keresztül nem is beszélt egymással. De a birodalmi rendek is ellenezték, hogy a spanyol katolikus fenyegetést megtestesítő Fülöp infáns legyen a császár a reformáció irányában sokkal rugalmasabbnak tűnő Ferdinánddal és Miksával szemben.⁷³ 1551. március 9-én V. Károly elérte, hogy megszülessen a családi egyezség, amelyet I. Ferdinánd nagyon nehezen írt alá, ugyanakkor Miksa csak szóban volt hajlandó elfogadni. A paktum értelmében Ferdinánd és fia támogatta volna Fülöp herceg római királlyá történő választását, illetve a birodalmi fennhatóság alá tartozó itáliai birtokait is elismerték. Cserébe viszont Fülöp Miksát jelölte volna ki utódjául, illetve kötelezte magát, hogy Magyarország ügyeibe nem avatkozik be, csak ha erre Miksa vagy Ferdinánd külön felkéri.⁷⁴

Az 1551 márciusában aláírt Habsburg örökösödési egyezmény biztosította Ferdinánd számára a császári trónt, ezzel tovább nőtt a jelentősége a birodalomban, ami egyúttal Károlytól való fokozatos távolodáshoz is vezetett, míg a birodalmi rendek tudatosan Ferdinándhoz közeledtek, kihasználva saját javukra a testvérek közötti nézeteltérést. Nem az Ausztriai-ház megbuktatása volt a céljuk, az univerzális monarchia terve irritálta őket. Továbbá úgy vélték, hogy a császár rájuk nézve

72 Uo. 465–466. Ennek ellenére II. Fülöp 1598-ban Kasztíliát fiára, Németalföld déli részét pedig lányára hagyta. Parker, 2016. 98–100.

73 Fernández Álvarez, 1999. 743–745.

74 Parker, 2016. 104–105.; Edelmayer, 2004. 170–179.; Martínez Millán, 2000. 271.; Fernández Álvarez, 1999. 705.

hátrányos személyi döntéseket hoz a szűkebb tanácsadók körének kiválasztásánál, ezért a birodalmi politikából kiszorulnak. A császár viszont arra törekedett, hogy az általa megtestesített perszonálunió halála után is szilárdan fennálljon, és a jövőben a felosztandó területek között megmaradjon a szoros dinasztikus kapcsolat. A késő antik tetrarchia modelljét elevenítette fel Károly azzal az ötletével, hogy a két testvér családja között váltakozzon majd a császári cím. Ez azonban elfogadhatatlan javaslat volt Ferdinánd, de különösen fia, Miksa számára.⁷⁵

A birodalom felosztása ügyében Németalföld más aspektusból is összeüt-közési pontot jelentett. A tartományt még 1548-ban V. Károly idősebbik lánya hozományaként Ferdinánd fiával, Miksával kötött házassága során Miksa főhercegnek ígérték. Ugyanakkor, nagyjából egy időben a házassági tárgyalásokkal, a németalföldi rendek elismerték II. Fülöpöt mint ottani örökösét. A helyzetet csak bonyolította, hogy 1548-ban, a burgundi kerület létrehozásával Németalföld, beleértve a francia korona alá is tartozó Flandriát és Artois-t, közjogilag a Szent Római Birodalom részévé vált. Így, amikor Károly 1555–1556 fordulóján lemondott címeiről, II. Fülöp milánói és burgundi hercegeként, Németalföld uraként közjogilag Ferdinánd, majd utódja, Miksa császár vazallusa lett. E közjogi anomáliák ellenére, a két Habsburg-ág alapján véve a Szent Római Birodalomtól egyaránt külön kezelte Németalföldet és Milánót.⁷⁶

A francia revans politikája: régi-új irányok II. Henrik trónra lépése után

I. Ferenc 1547. március 31-én bekövetkezett halála után a francia monarchia helyzete nem sokat változott, mivel az örököseként trónra lépő II. Henrik továbbra is igyekezett folytatni az apja által elkezdett európai nagyhatalmi politikát.⁷⁷ A fiatal francia uralkodó már gyermekkorától gyűlölte V. Károlyt,⁷⁸ mivel a paviai csata után fogságba esett apja helyett négy évig raboskodott Kasztíliaában. A mindössze huszonnyolc éves király először megpróbálta az összes rendelkezésére álló erőforrás felhasználásával megerősíteni királyi hatalmát és saját akaratát érvényesíteni. Első lépései közé tartozott, hogy egy palotaforradalommal megváltoztatta a királyi kormányzat összetételét, majd rendet teremtett az újabb adók ellen lázongó országában. A fiatal királynak sikerült a két egymással szemben álló arisztokrata klánt, a Montmorency és a Guise családot is királyi hűségre bírni. Franciaország nagyhatalmi szerepének erősítése érdekében újjászervezte a francia királyi hadsereget, amelyet Anne de Montmorency herceg parancsnokságára bízott. Montmorency unokaöccse, Gaspard de Coligny admirális, neves hugenottavezér a későbbi vallásháború

75 Kohler, 2008. 378.; Soen, 2017. 584.; Grund, 2007. 245.

76 Geevers, 2010. 467.; Brandi, 1993. 456–457.

77 II. Henrik király életéről és politikájáról lásd: Cloulas, 1985; újabban: Le Fur, 2009.

78 V. Károly életéről és franciaellenes politikájáról lásd: Chaunu–Escamilla, 2000; Soisson, 2000; újabban: Crouzet, 2016.

egyik főszereplőjévé vált. A királyt közvetlen környezete, anyja, Medici Katalin és az itáliai emigránsok egyaránt az agresszív külpolitikai lépések felé irányították.⁷⁹

A fiatal király első jelentős külhoni fellépése Anglia ellen irányult. VI. Eduárd angol király ekkor még gyermek volt és egy régens segítségével uralkodott. A franciabarát skót királynő a szintén gyermek Stuart Mária volt, aki a francia király tanácsadóinak számító Guise fivérek rokonaként jó partnernek bizonyult a francia király angolelleses fellépéséhez. Az 1547-ben indított angliai expedíció először sikeresnek bizonyult, de az angol ellentámadás nem sokáig váratott magára, és 1548-ban a hatéves Mária királynőnek Franciaországba kellett menekülnie, ahol később a trónörökös Ferenc herceg felesége lett.⁸⁰

II. Henrik szintén aktív külpolitikai lépéseket tett az V. Károly császár ellenfeleivel való szövetségek érdekében is. A nepotizmusáról híres III. Pál pápa előszeretettel támaszkodott a francia uralkodóra. A pápa 1547-ben Bolognába helyezte a trienti zsinat első szakaszának testületét, amely végül 1549-ben felfüggesztette a tevékenységét. A francia király 1548 nyarán bevonult az I. Ferenc által elfoglalt Piemontba, ahol a lakosság örömmel fogadta. II. Henrik sikereit tovább növelte, hogy 1549 júniusában védelmi szövetséget kötött a svájci kantonokkal (Bern és Zürich kivételével), aminek értelmében pénzbeli támogatás fejében a kantonok haterőztől tizenhatezer főig terjedő haderővel támogatták a francia monarchiát. A svájci kantonokkal való szövetségből származó csapatok a Francia Királyság legmegbízhatóbb egységeinek számítottak szinte a kora újkor egész időszaka alatt. A francia király szintén jelentős erőfeszítéseket tett Boulogne visszafoglalása érdekében. 1549. augusztus 8-án ismét hadat üzent Angliának, és Boulogne-t teljes szárazföldi és tengeri blokád alá vonva igyekezett elfoglalni. A hadműveletekkel párhuzamosan elindultak a tárgyalások is, amelyek végül az 1550. március 24-i békeszerződéshez vezettek. E szerződés értelmében a francia király háromszázezer aranyért megváltotta Boulogne városát. E fényes siker nemcsak a francia hatalom katonai, hanem pénzügyi jelentőségét is kidomborította. A békét követően a legkeresztényibb király ezután egy ideig Angliával karöltve folytatta V. Károly uralmát megkérdőjelező külpolitikáját.⁸¹

Itáliában az új császárpárti pápa, III. Gyula 1551-ban újra összehívta a püspöki kart Trientbe, amivel kivívta II. Henrik haragját, aki a francia katolikus egyház reformját saját hatáskörében kívánta intézni. Az új pápa a Farnese család, vagyis az elődje családja parmai és piacenzai érdekeit veszélyeztette, és ezzel a francia külpolitika itáliai pozíciói is gyengülni látszottak. A válsághelyzet végül a pápa visszavonulásával ért véget.

79 Haan, 2010, 13.

80 Stuart Mária életéről és francia kapcsolatairól lásd: Guerdan, 2006. Vö. Saint Pierre, 2011.

81 Bély, 2005. 199–200.

Az itáliai zavarok, 1551–1552

A látszólagos sikerek ellenére, 1551-re az itáliai Habsburg-politika új fenyegető veszéllyel szembesült: az új pápa, III. Gyula 1550-ben elismerte Pier Luigi fiát, Ottavio Farnesét Parma és Piacenza hercegének. Ugyanakkor Ferrante Gonzaga a birodalmi restitúcióra hivatkozva a kérdéses birtokokat saját magának követelte, és a császári erők nem adták át sem Parmát, sem Piacenzát az egyre türelmetlenebb Ottaviónak. II. Henrik francia uralkodó számára különleges alkalom nyílt, hogy apja, I. Ferenc nyomdokaiba lépve aktív politikát folytasson Itáliában. Ottavio Farnese francia protektorátus alá helyezte magát, mire a császár a pápa mellett lépett fel, III. Gyula pápa pedig megfosztotta Ottaviót a birtokaitól és hercegi címétől. Válaszul az ifjú Farnese 1551. május 27-én szövetséget kötött II. Henrik francia királlyal, és egy francia–itáliai közös haderő megtámadta a pápai birtokban lévő Bolognát. Eközben III. Gyula és Ferrante Gonzaga seregei Parmát ostromolták sikertelenül. A fenyegetettség elkerülése érdekében Ottavio igényeit a császári udvar újratárgyalta. Párhuzamosan Sienában tört ki egy újabb lázadás a császári kormányzó, Diego Hurtado de Mendoza ellen, és a köztársaság fellázadt vezetői nyíltan szövetségre léptek a francia uralkodóval. A várost 1552. július végén francia katonák, illetve Habsburg- és Medici-ellenes itáliai seregek szállták meg.⁸²

Az 1551–1552-es válságok Itáliában (parmai háború és sienai felkelés), illetve a Habsburg családi vita a császári trónról újabb fordulatot hoztak az itáliai nagypolitikában: Gonzalo Pérez titkár és Alba hercege javaslatára az ifjú Fülöp herceg markánsan szembefordult a Ferrante Gonzaga által képviselt birodalmi restitúciós politikával. Úgy látták, V. Károly elképzelése, hogy az itáliai fejedelmeket a birodalom fennhatósága alá helyezték, csak növeli a szembenállást a Habsburg-házzal, és javaslatuk szerint vissza kell térni a korábbi szövetségi és kliensrendszerhez. Ugyanakkor a spanyol Habsburg-udvar álláspontja már egy új árnyalatot is tartalmazott, miszerint a régi-új szövetségi rendszerbe bevonandó fejedelmek a spanyol koronával egyezzenek meg. A Habsburg családi viszály fordulatai is arra késztették Fülöpöt, hogy szakítson apja politikájával: stratégiai kérdéssé vált, hogy az általa korábban támogatott restitúciós politikával szemben a Katolikus Monarchia itáliai dominanciáját valósítsa meg.⁸³

Apja régi itáliai szövetségeseit lecserélte, például a nagy hatalmú Ferrante Gonzagát, akit 1552 után hosszú kampány révén buktatott meg az Alba herceget és a nápolyi alkirályt is magában foglaló Toledo klán.⁸⁴ Új kliensek is megjelentek, vagy megerősödtek egyes régiiek, mint például Cosimo de' Medici, aki felesége, Leonor Álvarez de Toledo révén viszont Alba hercegével tartott fenn szoros politikai és családi szövetséget. A Medici- és Toledo-házak közötti házassági kapcsolatok révén egy új politikai struktúra jött létre az átalakuló itáliai spanyol hegemoniában.

⁸² Rivero Rodríguez, 1998. 43–44.

⁸³ Martínez Millán – Rivero Rodríguez, 2000. 200–206.

⁸⁴ Kamen, 2004. 72–76.

Az V. Károly-féle univerzális monarchia helyén, az új Katolikus Monarchia hegemoniája alatt Itália a spanyol korona érdekszférájává vált.

A mediterrán front, 1552

A Habsburg–Valois-ellenségeskedés 1551 szeptemberében Simon Renard császári nagykövet megszegyenítő kiutasításával kezdődött meg, amely felért egy hadüzenettel. A császár ekkor még várakozó álláspontra helyezkedett és nem vette komolyan a fiatal uralkodó agresszív viselkedésének veszélyeit, és ezzel időt adott II. Henriknek a cselekvésre. A francia király azonban összetett szövetségi rendszert alkotott, amelybe a Habsburg-hegemoniával szemben álló összes jelentős erőt sikerrel bevonta. Itáliában a birodalmi restitúciós politika kifejezetten hozzájárult ahhoz, hogy az elégedetlen, birtokaikat féltő itáliai potentátok a francia uralkodó védelmét és támogatását kérjék. Hasonló módon II. Henrik portai követe jó érzékkel és a megfelelő pillanatban ösztökelte a Portát az újabb földközi-tengeri és Magyarország elleni hadjáratokra, amelyek magyarországi várak és észak-afrikai erődök sikeres elfoglalása révén mindkét oszmánellenes fronton a Habsburg-érdekszférákra mértek jelentős csapásokat.

Az oszmán–francia katonai kooperáció megújításának diplomáciai előkészítését I. Ferenc e téren már tapasztalt neves diplomatája, Gabriel de Luetz, Aramon és Valabrègues bárója⁸⁵ segítette elő.⁸⁶ Ő tolmácsolta II. Henrik külön kérését, hogy az oszmán haderő támadjon 1552-ben Magyarországra, miközben II. Henrik a nyugati területeken támadja V. Károly birtokait. D’Aramon hazafelé hajózva végig is nézte, ahogy Turgut Reisz és Szinán pasa közös flottája 1551 augusztusában megostromolta és elfoglalta a máltai lovagok birtokában lévő Tripolit.⁸⁷ Az oszmán flotta felvonulásának hírére a császár már dél-itáliai birtokaiért kezdett aggódni, s elrendelte, hogy egyes, a schmalkaldeni háború óta Németföldön állomásozó spanyol és itáliai egységeket helyezzenek át Szicíliába.⁸⁸

A fenyegetés valós volt a térségben: II. Henrik követe révén javasolta, hogy oszmán–francia együttműködésben támadják meg Mallorcát (a szigetet 1551–1553-ban három, közel ezer fővel végrehajtott sikertelen támadás is érte észak-afrikai kalózok részéről).⁸⁹ 1552-ben a francia és oszmán tengeri haderők már egy jelentős összehangolt hadműveletet is végre kívántak hajtani, s nem kisebb célt tűztek maguk elé, mint a Nápolyi Királyság egyesült erőikkel való meghódítását. A „közös” haderő a francia és oszmán hadiflottákból és körülbelül húszezer fős szárazföldi

85 Gabriel de Luetz vagy Luez (1508 k.–1553): Aramon és Valabrègues bárója, francia nagykövet. Az 1548–1549-es perzsa háború idején részt vett Szülejmán szultán kíséretében a hadműveletekben. Lásd erről: Chesneau, 1887.

86 Az 1552-es francia–oszmán hadműveletek diplomáciai és katonai előkészítésének részleteiről lásd: Veinstein, 1985. 35–67.

87 Salvá, 1944. 159–173.; Braudel, 1996. 982–988.

88 Braudel, 1996. 986.

89 Vidal, 2001. 581–582.

francia kontingensből állt. A mintegy százhusz hadihajóból álló oszmán flottát vezető Szinán pasa a francia nagykövet három gályájával együtt hagyta el 1552 júniusában a Dardanellákat. Július 30-án elhagyták Messinát, és Reggio di Calabria és Policastro feldúlása után július 15-én értek a Nápolyi-öbölhöz, ahol azonban nem sikerült egyesülniük a La Garde báró vezette francia flottával.

A francia flotta késedelme miatt az egész haditerv csődöt mondott, és az oszmán flotta egyedül vette blokád alá Nápolyt. A francia szárazföldi kontingensre szintén hiába vártak, mivel az átszállításához szükséges velencei támogatást végül nem sikerült megszerezni. Miután a megígért francia haderőről semmi hírt nem kaptak, az oszmánok néhány nap múlva már a visszafordulást fontolgatták, amit Fernand Braudel ironikus megjegyzéssel a zsákmány reményének elvesztése miatti rövidlátásukkal magyarázott.⁹⁰ Végül a francia nagykövet kérésére megpróbáltak észak felé, Elba és Piombino felé hajózni, ám a heves szélviharok miatt kénytelenek voltak feladni e tervet, majd Szinán pasa úgy döntött, hogy visszavonul. A visszavonuló oszmán flotta augusztus 5-én Ponza szigete mellett megütközött az Andrea Doria vezette genovai flottával, amelyből az oszmánok hét gályát a rajtuk lévő légénységgel együtt elfogtak. Az ütközet után Szinán pasa folytatta a visszavonulást a görög szigetek felé, ahol 1552 szeptemberében sikerült utolérnie a La Garde vezette francia tengeri haderőt. A franciák végül az oszmán fennhatóság alatt álló Hiosz szigeténél tértek téli szállásra annak reményében, hogy a következő évi hadjáratot korábban kezdhetik majd el.⁹¹ A legjelentősebb új front azonban a chambord-i egyezményrel született a Szent Római Birodalomban, amikor 1552. január 15-én a német protestáns fejedelmek szövetségre léptek II. Henrikkel.

Parázs a hamu alatt

Az agresszív francia fellépés nyilvánvalóvá tette, hogy V. Károly hatalma korántsem olyan megkérdőjelezhetetlen a Szent Római Birodalomban, mint azt ő hitte. Ebben igen fontos tényező volt Móric szász választófejedelem növekvő politikai aktivitása. Károly nem ismerte fel, hogy Móric igen kényes helyzetbe került azzal, hogy a választói cím érdekében a császárt támogatta a schmalkaldeni háborúban, és így az ő hűségére a továbbiakban nem számíthat feltétlenül. Móricot ugyanis családi kapcsolatok fűzték Hesseni Fülöphöz, akinek a lányát, Ágnest vette nőül. Károly részéről súlyos politikai hibának bizonyult, hogy a Szász Móric és a brandenburgi II. Joachim Hektor választófejedelmek által adott garancia ellenére nem engedte szabadon Hesseni Fülöpöt, sem János Frigyet. Ezzel a döntésével kényszerhelyzetbe hozta a szász és a brandenburgi választót. A becsületükön esett sérelem mellett a választói méltóság tekintélyét is csorbította ezáltal a császár, aki a választók politikai játékterét szűkítette, elvonta tőlük azt a jogot, hogy külön császári beleegyezés nélkül kötelező érvényű ígéretet tehessenek. Úgy érezhették, hogy csak

⁹⁰ Braudel, 1996. 990.

⁹¹ Bérénger, 2003. 303.; Braudel, 1996. 989–990.

Fülöp szabadulása moshatja le a becsületükön esett sérelmet.⁹² Móric bár remélte, nem kapta meg a teljes szász választófejedelmi területet, így például Magdeburg városát sem. Joggal tartott attól, hogy császári kegyvesztés esetében a család másik, ernő i ága éppúgy felhasználható lesz ellene, mint ahogy 1547-ben Móric megszerezte az albertieknek a választói címet.⁹³

A császár számára akkor vált igazán veszélyessé az ellenzéki mozgolódás, amikor annak vezetője, Hans von Brandenburg-Küstrin őrgróf egyre többeket nyert meg ügyüknek, és így a mozgalom V. Károly-ellenes véd- és dacsövetségek egész sorának létrejöttéhez vezetett. 1550. február 26-án kötötték meg az első ilyen szövetséget Küstrin és Johann Albrecht von Mecklenburg herceg, valamint Albert porosz herceg között Königsbergben.⁹⁴ Móric ekkor még teljes politikai elszigeteltségben érezhette magát. A Matthias Flacius Illyricus és Nicolaus von Amsdorf körül csoportosuló lutheránus értelmiségiek éppúgy, mint a befolyásos protestáns tartományurak – így Hans von Brandenburg-Küstrin, Johann Albrecht von Mecklenburg, Albert porosz herceg, Franz Otto braunschweig-lüneburgi herceg – ellenségesek, bizalmatlanok voltak vele a schmalkaldeni háborúban játszott szerepe miatt.

A szász választó igyekezett kitörni szorult helyzetéből. 1550 márciusától brandenburg-kulmbachi Albert Alkibiadész őrgróffal és Hesseni Vilmos tartománygróffal kereste a kapcsolatot. Korának híres hadvezére, Alkibiadész révén katonai erőt, Vilmos révén pedig a francia uralkodóhoz kívánt kapcsolatot szerezni. Alkibiadész, aki elvileg a hadseregét az angolokkal szövetségben a franciák ellen gyűjtötte, már ekkor azt javasolta Móricnak, hogy a franciákkal vívjanak közös háborút V. Károly ellen. A tárgyalások gyorsan haladtak a franciákkal, az 1550. áprilisi első követés után szeptemberre már a közös háború tervét kovácsolták.⁹⁵

Móric közben a császártól egy fontos megbízatást kapott, az 1547 óta macskul ellenálló, birodalmi átok alatt álló Magdeburg megtörését bízta rá a császár.⁹⁶ A szász választó október 3-án vette ostromzár alá a várost, egyúttal tárgyalni próbált Georg von Anhalton keresztül a városiakkal a kedvező megadási feltételek reményében, egyelőre még eredménytelenül. Volker Henning Drecoll szerint nem látszatostrom zajlott, a tárgyalások még nem álltak jól a franciákkal. Móric nem tudhatta, hogy mikorra teremthetik meg a lehetőség az V. Károly elleni fellépésre.⁹⁷ A helyzet azért is kényes volt, mert a königsbergi szövetség tagjai hadakat küldtek Magdeburg felmentésére. Móric viszont egy ügyes húzással 1550 decemberében csapatai egy részével átlövagolt hozzájuk, és némi tárgyalás után egyesítette a két haderőt.⁹⁸ Az egyeztetések során felvette a kapcsolatot Küstrinnel, aminek az eredménye az 1551. február 21-én Drezdában kötött szövetség a rendi szabadságjogok és a vallás védelmére. Küstrin kikötötte, hogy a szövetség a két fogoly tartományúr

92 Grund, 2007. 245.

93 Soen, 2017. 585.; Drecoll, 2010. 3.

94 Kohler, 2008. 379.

95 Drecoll, 2010. 3–5.

96 Uo. 6.

97 Uo. 7.

98 Soen, 2017. 585.; Drecoll, 2010. 5–7.

kiszabadításáért is küzdjön, ez a szándék Móric akaratát is tükrözte. Móric feltételei között az szerepelt viszont, hogy a szász dinasztia ernői ágát is felveszik a szövetségbe, hogy bukás esetén az ne legyen jobb helyzetben, mint az ő szűkebb családja, az albertainek. A szövetségszövegeket azt is kinyilvánították, hogy Ferdinánd ellen semmilyen panaszuk nincs, ellene nem támadnak. Ennek egyik oka, hogy mind Móric, mind Hans von Brandenburg-Küstrin hagyományosan jóban volt Ferdinánddal, másrészt köreikben ekkor már köztudottak voltak a Károly és Ferdinánd közötti nézetkülönbségek, amelyeket tudatosan igyekeztek a maguk javára fordítani.⁹⁹

1551. május 22-én a torgauai szövetség megkötésével vált igazán birodalmi jelentőségűvé az ellenállás, itt bontottak zászlót a felkelő fejedelmek: Albert porosz herceg, Johann Albrecht mecklenburgi herceg, Szász Móric és a fiatal hesseni tartománygróf, Vilmos állt immár nyíltan az elégedetlenkedők oldalára. Nem csatlakozott hivatalosan a szövetséghez, de gyakorlatilag támogatta azt a kor tehetséges zsoldosvezére, a brandenburgi Albert Alkibiadész. A torgauai szövetség legfontosabb célkitűzése az 1547 óta elzárt Hesseni Fülöp kiszabadítása volt. Ebben a megállapodásban is kivették Ferdinánd királyt az ellenségek sorából, így később könnyen válhatott közvetítő belőle. Ekkorra már kétségkívül Móric lett a szövetségszöveg elégedetlenek vezéralakja.¹⁰⁰

A torgauai szövetség hivatalos követet küldött II. Henrik királyhoz, aki visszatérően a franciák követét, Jean de Fresse bayonne-i püspököt hozta magával. Vele 1551. szeptember 25. és október 5. között Lochauban tárgyalták meg a részleteket a szövetség képviselői. Nem volt vita az ellenállás jogosságáról, a császár zsarnoki politikáját jogsértőnek ítélték meg, úgy vélték, hogy ilyen esetben az offenzív védekezés is legitim, tekintve hogy Károly a német Aranybullára tett esküjét sértette meg.¹⁰¹ Henrik éppen ezért saját propagandájában a rendi szabadság védelmezőjeként tüntette fel magát. Ezzel együtt azt is kérte a protestáns vezérektől, hogy a háborút ne változtassák át nyílt felekezeti-szekularizációs háborúvá, Küstrin és a porosz Albert azonban ezt a feltételt nem fogadta el.¹⁰²

1551 novemberében Albert Alkibiadészt küldték Henrikhez tárgyalni, 1551 decemberében pedig Drezdában folytatott titkos tárgyalásokat De Fresse a felkelők vezetőivel. A francia király és a szerződő protestáns német fejedelmek képviselői kifejtették: a szövetség célja az, hogy „erővel ellenálljanak Ausztriai Károly azon mesterkedéseinek, amelyekkel Germániát bestialis, elviselhetetlen és állandó szolgaságba igyekszik dönteni, hasonlóan ahhoz, amit Spanyolországban és másutt művelt”.¹⁰³ Ennek érdekében a fejedelmek javasolták, hogy a francia király foglaljon el olyan birodalmi városokat, amelyek lakossága francia nyelvet beszél. A titkos megegyezést végül az 1552. január 15-én Chambord-ban aláírt titkos szerződéssel ratifikálta II. Henrik a protestáns német fejedelmek képviselőivel. Ennek értelmében a francia uralkodó pénzületi támogatást nyújtott német szövetségeseinek, akik pe-

⁹⁹ Drecoll, 2010. 8.; Grund, 2007. 247.

¹⁰⁰ Schorn-Schütte, 2000. 75–76.; Soen, 2017. 585.

¹⁰¹ Grund, 2007. 246.; Drecoll, 2010. 8.

¹⁰² Kohler, 2008. 380.

¹⁰³ Idézi: Chabert, 1856. VIII.

dig Cambrai, Metz, Toul és Verdun birodalmi városok esetében elismerték a francia uralkodót mint birodalmi vikáriust, azaz gyakorlatilag engedélyt adtak a három lotaringiai város – Metz, Toul és Verdun – elfoglalására, amelyek megszerzésével a francia király katonailag stratégiai támaszpontokhoz juthatott, politikailag pedig a birodalmi ügyek részesévé válhatott. A lotaringiai egyházmegyéken kívül felajánlották még Milánót, Nápolyt, Flandriát, Artois-t is a franciáknak, valamint kilátásba helyezték, hogy támogatnak egy esetleges francia jelöltet a császárválasztáson.¹⁰⁴

A felkelő fejedelmek területi ígéretei azonban jogalap nélküliek voltak: Horst Rabe szerint „a birodalmi jog szemszögéből Chambord a hazaárulás szerződése volt”.¹⁰⁵ A katolikus francia királlyal kötött szövetség abban a tekintetben tűnik újszerűnek, hogy a felek politikai érdeke már felülírta a vallási különbözőséget, I. Ferencsel ilyen megállapodást még nem sikerült tető alá hozni a protestáns rendeknek.¹⁰⁶ II. Henrik azon kialakuló francia gyakorlat képviselője volt, amelyet vallási közömbösség jellemez a szövetségi politikában, és amelyet elődje is kiválóan megvalósított a francia–oszmán együttműködésben.

Az 1552. évi mélypont

A szervezkedés és a tárgyalások alatt egyértelműen Móric ragadta magához a vezető szerepet. Még a felkelés elején testvére, Ágostra ruházta át a szász választói címet, hogy bukás esetén is a családnál maradjon a nehezen megszerzett méltóság.¹⁰⁷ De Fresse többször sérelmezte is, hogy Ágost nem írta alá a szövetséget. Móric Károly előtt eleinte a Vilmoshoz fűződő rokoni kötelékre fogta a részvételt, jelentéktelennek feltüntetve saját szerepét és magát a szövetséget is. Ferdinándnál pedig testvérét védte, miszerint Ágost semmilyen formában nem részese a szövetezők társaságának.¹⁰⁸ Móric számára az egyik fő cél az volt, hogy szászországi helyzetét konszolidálja. Saját szerepét kibővítette, egyúttal Ferdinándot és Miksát igyekezett felhasználni, közvetítőknak kérte fel őket. Drecoll szerint számos megnyilatkozása arra utal, hogy inkább Ferdinándra támaszkodva és nem a franciák révén akart célt érni. V. Károly öccsét azzal kecsegtette, hogy siker esetén a teljes haderőt felhasználhatja majd a török elleni védekezésre.¹⁰⁹

A császári udvarban 1552 februárjáig a figyelmeztetések ellenére sem gyanakodtak Móricra és a szervezkedőkre, pedig Ferdinánd is küldött olyan leveleket Károlynak, amelyekben felhívta a figyelmét a készülő veszedelemre.¹¹⁰ Februárban így a francia király szinte akadálytalanul megszállta Lotaringiát, ezzel egyidejűleg a szász

104 Pariset, 1981. 107–115. A megállapodást II. Henrik és a felkelők között Alkibiadész 1552. január 15-én Chambord-ban írta alá a franciákkal, februárban pedig Friedenwaldében a felkelő fejedelmek is hitelesítették a dokumentumot. Schorn-Schütte, 2000. 76.; Kohler, 2008. 380.

105 Horst Rabe 1991-es tanulmányát idézi: Schorn-Schütte, 2000. 76. Vö. Drecoll, 2010. 9.

106 Grund, 2007. 248.

107 Drecoll, 2010. 10.

108 Uo. 11.

109 Uo. 12–13.

110 Uo. 13.; Kohler, 2008. 381.; Schorn-Schütte, 2000. 76.

választó Tirol irányában tört előre. A felkelő fejedelmek dolgát nagyban megkönnyítette, hogy a schmalkaldeni háborúban felvonultatott spanyol és itáliai alakulatokat 1551 augusztusában kivonták a német területekről, így a szövetségesek tavaszi hadjárata nem várt sikert hozott: a megrettent császár Innsbruckból Villachig menekült. Bár Alkibiadész élt volna a lehetőséggel, hogy V. Károlyt foglyul ejtse, a szövetség vezetői erről tudatosan lemondtak. Állítólag Móric maga mondta, hogy nincs akkora kalitkája, amelybe egy ilyen óriási madarat be lehetne zárni.¹¹¹

A chambord-i szerződésben foglaltak tudatában időközben II. Henrik is magabiztosan küldött hadüzenetet V. Károlynak, és már alig egy hónappal a szerződés aláírása után el is foglalta Toul és Metz városát. Ezt követően betört Elzászba, s miközben a szövetséges német fejedelmek csapatai dél-németországi területek felé vonultak, az ő katonáinak több határ menti stratégiai fontosságú várost is sikerült megszerezniük, köztük Damvilliers-t, Carignan-t és Montmédyt, viszont a német politika változásait látva, a Rajna vonalát tiszteletben tartva nem merészkedtek tovább a birodalom belső területei felé. A visszavonuló francia király 1552 júniusában azért „búcsúzóul” még ráadásként elfoglalta Verdunt is.¹¹²

Ferdinánd, a mérleg nyelve

Az elsőprő hadi sikerek ellenére a birodalmi rendek többségére az elégedetlenség mellett a passzív távolságtartás volt jellemző, nem alakult ki általános fegyveres felkelés. A szász választó helyesen ismerte fel, hogy a kiegyezés kulcsa nem a felkelők, hanem a passzív többség kezében van, céljait kizárólag a többség támogatásával érheti el. Alfred Kohler szerint ezért változtatott a politikáján, 1552 januárjától igyekezett kihátrálni a francia szövetségből, majd 1552 márciusában felvette a kapcsolatot Ferdinánddal a megbékélés érdekében.¹¹³ A későbbi tárgyalásokon így viszont a franciák már csak statisztá szerepet kaphattak.¹¹⁴

A tervbe vett találkozót a hadi események miatt elnapolták, végül a harcok elcsitulását követően először április 19-én Linzben találkoztak személyesen. Ez a tárgyalás inkább csak időhúzás volt, komolyan még senki nem akart megegyezni, ugyanakkor Móric ekkor előterjesztett öt pontja végül része lett magának a későbbi passzai egyezménynek is.¹¹⁵ Nehéz helyzete ellenére a császár mégis elutasította ezeket az igényeket, hónapokig körbejártak a levelek, hosszú tárgyalásokra és Ferdinánd kitartó türelmére volt szükség, míg végül megállapodásra jutottak.¹¹⁶

111 Kohler, 2008. 381.; Schorn-Schütte, 2000. 76.; Grund, 2007. 247.; Braudel, 1996. 979.

112 Haan, 2010. 16.; Braudel, 1996. 989.

113 Kohler, 2008. 381.

114 Drecoll, 2010. 58–61.

115 Móric pontjai: a foglyok szabadon engedése; vallásbéke az 1544-es speyeri birodalmi gyűlés irányelvei alapján, az interim eltörlése; a rendi sérelmek orvoslása; Franciaország helyzete, annak birtokába jut a három püspökség: Metz, Toul és Verdun; a császár és a rendek közötti kiegyezés. Uo., 14–15. Vö. Soen, 2017. 585.; Kohler, 2008. 381.

116 Schorn-Schütte, 2000. 77.

Móric a vallásügy kérdésében az 1544-es speyeri birodalmi gyűlés irányelveihez akart visszatérni, az *interimet* pedig teljesen el kívánta törölni. Ferdinánd Móric pontjai alapján kidolgozott egy kompromisszumos megoldási javaslatot (*resolutio*), amelyet 1551. április 23-án megfontolásra küldött V. Károlynak. Ferdinánd kutyaszorítóban érezhette magát, egyik oldal mellett vagy ellen sem állhatott ki. Móric bizalmának elvesztésével kockáztatta, hogy hozzájut a törökellenes birodalmi segítséghez, Károly nélkül pedig a várt császári cím megszerzése válhatott volna kérdésessé. Óvatos, türelmes, rendkívül rugalmas politikára volt szüksége, hogy sikert érjen el. Ferdinánd és Károly egyaránt a másokra igyekezett hárítani a döntés felelősségét, nyilvánvalóan egyikük sem szándékozott szívből megtartani egy, a protestánsok szabadságát hosszabb távon garantáló egyezményt.¹¹⁷

V. Károly április 26-án küldte vissza az észrevételeit. Április 30-ig dolgoztak még a végső szövegen, amelyről később, Passauban tárgyaltak tovább. Május 11-i határnappal egy hónap fegyverszünetben állapodtak meg, valamint abban, hogy további tárgyaló felek meghívásával kiszélesítik, összbirodalmi érvényűvé teszik a tárgyalásokat és annak végeredményét is.¹¹⁸

Március 29-én négy rajnai tartományúr külön gyűlésről határozott, ennek helye és ideje Bingen lett volna április 7-én, de végül május 2-án Wormsban nyitották meg. Az itt összegyűlt rendeket mind meghívták aztán Passaubá. Ettől kezdve már nem csupán a lázadók és a császár viszonyának a rendezése, hanem a birodalom teljes jogi újjászervezése, újragondolása volt a tárgyalások fő témája. Május végén kezdődtek meg Passauban a tárgyalások, ahol kilenc birodalmi fejedelem, valamint tizenegy további küldöttség jelent meg, a császárt Joachim de Rye császári kamarás és Georg Sigmund Seld alkancellár képviselte.¹¹⁹

Közben a felkelő fejedelmek csapatai május derekán elfoglalták az Alpok egyik átjáróját (Ehrenberger Klause), amin keresztül V. Károly Németalföld irányában menekülhetett volna, így a császár Villachban ragadt, rákényszerült a tárgyalásra.¹²⁰

Móric szerint a megoldást az örök vallásbéke hozhatja el. A béke, a vallás és a jog dimenzióinak összekötésében gondolkodott, ami már az 1544-es speyeri birodalmi gyűlés záródokumentumában is szerepel (a vallás, a béke, a jog ügye egymástól elválaszthatatlanok). Móric és támogatóinak érvelésében az az újszerű, hogy a vallási megosztottság mellett, a vallási egység rendezetlenségétől függetlenül, a felekezetek közötti teológiai kiegyezés nélkül kívánja a tartós béke feltételeit megteremteni. Móric követelte, hogy a béke érdekében fogadja el a birodalom a *Confessio Augustanát* bevett hitvallásnak, az evangélikus rendeket vegyék be a birodalmi békébe, valamint az evangélikus rendek lehessenek tagjai a birodalmi adminisztrációnak, elsősorban a kamarai bíróságokban kapjanak helyet.¹²¹ Móric motivációit talán legjobban Ines Grund foglalta össze a témának szentelt doktori értekezésében: Móric számára a látszat ellenére nem volt elsődleges a valláskérdés,

117 Drecoll, 2010. 16.; Kohler, 2008. 381.

118 Drecoll, 2010. 18.

119 Kohler, 2008. 381–382.; Soen, 2017. 586.

120 Drecoll, 2010. 19.

121 Uo., 26.; Kohler, 2008. 382.

legalábbis nem annak hittani, teológiai vonulatai, missziós küldetéstudata sem volt, nem tetszelgett a protestánsok megmentőjének szerepében. A felekezeti szabadság kérdése sokkal inkább mint a rendi szabadságjogokat érintő, valamint a békés egymás mellett élést gátló probléma merült fel. Nem a kialakulóban lévő evangélikus egyház szabadsága a fő és szándékolt célja Móric politikájának, hanem csupán rendi kiváltságainak teljében, békében akart élni.¹²²

Az, hogy megértő partnerre talált Ferdinándban, nem jelentette azt, hogy a leendő császár elfogadta volna a protestánsokat, sokkal inkább az motiválta, hogy a török jobban égette a talpát, és ellene akarta az erőforrásokat felszabadítani. Ferdinánd Károlyhoz hasonlóan nem kívánta örök békeként rögzíteni a protestánsokat megillető jogokat, még 1555-ben sem kifejezetten rajongott azért, hogy a vallásbéke a birodalmi gyűlés záródokumentumában helyet kapjon.¹²³ Ferdinánd az abszolút semlegesség látszatát kívánta fenntartani a tárgyalások alatt: ő csak közvetít, nem szeretne volna, ha bármi köti a későbbiekben a kezét. Móric viszont épp azt várta el, hogy még jobban magához kösse Ferdinándot, ne csak úgy tűnjön, hogy Károly és a birodalmi rendek ügye az egyezmény.¹²⁴

Móric és Ferdinánd – ha másban nem is, de egy dologban – egyetértett, mielőbb le kell zárni a tárgyalásokat, fontosabb ügyek várnak rájuk. Ennek köszönhető, hogy végül három hét alatt megegyeztek Passauban. Június 22-én hirdette ki Ferdinánd a megállapodás tényét, bár véglegesen csak július 18-án zárták le a tárgyalásokat.¹²⁵

V. Károly módosítási javaslaiban kifogásolta, hogy a dokumentum szerint a rendek ítélnének felette, valamint azt sem akarta, hogy a vallásügyben a későbbiekre vonatkozóan kötelezve legyen. E két témakörben módosítottak végül a legtöbbet az eredeti terven. Ferdinánd továbbra is a mihamarabbi lezárás mellett érvelt, előbb a törökök, majd a franciák ellen kellene fordítani a hadakat.¹²⁶ Károly azonban ezt nem tartotta lehetségesnek. A császár arra is felhasználta a tárgyalásokat, hogy hiteltelenné tegye Ferdinándot a birodalmi rendek előtt, már-még Fülöp javára gondolkodott.¹²⁷ Az időhúzás azért is érdekében állt, mivel közben Károly javára fordult a hadi helyzet. A rajnai tartományok sikeresen ellenálltak II. Henrik támadásainak, nyilvánvalóvá vált Villachban is, hogy a francia király és a birodalmi rendek szövetsége nem hatékony, valamint az oszmánok tengeri offenzívája sem volt elsöprő erejű.¹²⁸

A patthelyzetet végül Ferdinánd oldotta meg. Mivel átlátta bátyja szándékait, óvatosan kikerülte a csapdahelyzetet, s úgy döntött, hogy a habozó, időt húzó császári bátyját személyesen veszi rá a békemegállapodás elfogadására. 1552. július 6-án Passauból Villachba lovagolt, alig két nap alatt tette meg a 300 kilométeres

122 Grund, 2007. 250–251.

123 Drecoll, 2010. 37.; Kohler, 2008. 382.

124 Drecoll, 2010. 40.

125 Uo. 38.

126 Uo. 42.

127 Uo. 43.

128 Kohler, 2008. 381.

távolságot, sikeresen megegyezett Károllyal, aki a vallásügyi és a gravaminális cikkekben kért némi módosítást, majd a tempót tartva július 11-re már vissza is tért Passauba. Ferdinándot erre a sportteljesítménynek is jelentős villámlátogatásra leginkább talán a török fenyegetés miatti félelem ösztökelte, joggal tartott Temesvár elestétől. Alfred Kohler szerint ennél a tárgyalásnál vált ténylegesen ketté az Ausztriai-ház spanyol és osztrák ága.¹²⁹

A módosított, Károly által is elfogadhatónak ítélt egyezményt 1552. augusztus 2-án írta alá Ferdinánd, Móric és Hesseni Vilmos Frankfurtban, augusztus 15-én Münchenben pedig a császár is ellátta kézjeggyel a dokumentumot. Ferdinánd azzal a kikötéssel biztosította a fejedelmek számára a felekezeti szabadságot, hogy azok ígéretet tettek a császár török elleni harcának támogatására. A kompromisszummal ugyan Móric nem érte el a végleges vallásbékét, ez az egyezmény is csak provizórikus érvényű volt, viszont a végleges rendezés érdekében előírta a birodalmi gyűlés összehívását, amit Móric már nem élt meg, mert 1553-ban meghalt. A megegyezés lezárta a későbbi szekularizáció lehetőségét, de az addigi vagyonváltozásokat érintetlenül hagyta, legalizálta.¹³⁰

A passauai tárgyalások jelentősége abban állt, hogy ez az első tényleges lehetőség a protestáns fejedelmek számára arra, hogy létük hivatalos elismerését, helyzetük birodalmi rendezését az addigi ideiglenes status quók helyett elérjék. Az egyezmény jogi megoldást kínált az Európát 1517 óta sújtó, egyre növekvő vallási polarizációból következő felfordulásra. Azzal, hogy az aláírók elismerték az augsburgi hitvallást, a wormszi ediktum és az *interim* végleg elévült.¹³¹

A fejedelmek felkelésének sikere a császár maradék tekintélyét szinte teljesen aláásta, a lázadó hercegek elől menekülő V. Károly képe a kortársak szemében (és nem csak azokéban) a császári hatalom hanyatlását jelezte. Az egyházi rendek is egyre inkább hajlandóvá váltak arra, hogy a birodalom vallási békéjét kompromisszumok árán is megteremtsék, akkor is, ha nem állnak vissza teljesen a régi egyház jogai. Ferdinánd király elfogadta ezt a szükségszerű folyamatot, a császár viszont ellenállt minden gyakorlatias megoldásnak, és ragaszkodott a legmélyebb vallási meggyőződésének megőrzéséhez. Méltósága sérthetlenségét óvta, valamint szerette volna megőrizni a császári hatalom szerepét a római egyház védelmében, más szóval a *monarchia universalis* megvalósításáról nem tudott lemondani.¹³²

A metzi fiaskó, 1552

A császár, Ferdinánd és a lázadó birodalmi fejedelmek közötti egyezménynek hatása volt a magyar magyarországi hadszíntérre is: Szász Móric visszatért Habsburg-szolgálatba és Magyarországra vonult. Cserébe V. Károly elengedte Hesseni Fülöpöt és János Frigyeszt. Ferdinánd aláírta a *passauai interimet*, Károly viszont azért nem volt

¹²⁹ Uo. 383.; Drecol, 2010. 44–52.

¹³⁰ Kohler, 2008. 383.; Soen, 2017. 586.; Schorn-Schütte, 2000. 77.

¹³¹ Soen, 2017. 586.

¹³² Schorn-Schütte, 2000. 77.

hajlandó ugyanezt megtenni egészen augusztus 15-ig, mert ő elsősorban ellentámadást tervezett. Sereget toborzott lengyel lovasokból, birodalmi katonákból, illetve Itáliából a Parmát ostromló spanyol erőt akarta elvonni Alba hercege vezetésével.¹³³ Fülöp herceget is felkérte, hogy Kasztíliaból további haderőt küldjenek számára. Fülöp felajánlotta, hogy személyesen csatlakozik a császárhoz, hogy szolgálja apját a hadjáratban, amit Károly politikai okok miatt elutasított: „úgy döntöttünk, hogy most Németország [Alemania] ügyeit oldjuk meg, hiszen a megbékéltetésétől függ a mi ügyeink nagy részének sikere...”¹³⁴ Alba hercege csatlakozott is hozzá 7000 fő spanyollal, és nyár derekán Károly visszafordult Innsbruck felé. Ez a sereg azonban nagyon is hiányzott délen, amikor pont ezzel egy időben, július utolsó napjaiban Sienát elfoglalta a francia–itáliai haderő a Medici–Habsburg-szövetségtől. A császár azonban – tekintettel a birodalmi helyzetre – nem merte megkockáztatni, hogy az onnan érkező kéréseket meghallgatva visszaküldje a spanyol katonákat Itáliába.¹³⁵

Ezt követően a császár II. Henrik és Albert Alkibiadész őrgróf ellen vonult Strassburg irányába, s ezzel elérte, hogy az őrgróf visszatérjen császári hűségre. Ezt követően az őrgróf seregével megerősített, V. Károly és Alba hercege által vezetett birodalmi sereg 1552 októberében hosszú, téli hónapokba is átnyúló, költséges és sikertelen ostrom alá fogta a Guise hercege és franciák által védett Metz városát. Az ostrom végül Guise herceg kiváló védekezésének és a császári hadsereg utánpótlási nehézségeinek következtében kudarcot vallott.¹³⁶

Ez volt a császár utolsó személyes kísérlete, hogy visszaszerezze a kezdeményezést, de ez a törekvése sem sikerült; 1553 januárjában V. Károly megszakította a hadjáratot, a lotaringiai egyháztartományok pedig francia kézben maradtak.¹³⁷ Nemcsak a katonai vereség sértette a császár hírnevét, hanem az is, hogy a hadjárat érdekében szövetségre kényszerült brandenburgi Albert Alkibiadész őrgróffal, aki korábban a felkelő fejedelmek hadvezére volt.¹³⁸ A francia részről stratégiai fontosságú három birodalmi város és püspökségi székhely elfoglalásának óriási jelentősége volt. Egyrészt rajtuk keresztül francia seregek ellenőrizhették a Meuse és a Moselle folyók vidékét, másrészt pedig a francia határokat sikerült jelentős mértékben kelet felé tolni, és ezzel megkezdődött Lotaringia francia bekebelezésének hosszú időszaka. A gyors területfoglalást követően a hercegség francia védnökség alá került, és a fiatal III. Károly lotaringiai herceget a francia királyi udvarba küldték.¹³⁹

133 Tracy, 2002. 235–237.

134 Parker, 2016. 109–110. „...nos havemos resuelto en atender por agora principalmente al remedio de lo de Alemania, de cuya pacificación depende la mayor parte del buen sucesso de nuestros negocios...”

135 Tracy, 2002. 235–237.; Kamen, 2004. 75.; Martínez Millán, 2000. 274.

136 Fernández Álvarez, 1999. 755–759.; Brandi, 1993. 481–487.

137 Schorn-Schütte, 2000. 77.; Kohler, 2008. 384.

138 Schorn-Schütte, 2000. 78.; Kohler, 2008. 384.

139 Brandi, 1993. 481–487.

A Habsburg dinasztikus hatalom új konszolidációja Európában, 1553–1556

1553 tavaszán azonban ismét ellentámadásba lendültek V. Károly hadai: az észak-franciaországi fronton a császári csapatoknak hamarosan sikerült elfoglalni két fontos erődöt: az Artois vidéki stratégiai jelentőségű Théroouanne-t és Hesdin-t. A birodalom területén elért eredményeket követően 1553-tól Itáliában is áttörés következett: Alba hercege vette át a katonai irányítást a sienai háborúban. A francia–oszmán offenzíva azonban még javában tartott a mediterrán térségben, a szövetségesek 1553-as hadjáratának fő hadi célja ekkor Korzika elfoglalása volt.

A spanyolbarát Genovai Köztársasághoz tartozó stratégiai fontosságú szigetet meghódítása kétségtől II. Henrik egyik legjelentősebb földközi-tengeri katonai expedíciója volt, amelynek irányítását egy legendás korzikai zsoldosvezérre, Sampiero Corsóra¹⁴⁰ bízta. A La Garde és Turgut Reisz admirálisok vezette közös flotta segítségével sikerült az Észak-Itáliában állomásozó francia csapatokat átszállítani Korzikába. A sziget megszállására augusztusban került sor. A francia–oszmán egyesült flotta megjelenése után a genovai erők hamarosan harc nélkül feladták a szigetet igazgatási központjának számító Bastia városát. A sziget teljes meghódítása azonban nem bizonyult ilyen könnyű feladatnak. A déli fekvésű Bonifacio heves ellenállás után nyitotta meg kapuit, a szintén stratégiai fontosságú Calvit pedig nem sikerült bevenni, és ez a kikötő a háborús hadműveletek során a spanyol és a genovai haditengerészet támaszpontja maradt. Sampiero Corso a sziget belső területeit sem tudta teljesen meghódítani.

II. Henrik seregeinek korzikai sikerei az itáliai uralkodókat is megrémisztették. A firenzei uralkodó, Cosimo de' Medici a császár pártjára állt, és aktívan támogatta a franciaellenes hadműveleteket. A firenzei és az Alba hercege által küldött spanyol csapatok 1554 januárjában ellentámadásba lendültek Siena ellen. Andrea Doria vezetésével szintén megindultak a hadműveletek Korzika visszafoglalása érdekében, és a sziget birtoklásáért még hosszú évekig folyt a harc, míg végül sikerült kiverni a franciákat. 1554-ben Turgut Reisz admirális flottája már nem volt képes megvédeni a szigeten állomásozó francia kontingenst, ezért II. Henrik az oszmán flotta főparancsnokához, Piale pasához küldette Saint-Blancard bárót, hogy rábírja egy újabb korzikai hadjáratra. Ennek következtében újultak ki a küzdelmek a következő hadiévben, amikor a francia–oszmán csapatok újra megpróbálták elfoglalni Calvit, de az 1555. augusztus 10-i támadás ismét kudarcot vallott.¹⁴¹ Ezután a török flotta már csak Bastia támadásában segédkezett, ismételten sikertelenül, majd visszavonult levantei bázisaira. A genovaiak ezt követően egy átfogó védelmi rendszer kiépítéséhez fogtak, amely kis, különálló, egymásnak jelző őrtornyok és a lakosság elhelyezésére alkalmas nagyobb erődtornyok hálózatából állt. A védelmi rendszer kiállta a próbát, és a következő évtizedekben sikerült a török tengeri támadásokat visszaverni, és ezt követően leáldozott a francia–oszmán közös tengeri hadművele-

140 Életéről lásd újabban: Vergé-Franceschi–Graziani, 1999.

141 Bérenger, 2003. 304.

tek kora. A sziget kérdését végül az 1559. évi cateau-cambrésis-i béke oldotta meg, amely Korzikát visszajuttatta Genovának.

Észak-Afrikában azonban sokkal sikeresebb volt az oszmán–francia együttműködés, az ott található spanyol presidíók sorban estek el. A spanyolok sok évtized során felépített védelmi rendszere egyszerűen összeomlott: 1554-ben Mahdiát a spanyol védők maguk rombolták le, majd ki is vonultak. 1555-ben Bejaia (Bugia) is elesett, illetve 1556-ban Orán, a legjelentősebb spanyol erőd Észak-Afrikában épphogy megmenekült a bukástól.¹⁴²

Itáliában azonban 1553 és 1557 között Alba hercege fegyveres erejével lassan, de biztosan végleg megfordította a hadi helyzetet. Kiépült a Katolikus Monarchia új kliensrendszere: Genova birtokában maradt, Sienát, illetve a kicsi Montalcinót az Albával rokon Mediciek kapták vissza. Savoyát is sikeresen megvédték a francia erőkkel szemben.¹⁴³ De nemcsak katonai erővel sikerült az új politikai berendezkedést bebiztosítani: II. Fülöp rávette V. Károlyt, hogy Alba hercege itáliai ügyekben teljes felhatalmazást kapjon, és ez idő alatt távolította el apja bizalmi embereit, például Ferrante Gonzagát vagy Ascanio Colonnát,¹⁴⁴ illetve új itáliai kliensrendszert alakított ki. 1554-ben Fülöpöt felkenték nápolyi királynak, ami szintén hozzájárult a korszakváltáshoz. II. Fülöp Milánó hercegeként, nápolyi királyként már teljes hatalommal bírt Itáliában, sőt V. Károly ki is nyilvánította, hogy az ottani ügyekben fiát tekinti döntéshozónak. 1556-ra, V. Károly lemondásának a pillanatára tulajdonképpen Fülöp sikeresen biztosította maga számára a burgund örökséget és Itáliát.

Az elcsüggedt Károly ugyanis 1555 ősen lemondott mind a császári méltóságról, mind az összes egyéb uralkodói címéről. Négy héttel később, 1555. október 25-én Brüsszelben a németalföldi rendek nyilvánossága előtt bejelentette visszavonulását. A visszaemlékezések szerint a későbbi németalföldi lázadás ikonikus figurája, az ifjú Orániai Vilmos vállára támaszkodva bevonuló császár¹⁴⁵ lenyűgöző ünnepség keretében adta át fiának, Fülöpnek a tizenhét tartomány feletti hatalmat. Híres leköszönőbeszédében a császár köszönetet mondott Máriának a jó kormányzás eszményét megtestesítő regnálásáért, külön kiemelve, hogy nővére mindig határozottan gátat szabott az eretnokségek terjedésének. Kérte a hallgatóságot, hogy óvják magukat az új szektáktól, ne habozzanak elpusztítani azokat, ha a határokon belülré kerülnek. Némi önigazoló önkritikával az elkövetett hibáit az ifjúság tapasztalatlanságának, az érett kor hiúságának és az emberi természet gyengeségének tudta be. Tagadta viszont, hogy bármikor is tudva vagy akarva igazságtalanságot, erőszakot követett volna el, vagy ilyenre másoknak parancsot vagy felhatalmazást adott volna.¹⁴⁶

142 Rodríguez-Salgado, 2001. 528–529.; Hess, 2011. 76–77.; García-Arenal – Bunes Ibarra, 1992. 80–81.

143 Alba herceg tevékenységéről lásd: Kamen, 2004. 75–91.; Martínez Millán–Rivero Rodríguez, 2000. 200–208.

144 Ascanio Colonna bukása a sienai háborútól nem függetlenül egy nagyon szövevényes politikai konfliktus része, melynek során fia, Marco Antonio Colonna is szerepet vállalt apja bukásában.

145 Brandi, 1993. 496.

146 Brandi, 1993. 496–499. A lemondást részletesen bemutatja Fernández Álvarez, 1999. 781–788. A neves spanyol történész elsősorban Prudencio de Sandoval, III. Fülöp udvari történészének a krónikája

1556 januárjában Károly a spanyol koronát hasonló szertartáson adta át fiának, szintén Brüsszelben, csak most a spanyol rendek képviselői előtt. A császári cím átruházásáról szóló tárgyalások a birodalmi rendekkel viszont egészen 1558 februárjáig elhúzódtak. 1556 szeptemberében a császár végleg elhagyta a Szent Római Birodalom területét, és a spanyolországi tartományban, Extremadurában található Yuste kolostori magányába vonult vissza. Ferdinánd jogilag mint helyettese kormányzott egészen 1558 tavaszáig, amikor a birodalmi rendek végre megválasztották császárnak. A választás különlegessége, hogy mivel a hét választófejedelemből három protestáns volt, pápa már nem koronázhatta meg, amire a választás jogszerűségét vitató IV. Pál pápa amúgy sem lett volna hajlandó. A császár és a birodalmi rendek kapcsolata, a hatalmi viszonyokat szabályozó jogi keretek, lehetőségek gyökeresen átalakultak 1519 óta. A császár többé nem az egyház védelmezője (*advocatus ecclesiae*), aki a keresztény egységet és a békét szolgálja, hanem egyfajta választott bíró, aki a különböző felekezeti rendek konfliktusai között igyekszik igazságot tenni.¹⁴⁷

Addigra Fülöp infáns maga sem állt már egyértelműen apja korábbi terve mögött, hanem részben önálló utakat járt. Egyrészt szembeötlő, hogy II. Fülöp – nem függetlenül a pár hónappal korábban Tudor Máriával kötött házasságától – már 1555 elején jelezte Miksa főhercegnek és Ferdinánd királynak, hogy támogatja őket a császári trónon és nem támaszt velük szemben igényeket.¹⁴⁸ Külön kiemelendő, hogy II. Fülöp házassága Tudor Máriával (1554. július 25.) egy újabb családi viszonyrendszer lehetőségét vetette fel, amely a házasság rövid évei alatt, egészen 1558-ig, ellenállást váltott ki I. Ferdinánd és Miksa főherceg részéről egyaránt.¹⁴⁹ Nemcsak arról volt szó, hogy I. Ferdinánd szintén gondolt arra, hogy Máriát Miksával házasítsa össze, hanem Fülöp spanyol infáns és burgund herceg angol királyi trónja angol–németalföldi tengellyel egy harmadik Habsburg dinasztikus központ létrejöttét jelentette volna V./I. Károly császár és spanyol király, illetve I. Ferdinánd római király, valamint magyar és cseh király mellett. Közben mindhárom Habsburg rokon a Szent Római Birodalomhoz tartozó birtokokat és címeket visel. Ez a helyzet is terhelte a családi vitát.¹⁵⁰ Úgy tűnik, a két ág közötti feszültséget II. Fülöp sikeresen oldotta fel 1555 tavaszán, amikor V. Károly elküldte Luis de Vanegas személyes követét I. Ferdinánd udvarába. A spanyol trónörökös – egyben angol, nápolyi király, burgund és milánói herceg – nem véletlenül adott egy különleges instrukciót a spanyol diplomata számára, amelyben egyértelműen lemondott a császári örökségről, amit az augsburgi családi paktum biztosított számára. Sőt kifejezte szándékát, hogy a jövőben támogatja II. Miksa aspirációját a császári trónra.¹⁵¹

(Sandoval, 1615) alapján dolgozta fel a történelmi eseményt. Lásd még: Schorn-Schütte, 2000. 81.; Winkelbauer, 2003. Bd. I. 370.; Kohler, 1990. 466–468.

147 Schorn-Schütte, 2000. 82.

148 Edelmayer, 2004. 176.

149 Mária és Fülöp házasságáról, Fülöpről mint angol királyról részletesen lásd: Parker, 2016. 112–164.

150 Kohler, 2000. 364–365.; Edelmayer, 2004. 176.

151 Uo. 178.

Időközben Németországban a passauai egyezmény hatodik cikkelye által előírt birodalmi gyűlés végül nem fél éven belül, hanem csak 1555 telén ült össze Augsburgban.¹⁵² A gyűlés két központi tárgyát illetően – a vallási és a birodalmi reform kérdése – a császár, a király és a rendek egyetértettek, de a tárgyalások módjában, a megoldási javaslatokban és a döntések következményeiben, hatásaiban már nem. Miközben Ferdinánd a passauai egyezményt kiindulópontként kezelte a további megállapodásokhoz, Károly azt akarta, hogy az általa megalázkodó és kedvezőtlennek tartott szerződéshez ne lehessen az ő nevét kötni. A császár beláthatta, hogy az elutasító álláspontja ellenére elkerülhetetlen további engedményeket biztosítani a protestánsok számára, ezért is adhatta át átfogó hatáskörrel Ferdinándnak a tárgyalások vezetését.¹⁵³

A Ferdinánd hatáskörét firtató kérdésre eleinte úgy reagált a császár, hogy ez a testvérek dolga, és csupán a vallásügyben kapott döntési jogkört a testvére. Ezzel tehát még nem a birodalmi kormányzat fölötti teljhatalmat adta át Ferdinándnak, mert ehhez kellett volna egy érvényes császárválasztás a választófejedelmek jelenlétében. V. Károly csupán a vallásügy rendezése kérdésében toltá át a felelősséget testvéreire, mivel nem kívánt semmilyen elvtelennek vélt, meggyőződésével, lelkiismeretével ellenkező kiegyezésbe belemenni.¹⁵⁴

A birodalmi gyűlésen továbbra is éles szakadékok kellett áthidalni a régi egyház hívei és a protestáns pártok között, amihez – amint több kortárs megfigyelő is feljegyezte – nélkülözhetetlen volt Ferdinánd ügyes egyeztető, közvetítő politikája. Ennek köszönhetően, bár köztudottan meggyőződéses híve volt a katolikus egyháznak, később úgy öltötte magára a császári méltóságot, hogy a protestánsok is elismerték tekintélyét.¹⁵⁵ Ferdinánd a rábízott feladatot a kortársak és az utókor szemében is a lehetőségeihez mérten kiválóan oldotta meg. Nemcsak a 16. századi források méltatják a birodalmi béke megteremtése érdekében nyújtott teljesítményét, hanem a történettudomány is úgy tartja számon, mint aki az ágostai vallásbéke igazi „atyja” volt. Az Ausztriai-ház dunai monarchiájának megszilárdítása mellett a felekezeti béke megvalósítása is Ferdinánd jövőbe tekintő, a realitásokból kiinduló, a többség egyetértését kereső politikájának az eredménye. Alfred Kohler szerint Ferdinándnak köszönhetően formálódtak ki a felekezeti együttélés feltételei Közép-Európában, amelyek a harmincéves háború szörnyűségei, több időleges visszalépés ellenére napjainkig meghatározzák a német szövetségi állam felekezeti identitásait.¹⁵⁶

Az egészen szeptember végéig húzódó ülésen a legnagyobb nehézséget talán az jelentette, hogy a távol lévő császár Brüsszelből mind metaforikusan, mind kimondottan, a szó szoros értelmében is többször elhatárolta magát a gyűléstől, inkább akadályozta, mint segítette Ferdinándot utasításaival. Úgy döntött, inkább lemond, mintsem hogy elfogadja azokat a további engedményeket, amelyekről Ferdinánd egyezkedett a protestáns oldallal. A császár óhaja az volt, hogy a császári

152 Drecoll, 2000. 109.

153 Sutter, 1986. 205–206.

154 Schorn-Schütte, 2000. 79.

155 Soen, 2017. 587.

156 Kohler, 2015. 35–38.; Kohler, 2008. 383.; Laubach, 2003. 123–145.

méltóság átadása még a birodalmi gyűlésen megtörténjék, így a birodalmi végzést már Ferdinánd nevében kellett volna kiadni.¹⁵⁷ A császári döntés hírére hozó küldöttség azonban késve, néhány órával a megnyitó előtt érkezett Augsburgba, legalábbis Ferdinánd mélyen hallgatott a hírről, és visszaküldte a hírnököket azzal a kéréssel, hogy a császár gondolja át újra a kérését, így aztán az augsburgi vallásbékét jog szerint mégis a Károly nevében megnyitott és lezárt birodalmi gyűlésen fogadták el.¹⁵⁸

V. Károly és Ferdinánd viszonya a magyar kérdésben

1547-re Ferdinándban az a benyomás támadt, hogy az oszmánok elleni küzdelemben V. Károly magára hagyta. Gerard Veltwijck követsége is e véleményét erősítette: magyarországi birtokai megvédéséhez elegendő haderőre és pénzre a Habsburg Birodalom sokfrontos kihívásai miatt nem számíthat, ezért a további oszmán támadások elhárításához szükséges a béke.¹⁵⁹ Károly is azt javasolta II. Fülöpnek 1548. január 18-án írt politikai instrukcióiban, hogy a trónörökös mindenképpen tartsa meg az oszmánokkal kötött békét, mert az hasznos, mivel szabad kezet biztosít a birodalmi ügyekben, illetve kifogja a szelet a franciák vitorlájából, s csökkenti a lehetőségeiket, hogy több fronton is támadhassanak. Arra is felhívta fia figyelmét, hogy a spanyol királyságok egyre kevésbé hajlandók a császárság, de még kevésbé a Magyar Királyság ügyeit pénzzel és katonával támogatni.¹⁶⁰ Rodríguez-Salgado véleménye szerint az 1547-es drinápolyi béke a császár olvasatában e fenti célokat szolgálta – ugyanakkor a béke betartásával Szülejmán a nemzetközi diplomácia hivatalos részévé vált, legitim tényező lett az *universitas christianán* belül.

Ferdinánd viszont abban volt érdekelt, hogy tárgyalásos és fegyveres úton egyaránt addig is folytassa magyarországi birtokainak egyesítését, amíg 1552 nyarán le nem jár a békeszerződés érvénye, ami után szinte elkerülhetetlenül összeütközésre kerül sor mind a Szapolyai családdal – és egyes magyar főurakkal –, mind az Oszmán Birodalommal. Nem elhanyagolható szempont ugyanakkor az sem, hogy V. Károly olvasatában Ferdinánd tulajdonképpen expanzionista politikát folytatott egy olyan területen, ahol a császár szerint leginkább békére lett volna szükség.¹⁶¹ A szolnoki vár felépítése (1550-től), illetve az Erdély és a Magyar Királyság egyesítésére való törekvés (1549–1553) szembement azzal az iránnyal, amit a császár hasznosnak talált volna az oszmánokkal fenntartott kapcsolatokban. Károly konkrétan meg is vádolta Ferdinándot, hogy magyarországi expanziójával provokálja az oszmánokat, felnagyítja a veszélyt és nem folytat realpolitikát.¹⁶² Ferdinánd is sérelmezte,

157 Schorn-Schütte, 2000. 80.

158 Soen, 2017. 575.; Schorn-Schütte, 2000. 79–81.

159 Severi, 2001.; Rodríguez-Salgado, 2015. 97–99.

160 V. Károly instrukcióját II. Fülöpnek (Augsburg, 1548. január 18.) részletesen bemutatja Parker, 2016. 90–96.; illetve Fernández Álvarez, 1999. 705–719.

161 Rodríguez-Salgado, 2001. 526.

162 V. Károly I. Magyarországi Máriának, 1550. december 16. Idézi Karl Lanz híres forráskiadása alapján Rodríguez-Salgado, 2001. 527. Bárdossy László szintén kitér erre a vitára. Bárdossy, 1943. 314–317.

hogy Károly méltatlanul vádolja a fentiekkel, miközben az oszmán fenyegetés nemcsak Magyarországot, hanem magát a birodalmat is érinti, Ausztriát is fenyegeti.

1550 decemberében, amikor az augsburgi birodalmi gyűlésen a kívüllők számára is világossá vált a Habsburgok belső vitája az öröklési kérdésekről,¹⁶³ V. Károly explicite megvádolta Ferdinándot azzal, hogy a magyar kérdésben megteveszti őt, és valójában új hódításainak a támogatására akarja őt felhasználni, ezen lépéseivel viszont megszegi az 1547-es békét.¹⁶⁴ Ferdinánd válaszában Károly szemére vetette, hogy Mahdia megtámadása révén Károly már eleve úgyis megszegte a békét – azaz a spanyoloknak fontosabb helyszínen nem ügyel ennyire kényesen az egyezményre –, s kiemelte azt is, hogy az oszmánokkal kötött öt éves béke 1552 nyarán lejár.¹⁶⁵ Aligha véletlenül húzódott az 1549. szeptember 8-án megkötött nyírbátori egyezmény megvalósítása egészen 1551 júniusáig – a keleti országrész megszállására induló sereg ugyanis jórészt a császár katonáiból állt, és a császár tisztjei vezették, Ferdinánd pedig csak 1551 márciusában adta be a derekát bátyjának a császári trón utódlása ügyében.¹⁶⁶

A Portáról jövő diplomáciai hírek, illetve Malvezzi sorsa pedig amúgy sem azt vetítette előre, hogy a békét az oszmánok majd meghosszabbítják. Mahdia ostroma idején, de még Szolnok elfoglalása előtt, 1551 nyarára a Habsburgok portai követe, Malvezzi már házi őrizetbe is került. Amikor Antonio Silvano, Ferdinánd király hírvivője a követhez ment, a Portán fogságba vetették, leveleit felbontották. A szultán és környezete ugyanis azzal vádolta Ferdinánd küldöttét, hogy a béke kérdésében meg akarja tévesztetni őket, és valójában az ígéretekkel szemben megbízói nem is akarják azt megtartani.¹⁶⁷ 1551 szeptemberétől II. Henrik képviselőjének, D'Aramonnak a portai követsége sem jelentett a Habsburgok számára kedvező fordulatot.

1552 nyarán, amikor a Szent Római Birodalomban és Magyarországon is igen súlyosra fordult a Habsburgok helyzete, a magyarországi ügyek miatt ismét fellángoltak az ellentétek a testvérek között. Ferdinánd valamivel később, 1553. március 4-én, Grazban kelt, Juan Alonso de Gámiznak, V. Károly mellé rendelt követének írt spanyol nyelvű levelében meglepő részletességgel összegezte az akkori fejleményeket. Egyrészt nem tagadta, hogy komoly konfliktus volt a testvére és öközte, ugyanakkor biztosította követén keresztül a császárt arról, hogy fia, Miksa és ő egyaránt engedelmességgel és hűen viseltetnek iránta. Hangsúlyozta, hogy saját királyi érdekeit szorította háttérbe a dinasztikus válság miatt, amikor más gyalogos egységeken túl az oszmán támadás ellen Magyarországra szánt lovasságot a császár szolgálatába küldte, hogy Károly a lázadó fejedelmek ellen megfelelő erővel rendelkezzen. Mindezen felül tüzérseget és pénzügyi segítséget is nyújtott a csá-

163 Braudel, 1996. 977–978.

164 Uo.

165 Károly és Ferdinánd vitájáról a magyar kérdésben lásd: Rodríguez-Salgado, 2001. 521–530.; Rodríguez-Salgado, 2015.

166 Oborni, 2017. 177–215.

167 Uo. 95–96.

szárnak szorult helyzetében. A gyalogos és lovas haderő hiányában azonban Magyarországot nem tudta megvédeni, és ott súlyos területi veszteségeket szenvedett.

A Mórival zajló tárgyalásokról is megjegyezte, hogy azokat a császár tudtával bonyolította, s rámutatott arra az összefüggésre, hogy az egyezmény egyenes következményeként Móric jó barátját, a Frankföldet támadó Albert Alkibiadész brandenburgi fejedelmet sikerült a császárnak igen gyorsan maga mellé állítani. Móric leválasztása a francia szövetségről így tehát a császárság hasznára is vált amellett, hogy jó alkalmat teremtett arra, hogy Magyarországot – amely már az elvesztés határán állt – megsegítsék.¹⁶⁸ Ferdinánd ugyanis nemcsak azért törekedett bátyja tiltakozása dacára is megegyezésre a lázadó Mórival, hogy ezzel meggyengítse a lázadó fejedelmek és a francia uralkodó szövetségét, hanem *„...hogy a török lássa, hogy nem adhat bizalmat a francia király szavának és ígéretének, aki azt ígérte, hogy a fejedelem Őfelsége ellen van, miközben kegyelemmel visszatért a szolgálatba és a törökök ellen vonul, ezen ügy nem tűnik egyáltalán kevésnek és jelentéktelennek...”*¹⁶⁹

Vagyis politikai értelemben Szász Móric hadának megjelenése Magyarországon – tegyenek, vagy ne tegyenek bármit is a herceg német zsoldosai a győri táborban – világos üzenet volt az oszmánoknak: az 1552 májusában megfogalmazott és Európa-szerte terjesztett szultáni irat politikai célja kudarcot vallott, és egy esetleges további oszmán előretörés immár a Habsburgok mellett fogja találni a birodalmat, amelynek ráadásul 1555–1556-tól ténylegesen, 1558-tól pedig immár formálisan is Ferdinánd lett az uralkodója.

V. Károly lemondását követően ugyanakkor Magyarország dinasztikus jelentősége csökkent, hiszen az univerzális monarchia megszűnésével a keleti ág ügyei egyfajta regionális problémává váltak, Magyarország „levált” a mediterrán frontról. A II. Fülöp által fémjelzett Katolikus Monarchia az oszmán kihívást elsősorban mediterrán kihívásnak látta, és Fülöp trónra lépésével a kontinentális fronton megszűnt az a nagyon aktív katonai, diplomáciai és pénzügyi támogatás, amit apja, V. Károly nyújtott.¹⁷⁰ Így a ritka katonai sikerek ellenére Erdélyben sem maradt más lehetőség Ferdinánd király számára, mint hogy 1555–1556-tól meghátráljon a perzsa háborút 1555-ben végül sikerrel lezáró oszmánok és helyi szövetségeseik elől.¹⁷¹

Ugyanakkor a dinasztikus átmenet időszakában az európai események is azt mutatják, hogy a nagy sakkjáblán az európai szövetségi rendszerek részeként a magyar kérdés mégis különlegesen fontos frontként jelent meg. Az oszmánok itt még úgy is képesek voltak jelentős eredményeket elkönyvelni, hogy csupán részlegesen tudták ide összpontosítani haderejüket, a többi feladatot a szpáhik és janicsárok helyett már elvégezte a diplomácia. Az oszmán–francia–protestáns német birodalmi fejedelmi szövetségi rendszer nemcsak szerte Európában osztotta meg és

168 Uo.

169 I. Ferdinánd Gámizhoz. Graz, 1553. március 4. „...a entender a los turcos lo poco que devian fiar en las palabras y promesas del rey de Francia viendo aquel principe que el les avia hecho entender que estaba por el contra Su Magestad era ya reducido en su gracia y yva contra ellos que a nuestro parecer no era cosa de poco momento y consideracion...” Idézi Korpás, 2009. 361.

170 Korpás, 2008.

171 Szvitek, 1999; Varga, 2006; Kasza, 2016; Szádeczky, 1888. 81–96.; Oborni, 2008; Oborni, 2003.

kötötte le a Habsburgokat, de látnunk kell, hogy rendkívül komoly károkat okozott Magyarországnak is! Egyértelművé vált, hogy a látszólag végtelennek tűnő Habsburg erőforrások sem voltak elegendőek, amikor párhuzamosan több fronton kellett volna V. Károlynak és Ferdinándnak sikerrel helytállnia: 1551-ben a Szicília védelmére rendelt csapatok Németországban hagyták védtelenül a császár pozícióit, 1552-ben pedig a Parma alól északra hívott sereget Siena elvesztését idézte elő. Azaz a súlyos magyarországi területi veszteségek mellett Észak-Itália ideiglenes francia ellenőrzése éppúgy ezeket a korlátokat példázta, mint a brutális veszteségekkel járó, méregdrága, ámde mégis sikertelen metzi ostrom.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadott források és szakirodalom

Acsády

1897 Acsády Ignác: Magyarország három részre oszlásának története. In: *A magyar nemzet története*. V. kötet. Szerk.: Szilágyi Sándor. Budapest, 1897.

1904 Acsády Ignác: *A Magyar Birodalom története a kútfők alapján a művelt közönség számára*. II. kötet. Bp., 1904.

Bárdossy

1943 Bárdossy László: *Magyar politika a mohácsi vész után*. Bp., 1943.

Bély

2005 Bély, Lucien: Les temps modernes (1515–1789). In: *Histoire de la diplomatie française*. Présentation de Dominique de Villepin. Paris, 2005. 157–404.

Bérenger

2003 Bérenger, Jean: Les vicissitudes de l’alliance militaire franco-turque (1520–1800). In: *Guerres et paix en Europe central aux époques moderne et contemporaine. Mélanges d’histoire des relations internationales offerts à Jean Bérenger*. Éd.: Tollet, Daniel. Paris, 2003.

Boyar

2012 Boyar, Ebru: Ottoman Expansion in the East. In: *The Cambridge History of Turkey*. Vol. 2. *The Ottoman Empire as a World Power, 1453–1603*. Eds.: Faroqhi, Suraiya N. – Fleet, Kate. Cambridge, 2012. 74–140.

Brandi

1951 Brandi, Carl: *Charles Quint et son temps*. Paris, 1951.

1979 Brandi, Karl: *Kaiser Karl V. Werden und Schicksal einer Persönlichkeit und eines Weltreiches*. Frankfurt, 1979.

1993 Brandi, Karl: *Carlos V. Vida y fortuna de una personalidad y de un imperio mundial*. Ciudad de México, 1993.

Braudel

1996 Braudel, Ferdinand: *A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában*. 3. kötet. Bp., 1996.

Chabert

1856 Chabert, François-Michel: Introduction historique. In: *Journal du siège de Metz. Documents relatifs à l'organisation de l'armée de l'empereur Charles-Quint et à ses travaux devant cette place, et description des médailles frappées à l'occasion de la levée du siège* Ed.: Chabert, François-Michel. Metz, 1856. VII–XI.

Chaunu–Escamilla

2000 Chaunu, Pierre – Escamilla, Michèle: *Charles Quint*. Paris, 2000.

Chesneau

1887 Chesneau, Jean: *Le voyage de Monsieur d'Aramon, ambassadeur pour le Roy en Levant*. Publié et annoté par Ch. Schefer. Paris, 1887.

Cloulas

1985 Cloulas, Ivan: *Henri II*. Paris, 1985.

Crouzet

2016 Crouzet, Denis: *Charles Quint. Empereur d'une fin des temps*. Paris, 2016.

Cuesta Astobiza

2002 Cuesta Astobiza, José Ramón: *Epistolario político de Juan Alonso de Gámiz, secretario destacado a la corte del emperador Carlos V*. Álava, 2002.

Czímer

1893 Czímer Károly: Temesvár megvétele. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 6. (1893) 1. sz. 15–71., 2. sz. 196–229., 3. sz. 308–376.

Decot

2005 Decot, Rolf: Die Reaktion der katholischen Kirche auf das Interim. In: *Das Interim 1548/50. Herrschaftskrise und Glaubenskonflikt*. Hrsg. v. Schorn-Schütte, Luise. Gütersloh, 2005. 366–385. (Schriften des Vereins für Reformationsgeschichte, 203.)

Drecoll

2010 Drecoll, Volker Henning: *Der Passauer Vertrag (1552). Einleitung und Edition*. Berlin–New York, 2010.

Edelmayer

2004 Edelmayer, Friedrich: Los hermanos, las alianzas dinásticas y la sucesión imperial. In: *Fernando I, 1503–1564. Socialización, vida privada y actividad pública de un Emperador del Renacimiento*. Coord.: Edelmayer, Friedrich – Alvar Ezquerro, Alfredo. Madrid, 2004. 167–182.

Fernández Álvarez

1999 Fernández Álvarez, Manuel: *Carlos V. El César y el hombre*. Madrid, 1999.

Fleischer

1985 Fleischer, Cornell: Alqās Mīrza. In: *Encyclopaedia Iranica*. Vol. 1. *Ab – Anahid*. Ed.: Yarshater, Ehsan. London, 1985. 907–909.

Fodor

2016 Fodor, Pál: *The Unbearable Weight of Empire. The Ottomans in Central Europe – A Failed Attempt at Universal Monarchy (1390–1566)*. Bp., 2016.

García-Arenal–Bunes Ibarra

1992 García-Arenal, Miguel – Bunes Ibarra, Miguel Ángel de: *Los españoles y el Norte de África. Siglos XVI–XVIII*. Madrid, 1992.

Geevers

2010 Geevers, Liesbeth: Family Matters: William of Orange and the Habsburgs after the Abdication of Charles V (1555–67). In: *Renaissance Quarterly*, 63. (2010) 2. sz. 459–490.

Gömöry

1890 Gömöry Gusztáv: Eger ostroma 1552-ben. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 3. (1890) 613–635.

Grund

2007 Grund, Ines: *Die Ehre – die Freiheit – der Krieg. Frankreich und die deutsche Fürstenopposition gegen Karl V. 1547/48–1552*. [Doktori disszertáció.] Bad Camberg, 2007.

Guerdan

2006 Guerdan, René: *Marie Stuart. Épouse de François II*. Paris, 2006.

Guitman

2014 Guitman Barnabás: Fejezetek a schmalkaldeni háború történetéből. In: *Világtörténet*, 36. (2014) 295–317.

Haan

2010 Haan, Bertrand: *Une paix pour l'éternité. La négociation du traité du Cateau-Cambrésis*. Madrid, 2010.

Hess

2011 Hess, Andrew C.: *The Forgotten Frontier. A History of Sixteenth-Century Ibero-African Frontier*. Chicago, 2011.

Horvát

1871 Horvát Mihály: *Magyarország történelme*. IV. kötet. Bp., 1871.

Káldy-Nagy

1974 Káldy-Nagy Gyula: *Szulejmán*. Bp., 1974.

Kamen

2004 Kamen, Henry: *El gran duque de Alba. Soldado de la España imperial*. Madrid, 2004.

Karácson

1909 Karácson Imre: A francia–török szövetség működése Erdély különválasztására 1551 után. In: *Századok*, 43. (1909) 416–422.

Kasza

2016 *Egy elfeledett ostrom emlékezete. Szigetvár, 1556*. Összeáll. és a jegyz. készítette: Kasza Péter. Bp., 2016.

Kirk

2005 Kirk, Thomas Allison: *Genoa and the Sea. Policy and Power in an Early Modern Maritime Republic, 1559–1684*. Baltimore, 2005.

Knecht

1994 Knecht, Robert J.: *Renaissance Warrior and Patron: The Reign of Francis I*. Cambridge, 1994.

Kohler

1990 *Quellen zur Geschichte Karls V.* Hrsg. v. Kohler, Alfred. Darmstadt, 1990. (Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte der Neuzeit, Bd. 15.)

2000 Kohler, Alfred: *Carlos V. 1500–1558. Una biografía*. Madrid, 2000.

2008 Kohler, Alfred: *Expansion und Hegemonie. Internationale Beziehungen 1450–1559*. Paderborn, 2008. (Handbuch der Geschichte der internationalen Beziehungen, 1.)

2015 Kohler, Alfred: Karl V. und Ferdinand I. Politik, Residenzen und Memoria im Vergleich. In: *Historie – Otázky – Problémy*, 7. (2015) 2. sz. 29–41.

Korpás

2008 Korpás Zoltán: *V. Károly és Magyarország, 1526–1538*. Bp., 2008.

2009 Korpás Zoltán: I. Ferdinánd levelezése V. Károly melletti követével, Juan Alonso de Gámizzal (1542–1556). In: *Fons*, 16. (2009) 2. sz. 249–306., 3. sz. 309–372.

Korpás–B. Szabó

2017 Korpás Zoltán – B. Szabó János: „Ha követségbe jöttek, sokan vannak, de ha katonának, kevesen.” Az 1550-es országegyesítési kísérlet katonai hátteréhez: 16. századi Habsburg haderők és stratégiák Európában. In: *Mozgó frontvonalak. Háború és diplomácia a vár-háborúk időszakában, 1552–1568*. Szerk.: Bujdosné Pap Györgyi – Fejér Ingrid – H. Szilasi Ágota. Eger, 2017. 89–116. (Studia Agriensia, 15.)

Lanz

1846 *Correspondenz des Kaisers Karl V.* Bd. 3. 1550–1556. Hrsg. v. Lanz, Karl. Leipzig, 1846.

Laubach

2003 Laubach, Ernst: Politik und Selbstverständnis Kaiser Ferdinands I. In: *Kaiser Ferdinand I. Aspekte eines Herrscherlebens*. Hrsg. v. Fuchs, Martina – Kohler, Alfred. Münster, 2003. 123–145.

Le Fur

2009 Le Fur, Didier: *Henri II*. Paris, 2009.

Martínez Millán

2000 Martínez Millán, José: La sucesión en el Imperio y el reajuste de los intereses religiosos y dinásticos. In: *La corte de Carlos V. Primera Parte. Corte y gobierno*. Coord.: Martínez Millán, José – Carlos Morales, Carlos Javier de. Madrid, 2000. vol. II. 267–321.

Martínez Millán–Rivero Rodríguez

2000 Martínez Millán, José – Rivero Rodríguez, Manuel: Hacia la formación de la Monarquía Hispánica: la hegemonía hispánica en Italia (1547–1556). In: *La corte de Carlos V. Primera Parte. Corte y gobierno*. Coord.: Martínez Millán, José – Carlos Morales, Carlos Javier de. Madrid, 2000. vol. II. 189–208.

Mód

1954 Mód Aladár: *400 év küzdelem az önálló Magyarországért*. Bp., 1954. 7. kiadás.

Oborni

2003 Oborni Teréz: A bécsi udvar tervei Erdély visszaszerzésére, 1557–1563. In: *Történelmi Szemle*, 45. (2003) 1–2. sz. 109–128.

2008 Oborni Teréz: Bornemissza Pál és Dobó István távozása Erdélyből (1556). In: *Memoria Rerum. Tanulmányok Bán Péter tiszteletére*. Szerk.: Oborni Teréz – Á. Varga László. Eger, 2008. 349–362.

2017 Oborni Teréz: *Az ördögös Barát. Fráter György (1482–1551)*. Pécs–Budapest, 2017. (Sziluett. Korszerű történelmi életrajzok.)

Özbaran

2009 Özbaran, Salih: *Ottoman Expansion toward the Indian Ocean in the 16th Century*. Istanbul, 2009.

Pariset

1981 Pariset, Jean-Daniel: *Les relations entre la France et l'Allemagne au milieu du XVIe siècle d'après des documents inédits*. Paris, 1981.

Parker

2016 Parker, Geoffrey: *Felipe II. La biografía definitiva*. Barcelona, 2016.

Petritsch

1985 Petritsch, Ernst Dieter: Der habsburgisch-osmanische Friedensvertrag des Jahres 1547. In: *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs*, 38. (1985) 49–80.

Pfeilschifter

1973 *Acta reformationis catholicae Ecclesiam Germaniae concernentia saeculi XVI. Die Reformverhandlungen des deutschen Episkopats von 1520 bis 1570*. Bd. V. 1538 bis 1548. Hrsg. v. Pfeilschifter, Georges. Regensburg, 1973.

Rákóczi

1994 Rákóczi István: *Források és tények. Diu első és második ostroma*. [Kandidátusi értekezés.] Bp., 1994.

Rivero Rodríguez

1998 Rivero Rodríguez, Manuel: *Felipe II y el gobierno de Italia*. Madrid, 1998.

Rodríguez-Salgado

2001 Rodríguez-Salgado, María José: ¿Carolus Africanus? El emperador y el turco. In: *Carlos V y la quiebra del humanismo político en Europa (1530–1558)*. Coord.: Martínez Millán, José – Ezquerro Revilla, Ignacio Javier. Madrid, 2001. vol. I. 487–532.

2015 Rodríguez-Salgado, María José: Eating Bread Together: Hapsburg Diplomacy and Intelligence-Gathering in Mid Sixteenth-Century Istanbul. In: *Detrás de las apariencias. Información y espionaje (siglos XVI–XVII)*. Coord.: Sola Castaño, Emilio – Varriale, Gennaro. Alcalá, 2015. 73–100.

Romsics

2011 Romsics Ignác: *Clio búvöletében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel*. Bp., 2011.

Şahin

2013 Şahin, Kaya: *Empire and Power in the Reign of Süleyman: Narrating the Sixteenth-Century Ottoman World*. Cambridge, 2013.

Saint Pierre

2011 Saint Pierre, Isaure de: *Marie Stuart. La reine ardente*. Paris, 2011.

Salvá

1944 Salvá, Jaime: *La orden de Malta y las acciones navales españolas contra turcos y berberiscos en los siglos XVI y XVII*. Madrid, 1944.

Sandoval

1615 Sandoval, Prudencio de: *Historia de la vida y hechos del Emperador Carlos V*. Pamplona, 1615.

Schorn-Schütte

2000 Schorn-Schütte, Luise: *Karl V. Kaiser zwischen Mittelalter und Neuzeit*. München, 2000.

Severi

2001 Severi, Bart: 'Denari in loco delle terre...' Imperial Envoy Gerard Veltwijck and Habsburg Policy towards the Ottoman Empire, 1545–1547. In: *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 54. (2001) 2–3. sz. 211–256.

Silva-Couto

2002 Silva-Couto, Dejanirah: L'expédition portugaise à Bassora en 1551. In: *Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, 146. (2002) 2. sz. 461–486.

2011 Silva-Couto, Dejanirah: Portuguese–Ottoman Rivalry in the Persian Gulf in the Mid-Sixteenth Century: The Siege of Hormuz, 1552. In: *Portugal, the Persian Gulf and Safavid Persia*. Eds.: Matthee, Rudi – Flores, Jorge. Leuven, 2011. 145–175.

Silver

2008 Silver, Larry: *Marketing Maximilian: The Visual Ideology of a Holy Roman Emperor*. Princeton, 2008.

Soen

2017 Soen, Violet: Vom Augsburger Interim bis zum Vertrag von Augsburg (1548–1555). In: *Martin Luther. Ein Christ zwischen Reformen und Moderne (1517–2017)*. Hrsg. v. Melloni, Alberto et al. Berlin, 2017. 575–590.

Soisson

2000 Soisson, Jean-Pierre: *Charles Quint*. Paris, 2000.

Strohmeyer

2019 Strohmeyer, Arno: “Clash” or “Go-between”? Habsburg–Ottoman Relations in the Age of Süleyman (1520–1566). In: *The Battle for Central Europe. The Siege of Szigetvár and the Death of Süleyman the Magnificent and Nicholas Zrínyi (1566)*. Ed.: Fodor, Pál. Leiden–Boston, 2019. 213–239.

Supka

1986 Supka Géza: *Habsburg-krónika*. Bp., 1986.

Sutter Fichtner

1986 Sutter Fichtner, Paula: *Ferdinand I. Wider Türken und Glaubensspaltung*. Graz, 1986.

Szádeczky

1888 Szádeczky Lajos: *Izabella és János Zsigmond Lengyelországban 1552–1556*. Bp., 1888.

Szántó

1985 Szántó Imre: *Küzdelem a török terjeszkedés ellen Magyarországon. Az 1551–52. évi várháborúk*. Bp., 1985.

Szekfű

1935 Szekfű Gyula: Negyedik könyv. XVI-ik század. In: Hóman Bálint – Szekfű Gyula: *Magyar történet*. III. kötet. Bp., 1935.

Szvák

1996 Szvák Gyula: *Iván, a félelmetes*. Bp., 1996.

Szvitek

1999 Szvitek Róbert: Az 1555-ös török hadjárat a Dél-Dunántúlon. In: *PPKE Műhelytanulmányok*. Bp., 1999. 47–64.

Török

1929 Török Pál: A Habsburgok első sztatbuli rezidense. Malvezzi János Mária. 2. közlemény. In: *Budapesti Szemle*, 57. (1929) 89–104.

1930 Török Pál: *Ferdinánd konstantinápolyi béketárgyalásai 1527–1547*. Bp., 1930.

Tracy

2002 Tracy, James D.: *Emperor Charles V, Impresario of War. Campaign Strategy, International Finance and Domestic Politics*. Cambridge, 2002.

Varga

2006 Varga Szabolcs: Sziget vár és mezőváros története 1526–1566 között. In: *Szigetvár története. Tanulmányok a város múltjáról*. Szerk.: Bősze Sándor – Ravazdi László – Szita László. Szigetvár, 2006. 45–91.

Veinstein

1985 Veinstein, Gilles: Les préparatifs de la campagne navale franco-turque en 1552 à travers les ordres du divan ottoman. In: *Revue de l'Occident musulman et de la Méditerranée*, 39. (1985) [Les Ottomans en Méditerranée – Navigation, diplomatie, commerce.] 35–67.

Vergé-Franceschi–Graziani

1999 Vergé-Franceschi, Michel – Graziani, Antoine-Marie: *Sampiero Corso, 1498–1567. Un mercenaire européen au XVIe siècle*. Ajaccio, 1999.

Vidal

2001 Vidal, Josep Juan: La defensa del reino de Mallorca en la época de Carlos V (1535–1558). In: *Carlos V y la quiebra del humanismo político en Europa (1530–1558)*. Coord.: Martínez Millán, José – Ezquerro Revilla, Ignacio Javier. Madrid, 2001. vol. I. 541–589.

Virovecz

2015 Virovecz Nándor: Száműzetéstől főkapitányságig. Balassa Menyhárt és az erdélyi hatalomváltás (1549–1552). In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 128. (2015) 1. sz. 31–54.

Walsh

1976 Walsh, John R.: The Revolt of Alqās Mīrzā. In: *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, 68. (1976) 61–78.

Wheatcroft

1995 Wheatcroft, Andrew: *The Habsburgs: Embodying Empire*. London, 1995.

Winkelbauer

2003 Winkelbauer, Thomas: *Ständefreiheit und Fürstenmacht. Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im konfessionellen Zeitalter*. Bd. I–II. Wien, 2003.

Wolgast

2005 Wolgast, Eike: Die Formula reformationis. In: *Das Interim 1548/50. Herrschaftskrise und Glaubenskonflikt*. Hrsg. v. Schorn-Schütte, Luise. Gütersloh, 2005. 342–365. (Schriften des Vereins für Reformationsgeschichte, 203.)

BARNABÁS GUITMAN – ZOLTÁN KÖRPÁS – FERENC TÓTH – JÁNOS B. SZABÓ
THE INTERNATIONAL BACKGROUND OF THE OTTOMAN WAR IN HUNGARY,
1547–1556

This study was born from the common thinking of several professionals. As experts specialized in certain areas, authors have long been concerned with the challenge, that the studies about the so-called “Castle Sieges Period” (1550–1552) — as part of the national pantheon — are focusing just on the Hungarian heroic legends. Our historiography already explored in a detailed way the Hungarian military events in the years under discussion, but remained debtor with a cardinal question: what is the international context of the happenings in Hungary in the middle of the 16th century? Is it possible to study that independently from the History of Europe? The failure of the Hungarian unification of 1550–56 can be treated as a local matter? Our writing attempts to shed light on the fact that in the middle of the 16th century not only the Habsburg–Valois dynastic conflict was in strong correlation with the Ottoman military expansion in Hungary, but also a number of significant or less significant European powers were involved in the fightings as part of dynastic alliances systems. Thus, for various reasons, but in a coherent manner, there were many fronts from Germany through the Mediterranean and Italy to the Persian Gulf, which had direct or indirect influences on each other. The Hungarian Kingdom was just one of these, and everything that happened in the Carpathian Basin can only be understood from this broader European and Mediterranean perspective.

Calais-tól Konstanzig

Zsigmond király 1416–1417. évi utazásának
kommunikációs hálója

Luxemburgi Zsigmond a másfél évig tartó – aragóniai, franciaországi, angliai – diplomáciai körútjáról 1416 őszén tért vissza a német területekre. Elsődlegesen úgy tervezte, hogy karácsony ünnepére érkezik meg az egyetemes zsinatnak otthont adó Konstanzba, mint ahogyan azt már korábban, 1414. december 25-én is tette. Ugyanakkor az útiterv az angol–francia harcokhoz kötődő szövetségi rendszer alakulása miatt eleve nagyon képlékenynek bizonyult. Így az előzetes elgondolásokhoz képest egy bő hónap csúszással, 1417. január 27-én vonult be újra a zsinat helyszínére. A különböző útitervekről a német városi követjelentésekből már Zsigmond calais-i tartózkodásától, 1416 augusztusától értesülhetünk. Bárány Attila korábbi tanulmányaiban az útitervben beállt változások külpolitikai hátterét részleteiben is feltárta.¹ Jelen dolgozat célja – az irányváltotatásnak és a különféle okozati tényezőknek az ismeretében – magának az utazás lebonyolításának és az ahhoz kapcsolódó információáramlásnak az elemzése. Arra vagyok kíváncsi, hogy a Németalföld (Flandria, mai Hollandia) irányából érkező uralkodó vajon mely német városokkal, milyen okból adódóan, valamint milyen intenzíven tartotta a kapcsolatot az útitervét illetően; az egyes városok a követküldések terén milyen stratégiákat alkalmaztak; s a küldöttek az adott várostól számítva mekkora távolságokat teljesíthettek, valamint hogy esetükben célirányos oda-vissza utazásokról van-e szó, vagy esetleg akár hosszabb távon is elkísérhették az uralkodót.

Ismert, hogy Zsigmondnak „külföldi” távolléte alatt is határozott szándékában állt a zsinat folyamatos tájékoztatása az egyházpolitikai tárgyalásait illetően, valamint a belpolitikai ügyekben a birodalmi fejedelmekkel, ha szórványosan is, de mindenképpen kapcsolatban maradt.² Jelen esetben kifejezetten az érdekelt, hogy a Calais-ba történő visszaérkezést követően milyen időközönként és milyen részletességgel találhatunk közvetlen konstanzi értesítéseket Zsigmond útitervének különböző változatairól. Ezek a hírek vajon közvetlenül az uralkodó által menesztett

* A szerző a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kara Történelemtudományi Doktori Iskolájának doktorandusza (6722 Szeged, Egyetem u. 2., sz.brigitta0217@gmail.com).

A tanulmány elkészítéséhez szükséges kutatásokat az Osztrák–Magyar Akció Alapítvány Ernst Mach ösztöndíja (Österreichischer Austauschdienst [OeAD] GmbH), valamint a Deutscher Akademischer Austauschdienst kutatói ösztöndíja tette lehetővé.

1 Bárány, 2010. 1345–1396.; Bárány, 2017. 21–56.

2 Daldrop, 2010. 170., 174.

követektől, futároktól származtak, vagy esetleg kimutathatók más kommunikációs csatornák is?

A vizsgálat alapjait főként a városi és uralkodói német és latin nyelvű levelezésekből álló forrásbázisra lehet felépíteni. Ebben az esetben kiemelt szerepe van a rajnai és a sváb városok egymással, illetve az uralkodóval folytatott üzenetváltásainak, valamint a városi követek híradásainak is.³ Az említett levelezések ebből az időszakból már tematizálható részletességgel maradtak fenn. A levélküldések adatolható gyakorisága abból következik, hogy a német városok közös politikai céljait – előjogaik védelmét az azokat veszélyeztető fejedelmekkel szemben – minél előbb érvényesíteni kívánták Zsigmond királlyal.⁴ A városszövetségek és Zsigmond viszonya egyébként is rendhagyónak nevezhető. Már az 1370-es évek második felére megalakultak azok a német városszövetségek (sváb, rajnai, vesztfáliai), amelyek elsősorban a fejedelmi hatalom folyamatos terjeszkedésének a visszaszorítását célozták meg. Főként Vencel, de később Zsigmond uralkodásának idején is jelentős politikai és katonai tényezővé váltak a birodalom területén belül. Míg a Vencel nevével fémjelzett belpolitika a birodalmi béke fenntartása érdekében alapvetően a városszövetségek bomlasztására törekedett,⁵ addig Zsigmond a békét kifejezetten a birodalmi városok segítségével, azoknak egy nagy városszövetségbe való tömörítésével kívánta megvalósítani. Ez azt jelentette, hogy a városoknak kellett saját katonai erővel, de a király által kijelölt kapitány vezetésével fenntartani a békét.⁶

A városok tehát mindvégig közös és személyes egyeztetésre törekedtek az uralkodóval, és folyamatosan informálták egymást a különféle uralkodói útitervekről, útvonalakról egyaránt. A korábbi kutatás már kimutatta, hogy egyes városok Zsigmond franciaországi, angliai távolléte során is nem kevés pénzt és időt fordítottak arra, hogy követeik személyesen az uralkodótól szerezzenek friss információkat. Így például a strassburgi követ járt Párizsban is, a frankfurtiak pedig még messzebbre, Londonba küldték Zsigmond után az általuk megbízott személyt.⁷

Utazásszervezés Calais-ban

Tudvalevő, hogy Zsigmond az 1416. évi partraszállást követően nagyjából két hónapig (augusztus 25.–október 24.) tartózkodott Calais-ban. Ez az idő már önmagában is különösen hosszúnak tűnik. Ráadásul, ahogy azt az uralkodó itineráriuma is mutatja, ezt megelőzően egyik angliai városban sem maradt egy hónapnál tovább.⁸ Zsigmond feltűnően hosszú calais-i időzésének okait a korábbi kutatás a városban

3 Egy már ismert kormányzattörténeti kérdést, azaz Zsigmond király és a német birodalmi, illetőleg szabad városok egymáshoz való viszonyát, így a königsnahe Reichs-/Freie Städte fogalmát is – egy újabb kontextusba ágyazva – legutóbb Kondor Márta elemezte doktori disszertációjában. Kondor, 2017. 141. Köszönöm Kondor Mártának, hogy doktori értekezésének kéziratot változatát a rendelkezésemre bocsátotta.

4 DRTA VII. 290–292.

5 Holtz, 1993. 75–82., 129–140.

6 Isenmann, 2014. 308.

7 Daldrup, 2010. 173.

8 Engel–C. Tóth, 2005. 100.; Hoensch, 1995. 96.

zajló diplomáciai eseményekben, az útiterv meghatározását övező bizonytalanságokban, valamint az üres „úti kasszában” látta. A személyes diplomáciai egyeztetések V. Henrik angol királlyal a canterburyi szerződés⁹ augusztus 15-i aláírásával még nem zárultak le. Zsigmond azt is elérte Calais-ban, hogy Franciaország és Anglia fegyverszünetet kössön egymással.¹⁰ Ez október 3-án, azaz több mint egy hónappal a partraszállást követően történt meg. Mindeközben egy negyedik fél, Félélemnélküli János burgundi herceg is bekapcsolódott Calais-ban a tárgyalásokba. Zsigmond közvetítése révén a burgundi herceg elismerte V. Henrik angol király jogát a francia trónra, és ennek érdekében további támogatásáról is biztosította őt. Úgy tűnik, hogy az ez irányú tárgyalások október 5-ig húzódtak el.¹¹ Ugyan a herceg mindeközben hűbéri esküt tett Zsigmondnak a birodalmi területeit biztosítandó, mégis több más vitapont is napirenden maradt közöttük. Ezek középpontjában a nyugati területek (Luxemburg, Brabant) feletti birodalmi fennhatóság visszaállításának kérdése állt.¹²

Ismert tény, hogy Zsigmond eredeti tervei alapján a herceg tartományain át (*per dominia dicti Johannis principis*)¹³ Luxemburg felé indult volna útnak Calais-ból. Ugyanakkor az útitervben később változás állt be, és az uralkodó végül szándékosan elkerülte a herceg területeit. Az utazás célállomását tekintve igen nagy kitérőt tett, és a Vilmos hollandi herceg birtokaihoz tartozó Dordrechtbe hajózott. Bárány Attila Eberhard Windecke emlékirata alapján ezt azzal magyarázza, hogy Zsigmond nem akart az utazása során a burgundi herceg politikai nyomása alá kerülni. Az angol király is hiába biztosított a számára négy nagyobb, teljesen felszerelt hajót, Zsigmond mindenféle politikai befolyástól távol tartva magát, önállóan szervezte meg utazását, és végül Dordrechtből rendelte meg a hajókat.¹⁴ Ugyanakkor Windecke elbeszéléséből kiindulva még csak hozzávetőleges időpontokat sem lehet megállapítani azzal kapcsolatban, hogy Zsigmond mikor kezdhette el megszervezni a Calais-ból való továbbhajózását. Így azt sem tudjuk, hogy ez pontosan mennyi időt vehetett igénybe.¹⁵ Az alábbiakban tehát az uralkodó és a német városok közötti levelezés alapján arra is keresem a választ, vajon lehet-e valamiféle időponthoz kötni az útiterv megváltoztatását.

9 A szerződésben a felek kölcsönös politikai támogatásról biztosították egymást, ami Zsigmond számára a skizma megszüntetésében, V. Henrik angol király számára pedig a franciák elleni harcban érvényesült. Bárány, 2010. 1394–1395.; Kintzinger, 2000. 99., 101.; Reitemeier, 1999. 291–294.

10 Bárány, 2010. 1353. 34. lj.

11 Bárány, 2010. 1356.

12 Félélemnélküli János egyik testvére, Antal volt Brabant hercege, és később, Zsigmond unokahúgával, Görlitzi Erzsébettel kötött házassága révén egyben a Luxemburgi Hercegség zálogbirtokosa lett. Antal 1415 októberében bekövetkezett halála után Félélemnélküli János azon fáradozott, hogy a Brabanti és a Luxemburgi Hercegség kormányzását Antal legidősebb fia, János vehesse át. Hoensch, 1996. 236.

13 Finke, 1928. IV. 471. 470. sz. (ZsO V. 603. 2271. sz.); Bárány, 2010. 1356. 53. lj.

14 Windecke szerint a herceg ráadásul azt is akadályozta, hogy a flandriai városok hajót és védelmet biztosítsanak Zsigmond számára. Bárány, 2010. 1357.; Windecke, 2008. 71.; Bárány, 2017. 32–35.

15 Jörg K. Hoensch is csak annyit állapít meg, hogy ez hosszú és időigényes logisztikai folyamat lehetett. Hoensch, 1996. 234–235.

Ismert, hogy Zsigmond Calais-ban továbbra is az angol király vendégszeretét élvezte.¹⁶ Ugyanakkor a továbbutazáshoz, vagyis a Dordrechtből érkező hajók kifizetésére is különböző forrásokból pénzt kellett szereznie. A német szakirodalom a pénzhiányt az egyik legfőbb akadályozó tényezőként említi, amely késleltette az uralkodó Calais-ból történő elutazását.¹⁷ A magyar szakirodalom az Angliából való elutazáshoz kapcsolódóan két pénzszerző küldetést ismer. Az egyik egy bizonyos Philippus Saty¹⁸ firenzei kereskedő nevéhez köthető, akit már Angliában Zsigmond azzal bízott meg, hogy ékszereket zálogosítson el a kontinensen. A kereskedő további útjáról, az uralkodóhoz való visszaérkezéséről és annak pontos helyszínéről viszont nincsenek egyéb információink.¹⁹ A másik pénzszerző személy Windecke volt, aki pedig Skorka Renáta véleménye szerint leghamarabb csak Dordrechtben kaphatta kézhez azokat az arany- és ezüstdíjakat, amelyeket Zsigmondnak még Calais-ban adott ajándékba V. Henrik és Calais kapitánya, Richard de Beauchamp gróf. Windecke ezeket Brüggeben zálogosította el.²⁰ A két megemlélt párhuzamos utazás közül elméletileg tehát egyik sem indokolhatná közvetlenül a két hónapos calais-i időzést. A német okleveles forrásanyagban viszont tetten érhető még egy másik pénzügyi tárgyalás is a külföldi út kapcsán. A lübecki városi tanács ugyanis 16 ezer forinttal tartozott Zsigmondnak,²¹ amit az uralkodó mind a franciaországi, mind az angliai tartózkodása során mindenképp be szeretett volna hajtani a Hanza-várostól. Nem csoda, hiszen már a korábbi franciaországi útját is végigkísérték a különböző kölcsönügyletek, és az abból eredő adósságokat is rendezni kellett. A források arról árulkodnak, hogy ezek az akciók sikertelenek maradtak.²² Calais-hoz kötődően sem derül ki más konkrét információ a lübecki ügyről,

16 Bárány, 2010. 1355.

17 Hoensch, 1996. 234.; Fouquet, 2014. 383.

18 Valószínűleg Filippo de Tommaso degli Albertiről (1374–1453) esik szó a forrásban, akinek személye a firenzei Alberti Antichi bankhoz köthető. Fouquet, 2014. 382.

19 ZsO V. 553. 2063. sz.; Bárány, 2013. 23.

20 Bárány, 2013. 23.; Skorka, 2009. 37.

21 A lübeckiek tartozása még 1415 nyarán keletkezett Konstanzban, amikor a város új tanácsa a régi tanács tagjaival kialakult, majd hosszan elhúzódó konfliktus miatt kért támogatást Zsigmondtól. Privilegiumaik megerősítéséért és a régebbi tanács tagok eltávolításáért cserébe azonban túl nagy árat, mintegy 24 ezer rajnai forintot számolt fel az uralkodó, aminek csak egy részét tudták kifizetni ott helyben a város követői. A politikai hatalomváltás és az abból eredő belső konfliktus Lübeckben egyébként már 1408 óta tartott. Fouquet, 2014. 385–386.

22 Zsigmond 1416. június 30-án is követeli a 16 ezer rajnai forintot a lübeckiektől: „Vnde wyr entnemen daselbst in den verren landen gelt van coufluden vnde verwisten die uff dasselbe gelt gen Parys.” *Urkundenbuch Lübeck*, V. 656. 586. sz. Tudjuk, hogy Zsigmond franciaországi utazása alatt például Windecke kétszer is elvált az uralkodói kísérettől. Egyik alkalommal Avignonból Genfbe utazott, másodszer pedig Párizsban hagyta ott az uralkodót, hogy Brügge, Dendermondén, Mechelenen, valamint Brüsszelen át Leuvenbe lovagoljon. A június 30-án kelt oklevélre hivatkozva úgy tűnik, hogy ez utóbbi esetben Windecke is a lübecki pénzért utazhatott Brüggebe. Onnan pedig azért kellett továbblovagolnia és máshonnan pénzt szereznie, mert – valószínűleg egy korábbi megállapodással ellentétben – mégsem adták meg neki a lübeckiek a tartozást. Vélhetően Windecke híradására reagálva, Zsigmond majd egy újabb követtséget menesztett Lübeckbe. *Urkundenbuch Lübeck*, V. 606. 565. sz.; Fouquet, 2014. 386–387. 70–71. l.; Windecke, 2008. 61–62.; Skorka, 2009. 37.

amellett, hogy Zsigmond szeptember végén fogságba ejtett négy lübecki polgárt.²³ Minden bizonnyal tehát a lübecki pénzszerzés sikertelenségéből eredeztethető az angol ajándék elzalogosítása. Logikailag a német szakirodalom véleményét kell elfogadnunk, miszerint Windecke mégsem Dordrechtből, hanem inkább már korábban, Calais-ból indult útnak az ékszerekkel, hogy megszerezze a szükséges pénzt az uralkodó kihajózásához.²⁴ Ez megmagyarázná azt, hogy miért kellett Zsigmondnak egészen október végéig várakoznia Calais-ban, ha már egyszer a diplomáciai tárgyalások is még a hónap elején lezárultak.

Követküldések, információáramlás

Calais volt Zsigmond konstanzi „hazatérésének” első állomása, tulajdonképpen innen indult el a híradás az útitervre vonatkozóan a német városokba. A rendelkezésemre álló források alapján legkorábban, augusztus 26. körül Frankfurtnak küldött írásos üzenetet a partraszállásáról.²⁵ Két héttel később, szeptember 7-én a strassburgi követek írtak városuknak, miszerint már felolvasták Frankfurtban az uralkodó augusztusban küldött levelét. Ott épp a rajnai és a sváb városok számára tartottak tanácskozást, így többen értesülhettek az uralkodó calais-i tartózkodásáról és a Konstanzba való visszatérésének szándékáról.²⁶ Az időpontokból következtetve 13–15 nap alatt teljesíthető ez a nagyjából 550 kilométeres távolság (Calais–Frankfurt), ami hozzávetőleg 35–40 kilométer/nap átlagsebességre utal.

Zsigmond király calais-i tartózkodásának idejéből elsőként egy szeptember 8. után kelt levél tanúskodik arról, hogy az uralkodó Konstanzba is menesztett egy követtséget a zsinatot tájékoztatandó. Ekkor Benzi de Gualdo András kalocsai érseket,²⁷ Alcsebi Miklós kápolnaispánt²⁸ és Domokos váradi őrkanonokot,²⁹ a dekrétumok doktorát küldte Konstanzba. A követtség tagjai viszont nem Calais-ból indultak el, és valószínűleg leghamarabb csak Bázelen érhetette utol őket a király levele. A követeknek adott utasításból kiderül, hogy a korábbi franciaországi küldöttségnek³⁰ csak az

23 *Urkundenbuch Lübeck*, V. 678. 598. sz.; Windeckétől tudjuk, hogy az általa Brüggében elzalogosított ékszerek kiváltásához a lübeckiek 9 ezer rajnai aranyforinttal járultak hozzá. Windecke a pénzhez viszont csak sokkal később, 1417 augusztusában jutott hozzá. Windecke, 2008. 72., 364. 225. lj.

24 Fouquet, 2014. 383.

25 RI XI/1. 135. 1978. sz. Frankfurt kiemelt helyzetére magyarázatként szolgálhat egyfelől az is, hogy a Luxemburgok idejében Nürnberg mellett az egyik legfontosabb információközvetítőnek számított a német városok és a központi hatalom között. Ez főként az évente kétszer megrendezett vásárának volt köszönhető. Másfelől, Zsigmondnak már Londonból is be kellett avatkoznia Frankfurt és Werner trieri érsek viszályába, ami egy időre eleve kétoldali kommunikációra sarkallta a szóban forgó feleket. Heinig, 1983. 136.; FRC I. 297–298. 514–515. sz.

26 A strassburgiak augusztus 24-re datálják a levelet. DRTA VII. 315. 205. sz.

27 1413?–1419-ig kalocsai érsek. Engel, 1996. 65.

28 1413–1430-ban felhívízi gubernátor, majd váci püspök. Engel, 1996. 91.

29 Asszonyfalvai (Ostfi) Domokos váradi őrkanonok, királyi tanácsos 1402–1417. ZsO V. 221. 719. sz.

30 Zsigmond király még júniusban menesztette követeit VI. Károly király udvarába. Árvai, 2014. 323.

egyik része – Garai Miklós nádor,³¹ Bertoldo Orsini,³² Brunoro della Scala,³³ Giovanni Carlo Visconti,³⁴ Makrai Benedek mindkét jog licenciátusa,³⁵ valamint Nagyhatvani István fia, Miklós³⁶ – vett részt a párizsi tárgyalásokon. A másik feléről viszont tudjuk, hogy Kanizsai János esztergomi³⁷ és András kalocsai érsekeket, valamint Perényi Péter országbíró³⁸ eredetileg az uralkodó magához rendelte, de a párizsi tárgyalások sikertelenségét követően már Châlons-ból visszaküldte őket a német területekre. Azt viszont nem írta le, hogy pontosan hova is kellett utazniuk.³⁹ A király szintén szeptember 8-i keltezéssel válaszolta meg szóban forgó franciaországi követeknek egyik levelét, miszerint azok augusztus 23-án Schlettstadtban (fr. Sélestat) tervezték a találkozót,⁴⁰ hogy onnan együtt indulhassanak tovább Bázélbe. Zsigmond ekkor tájékoztatta a követség tagjait, hogy Konstanzba Luxemburgon át fog utazni, és majd számítt az ő részvételükre is, vagy legalább egy kisebb követség küldésére.⁴¹ Elképzelhető, hogy Garaiék már október 9. előtt megérkeztek Konstanzba, a pontos dátumra azonban sajnálatos módon nem derül fény.⁴²

31 Garai Miklós 1414 szeptemberétől 1417 májusáig tartózkodott külföldön. C. Tóth, 2014. 309.

32 1412-ben XXIII. János pápa követeként került Zsigmond udvarába. Beinhoff, 1995. 246.

33 Brunoro della Scala, aki a veronai uralkodóház Velence elől elmenekült tagja, és akinek családját Padova ura száműzte Veronából. Később is itáliai követségeknek volt a tagja. Mályusz, 1984. 67.

34 Giovanni Carlo Visconti Milánó hercegének, Filippo Mariának az ellenségeként Zsigmond udvarában talált menedéket 1412-ben. Beinhoff, 1995. 107.

35 Makrai Benedek Zsigmond egyik udvari lovagja volt. Már korábban, a párizsi egyetem tanáraként igen jó franciaországi és angliai kapcsolatokra tett szert. 1412–1418 közötti diplomáciai közreműködéséről lásd részletesebben: Bárány, 2004. 14.

36 Udvari lovag. Bárány, 2004. 16.

37 Kanizsai János elméletileg már 1416 januárjától egészen 1417 novemberéig távol volt a Magyar Királyság területétől (C. Tóth, 2014. 309.). Az elutazást követően Kanizsai jelenléte 1416. január 20-án mutatható ki Bécsben. Kondor Márta viszont Zsigmond egy 1416. április 5-én keltezett levele alapján feltételezi, hogy az esztergomi érsek betegség miatt egy időre visszatért a királyság területére (Kondor, 2017. 64. 355. l.). Azt, hogy mikor indult ismét útnak, nem lehet pontosan tudni, a magyar okleveles anyagban már csak az érsek június 28-i bázeli tartózkodása ismert. Ugyanakkor a kölni egyetem konstanzi követének levele talán még egy adalékkal szolgál, miszerint 1416. május 9-én Konstanzba érkezett volna Kanizsai. „...nona die mensis Maii duo solemnes praelati, archiepiscopus Gnesnensis de Polonia, et Strigoniensis de Ungaria venientes de domino rege, inter alia intimaverunt sacro concilio de eiusdem regis mandato. Referebant quod dominus noster rex esset cito venturus Constantiam...” *Thesaurus*, II. 1663. Epistola XXIV. sz.

38 1415–1423 között töltötte be ezt a tisztséget. Engel, 1996. 9. Az országbíró külföldi jelenlétének igazolása viszont némileg ellentmondásokba ütközik. C. Tóth Norbert szerint 1416. július 10-re vonatkozóan ugyan bizonytalanul, mégis kimutatható Perényi budai jelenléte. C. Tóth, 2014. 295. Az okleveles anyag alapján ismert, hogy Zsigmond április 5-i keltezésű levelében Kanizsait arra kéri, hogy induljon el Párizs felé, és Magyarország irányítását bízza a főpapokra és bárókra, elsősorban Pelsőci János tárnokmesterre, Perényi Péter országbíróra, Rozgonyi János főkincstartóra és Marcali Dénesre. ZsO V. 471. 1728. sz.; Kondor, 2017. 86., 104. 592. l. Ezekből adódóan egyáltalán nem érthető Perényi nevének említése a két érsek francia területeken való tartózkodása kapcsán.

39 Finke, 1928. IV. 472. 471. sz. (ZsO V. 605. 2280–2281. sz.). Zsigmond szeptember 9-én levelével egy meg nem nevezett egyházi fejedelmet is tájékoztatni kívánt Konstanzban, melyhez a Bázélben tartózkodó előke-lőihez intézett levelének a másolatát is mellékelte. Finke, 1928. IV. 474. 472. sz. (ZsO V. 605. 2282. sz.).

40 Bárány Attila kutatásai szerint Garai a burgundiak birtokát, Lille-t is érintette. Bárány, 2017. 31.

41 Finke, 1928. IV. 470–472. 470. sz. (ZsO V. 603. 2271. sz.).

42 Garai Miklós nádor ekkor II. Ulászló lengyel királynak üzen Konstanzból. ZsO V. 628. 2351. sz.; Bárány, 2010. 1357. 54. l.; Kondor, 2017. 64. 353. l.

Szeptember 14-én Nikolaus Bunzlau,⁴³ aki Calais-ban is Zsigmond mellett tartózkodott, levelet írt a Konstanzban tartózkodó Peter von Wormdittnek, a Német Lovagrend prokurátorának,⁴⁴ zsinati követének. A levélben tájékoztatást adott arról, hogy az uralkodó a levél írását követő második napon küldöttséget fog meneszteni Konstanzba, és Bunzlau ugyancsak velük fog tartani. Az üzenetet csak majdnem egy hónappal később, október 9-én kapta kézhez a címzett, aki az információkat a lovagrend nagymesterének is továbbította.⁴⁵ A közvetett információszerzés alapján gyanítható, hogy október elejére ez a küldöttség még nem érte el Konstanzot, vélhetően egy futár vihette magával a kérdéses levelet. Ráadásul a források alapján úgy tűnik, hogy Nikolaus Bunzlau csak egy nagyobb kitérőt követően érhetett el Konstanzot. Zsigmond szeptember 19-én keltezett oklevele alapján boroszlói követét ugyanis előbb Erfurtba küldte azzal a feladattal, hogy a zsidóktól származó adót begyűjtse a várostól.⁴⁶

Konstanz egy későbbi értesüléséről a kölni egyetem követeinek október 15-i levelében olvashatunk. Zsigmond király legújabb üzenete alapján ekkor már karácsonyra (*in Domino*) remélték az érkezését.⁴⁷ Elképzelhető, hogy ez idő tájt az utóbb említett követség is már elérte a várost. Ha sejtésünk valóban megállja a helyét, a Calais és Konstanz közötti minimum 700 kilométeres távolságot hozzávetőleg 25 kilométer/nap átlagsebességgel teljesíthették.

A német városi küldöttek Calais-ban is felkeresték Zsigmond királyt. Elsőként a bázeli követek jelenlétéről vannak információink. A bázeli követek ugyanis – a partaszállítás időpontjához képest egészen hamar – szeptember 11. körül⁴⁸ a város meghívólevelét adták át az uralkodónak. Az nem derül ki, vajon a bázelieliek mikor szerezhettek értesülést Zsigmond visszatérésének szándékáról. Ekkor az uralkodó – szem előtt tartva a Konstanzba való mielőbbi visszaérkezését – egy rövidebb bázeli tartózkodás mellett még egy strassburgi látogatást is kilátásba helyezett.

Időrendben továbbhaladva, a következő forrás arról árulkodik, hogy október 1-jén, amikor Zsigmond még mindig Calais-ban tartózkodott, a strassburgi tanácsnak küldött üzenetet, miszerint a Rajna menti Rhensbe kíván *Tagot (Hoftag)*⁴⁹

43 Zsigmond egyik tanácsosa. *Ostfriesisches Urkundenbuch*, I. 206. 252. sz.

44 Peter von Wormditt a lovagrend római főprokurátora volt. Wormditt egy nyolcfős delegáció tagjaként érkezett a konstanzi zsinatra, hogy a Német Lovagrend és a lengyel–litván állam közötti vitás kérdésekben döntőbíráskodásra kerüljön sor. Bővebben: Pósan, 2014. 144–160.

45 Finke, 1928. IV. 722–724. 532. sz. (ZsO V. 629. 2353. sz.).

46 RI XI/1. 135. 1986. sz.; Fouquet, 2014. 383. 55. lj.

47 *Thesaurus*, II. 1667. 26. sz.

48 Szeptember 7-én már tudtak arról Frankfurtban, hogy Calais-ba utazik Zsigmond, és nemsokára Konstanzban lesz. DRTA VII. 315. 205. sz.

49 A politikai gyűléseknek a középkor évszázadaiban nem alakult ki egységes terminológiája. A 14. század végéig a birodalmi gyűlésre (*Reichsversammlung*) a latin (*curia regalis*) megnevezést használták. A kúriához kapcsolódó melléknév a gyűlés sokoldalú politikai karakterének kifejezése miatt változhatott (például *publicus*, *generalis*, *universalis*, *solemnis*, *magnus*, *regalis*, *imperialis*). A 14. század közepétől a népnyelv használatának előretörése a kancelláriákban magával hozta a Hoftag fogalom középfelnémet nyelvű változatainak a használatát (*hove*, *hofe*) is. Ezt a latin megfelelőhöz hasonlóan különböző melléknemekkel (*kaiserlich*, *königlich*, *groß*, *offen*, *geboten*, *gemein*) egészítették ki, hogy egyértelműsítsék a gyűlés jellegét. A hof terminus a 15. század elejére viszont jelentéstartalmi változáson esett át, és elsősorban inkább

összehívni. A levél alapján választófejedelmeket és még más városokat is tájékoztattott az uralkodó.⁵⁰ Konkrét időpontokról és magáról az útitervről bővebb információkat viszont már nem említett. Mégis gyanítható, hogy ez az értesítés a megváltoztatott útitervhez kapcsolódhatott, és már október legelején elkezdte Zsigmond megszervezni dordrehti utazását. Más kérdés, hogy a városok mennyi idő alatt informálódhattak az újabb tervekkel illetően.

Október 7-én a mainzi polgármesternek már tudomása volt arról, hogy strassburgi követek jártak Zsigmond királynál, akik egyben az uralkodó strassburgi tervével kapcsolatban is informálódtak.⁵¹ Október 10-én egy Mainzban tartózkodó frankfurti követ is tájékoztatást ad városának erről. Ekkor még az a hír járta, hogy Zsigmond Calais-ból hajókkal Brüggebe megy, majd Luxemburg–Strassburg útirányon át érkezik meg Konstanzba. Ez azt jelentette volna, hogy az uralkodó teljesen elkerüli a Német Királyság középsőnyugati területeit. A frankfurti követ külön kiemeli, hogy ebben az esetben sem Aachenbe, sem Kölnbe nem utazna el.⁵² Úgy gondolom, hogy a rhensi terveknek a híre ekkor még nem érte el a Rajna menti városokat.

A következő információ már a hónap végéről, október 29-ről származik. Ekkor a frankfurti követ a Mainznak és a többi rajnai városnak címzett uralkodói levél alapján arról is informálódhatott, hogy a korábbi kilátásokkal ellentétben már Aachenben is várták Zsigmondot.⁵³ A levél bővebb tartalmával kapcsolatban nincs több információnk, de valószínűleg az október elején megírt rhensi gyűlés terve érhetette el Mainzot is. November 9-én már egy Konstanzban tartózkodó strassburgi követnek is tudomása volt arról, hogy Zsigmond Rhensbe hívta a választófejedelmeket.⁵⁴

Október elejét követően legközelebb csak novemberi dátumú források tanúskodnak városi követjárásokról Zsigmond környezetében. Nimwegenben kereste fel az augsburgi küldött az uralkodót, akinek a híradása révén november 28-án már Regensburg is értesült Zsigmond novemberi utazásainak terveiről.⁵⁵ Tudták, hogy Aachent követően biztosan Luxemburg a következő úti cél, továbbá azt is, hogy az uralkodó karácsonyra tervezi a konstanzi bevonulást.⁵⁶ Ahhoz képest, hogy

már csak az udvari ünnepeket jelölték ezzel a kifejezéssel. Magát a politikai tanácskozást a Taggal (königlicher, kaiserlicher, [all-]gemeiner) fejezték ki. A Tag kifejezés politikai értelemben egy térben és időben pontosan meghatározott gyűlésre utalt. Ugyanakkor fontos még megjegyezni, hogy a Reichstag fogalom csak sokkal később, az 1495. évi worms birodalmi gyűlés kapcsán jött használatba. Annas, 2004. 98–123.; Moraw, 1980. 1–36.

50 DRTA VII. 309. 196. sz.; FRC I. 299. 517. sz.; Weigel, 1884. 44.; Bárány, 2017. 32. 67. lj.

51 A mainzi Worms közvetítésével kapták meg az üzenetet. DRTA VII. 316. 206. sz.

52 DRTA VII. 317. 207. sz.; FRC I. 299–300. 517. sz.

53 FRC I. 300. 518. sz.

54 DRTA VII. 309. 197. sz.

55 Zsigmond király egy november 5-én kelt levelében is azt írja, hogy Dordrechtből Nimwegenen át Luxemburgba fog utazni, és egy meg nem nevezett fejedelmet odavár magához Luxemburgba. RI XI/1. 136. 1988. sz.

56 Zsigmond egyébként november 18-ra tervezte, hogy elindul Nimwegenből Aachenbe. Az előzetes tervekhez képest viszont csak hat nappal később, november 24-én érkezett meg végül. Az egy hónapos aacheni (december 24.–december 16., december 22–24.) és az eközben beiktatott egyhetes kölni tartózkodás (december 17–22.) közigazgatási szempontból már-már halaszthatatlannak bizonyult a majd-

az augsburgi követ november 16-án ért Nimwegenbe, majd 26-án pedig vissza Augsburgba, és a két város között nagyjából 600 kilométer a távolság, tulajdonképpen igen rövid időn belül, tíz nap alatt értesültek Augsburgban a friss hírekről. Ez feltűnően nagy, hozzávetőleg 60 kilométer/nap átlagsebességet jelenthet.⁵⁷ A levélben még azt is hangsúlyozzák, hogy a szóban forgó követ Kölnből utazott tovább a Rajna mentén Nimwegenbe. Ráadásul a Köln és Nimwegen közötti tizenkilenc mérföldet állítólag egy nap alatt teljesítette, ami bécsi mérfölddel számolva hozzávetőleg 136 kilométert tesz ki.⁵⁸ Ez reális lehet, amennyiben egy bizonyos szakaszon a Rajnán lefelé hajózott.⁵⁹ Összefoglalva az esetet, a követ november közepi kölni tartózkodása miatt logikailag feltételezhetjük, hogy Augsburgot még a követküldést megelőzően, már november elején elérhették az aacheni tervekre vonatkozó hírek.

A források alapján Zsigmond nimwegeni időtöltését november 13–21. között lehet igazolni.⁶⁰ Az augsburgi követ szerint a király a Strassburgban vagy valahol a Rajna más részein várakozókat (*seinen rittern und knechten*) magához rendelte Luxemburgba. Ez több szempontból is érdekes lehet. Egyfelől azért, mert a korábban említett frankfurti követ jelentése (október 10.) alapján Zsigmond már Calais-ból előre küldte embereinek egy részét.⁶¹ Nem tudjuk, hogy ebben az esetben milyen létszámú csoportot alkottak, és azt sem, vajon együtt mentek vagy több részre szakadtak szét. Az is kérdéses továbbá, hogy az említett személyek kifejezetten csak hírvivői, utazásszervezési feladatot teljesítettek, vagy a nagy létszám miatt esetleg akár több részre oszthatták a kíséretet.⁶²

Az is elképzelhető, hogy az előbb említett uralkodói üzenetküldésre reagálhatott Garai Miklós nádor és Kanizsai János esztergomi érsek is, amikor azok november 27-én megérkeztek Aachenbe.⁶³ Zsigmond szeptember 8-i követküldési kérelmétől számolva majdnem három hónap telt el addig, amíg végül elérték az uralkodót. Önmagában a nagy távolság és az abból adódó lassú információcsere sem feltétlen magyarázza ezt a hosszú időt. Ebben az esetben talán az útitervben beállt változások okozhattak némi fennakadást. Aachenben egy *Gosse Burggrave*

nem másfél évig tartó külföldi távollétét követően. A többhetes alsó-rajnai tartózkodás oka egyebek mellett ebben a térségben a tartományi béke helyreállítása volt, ugyanis a kölni érsek és a bergi herceg konfliktusát mindenképp rendeznie kellett. Hoensch, 1996. 237.; Hoensch, 1995. 97.

57 Ez nem példa nélküli, a 15. század második felére vonatkozóan is 60 kilométer/nap maximális sebességet állapítottak meg abban az esetben, ha a követ lovon közlekedik. Hübner, 2012. 198.

58 „...wie das er von unsern herren, dem kunig ze Nunmagen, gelegen underhalb Köln achtzehen meil weges uf dem Rein, ußgeritten sie an mantag vor sant Elzpethen tage...” DRTA VII. 310. 198. sz.

59 Ohler, 1986. 53–56., 138., 142.

60 Zsigmond nimwegeni hosszabb időzésének politikai háttéréről lásd bővebben: Bárány, 2017. 36.

61 FRC I. 300. 517. sz.; DRTA VII. 310. 198. sz.; Schenk, 2003. 254. 75. lj.

62 Bárány 1000–1500 fős angliai kíséretet is elképzelhetőnek tart. Bárány, 2004. 5. Ezt a hozzávetőleges adatot megerősíteni látszik az említett augsburgi követ jelentése, miszerint még Nimwegenben is 1000 lovas tartózkodott a király mellett. DRTA VII. 310. 198. sz.

63 Garai és Kanizsai mellett még Nikolaus Bunzlaut találjuk újra Zsigmond környezetében. A szeptemberben elindított konstanzi követjárását követően, december elején valószínűleg Aachenből Frízföldre menesztette őt másodmagával az uralkodó. December 23. körül pedig már ismét az uralkodó környezetében volt Kölnben. *Ostfriesisches Urkundenbuch*, I. 206. 252. sz.; RI XI/1. 138. 2016b. sz.

méltóságnévvel illetett strassburgi követ is megjelent Zsigmondnál.⁶⁴ Mivel a strassburgi követet Garai Miklóssal és Kanizsai Jánossal együtt fogadta Zsigmond, valamint korábban pedig kiemelten a Strassburgban várakozókat hívatta magához, esetleg felvethető, hogy a nádor és az esztergomi érsek a bázeli, majd vélt konstanzi tartózkodást követően egy ideig Strassburgban várakozott, és már ott értesülhettek a király Rajna menti terveiről.

Ami a délkeleti területek hírszerzését illeti, az augsburgi követ mellett még nürnbergi polgárok jelenléte is kimutatható az uralkodó környezetében: Nimwegenben, Aachenben és Kölnben. Rudolf Stainert (Steyner) a nürnbergiek adótartozásával kapcsolatban említik az oklevelek, a patrícuscsaládból származó Hans Waldstromernek pedig birtokot adományozott Zsigmond.⁶⁵

Novemberben Zsigmond király egy újabb követséget menesztett Konstanzba, melyet egy bizonyos Concz Leppisch kísért az uralkodó parancsára. A követség tagjai közt szerepelt Jakcs Mihály (*Michel ein Ungerisch herr*),⁶⁶ Ottobonus Belloni de Valencia,⁶⁷ Peter Gebsser lovag, Jorg von Czedlicz lovag,⁶⁸ valamint egy bizonyos Jost királyi kancellár (*her Jost kanzler unsers herren*).⁶⁹ A legutóbbi személy esetében feltehetőleg Esztergomi János birodalmi alkancellárról lehet szó, akivel kapcsolatban ismert, hogy Angliába is elkísérte Zsigmondot.⁷⁰ Jakcs Mihály és Ottobonus Belloni már Calais-ban csatlakoztak az uralkodóhoz, miután spanyol (Kasztília, Aragónia és Navarra) követi feladatokat teljesítettek.⁷¹ A követség útját tekintve még annyit árul el a vonatkozó forrás, hogy november 30-án valószínűleg még mindannyian Bingenben tartózkodtak.

December 8-án Peter von Wormditt, a Német Lovagrend prokurátora Zsigmond egyik heroldja, Romrich Pál és annak szolgálja, Loefen Miklós közvetítése révén Konstanzban értesült arról, hogy az uralkodó terve nem változott a karácsonyi bevonulást illetően.⁷² Valószínűsíthető, hogy az említett herold tagja volt a novem-

64 A „Goße Burggrave” december 5-én volt audiencián Zsigmondnál. DRTA VII. 311–312. 200. sz.

65 *Regesta Boica*, XII. 240–241.; Fleischmann, 2008. 1069–1074. Nürnberg – a birodalom területét tekintve – egyébként is a korszak egyik legjelentősebb információközvetítő városának számított, amit számottevő nemzetközi kereskedelmi kapcsolatainak köszönhetett. Heinig, 1983. 136.

66 Udvari lovag 1412–1426, székely ispán 1427–1438, országnagy 1439–1440, erdélyi vajda 1440–1441, országnagy 1441–1444. Engel, 1996. 112.

67 Ottobonus de Belloni itáliai jogász volt, aki 1412-ben már járt Zsigmond udvarában egy savoyai küldöttség tagjaként, de csak Zsigmond itáliai tartózkodása alatt szegődött az uralkodó szolgálatába. Beinhoff, 1995. 291–292.

68 Zsigmond Lübeckiekhez menesztett követségének tagjai között szintén feltűnik egy Czedlitz nevű lovag, Heinrich Coppen von Czedlitz. *Urkundenbuch Lübeck*, V. 606. 656. sz., 656. 586. sz., 678. 598. sz.

69 November 30-án tájékoztatta Bingenből Concz Leppisch Frankfurtot. DRTA VII. 311. 199. sz.

70 Kanizsai János esztergomi érsek, birodalmi kancellár, ahogy fentebb is már jeleztem, november 27-én érkezett meg Aachenbe Zsigmondhoz. Az uralkodó aacheni tartózkodásának birodalompolitikai jelentősége miatt is feltételezem, hogy a három nappal később, Bingenben kelt forrás egy Kanizsaitól eltérő személyre, Esztergomi János birodalmi alkancellárra (1412–1417) utalhat. DRTA VII. 311–312. 200. sz.; Kondor, 2017. 50., 64. 355. lj., 185.; Bárány, 2004. 12.; Hoensch, 1996. 237. Oliver Daldrup is ismeri ezt a követjárást, ugyanakkor ő a Jost nevezetű kancellárt Hohenlohe Györggyel azonosítja. Hohenlohe viszont majd csak 1417-től viseli a birodalmi kancellári tisztséget. Daldrup, 2010. 174.

71 Finke, 1928. IV. 472. 470. sz. (ZsO V. 603. 2271. sz.).

72 ZsO V. 667. 2500. sz.

berben küldött követségnek. A Bingen és Konstanz közötti, nagyjából 300 kilométeres távolságot nyolc nap alatt tulajdonképpen könnyen teljesíthették.

December 9-én az Aachenben tartózkodó frankfurti követek arról informálták a frankfurti tanácsot, hogy az uralkodónak már 3-4 nappal korábban el kellett volna utaznia Maastrichtba, ahol János lüttichi választott püspök szépszámu embersereglettel várta. Tudták, hogy Maastricht után majd Luxemburgba készül Zsigmond, viszont akkor még teljesen bizonytalannak tűnt, hogy Zsigmond pontosan mikor fog elindulni Aachenből.⁷³

Vélhetően 1416 novemberéből vagy decemberéből származik az a keltezetlen levélváltás, amely zsinati legátusok útján Zsigmond és a zsinat között zajlott. A zsinat résztvevői Husz János ügyében, de legfőképp Vencel királynak a huszita tanok elterjedésében játszott szerepével kapcsolatban kívántak az uralkodóval értekezni.⁷⁴ Ez az időpont jól beleillene a november végi, adatolható követmozgásokba és Zsigmond Rajna menti tartózkodásába.

Az elmaradt karácsonyi bevonulással és annak esetleges megüzenésével kapcsolatban egyáltalán nem állnak rendelkezésünkre információk. Már csak januári dátumú forrásokból vannak értesüléseink. Peter von Wormditt leghamarabb január 6-án tájékoztatta levelében a lovagrend nagymesterét, miszerint Zsigmond mégsem érkezett meg karácsonyra Konstanzba, valamint tudomása van arról is, hogy Lüttichben töltötte az ünnepet.⁷⁵ Ezt követően január 8-án értesülünk arról, hogy az uralkodó követet menesztett Konstanzba. A strassburgi tanácsnak üzentte meg, hogy Luxemburgból az akkor már nála tartózkodó Konrad von Weinsberget Strassburgon keresztül előre küldte Konstanzba. Az biztos, hogy Konrad von Weinsberg *Reichserbkämmerer* ezt megelőzően nem tartott Zsigmonddal nyugat-európai körútjára.⁷⁶ Arról viszont már nincs adatunk, hogy pontosan hol csatlakozott a kísérethez.⁷⁷

A felhasznált forrásokat tekintve alapvetően folyamatosnak tűnik az információáramlás – az útiterv bizonyos részleteire vonatkozóan – Zsigmond király és a zsinat helyszíne között, már amennyire azt a korabeli viszonyok lehetővé tették. Ugyanúgy, mint a már eddigi feltárt esetekben is,⁷⁸ a király udvarának bizalmasaira, tanácsosaira hagyta a közvetlen híradásokat. Látszólag legalább havi gyakorisággal

73 FRC I. 300. 520. sz.

74 Palacký, 1869. 647–654. 108–109. sz.

75 „...das der herre romischer konig uff deße Wynnachten nicht her ken Constencz komen ist, las her mit briffen und boten vorhies dem concilio, sunder ist gewest czu Lueddich uff des heiligen Crists tag.” Peter von Wormditt, 1960. 379. 192. sz.

76 Ekkor a német udvar főméltóságai közül VII. Lajos bajor-ingolstadti herceg jelenlétét lehet kimutatni legtovább, aki a források alapján legalább Párizsig biztosan elkísérte az uralkodót. Kondor, 2017. 72. Konrad von Weinsberg feladatokról és hivatalához kapcsolódó tevékenységéről Zsigmond távollétének idején lásd: Karasek, 1969. 17–22.

77 Konrad von Weinsberg neve – a tárgyalat időszakot tekintve – a rendelkezésre álló okleveles anyagban egyedül a Leedsből Lübeckbe küldött követség kapcsán (1416. június 30.) merül fel, amikor Zsigmond arra utasította, hogy vállalja át bizonyos követek felmerülő költségeinek a kifizetését. Ugyanakkor nem lehet megállapítani pontosan, hogy Weinsberg az uralkodó levelét hol kapta kézhez. RI XI/1. 133. 1965. sz.; Fouquet, 2014. 383. 51. lj.

78 E. Kovács, 2014. 36.; Bárány, 2004. 12–13.

értesülhettek Konstanzban az uralkodó különböző terveiről. Nyilvánvaló viszont, hogy az üzenet megírásának és az információközvetítő megérkezésének időpontja között gyakran pár nap, de nagy távolságok esetében akár több hét is eltelt. Ulrich von Richental zsinati krónikájának egyik megjegyzése is jól érzékelteti, hogy ez – nem meglepő módon – sokszor némi nehézséget okozott az épp aktuális információk cseréjében. A kézhez kapott hír bizonyos körülmények között akár félrevezető is lehetett a konkrét időpontokat és az uralkodó pillanatnyi helyzetét illetően. Legjobb esetben is csak napra pontosan tudtak időpontokat helytállóan meghatározni, napszakra vagy órára vonatkozóan viszont már kevésbé voltak frissen tájékozottak. Richental szerint január 27-én kétszer kellett előkészíteniük a fogadási, illetőleg bevonulási ceremóniát.⁷⁹ Az első esetben ugyanis kiderült, hogy az uralkodó még messzebb járt, mint ahogyan arról korábban értesültek, így akkor még mindenki szétszéledt és hazament megebédelni.⁸⁰

Az itineráriumhoz fűzött megállapítások

A Calais-tól Konstanzig tartó tényleges útvonal állomásai a következőképpen alakultak: Calais–Dordrecht–Nimwegen–Aachen–Köln–Aachen–Maastricht⁸¹–Lüttich (Liège)⁸²–Rochefort⁸³–Luxemburg–Metz⁸⁴–Strassburg–Villingen⁸⁵–Konstanz. A már elkészített két (német és magyar) itineráriumhoz képest három tartózkodási helyről kapunk újabb információkat a forrásokból, mégpedig Rochefort-ról, Metzről és Villingenről. Ám ezeken a helyeken az uralkodói jelenlét csak pontszerűen mutatható ki. Így nem lehet eldönteni, hogy a külön említett városok pontosan milyen célokat szolgálva kerültek be az itineráriumba.⁸⁶

79 A második konstanzi bevonulás részleteire lásd példaként: Niederstätter, 1993. 131–135.

80 Richental, 2014. 126. Peter von Wormditt a lovagrend nagymesterének január 31-én írt levelében is utal arra, hogy csak nem sokkal az uralkodó érkezése előtt értesültek annak időpontjáról: „...und hat vaste sere gereiten, also das man von syner czukumpft nicht wueste denn des abends, als her des morgens inquam.” Peter von Wormditt, 1960. 384–385. 196. sz.; Daldrup, 2010. 179. 153. lj.

81 Nimwegenből Aachen felé két lehetséges útvonalat ismer a német szakirodalom. A két útvonal Klevéből (Nimwegen–Kranenburg–Kleve) ágazik el, majd Neussnál (Kleve–Goch–Geldern–Altenkirchen–Hüls–Krefeld–Neuss, Kleve–Kalkar–Xanten–Rheinberg–Neuss) találkozik össze, hogy onnan Jülichen keresztül Aachenbe (Neuss–Hemmerden–Elsen–Garzweiler–Jackerath–Titz–Mersch–Jülich–Aachen) érjen. Aachen és Köln között a 14. században is a legjelentősebb útvonalnak az Aachen–Aldenhoven–Jülich–Berheim–Königsdorf–Köln útvonalat tartották. Az Aachen–Maastricht útvonal fontos közlekedési főútvonalnak és egyben zarándokútnak számított már a kora középkor évszázadaitól kezdődően. Az „alte Maastrichter Strassé”-nak nevezett útvonal, amely egy ókori római útvonallal egyezett meg, Lemiersen és Gulpenen át (Aachen–Lemiers–Wylen–Parthey–Gülpen–Schulder–Yseren–Bemelden–Scharne) vezetett Maastrichtba. Kranzhoff, 1929. 17., 29–30., 39–40.

82 *Chronique des ducs de Brabant*, III. 325–326.; *Chronicon Cornelii Zantfliet*, 407.

83 „ad Rupem oppidum”. *Chronicon Cornelii Zantfliet*, 408.

84 *Epistolis*, 1447. Epistola LXXI.

85 Windecke, 2008. 64.

86 Engel–C. Tóth, 2005. 100–101.; Hoensch, 1995. 97.; Joseph Aschbach ismeri az említett tartózkodási helyek forrásait. Ezeket elfogadja, egyedül a kölni tartózkodást kérdőjelezi meg. Aschbach, 1839. 174–175.

Metz beillesztése az útitervbe például egyáltalán nem lehetett érdektelen Zsigmond számára, mivel apja, IV. Károly 1356-ban Nürnberget követően még itt hirdette ki a német Aranybullát egy karácsonyi *Hoftag* alkalmával.⁸⁷ A város ismeretlen kiemelkedő gazdasági és infrastrukturális lehetőségei is adottak voltak ahhoz, hogy akár nagyobb tömegeket is képes legyen ellátni. Ráadásul a Luxemburgok hitelügyleteiben a nagy metzi bankházak többször is jelentős szerephez jutottak, ami már VII. Henrik római útja kapcsán is kimutatható.⁸⁸

Úgy tűnik, hogy Zsigmond december 24-én (*in vigilia Nativitatis Christi*) hagyta el Aachent, hogy Maastrichtba utazzon. Mint már korábban is említettem, ekkor a lüttichi választott püspökhöz készült. Ugyanakkor Maastrichtból még aznap továbbutazott Lüttichbe, ahova éppen vecsernyére érkezett meg.⁸⁹ Valószínűsíthető, hogy az előzetes tervekkel szemben Maastricht helyett végül Lüttichben látta vendégül a választott püspök az uralkodót, amire csak utóbb derülhetett fény. Más különben szinte érthetetlen lenne a maastrichti kitérő. Német és magyar viszonylatban is alapvetően szokatlan, hogy pont karácsonykor keljen útra egy uralkodó, és az is meglepő, hogy ebben az esetben ráadásul a politikailag és szimbolikusan egyaránt kardinális jelentőségű koronázóvárost, Aachent hagyta maga mögött. Ezzel kapcsolatban fontos megjegyezni, hogy a lüttichi választott püspökökben mind a francia, mind a burgund előrenyomulással szemben potenciális szövetségest látott Zsigmond. Emellett még a lüttichi polgárok és János püspök már két évtizede tartó viszályát is rendezni kívánta.⁹⁰

A felvázolt útirány fényében az is érdekes, hogy 1417. január 7-én a frankfurti tanács királyi jelenlétre, valamint még más fejedelmek és urak érkezésére is számított.⁹¹ Igaz, ekkor még számára is bizonytalannak tűnt a frankfurti terv megvalósulása. Az sem derül ki, hogy pontosan mikorra várták az uralkodó érkezését. A találkozózt *hofe* kifejezéssel jelölték, amely – ahogy korábban is utaltam rá – Zsigmond idejében már nem kormányzati-adminisztratív célú eseményt takart, hanem

87 IV. Károly ekkor egész hosszan, két hónapig (1356. november 17. – 1357. január 7.) időzhetett Metzben. Ezt követően Luxemburgon keresztül Aachen felé vette az útját (Metz–Diedenhofen–Luxemburg–Hoscheid–Aachen–Maastricht–Aachen–Köln). Amennyiben ezt összevetjük Zsigmond Aachenből Metzbe tartó útvonalával, megállapítható, hogy van bizonyos egyezés a két útvonal egyes állomásai között. Holtz, 2013. Úgy tűnik, hogy a 13–15. században igen ritkán tartózkodtak az uralkodók Maastrichtban. Míg a 11–12. század uralkodói Maastrichtot politikai és reprezentációs célokra egyaránt használták, a 13. század legelejét követően V. Károly korszakáig csak IV. Károly és Zsigmond jelenlétét tudták kimutatni. IV. Károly viszont háromszor is megfordult ott. Jappe Alberts, 1983. 31–33.

88 Metz nemcsak a Mosel középső területének vezető regionális kereskedelmi központja volt, de a birodalom nyugati felének egyik legdinamikusabb és legtekintélyesebb városaként tartják számon. Margue-Pauly, 2009. 873–878.

89 Zsigmond maastrichti bevonulásához kötődően csak a főtemplom meglátogatásáról, vagyis az egyházi szertartásról találunk információt. Zsigmond a Szent Szervác-templomban vett rész ünnepi prédikáción. Emellett még a hagyományos ereklyetiszteletet, ereklyecsókot is említi a forrás: *Chronique des ducs de Brabant*, III. 326. Bárány Attila a magyar itinerárium alapján Köln városát határozta meg mint Zsigmond karácsonyi tartózkodási helyét. Bárány, 2010. 1357. 59. l. Az említett itinerárium december 18. és 22. közé teszi a kölni tartózkodást és december 28-tól január 1-jéig a lüttichit. Engel–C. Tóth, 2005. 101.

90 Neu, 1974. 495–496.; Hoensch, 1996. 237.

91 „...unserm allergnedigisten liebsten herren, dem Romischen etc. konige, andern fursten und herren zu diesem hofe...” FRC I. 301. 523. sz.

mint ebben az esetben is, egy udvari ünnepséget, amelyen például lovagi tornát szerveztek volna.⁹² Ahhoz képest, hogy a király január 27-én vonult be Konstanzba, a frankfurti tanács január 26-án még borszállítás ügyében intézkedett, amit már valószínűleg biztosabb információk reményében az eseményre rendelt meg. Joseph Aschbach a január elején kelt, lovagi tornáról szóló forrás kapcsán úgy vélte, hogy az aacheni tartózkodás alatt kétféle útitervet állítottak össze. Az egyik a már említett Luxemburg–Strassburg, a másik pedig a Frankfurtot is érintő heidelbergi–svábföldi útvonalat tartalmazta.⁹³ A fellelhető útitervek alapján az kétségtelenül látszik, hogy a luxemburgi utazás mindvégig tervben volt. Ugyanakkor nem lehet kizárni azt a lehetőséget sem, miszerint a végül meg nem valósult rhensi gyűlés ötletét egy frankfurti találkozáson a terve követte volna, még abban az esetben is, ha ez utóbbi pusztán reprezentációs célokat szolgált volna. Mivel Frankfurt még január végén is számolt az uralkodó érkezésével, a frankfurti tartózkodás az útitervben nem Luxemburg helyett, hanem inkább egy nagyobb kitérőként, csak valamikor azt követően szerepelhetett. A forrásokban fellelhető következő királyi üzenet viszont, amit Frankfurthoz intéztek, már 1417. február 9-ről származik. Ebben Zsigmond csupán arról tájékoztatta a frankfurti tanácsot, hogy Konstanzba hív össze *Hoftagot*, és a gyűlésen a frankfurti tanács követeinek részvételére is számít.⁹⁴

Az itinerárium alapján az is megállapítható, hogy Zsigmond a calais-i tervekhez képest sem Rhensbe, sem Bázélbe nem utazott el végül. Rhens kapcsán kiderül a forrásokból, hogy az uralkodó legkésőbb már az aacheni tartózkodása elején lemondta a gyűlést. Királyi követek ugyanis november 30-án Bingenből informálták a frankfurti tanácsot, hogy mégsem tartják meg a rhensi gyűlést, és kétségtelen, hogy az uralkodó karácsonyra már Konstanzba kíván érni.⁹⁵ Az elmaradt városlátogatás egyrészt különféle előkészületi problémákat okozhatott az adott város számára, másrészt a különböző belpolitikai ügymeneteket is jelentősen lelassíthatta.

Ugyanez érvényes arra az esetre is, ha az eredeti tervhez képest heteket vagy szélsőségesebb helyzetben akár hónapokat is késett az uralkodó. Szemléletes példa erre egy 1416. október eleji eset, amikor is a rajnai és sváb városok a strassburgi követek híradása nyomán arra számítottak, hogy hamarosan megérkezik Strassburgba Zsigmond, ahol néhány napot el is tölt. Terveik szerint ezt október 16-án egy városközi gyűlés (*Städte-tag*) előzte volna meg szintén Strassburgban a célból, hogy a már előkészített kérelmeiket benyújthassák az odaérkező uralkodó-

92 „Als wir etliche stücke wins mit Johannes Leidermann, unserm diener by uch zu Mencze und abewercz off dem Rin han laszen keuffen, unserm allirgnedigisten liebsten herren, dem Romischen etc. konige, andern fursten und herren zu diesem hofe, als dan unser herre, der konig by uns gelacht hat, zu schencken...” FRC I. 301. 522. sz.; Annas, 2004. 108. A Zsigmond német koronázását követő időszakból csupán egy nagyszabású lovagi tornát (Haupt-Turnier, 1436, Stuttgart) ismer a német szakirodalom egy úgynevezett Turnierbuch alapján. A stuttgarti tornát 1412-ben egy regensburgi előzte meg, 1439-ben pedig egy landshuti követte. Az 1419–1436 közti szünetet értelemszerűen a huszita háborúkkal magyarázzák. Gamber, 1985. 518–519.; Lehmann, 1994. 66.

93 Aschbach, 1939. 174.

94 FRC I. 302. 524. sz.

95 DRTA VII. 309. 196–197. sz., 310. 198. sz., 311. 199. sz.; Daldrup, 2010. 174.

nak.⁹⁶ A forrásokban viszont nincs közvetlen nyoma annak, hogy Strassburgban gyűlést tartottak volna.⁹⁷ Mindenesetre Zsigmond majd csak sokkal később, január 25-én érkezett meg a rajnai központba, és végül nem is maradt ott napokra, hanem csak egy éjszakára.⁹⁸ Az útvonalváltozás ténye tehát minden bizonnyal fennakadást okozhatott a városszövetségek ügyeinek rendezésében is. Egy újabb *Städtetag* összehívásának gondolata – a források alapján – legközelebb csak 1417 februárjára datálható, amikor az uralkodó már ismét Konstanzban tartózkodott.⁹⁹

Összegzés

Zsigmond tulajdonképpen a partraszállásától kezdve saját politikai érdekeinek megfelelően alakította útitervét. Konstanz felé tartva nem lehetett alapvető célja a birodalom belügyeinek rendezése. Eredetileg az aacheni (kölni) tartózkodást sem vette tervbe. Bárány Attila szerint Zsigmond aacheni konfliktusrendezését a kölni érsek és a bergi herceg ügyében inkább csak egyfajta erődemonstrációként lehet értékelni a burgundi herceggel kialakult viszálya miatt.¹⁰⁰ A karácsonyi lüttichi, majd az azt követő luxemburgi tartózkodásának politikai tartalma is a burgund és a francia előrenyomulás megfékezésének igényét tükrözte.¹⁰¹ Ugyan adatolható az utazása során a birodalmi ügyek megtárgyalását célzó *Hoftag* összehívásának a szándéka, de arra is leghamarabb csak a Konstanzba való megérkezését követően, 1417 tavaszán került sor.¹⁰² A külpolitikai célkitűzés és a Konstanzba történő mielőbbi visszatérés igénye egy olyan, talán feszesebbnek gondolható tervezést ered-

96 „...daz unsere gnedigster herre, der Romische kunig sich kurzlichen gein Straßburg fugen werde und etliche dage bi ine meinet zu verliben (...) aber eins vor unsers herren, des Romischen kunigis zukunft acht dage bi einander kommen wulten...” DRTA VII. 316. 206. sz.; FRC I. 299–300. 517. sz. 1416. július 1-jén a sváb és a rajnai városok már tartottak egy *Städtetagot* Heilbronnban. Az itt született határozatokat kívánták Strassburgban még egyszer megvitatni. Weigel, 1884. 45.

97 Max Weigel egy a konstanzi gyűlést megelőző jegyzőkönyv alapján gyanítja, hogy mégiscsak volt Strassburgban *Städtetag*, és ez annak a jegyzőkönyve lehetett. Weigel, 1884. 45. 4. lj., 46. 1. lj.

98 *Chronicon Alsatie*, 97.

99 DRTA VII. 318. 209–210. sz.

100 Bárány, 2010. 1357.

101 Antal brabanti herceg 1415-ben bekövetkezett halála után rendezni kellett a Luxemburgi Hercegség jogi helyzetét is. Antal ugyanis felesége, Görlitzi Erzsébet révén, aki Zsigmond unkatestvére volt, záloguralomként (Pfandherrschaft) tartotta kezén a hercegséget. Zsigmond viszont Luxemburgban visszakövetelte a tartományt saját maga és testvére, Vencel számára, majd Erzsébetet mint Luxemburg zálogbirtokosát (Pfandinhaberin) nevezte ki régenssé, ahelyett hogy Antal örökösét IV. Jánost iktatta volna be a hercegi méltóságba. Hoensch, 1996. 237.

102 Daldrup kormányzattörténeti szempontból voltaképpen pozitívan értékeli Zsigmond alkalmoszerű kommunikációját, ugyanis véleménye szerint hangsúlyozni kell, hogy a király az utazás során is szem előtt tartotta a birodalompolitikai ügyeket. Daldrup, 2010. 175. Kondor Márta disszertációjában kifejti, hogy Konstanzot 1414–1418 között ideiglenesen központi funkciókkal ruházták fel, így a zsinati város egyben a birodalmi kormányzati közigazgatás helyszíne lett. Ugyanakkor, mivel ez a kormányzati szerepkör szorosan Zsigmond király meghatározott idejű jelenlétéhez kötődött, Konstanzot egyáltalán nem lehet királyi székhelyként definiálni. Kondor, 2017. 140–148. A konstanzi és a bázeli zsinat kapcsán a német kutatásban az a kérdés is felmerült, hogy az uralkodók (Zsigmond és III. Frigyes) milyen mértékben kötötték össze az egyetemes egyházi, zsinati kérdések megtárgyalását a belpolitikai ügyek elrendezését

ményezett az uralkodó részéről, hogy egy pusztán reprezentációs célokat szolgáló tartózkodás (például a frankfurti lovagi torna) látszólag már nem fért bele a programba. Úgy vélem, hogy a karácsonyi utazások ténye is ezt az elgondolást erősíti.

Lokális ügyekben, vagyis városi vagy nemesi privilégiumok megerősítése, valamint birtokadományok érdekében viszont az egyes tartózkodási helyein mindazonáltal felkereshették az uralkodót. Nyilvánvalóan ez többnyire már a birodalom területére értendő, és úgy látszik, leggyakrabban az adott tartózkodási hely 50–100 kilométeres kerületéből érkeztek az adománykérők.¹⁰³

A hírszerzés logisztikai körülményeire vonatkozóan már a korábbi kutatás is bebizonyította, hogy általában véve sem számolhatunk az uralkodó környezetét tekintve városi követek sokaságával. Úgy tűnik, hogy elsődlegesen csak egy-egy nagyobb város küldötte tájékozódott a koronás fők utazási szándékait illetően, a kisebb városok pedig már csak közvetetten juthattak némi információhoz.¹⁰⁴ Egy jól működő információláncot hoztak létre, vagyis tulajdonképpen elégnak bizonyult egy-egy város közvetlen tájékozódása ahhoz, hogy az abban érdekelt többi város is értesüléseket szerezhessen (például a Calais-ban tett strassburgi követjárás révén értesült Worms, Mainz és Frankfurt). Egy adott város viszont nem csak egy másik, jobban értesült város üzenetküldése révén informálódhatott. A közvetett információszerezéshez még az is hozzátartozott, hogy az adott város egy másik, a híráramlás szempontjából kedvezőbb stratégiai fekvésű városba is átírányíthatta követeit (például Frankfurtból Mainzba, Strassburgból Konstanzba).

Zsigmond calais-i tartózkodása során csak a bázeli és strassburgi követek érkezéséről van biztos adatunk. Továbbá úgy tűnik, hogy Zsigmond elsősorban Frankfurttal, valamint még Konstanzcal vette fel közvetlenül a kapcsolatot. Az uralkodói és a városi követeknek gyakran igen nagy, 500–700 kilométeres távolságokat kellett leküzdeni. Magának az információáramlásnak a sebességére vonatkozóan nehéz lenne általános következtetést levonni az általam felsorakoztatott példák alapján. Ritkán értesülünk a követek elindításának dátumáról, és a célhelyszínre történő megérkezésük sincs sok esetben datálva. Emellett még az is nehézséget okoz, hogy hiába ismerjük egy üzenet kiindulópontját és végcélját, a köztes útvonalról és az esetleges állomásokról ritkán számoltak be a források. Ezek a kritériumok pedig egy esetben sem teljesülnek egyszerre.

Az uralkodó előzetes útitervéről szeptember elején már biztosan tudtak a Rajna mentén, és – ahogy Konstanz esetében is megfigyelhető – az abban beállt változásokról is legalább havi rendszerességgel értesültek. A bajor városok követeinek novemberi jelenléte a király környezetében arra enged következtetni, hogy a Rajna mentéről délkeleti irányba is valamelyest állandó lehetett a híráramlás. Ugyanakkor erre az időszakra vonatkozóan nem találunk olyan hosszas, információgyűjtő

szolgáló Hoftaggal. Konstanzba tudvalevően két Hoftagot (1415, 1417) hívott össze Zsigmond. Boockmann, 1991. 15–24.

103 RI XI/1. 136. 1993. sz., 1996. sz., 137. 2006. sz. Olykor messzebből is érkeztek városi követek, mint például frankfurtiak és nürnbergiek is jártak Aachenben az uralkodónál. RI XI/1. 137. 2005. sz.; *Regesta Boica*, XII. 240–241.

104 Schenk, 2003. 248–249.

követmozgásokat, mint az 1414. évi koronázási körút kapcsán, amikor egy-egy város küldöttsége valamelyik Felső-Rajna menti várostól Aachenig, majd kimutathatóan egészen Konstanzig kísérte Zsigmondot. Ebben az esetben inkább csak pontosan tudjuk a városi követek jelenlétét igazolni.¹⁰⁵

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadott források

Chronicon Alsatie

1592 Hertzog, Bernhard: *Chronicon Alsatie. Edelsasser Chronik und ausführliche Beschreibung des untern Elssasses am Rheinstrom auch desselben fürnemer Stätt als Strassburg, Schlettstadt, Hagenaw, Weissenburg, und anderer der Enden geegenen Stätt, Schlösser, Clöster, Stifft, Märckt, Flecken und Dörffe*. Straßburg, 1592.

Chronicon Cornelii Zantfliet

1729 Chronicon Cornelii Zantfliet. In: *Veterum scriptorum et historicorum, dogmaticorum, moralium. Amplissima collectio*. Tomus V. Ed. Martène, Edmond – Durand, Ursin. Parisiis, 1729. 67–504.

Chronique des ducs de Brabant

1857 Dynter, Edmond de: *Chronique des ducs de Brabant*. Bruxellis, 1857. (*Chronica nobilissimorum ducum Lotharingiae et Brabantiae ac regum Francorum*, 3.)

DRTA

1878 *Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Sigmund*. 1. Abt. 1410–1420. Hrsg. v. Kerler, Dietrich. München, 1878. (*Deutsche Reichstagsakten*. Ältere Reihe. Bd. 7.)

Epistolis

1724 *Epistolae selectae* Johannes de Monsterolio, Praepositi insulensis. In: *Veterum scriptorum et historicorum, dogmaticorum, moralium. Amplissima collectio*. Tomus II. Ed.: Martène, Edmond – Durand, Ursin. Parisiis, 1724. 1311–1465.

Finke

1928 *Acta Concilii Constanciensis*. Vol. IV. *Schluss-Band*. Hrsg. v. Finke, Heinrich. Münster i. Westfalen, 1928.

FRC

1863 *Frankfurts Reichsrespondenz nebst andern verwandten Aktenstücken von 1376–1519*. Bd. I. *Aus der Zeit König Wenzels bis zum Tode König Albrechts*. Bd. II. 1376–1439. Hrsg. v. Janssen, Johannes. Freiburg im Breisgau, 1863.

¹⁰⁵ A dortmundi követek mozgása ebből a szempontból nem egyértelmű, mivel ők már Calais-ban is tárgyaltak Zsigmonddal, és Lüttichig kimutatható a jelenlétük a király környezetében. Ugyanakkor azt már nem lehet megállapítani, vajon minden esetben ugyanazon személyekről van-e szó, és ha igen, folyamatosan együtt mozogtak-e az uralkodóval. RI XI/1. 135. 1982–1984. sz., 136. 1990. sz., 139. 2022. sz. A Zsigmondnál Aachenben megjelenő Goße Burggrave nevű lovag a forrásokban legközelebb csak Luxemburg kapcsán tűnik fel. Ebből adódóan azt sem lehet egyértelműen meghatározni, vajon a követ Aachenből egészen Luxemburgig elkísérte-e az uralkodót, vagy pedig időközben hazatért Strassburgba, és aztán onnan érkezett meg Luxemburgba. RI XI/1. 140. 2036. sz.

Ostfriesisches Urkundenbuch

1878 *Ostfriesisches Urkundenbuch*. Bd. I. 787–1470. Hrsg. v. Friedlaender, Ernst. Emden, 1878.

Palacký

1869 *Documenta magistri Johannis Hus. Vitam, doctrinam, causam in Contantiensi concilio actam et controversias de religione in Bohemia annis 1403–1418 motas*. Ed.: Palacký, František. Pragae, 1869.

Peter von Wormditt

1960 *Die Berichte der Generalprokuratoren des Deutschen Ordens an die Kurie*. Bd. II. *Peter von Wormditt (1403–1419)*. Bearb. v. Koeppen, Hans. Göttingen, 1960. (Veröffentlichungen der Niedersächsischen Archivverwaltung, 13.)

Regesta Boica

1849 *Regesta sive rerum boicarum autographa*. Vol. XII. Hrsg. v. Lang, Carl Heinrich von. München, 1849.

RI

1896–1897 *Die Urkunden Kaiser Sigmunds (1410–1437)*. Bd. I. 1410–1424. Verzeichnet v. Altmann, Wilhelm. Innsbruck, 1896–1897. (Regesta Imperii, XI.) Online változat: https://regesta-imperii.digitale-sammlungen.de/band/ri11_alt1896 (utolsó letöltés: 2019. március 7.).

Richental

2014 *Chronik des Konstanzer Konzils 1414–1418 von Ulrich Richental*. Hrsg. v. Buck, Thomas Martin. Ostfildern, 2014. (Konstanzer Geschichts- und Rechtsquellen, 41.)

Thesaurus

1717 *Thesaurus novus anecdotorum*. Tomus II. *In quo continentur Urbani Papae IV. epistolae LXIV, Clementis Papae IV. epistolae DCCXI, Joannis XXII. processus varii in Ludovicum Bavarum & ejus asseclas, Innocentii VI. registrum epistolarum anno MCCCLXI, aliaque plura de Schismate Pontificum Avenionensium monumenta*. Ed.: Martène, Edmond – Durand, Ursin. Lutetiae Parisiorum, 1717.

Urkundenbuch Lübeck

1877 *Urkundenbuch der Stadt Lübeck*. Fünfter Theil. Hrsg. v. dem Vereine für Lübeckische Geschichte und Alterthumskunde. Lübeck, 1877. (Codex Diplomaticus Lubecensis. Lübeckisches Urkundenbuch, Abt., 1.)

Windecke

2008 *Eberhard Windecke emlékirata Zsigmond királyról és koráról*. Fordította, sajtó alá rendezte és bevezető tanulmányt írta Skorka Renáta. Bp., 2008. (História Könyvtár. Elbeszélő források, 1.)

ZsO

1997 *Zsigmondkori oklevéltár V. (1415–1416)*. Mályusz Elemér kéziratát kieg. és szerk. Borsa Iván. Bp., 1997. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai, II. Forráskiadványok, 27.)

2. Szakirodalom

Annas

2004 Annas, Gabriele: *Hoftag – Gemeiner Tag – Reichstag. Studien zur strukturellen Entwicklung deutscher Reichsversammlungen des späten Mittelalters (1349–1471)*. Bd. I. Göttingen, 2004. (Schriftenreihe der Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, 68.)

Árvai

2014 Árvai Tünde: „Magnus comes de Hungaria.” Garai Miklós nádor Nyugat-Európában. In: „*Causa unionis, causa fidei, causa reformationis in capite et membris.*” *Tanulmányok a konstanzi zsinat 600. évfordulója alkalmából*. Szerk.: Bárány Attila – Pószán László. Debrecen, 2014. 316–327.

Aschbach

1839 Aschbach, Joseph: *Geschichte Kaiser Sigmund's*. Bd. II. *Die Zeit des Constanzer Conciliums bis zum Anfang der Hussitenkriege*. Hamburg, 1839.

Bárány

2004 Bárány Attila: Zsigmond király 1416-os angliai kísérete. In: *Aetas*, 19. (2004) 3–4. sz. 5–30.

2010 Bárány Attila: Zsigmond király, a konstanzi zsinat és a százéves háború. In: *Századok*, 144. (2010) 6. sz. 1345–1396.

2013 Bárány Attila: *Középkori magyar emlékek Angliában*. Máriabesnyő–Gödöllő, 2013.

2017 Bárány Attila: Zsigmond király és kísérete Németalföldön – németalföldiek Magyarországon. In: *Németalföld emlékei Magyarországon. Magyar–holland kapcsolatok*. Szerk.: Bárány Attila – Fazakas Gergely Tamás – Pusztai Gábor – Takács Miklós. Debrecen, 2017. 21–55. (*Loci Memoriae Hungaricae*, 5.)

Beinhoff

1995 Beinhoff, Gisela: *Die Italiener am Hof Kaiser Sigismunds (1410–1437)*. Frankfurt am Main, 1995. (Europäische Hochschulschriften. Reihe 3. Geschichte und ihre Hilfswissenschaften, 620.)

Boockmann

1991 Boockmann, Hartmut: Reichstag und Konzil im 15. Jahrhundert. In: *Reichstage und Kirche. Kolloquium der Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, München, 9. März 1990*. Hrsg. v. Meuthen, Erich. Göttingen, 1991. 15–24. (Schriftenreihe der Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, 42.)

C. Tóth

2014 C. Tóth Norbert: A király helyettesítése a konstanzi zsinat idején. In: „*Causa unionis, causa fidei, causa reformationis in capite et membris.*” *Tanulmányok a konstanzi zsinat 600. évfordulója alkalmából*. Szerk.: Bárány Attila – Pószán László. Debrecen, 2014. 289–313.

Daldrup

2010 Daldrup, Oliver: *Zwischen König und Reich. Träger, Formen und Funktionen von Gesandtschaften zur Zeit Sigmunds von Luxemburg (1410–1437)*. Münster, 2010. (Wissenschaftliche Schriften der WWU Münster. Reihe X. Bd. 4.)

E. Kovács

2014 E. Kovács Péter: *Zsigmond király Sienában*. Bp., 2014.

Engel

1996 Engel Pál: *Magyarország világi archontológiája, 1301–1457*. I–II. Bp., 1996. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak, 5.)

Engel–C. Tóth

2005 *Királyok és királynék itineráriumai (1382–1437)*. Készítette és szerkesztette Engel Pál – C. Tóth Norbert. Bp., 2005. (Segédletek a középkori magyar történelem tanulmányozásához, 1.)

Fleischmann

2008 Fleischmann, Peter: *Rat und Patriziat in Nürnberg. Die Herrschaft der Ratsgeschlechter in der Reichsstadt Nürnberg vom 13. bis zum 18. Jahrhundert*. Bd. 2. *Ratsherren und Ratsgeschlechter*. Neustadt an der Aisch, 2008.

Fouquet

2014 Fouquet, Gerhard: Geldgeschäfte im Auftrag des römischen Königs. Eberhard Windeck, Brügge, Lübeck und König Sigmund (1415–1417). In: *Zeitschrift für Historische Forschung*, 41. (2014) 3. sz. 375–399.

Gamber

1985 Gamber, Ortwin: Ritterspiel und Turnierrüstung im Spätmittelalter. In: *Das ritterliche Turnier im Mittelalter. Beiträge zu einer vergleichenden Formen- und Verhaltensgeschichte des Rittertums*. Hrsg. v. Fleckenstein, Josef. Göttingen, 1985. 513–531. (Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte, 80.)

Heinig

1983 Heinig, Paul-Joachim: *Reichsstädte, freie Städte und Königtum. Ein Beitrag zur deutschen Verfassungsgeschichte*. Wiesbaden, 1983. (Beiträge zur Sozial- und Verfassungsgeschichte des Alten Reiches, 3.)

Hoensch

1995 *Itinerar König und Kaiser Sigismunds von Luxemburg 1368–1437*. Hrsg. v. Hoensch, Jörg K. Warendorf, 1995. (Studien zu den Luxemburgern und ihrer Zeit, 6.)

1996 Hoensch, Jörg K.: *Kaiser Sigismund. Herrscher an der Schwelle zur Neuzeit 1368–1437*. München, 1996.

Holtz

1993 Holtz, Eberhard: *Reichsstädte und Zentralgewalt unter König Wenzel 1376–1400*. Warendorf, 1993. (Studien zu den Luxemburgern und ihrer Zeit, 4.)

2013 Holtz, Eberhard: *Itinerar Kaiser Karls IV. (1346–1378) – Work in Progress*. 2013. http://www.regesta-imperii.de/fileadmin/user_upload/downloads/ri_viii_itinerar.pdf (utolsó letöltés: 2019. március 17.).

Hübner

2012 Hübner, Klara: *Im Dienste ihrer Stadt. Boten- und Nachrichtenorganisationen in den schweizerisch-oberdeutschen Städten des späten Mittelalters*. Ostfildern, 2012. (Mittelalter-Forschungen, 30.)

Isenmann

2014 Isenmann, Eberhard: *Die deutsche Stadt im Mittelalter 1150–1550. Stadtgestalt, Recht, Verfassung, Stadtregent, Kirche, Gesellschaft, Wirtschaft*. Bd. I. Wien–Köln–Weimar, 2014. (2., durchgesehene Auflage.)

Jappe Alberts

1983 Jappe Alberts, Wybe: Die Reisen der deutschen Könige in die Niederlande im Mittelalter. In: *Niederlande und Nordwestdeutschland. Studien zur Regional- und Stadtgeschichte Nordwestkontinentaleuropas im Mittelalter und in der Neuzeit. Franz Petri zum 80. Geburtstag*. Hrsg. v. Ehbrecht, Wilfried – Schilling, Heinz. Köln–Wien, 1983. 18–40. (Städteforschung. Reihe A. Darstellungen.)

Karasek

1969 Karasek, Dieter: *Konrad von Weinsberg. Studien zur Reichspolitik im Zeitalter Sigismunds*. [Diss.] Erlangen, 1969.

Kintzinger

2000 Kintzinger, Martin: *Westbindungen im spätmittelalterlichen Europa. Auswärtige Politik zwischen dem Reich, Frankreich, Burgund und England in der Regierungszeit Kaiser Sigismunds*. Stuttgart, 2000. (Mittelalter-Forschungen, 2.)

Kondor

2017 Kondor, Márta: *The Ginger Fox's Two Crowns. Central Administration and Government in Sigismund of Luxembourg's Realms 1410–1419*. [PhD-disszertáció. Kézirat.] Bp., 2017.

Kranzhoff

1929 Kranzhoff, Maria: Aachen als Mittelpunkt bedeutender Straßenzüge zwischen Rhein, Maas und Mosel in Mittelalter und Neuzeit. In: *Zeitschrift des Aachener Geschichtsvereins*, 51. (1929) 1–63.

Lehmann

1994 Lehmann, Hans-Dieter: Der Beginn des Turnierwesens am deutschen Königshof. In: *Blätter für deutsche Landesgeschichte*, 130. (1994) 65–73.

Mályusz

1984 Mályusz Elemér: *Zsigmond király uralma Magyarországon*. Bp., 1984.

Margue–Pauly

2009 Margue, Michel – Pauly, Michel: Luxemburg, Metz und das Reich. Die Reichsstadt Metz im Geschichtsfeld Karls IV. In: *Die Goldene Bulle. Politik – Wahrnehmung – Rezeption*. Hrsg. v. Hohensee, Ulrike et al. Berlin, 2009. Bd. 2. 869–916. (Berichte und Abhandlungen. Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften. Sonderband, 12.)

Moraw

1980 Moraw, Peter: Versuch über die Entstehung des Reichstags. In: *Politische Ordnungen und soziale Kräfte im Alten Reich*. Hrsg. v. Weber, Hermann. Wiesbaden, 1980. 1–36. (Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte Mainz, Beiheft 8. Beiträge zur Sozial- und Verfassungsgeschichte des Alten Reiches, 2.)

Neu

1974 Neu, Heinrich: Johann Herzog von Bayern. In: *Neue Deutsche Biographie*. Bd. 10. *Hufeland – Kaffsack*. Berlin, 1974. 495–496. (Online változat: <https://www.deutsche-biographie.de/pnd118557742.html#ndbcontent>. Utolsó letöltés: 2018. december 15.)

Niederstätter

1993 Niederstätter, Alois: *Ante portas. Herrscherbesuche am Bodensee 839–1507*. Konstanz, 1993.

Ohler

1986 Ohler, Norbert: *Reisen im Mittelalter*. München, 1986.

Pósán

2014 Pósán László: A Német Lovagrend, a lengyel és a litván állam közötti konfliktus a konstanzi zsinaton. In: *„Causa unionis, causa fidei, causa reformationis in capite et membris.” Tanulmányok a konstanzi zsinat 600. évfordulója alkalmából*. Szerk.: Bárány Attila – Pósán László. Debrecen, 2014. 144–160.

Reitemeier

1999 Reitemeier, Arnd: *Außenpolitik im Spätmittelalter. Die diplomatischen Beziehungen zwischen dem Reich und England 1377–1422*. Paderborn, 1999. (Veröffentlichungen des Deutschen Historischen Instituts London, 45.)

Schenk

2003 Schenk, Gerrit Jasper: *Zeremoniell und Politik. Herrschereinzüge im spätmittelalterlichen Reich*. Köln–Weimar–Wien, 2003. (Forschungen zur Kaiser- und Papstgeschichte des Mittelalters, 21.)

Skorka

2009 Skorka Renáta: Eberhard Windecke itineráriuma. In: *Világtörténet*, 31. (2009) 1. sz. 34–50.

Weigel

1884 Weigel, Max: *Die Landfriedensverhandlungen unter König Sigmund vor und während der Zeit des Constanzer Concils*. [Diss.] Halle an der Saale, 1884.

BRIGITTA SZANKA

FROM CALAIS TO KONSTANZ

COMMUNICATION NETWORK OF KING SIGISMUND'S TRAVEL IN 1416–1417

This study examines the various itineraries of king Sigismund, certain stations of his route and the concerning flow of information in Germany following the king's stay in England in 1416. Based on German and Latin correspondences I seek the answer that certain German cities through which direct as well as indirect channels gained information on the ruler's different intentions regarding his travel route and on the planned date of his return to the general council in Konstanz. Furthermore, based on the examined sources I could expand on the relevant sections of the existing German and Hungarian itinerary of Sigismund on many points. Knowing the actual route, I explain as far as possible the political background reasons of choosing certain locations.

Az egzotikustól a realistábig

A francia útleírások Magyarország-képének változása, 1818–1910¹

A sokoldalú és kiváló francia történész, Catherine Horel a magyar történelem egyik legkiválóbb külhoni szakértőjének számít. Változatos kutatásai nyomán számos jelentős publikációt jelentetett meg egyebek mellett a magyarországi holokauszt, Budapest és Közép-Európa történetéről. Legutóbb Horthy Miklósról írt tudományos életrajzával hívta fel magára a figyelmet.² E legfrissebb kötetével a Magyarországon járt francia útleírók 1818 és 1910 közötti szövegeit mutatja be és elemzi tudományos alaposággal. A most ismertetendő könyv előzményei jóval korábbra nyúlnak vissza. Mivel a szerző már több tanulmányában is foglalkozott a témával,³ jelen kötet egy hosszabb vizsgálódás szintézisének is tekinthető.

Catherine Horel hosszabb bevezetőben igyekszik definiálni választott témáját és munkamódszereit. Az általa áttekintett időszak François Sulpice Beudant neves geológus magyarországi felfedezőútjától egészen az utazást forradalmian megváltoztató autós közlekedés megjelenéséig, a 20. század első évtizedéig tart, s szimbolikus végét egy Pierre Marge nevű automobilos turista látogatása jelzi. A korszak, amely gyakorlatilag a napóleoni háborúk végétől egészen az első világháború kezdetéig tart, igen változatos mind a magyar, mind pedig a francia történelem szempontjából: a reformok és a modern eszmék időszaka, a modern nacionalizmusok megjelenése, a forradalmak és szabadságharcok, valamint az azokat lezáró kompromisszumok érája, amelyben a két nép közötti rokonszenv és érdeklődés mellett megjelennek az alapvető különbségek és a hamis képek torzító hatásai is.

Az utazás ebben az időszakban még a mindenkori társadalmi elit, az arisztokrácia, a nemesség, a nagypolgárság és az értelmiségiek életformájának képezte részét. A vizsgált útleírások szerzői a kor társadalmának számos értelmiségi rétegét képviselik: a tudós kutatókon (François Sulpice Beudant, Anatole Démidoff, Hippolyte Durand, Édouard Sayous, Élisée Reclus), a katonáskodó vagy éppen diplomáciai feladatokat ellátó nemeseken (Henri Blaze de Bury, Auguste Marmont marsall, Georges Pimodan), a konzervatív egyháziakon (Ollivier és Vignerón atyák) és az emigráns arisztokratákon (Locmaria gróf és d'Haussez báró) át a felvilágosult újságírókig (André Duboscq, Saint-Marc Girardin, Édouard Thouvenel) vagy az irodalmi ambíciójú tollforgatókig (Victor Tissot). A kor változásait jól tükrözi, hogy az útleírók között három hölgyet is találunk (Juliette Adam, Marie Blaze de Bury és Marie Rattazzi).

1 Horel, Catherine: *De l'exotisme à la modernité. Un siècle de voyage français en Hongrie (1818–1910)*. Montrouge, Éditions du Bourg, 2018. 224 p.

2 Horel, Catherine: *L'Amiral Horthy. Régent de Hongrie*. Paris, 2014, magyarul: Uő: Horthy. Bp., 2017.

3 Lásd például: Horel, Catherine: *De l'exotisme à la modernité. Un siècle de voyage français en Hongrie (1818–1910)*. In: *Mille ans de contacts. Relations franco-hongroises de l'an mil à nos jours*. Éd.: Payet, Marie – Tóth, Ferenc. Szombathely, 2001. 97–118.

Az utazók által hátrahagyott információk mennyisége és minősége is különbözőképpen, az ő úti céljaiknak és látásmódjuknak megfelelően alakult. Catherine Horel monográfiájában igyekszik a sokszínű forrásanyagból a legjellemzőbb és leginkább meghatározó szövegeket bemutatva felhívni a figyelmet a magyarországi útleírások jellegzetességeire.

A kötet első fejezetében a vizsgált korban megfigyelhető – és részben még ma is tovább élő – sztereotípiákat veszi górcső alá a szerző. A romantikus kék Duna és a romantikus „Pusztá” mellett elsősorban a városok állnak az utazók vizsgálatának homlokterében. Budapest és a dunai nagyvárosok (Pozsony, Győr, Komárom, Esztergom stb.) mellett elsősorban az alföldi nagyvárosok (Debrecen, Szeged, Szabadka) és az erdélyi történelmi városok (Nagy-szeben és Kolozsvár) keltették fel a francia útleírók érdeklődését. E városok idegeneket lenyűgöző dinamikus fejlődése a korabeli magyarországi urbanizáció jelentőségére is rámutat.

A második egységben a magyar nemzeti karakterről alkotott fontos sztereotípiagyűjtemény elemei kerülnek terítékre. A magyarok keleti eredetére vonatkozó elképzelések és a magyar vendégszeretet kultúrtörténeti vonatkozásai mellett megjelennek a vallási és politikai kérdések is. A vizsgált évszázad francia útleírásai igen változatos és eltérő etnográfiai megfigyeléseket hagytak hátra, amelyekben keveredik az egzotikus népviseletű magyar vidéki népesség iránti rokonszenv és a romantikus csodálat. A korban legendásan szépek tartott magyar nők iránti érdeklődés csak fokozta a francia utazók magyarságtudatát kíváncsiságát, amelynek számos tanúbizonyságát találhatjuk a szerző által kiválasztott szövegekben. Az utazók nagy jelentőséget tulajdonítottak a magyar borok vizsgálatának is, amelyeket előszeretettel hasonlítottak hazájuk szintén neves nedűihez. Például François-Sulpice Beudant, a híres ásványtankutató szinte tudományos alapossággal dicséri a tokaji terroir méltán világhírű borait. A szerző kitér arra is, hogy a korabeli francia útleírók szövegein keresztül milyen kép bontakozik ki a Magyarországon élő nemzetiségekről, valamint a jelentősebb vallási és etnikai kisebbségekről. A horvátok, románok, szlovákok, németek, szerbek és ruszinok mellett a zsidók és a cigányok képezik a vizsgálat tárgyát.

A második fejezet főszereplője Budapest, a Magyar Királyság Béccsel rivalizáló fővárosa. Catherine Horel nagy sikerű Budapest-monográfiája⁴ után a francia olvasónak nehéz újat mondani a korszak egyik legdinamikusabban fejlődő európai metropoliszáról, ezért sokkal inkább a kötet 19. századi francia forrásaiból kaphatunk ízelítőt. A szerző előszeretettel hagyja „beszélni” a forrásait, sok idézetet használ, amelyeket találó megjegyzésekkel és hasznos kiegészítésekkel lát el. A francia turisták számára ma is élő Budapest-mítosz keletkezésének lehetünk tanúi a könyv e központi részében.

Az utolsó fejezetben az ország politikai viszonyainak francia megítélését tárja az olvasó elé, triptichon jellegű struktúrát alkalmazva. Az első részben a reformkor, a Vormärz nagy hazafiainak – elsősorban Kossuth Lajos és Deák Ferenc – bemutatására kerül sor. A következő egységben arról olvashatunk, hogy miként látták a forradalom és szabadságharc problémáit a francia utazók. Ennek kapcsán a szerző kiemeli a magyar függetlenségi mozgalom nemzetiségi politikájának kudarcát, és a korabeli magyar társadalom szociális problémáira is rámutat. A kiegyezés utáni korszakot a két állam, az Osztrák–Magyar Monarchia és Franciaország közötti viszony, a politikai közeledések és eltávolodások váltakozásai alapján mutatja be a szerző. Kiemeli, hogy a dualista állam kezdetben a francia külpolitika számára értékes partnerként jelent meg: felmerült a Monarchia esetleges részvételének kérdése az 1870-es porosz–francia háborúban, ami a Monarchia számára lehetőséget nyújtott volna a

4 Horel, Catherine: *Histoire de Budapest*. Paris, 1999.

revansra a poroszokkal szemben. Mint ismeretes, a kiegyezés után a franciákkal való szövetségről Ferenc József személyesen tárgyalt III. Napóleonnal, de a terv végül a francia császár bizalmatlansága miatt meghiúsult.

Ugyancsak ez a kapcsolatokban megjelenő kettősség figyelhető meg a vizsgált szövegekben is. Egyfelől a magyarok iránti rokonszenv leplezetlen kitöréseinek lehetünk tanúi a francia útleírások egy részében, másfelől viszont az első világháborút megelőző időszak geopolitikai valósága is megjelenik a legtöbb szövegben. A szerző rámutat a francia külpolitika magyarbarát próbálkozásainak olyan tartós sikereire is, mint például az 1895-ben alapított és máig is létező Eötvös Collegium intézménye.

A könyv összegzésében Catherine Horel bemutatja a francia útleírásokban megjelenő magyarsággép változásait az elemzett, rövid évszázadnyi időszakban. Ennek legfőbb tanulságai közé tartozik, hogy a magyarokról alkotott pozitív, romantikus kép gyökeresen átalakult, valamint hogy a közép-európai népekről szóló híradások terén az irodalmi értékű felfedező beszámolók helyét a korszak végére átvették a francia földrajztudósok és a szlavofil publicisták írásai (például Louis Léger). A gondosan válogatott illusztrációk élvezetessé teszik a kötet olvasását, a részletes bibliográfia és a névmutató pedig megkönnyíti a tájékozódást.

A lebilincselő stílusú és meggyőző érvelésű tudományos munka érdemeinek elismerése mellett legyen szabad röviden utalni néhány kisebb hiányosságára is. Az olvasó számára kicsit zavaró lehet, hogy a szerző átfogó értelemben használja a „francia” jelzőt, amely a legtöbb szerzőnél a „franciaországi” szinonimája, ugyanennek viszont a svájci szerzőknél (például Victor Tissot) inkább a „francia ajkú” (frankofón) a megfelelője. Ezt talán érdemes lett volna pontosabban definiálni a kötet bevezetőjében. A precíz és kimerítő jellegű anyaggyűjtés ellenére kimaradt egy-két fontos forrás is a vizsgált szövegek korpuszából. Idekiváncozott volna például a périgueux-i zarándok plébános, Cyprien Polydore útleírása is.⁵ Polydore vasúton utazta be az országot, és a vallásos útleírás műfajának egy érdekes szövegével ajándékozta meg az olvasókat. Szintén hasznos lehetett volna, ha a szerző a közelmúltban megjelent, magyarországi szerzők által írt, témához kapcsolódó szakirodalomra – például a Szegedi Tudományegyetemen oktató Szász Géza történész és irodalmár munkáira⁶ – is reflektál.

Tóth Ferenc*

5 Polydore, Cyprien: *Voyage en Allemagne, en Autriche-Hongrie et en Italie*. Périgueux, 1888.

6 Szász Géza: „Ki fog itt segíteni?” *A reformkori Magyarország képe a francia útleírásokban*. Szeged, 2016; Uő: *Le récit de voyage en France et les voyages en Hongrie (XVIIIe–XIXe siècles)*. Szeged, 2005.

* A szerző az MTA BTK Történettudományi Intézet tudományos tanácsadója (1097 Bp., Tóth Kálmán u. 4., toth.ferenc@btk.mta.hu).

1922. február 22-én Michele Castelli olasz polgári biztos a Fiumei Szabadállam helyzetére vonatkozóan az alábbi táviratot címezte Carl Hoffman fiumei német konzulnak. *„Egy 40 000 fős várost, történelem, hagyomány és azon szokás nélkül, hogy önállóan gondoskodjon ügyeiről, híján minden kivételes jellegzetességnek, saját nemzetiségének kártékony környezetébe bebörtönözve, nem kéne ily széles autonómiával felruházni, mivel azzal egyébként sem tud mit kezdeni.”* Castelli nem titkolt ellenszenvvel még azt is hozzátette, hogy a városállam élén álló Riccardo Zanella csak egy „mediátor”, aki nem képes feladatának megfelelni, és ezért nem lehet egy szabad és független állam vezetőjének tekinteni.²

Bár a polgári biztos markáns véleménye már önmagában is figyelemfelkeltő, mégis inkább azért jelentős, mert érzékelteti azokat a hatalmi eltolódásokat, melyek az 1920-as rapallói egyezmény kiüresedéséhez vezettek.³ A levél tartalmának ismeretében nem meglepő, hogy egy hónappal később a nemzetközi sajtó a fiumei fasiszta államcsínyről és Zanella meneküléséről cikkezett. Alig két év leforgása alatt lezajlott Fiume Olaszországhoz csatolása is.

A történet az olasz és a délszláv történetírás számára viszonylag jól ismert. Ám Fiumére koncentráló, viszonylag tárgyilagos feldolgozása a rijekai születésű, olasz–horvát kettős állampolgárságú William Klingerig váratott magára. Őt azonban nem Fiume belső világa, esemény- vagy szigorúan vett diplomáciatörténete érdekelte, hanem azok a globális – vagy inkább totális (?) – összefüggések és összefonódások, melyekkel a kikötőváros példáján keresztül a nemzetközi diskurzusba is bekapcsolódhatott. Ezért előszeretettel foglalkozott historiográfiai kérdésekkel, társadalmi és politikai mozgalmakkal, szövetségi rendszerekkel, az állammá és/vagy nemzetté válások folyamatával, a terror, az erőszak és

1 Klinger, William: *Un'altra Italia. Fiume 1724–1924*. A cura di Diego Redivo. Rovigno: Unione Italiana Fiume – Università Popolare di Trieste, 2018. 420 p. (Collana degli Atti. Centro di ricerche storiche – Rovigno, 45.)

2 Uo. 336.

3 Az Olasz Királyság és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság között 1920. november 12-én megkötött, a történelmi Venezia Giulia tartomány adriai területeinek, Dalmáciának és Fiume város területének felosztásáról szóló egyezmény. A megállapodás értelmében ez utóbbi Fiumei Szabadállam néven független státust nyert.

a hatalom természetével. Legutolsó írásai pedig már a titói Jugoszláviáról szóltak.⁴ Klinger sokrétű munkássága ellenére azonban szinte ismeretlen maradt a magyar és az olasz történészek többsége körében. Még úgy is, hogy a trieszti egyetemi alapképzését követően a mesterfokú diplomáját 2001-ben a budapesti Közép-európai Egyetemen, doktori fokozatát pedig 2007-ben Firenzében, *Negotiating the Nation. Fiume: from Autonomism to State Making* című disszertációjával szerezte meg.

Élete és pályája 2015. január 31-én, egy amerikai konferencia alatt tragikus körülmények közt ért véget.⁵ Így kéziratait a Lega Nazionale Trieste és a Centro di ricerche storiche di Rovigno kutatóintézetek már csak posztumusz adhatták ki. A 415 oldalas könyvet Klinger munkatársa és barátja, Diego Redivo szerkesztette. A most ismertető kötet 2018 nyarán jelent meg.

A címválasztás (*Egy másik Itália. Fiume 1924–1924*) azonban több szempontból is elgondolkodtató. Egyfelől azért, mert bár fő témája valóban a fiumei elitnek a Pragmatica Sanctio elfogadásától kezdődő hely- és identitáskeresésének, valamint a város nagypolitikában játszott szerepének vizsgálata, a kötet túllép a címben jelzett időkereten. Fiume történetét a gepidák hódításától kronologikus sorrendben, egészen a város(állam) 1924-es olasz annektálásáig dolgozza fel. Másfelől pedig azért, mert nem egyértelmű, vajon a kissé determinista címet az Észak-Olaszországban szocializálódott szerző vagy pedig kollégái választották. Ebből következik, hogy azt sem lehet meghatározni, vajon mire is utal pontosan: Fiume tekinthető-e egyáltalán egy „másik Itáliának”? Ha igen, milyen értelemben, és ha nem, akkor minek? Hogy legalább ez utóbbi három kérdés jobb megvilágítást nyerjen, a kötet legfontosabb problémaköreit annak struktúrájától némileg eltérve, összefoglalva tárgyalom. Ezek a következők: a fiumei társadalmat strukturáló általános politikai mozgalmak és eszmeáramlatok hatásai, a kikötőváros politikai megosztottsága, az autonómia kérdése, a magyar kormány központosító, nacionalista politikája, a helyi – pontosabban kelet-adriai – olasz nyelvű és délszláv elit reakciói, valamint Fiume regionális és nagyhatalmi politikában betöltött szerepe és jelentősége.

Klinger a felvetett kérdésekhez a „hagyományos” történetírás eszközkészletével közelít. A Pieter Judson, John Deák, Gary B. Cohen, Tara Zahra és Rogers Brubaker által is képviselt „imperial turn”-ök, „global”, „entangled”, „transfer history”-k, valamint a „mindennapi etnicitás” és a „nemzetiségi közömbösségek” mellett Klinger módszerei, narratívája és egyes hipotézisei ezért már kissé meghaladottnak számítanak. Az „archaizálás” leginkább a

4 Ezek közül a jelentősebbek: Klinger, William: La Carta del Carnaro. Una costituzione per lo Stato libero di Fiume (1920). In: *Quaderni* [Centro di ricerche storiche Rovigno – Centar za povijesna istraživanja Rovinj – Središče za zgodovinska raziskovanja Rovinj], 14. (2002) 273–343.; Uő: La storiografia di Fiume (1823–1924). Una comunità immaginata? In: *Quaderni*, 14. (2003); Uő: Quando è nazione? Una rivisitazione critica delle teorie sul nazionalismo. In: *Quaderni*, 17. (2006) 399–420., Uő: Josip Broz Tito (1892–1980). Un'intervista con Geoffrey Swain. In: *Quaderni*, 21. (2010) 377–425.; Uő: Germania e Fiume. La questione fiumana nella diplomazia tedesca (1921–1924). Trieste, 2011; Uő: Il terrore del popolo. Storia dell'OZNA, la polizia politica di Tito. Trieste, 2012; Uő–Kuljiš, Denis: Tito: Neispričane priče. Tajni imperij Josipa Broza Tita. Zagreb, 2013; Uő: Un fronte unico da Trieste a Salonicco. La Venezia Giulia nella „Federazione Balcanica” (1918–1928). In: *Quaderni*, 25. (2014) 221–254.; Uő: Socialismo e questione adriatica dalla Grande Guerra al secondo conflitto mondiale. Perugia, 2014.

5 Klinger egy régi barátja által – egyelőre még nem egészen tisztázott okokból – elkövetett gyilkosság áldozata lett. Holttestét a gyilkosság másnapján a New York-i Astoria Park medencéjében találták meg.

szerző forráshasználatában, antimodernista, organikus nacionalizmusfelfogásában,⁶ továbbá az elméletek, modellek sporadikus alkalmazásában és az események leíró jellegű tárgyalásában érhető tetten. Másrészt pedig a politika- és diplomáciatörténeti szempontok túlsúlyában is, illetve abban, hogy a mindennapok megtapasztalt valósága helyett a „nagy, politikát csináló” embereket helyezi a középpontba. Talán ennek is köszönhető, hogy a kötetből egy olyan Fiume képe rajzolódik ki, ahol csak jelszavak és a főszerepet játszó „színészek” változnak, de a cselekmény és annak fabulája szinte sohasem.⁷ Hasonló következtetésre lehet jutni a szerző túl általános, túl átfogó fogalomhasználatával kapcsolatban. Ez kulcskérdés, mivel Klinger az elit, az egymásrautaltság, a testvériség, a liberalizmus, az italianità, a municipalizmus, az autonómia, az irredentizmus és az annexió fogalmain keresztül mutatja be azon motívumokat, amelyek a fiumei elitet szerinte a Habsburg-dinasztiához, később Magyarországhoz fűzték, végül pedig Olaszországhoz „csatolták”.

A szerző a kikötővárosi elit jellemzőbb kötődési formáinak illusztrálására sorba veszi a különböző, egymás mellett létező – és egymásra is ható – gazdasági és politikai mozgalmakat, eszmei áramlatokat. Így szó esik a felvilágosodás hatásairól, Mária Terézia és II. József felvilágosult abszolutizmusáról, Giuseppe Mazzini és Carlo Cattaneo republikánus gondolatairól, Camillo Benso di Cavour Risorgimentójáról, Giuseppe Garibaldi irredentizmusáról, valamint a Kossuth Lajos és Deák Ferenc liberalizmusa közti különbségekről. Igaz, mivel sem a *La fase mazziniana: garibaldini e kossuthiani a Fiume (1860–1866)*,⁸ sem az *Il trionfo di Deák: il compromesso austro-ungarico del 1867*⁹ című alfejezet sem készült el, a kötetnek ez a része csonka maradt.

Az viszont egyértelmű, hogy Klinger a fiumei társadalom fő törésvonalát nem a nemzetiségi kérdésben véli felfedezni, hanem a magyar államnak a helyi térben való fokozott aktivitásában és az 1848-as, illetve az 1867-es elvek elfogadásában vagy éppen elutasításában. Klinger szerint ez a felfogásbeli és közjogi differencia határozta meg a magyar és a fiumei politikai elit nemzetről és államról (és annak szerepéről) alkotott gondolkodásmódját és diskurzusát. Így nem meglepő, hogy Klinger másik hipotézise az, hogy a fiumei autonómia alapját jelentő 1872-es városi statútum is az 1848-as eszmeiség jegyében készült el. A szerző, hogy ezt igazolja, ismerteti a municipális kiváltságok eredetét, a corpus separatum fogalmának kialakulását, valamint a város hovatartozása körül felmerült nézeteltérések sorozatát. Így több oldalt szentel az I. Ferdinánd által 1530-ban jóváhagyott első városi statútumnak és Mária Terézia 1776-os, illetve 1779-es diplomáinak, valamint a napóleoni háborúk alatti és az azokat követő liberális szervezeti változásoknak. Emellett nem feledkezik meg az 1860-as évek alkotmányos útkereséseiről és a horvát–magyar–fiumei kapcsolatok rendezéséről szóló tárgyalásokról sem, melyek végül az 1870-től létrejövő fiumei provizóriumhoz vezettek.

Klinger Fiume jogköreit Horvátország autonómiájához hasonlítja, és többször utal arra a korabeli narratívára, amely a kikötővárost Magyar- és Horvátországgal egyenrangú tárgyaló félként, „harmadik faktorként” értelmezi. A legfőbb problémát a magyar állam egyre határozottabb nacionalista centralizmusában, a városi autonóm jogkörök elvonásában és a

6 Klinger kiindulópontját a nacionalizmus modernitásának tagadása jelenti. Ehelyett azt vallja, hogy nem maga a nacionalizmus, hanem az az igény volt az újszerű, mely a nemzeti érzelem széles körben való elterjedéséhez vezetett.

7 Noha nem a szó szorosan vett értelmében birodalmi életrajzírásra, de valami hasonlóra Klinger is kísérletet tesz Carl Hoffmann esetében.

8 A mazzinista fázis: garibaldisták és kossuthisták Fiumében (1860–1866).

9 Deák diadala: az 1867-es osztrák–magyar kiegyezés.

realitásoktól való eltávolodásában látja. Mindezzel kapcsolatban felemlegeti az alkotmányosság, a véderő, az önálló vámpolitika, az általános, titkos választójog kérdését, valamint a modernizáló és központosító törekvéseket birodalmi, országos és lokális kontextusba helyezi. Mindezek alapján megállapítja, hogy a fiumei helyi lakosság identitása a világháborúig egy olyan lokál- és állampatriotizmusban öltött testet, mely jól átgondolt gazdasági és politikai érdekei mentén strukturálta lojalitási formáját.

Bár felveti a szerző, hogy a fiumei lakosság és a magyar állam közti konfliktusok már Tisza Kálmán miniszterelnöksége és Giovanni Ciotta fiumei polgármester hivatali idején megmutatkoztak,¹⁰ a hagyományos kánonnak megfelelően az autonomista mozgalom kezdetét és okát ő is Bánffy Dezső miniszterelnök „despotizmusára” és szeriális rendeleteire (például a középfokú bíróság létrehozása és a közigazgatási bizottság felállítása) vezeti vissza. Klinger azonban mégsem az állam jogi és közigazgatási expanziójára, hanem a helyi társadalom reflexióira és önvédelmi mechanizmusaira fókuszál. Legtöbbet a Habsburg Birodalommal szembeni politikai mozgalmakkal és hatásaikkal foglalkozik. Ennek jegyében összeveti a trentói és isztriai irredentizmust a dalmáciai Niccolò Tommaseo és Antonio Bajamonti programjával, illetve tárgyalja Michele Maylender fiumei podestà Autonóm Pártjának kezdeti, még az 1867-es alkotmányosságon nyugvó céljait és azok fokozatos feladását. Klinger jelzi, hogy Maylender csaknem egy évtizedes „önkéntes száműzetése” alatt politikai elképzeléseit az olasz történetírás egyik alapirodalmának számító *Storia delle Accademie d'Italia* című munkájának a felvilágosodásról szóló szakaszában adta közre. Ebben hitet tett amellett, hogy a Velencei Köztársaság által Dalmáciában alkalmazott közigazgatási forma Fiume számára is a legalkalmasabb. Egyfelől azért, mert szerinte ez a modell jobban kielégíti a térség sajátos fejlődési igényeit, mint a nemzetállamban gondolkodó „Savoyai-koncepció”. Másfelől pedig azért, mert – úgy vélte – ez lehetőséget biztosít a város „olaszságának” kifejezésére. Klinger ennek kapcsán ismerteti a Maylendert követő, többnyire vállalkozókból, kereskedőkből, iparosokból és értelmiségiekből álló, 1911-re Lega Automa néven párttá szerveződő csoportosulás mérsékelt programját, és bemutatja a szélsőségeket is. Így például Riccardo Zanella közéleti tevékenységét és az eleinte még a magyar állam támogatását is élvező Giovine Fiume olasz irredenta társaság célkitűzéseit. A szerző ezen gondolatsort követve jut el a wilsoni önrendelkezés pontjaihoz, Andrea Ossoinack fiumei szabadkikötő-koncepciójához, Ruggero Gottardi Fiumei szabadállam-gondolatához és André Tardieu ütközőállam-tervezetéhez. A felsoroltakon kívül a szerző foglalkozik Gabriele d’Annunzio „kalandjával”, a Carnarói Kormányzósággal, valamint az olasz kormányok által felkínált „modus vivendi”-k feltételeivel és Benito Mussolini elképzeléseivel.

Mindazonáltal Klinger a délszlávok mozgalmait is ismerteti, jelesül az 1830-as években népszerűvé váló illirizmus céljait, illetve a Horvát Jogpárt nacionalizmusát és fiumei kapcsolatait.¹¹ Példának okáért megemlíti Ante Starčević irányadó pártprogramját, valamint kitér a fiumei patricius Erazmo Barčićnak a helyi és a horvát országos közéletben betöltött releváns szerepére. Mindazonáltal a szerző ugyanilyen fontosságúnak tartja Josip Juraj Strossmayer, Franjo Rački és Frano Supilo – a délszláv testvériséget és egymásrataltságot hirdető – jugoszlávizmusát is, melynek ugyancsak Fiume volt a(z egyik) bölcsője. Klinger ezért több fejezeten át tanulmányozza az „új kurzushoz”, az Osztrák–Magyar Monarchia átszervezésének kísérletéhez, a fiumei rezolúció megkötéséhez vezető utat. A szerző így át-

10 Klinger többek közt Fiume szabadkikötői státuszának eltörlését (korlátozását) hangsúlyozza.

11 1861-ben a horvát parlamentben a Fiumével szomszédos Sušakot és Tersattót (ma Trsat) Ante Starčević képviselte.

tekinti a Fiumében megjelenő *Novi List* napilap tevékenységét, valamint a szomszédos, Horvátországhoz tartozó Sušak és az osztrák közigazgatás alá tartozó Dalmácia gazdasági, társadalmi és politikai fejlődési irányait, illetve megvizsgálja a fiumei Riccardo Zanella, a cavtati Frano Supilo, a raguzai Pero Cingrija és a spalatói Ante Trumbić tevékenységét, valamint a Svetozar Pribićević által képviselt szerbek ideiglenes együttműködését Kossuth Ferenc ellenzéki pártjával. Klinger ezen példákra hivatkozva hangsúlyozza, hogy a különböző (fokú) autonómiamegalkalmak nem feltétlenül álltak ellentétben egymással. Mi több, bizonyos esetekben még össze is fonódhattak.

Klinger a Fiumében lezajlott eseményeket a nemzetközi folyamatokba ágyazva is értelmezi, így rámutat arra, hogy a nagyhatalmi vetélkedések már a 18. századtól kezdve megszabták a kikötőváros fejlődési irányát és stratégiai fontosságát. Ennek során Fiumét lényegében a Balkán kapujaként aposztrofálja a kötetben, nem csupán a Habsburg Birodalom, de az amerikai és ázsiai gyarmatai elvesztését követően a francia és az orosz, majd a német terjeszkedést ellensúlyozni kívánó Anglia számára is. A szerző ezért nagy hangsúlyt fektet a hatalmi expanzió főbb eszközeire, a gazdasági, a katonai és a politikai térfoglalás lehetséges formáira. Példaként hozza fel a francia balkáni behatolást elősegítő németalföldi szabadkőművesek, szakemberek és az angol vállalkozók, befektetők szerepét, valamint a Habsburgok által támogatott jezsuiták tengeremléki jelenlétét. Ez utóbbiakkal kapcsolatban Klinger két dolgot tart kulcsfontosságúnak. Először is azt, hogy tevékenységük nem korlátozódott csupán a vallási életre, hanem oktatási rendszerük, képzettségük, valamint politikai és gazdasági összeköttetések révén részt vettek a városi közigazgatásban. Tehát a 18. század elejéig lényegében a fiumei elit magvát is ők adták. Másodszor pedig azt, hogy a Habsburgok egyszerre használták őket előretolt hídfőként és expanziós tényezőként, valamint egyfajta élő korridorként: előbb a Velencei Köztársasággal és az oszmán befolyással, később a francia igényekkel szemben. Klinger szerint ezért II. József jezsuitákra vonatkozó rendeletét éles hatalomgyakorlási cezúráként kell értelmezni, mivel a Habsburgok a szerzetesek távozását követően helyüket az egyes kereskedelmi társaságok felkarolásával, valamint a régió közigazgatásának átszervezésével kívánták betölteni. Ahogy a kötetből kiderül, erről a stratégiáról még a 20. század elején sem mondtak le.

Klinger ezen szempontok szerint tanulmányozza, hogy Fiume milyen szerepet töltött be a Habsburgok „gyarmatosító” és imperialista törekvéseiben, valamint hogy milyen szálak fűzték az egyes adriai és/vagy balkáni területekhez. Nevezetesen Olaszországhoz, az örök riválisnak számító Trieszthez, az 1878-ban megszállt (és 1908-ban annektált) Bosznia-hoz és Hercegovinához, az osztrák közigazgatás alatt álló Dalmáciához, vagy éppen Albániához és Görögországhoz, 1918-tól pedig a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz. Ekképpen azt is bemutatja, miként változott a kikötőváros helyzete az első világháború után, és hovatartozásának dilemmája miként vált az egyik legkényesebb, a német diplomácia figyelmét is felkeltő nemzetközi problémává.

Klinger ennek kapcsán taglalja az utódállamok konfliktusait, melyek közül elsősorban az olasz és a délszláv ellentéteket elemzi. Ezekből kiderül, milyen megfontolások alakították Róma és Belgrád prioritását az újabb területek megszerzését illetően, így azt, hogy milyen folyamatok okozták a Fiumei Szabadállam koncepciójából való általános kiábrándulást, amit Castelli fenti táviratának sorai is tükröztek. Mindehhez a diplomáciai tárgyalásokon és határkérdéseken (kivált a fiumei „Delta” és a Baross kikötő hovatartozásán) túl számba veszi a két ország belpolitikai aszimmetriáit: nemzetiségi problémáit, infrastrukturális és kereskedelmi lehetőségeit, továbbá saját belterületeinek hierarchiáját, konkurálását is. Ezzel kapcsolatban megemlíti a Trieszt–Velence–Fiume, a Zágráb–Belgrád, a Fiume és Sušak–

Szaloniki, illetve általában a tengerparti–szárazföldi részek rivalizálását. Emellett jelzi, hogy a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság az állammá válás nehézségei (legitimációs szükséglete, belső instabilitása és expanziós kényszere) miatt eleve képtelen volt megfelelni a kisantantban betöltött és a Balkánon vállalt kulcsszerepének, Róma – különösen Mussolini – pedig ezt érzékelve mind tudatosabban törekedett a délszláv állam gyengítésére és egy előnyös nemzetközi alkupozíció megteremtésére. Olaszország mindenekelőtt ezért bonyolódott bele a korfui eseményekbe, és szintén távlati céljai indokolták a Belgrád-ellenes balkáni felkelések támogatását,¹² majd Fiume annektálását.

Klinger számba veszi, hogy az egyes fiumei helyi aktorok és szervezeteik miként befolyásolták az érintett kormányok érdekérvényesítő képességeit. Többek közt bemutatja Anton Korošec szlovén pártvezér, Živojin Balugdžić athéni szerb diplomata, Alekszandar Sztambolijcski és Alekszandar Cankov bolgár miniszterelnökök és a Belső Macedón Forradalmi Szervezet működését, de kitér a Mirditai Köztársaságot proklamáló katolikus albán törzsfő, Gjon Marka Gjoni, olasz oldalról pedig Gabriele d’Annunzio és Riccardo Zanella államalakítására is. Igaz, hozzáteszi, hogy Fiume Belgrád és Róma szemében mindvégig cserealapot, propaganda-, mozgósítási és nyomásgyakorlási eszközt, de főleg ürügyet jelentett a diplomáciai tárgyalások elnyújtására és a balkáni, adriai pozícióik megerősítésére. Klinger mindebből azt a következtetést vonja le, hogy az 1924-es olasz területi gyarapodásról határozó római egyezmény csak akkor jöhetett létre, mikor lehetővé vált, hogy Mussolini a fiumei kérdés rendezésével Olaszország balkáni elsőségét is biztosítsa.

Összességében elmondható, hogy bár Klinger posztumusz kötete informatív, stílusában, valamint gondolatmenetében egységes, értékes munka, mégis bizonyos szempontból meghaladottnak és befejezetlennek tűnik. Egyfelől hagyományosnak számító megközelítése, fogalomhasználata és nyitva hagyott kérdései – mint például Fiume „egy másik Itáliaként” való tisztázatlan értelmezése – miatt. Másfelől pedig azért, mert a történelmet hallá meggátolta abban, hogy módszertanát tovább finomítsa, egyes feltételezéseit bebizonyítsa, esetleg átgondolja és korrigálja. Úgy tűnik, ezeket a feladatokat legújabbban Raoul Pupo, a trieszti egyetem professzora vállalta magára, aki az ugyancsak 2018-ban megjelentetett könyvében¹³ már többek közt a „new (imperial) history” irányelvei szerint értékelte és hasznosította William Klinger eredményeit.

Ordasi Ágnes*

12 Klinger ezzel kapcsolatban több alkalommal megjegyzi, hogy az intervenció és a szakadár mozgalom támogatása a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság eszköztárából sem hiányzott.

13 Pupo, Raoul: *Fiume città di passione*. Bari, 2018.

* A szerző a Károli Gáspár Református Egyetem BTK Történelemtudományi Doktori Iskolájának doktorjelöltje (1146 Bp., Dózsa György út 25–27.).

HU ISSN 0083-6265

Kiadja az MTA BTK Történettudományi Intézet
A kiadásért felel Fodor Pál főigazgató, Molnár Antal igazgató
A szedési, tördelési munkálatokat
az MTA BTK TTI tudományos információs témacsoportja végezte
Vezető: Kovács Éva
Tördelőszerkesztő: Zsigmondné Balázs Ildikó
Nyomdai munkák: Krónikás Bt., Biatorbágy

